

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

На правах рукопису

Ратніков Борис Михайлович

УДК: 355.462.7 (477.75)"1941/1943"(043)

**МОРСЬКІ ДЕСАНТНІ ОПЕРАЦІЇ В КРИМУ
(1941–1943 рр.)**

20.02.22 – військова історія

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:
Радецький Віталій Григорович,
кандидат історичних наук, доцент

Київ – 2009

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	11
1.1. Історіографія морських десантних операцій.....	11
1.2. Джерельна база дослідження.....	25
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження.....	39
РОЗДІЛ 2. ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЛИ НА ПІДГОТОВКУ ТА ВЕДЕННЯ МОРСЬКИХ ДЕСАНТНИХ ОПЕРАЦІЙ У КРИМУ В 1941–1943 РОКАХ.....	47
2.1. Воєнно-стратегічна обстановка навколо Криму в листопаді – грудні 1941 року та листопаді – грудні 1943 року	47
2.2. Воєнно-теоретичні засади підготовки та ведення морських десантних операцій в 1941 – 1943 роках.....	65
2.3. Фізико-географічні умови ведення морських десантних операцій у Криму.....	73
2.4. Матеріальне та технічне забезпечення морських десантних операцій у Криму в період з 1941 по 1943 рік.....	79
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ МОРСЬКИХ ДЕСАНТНИХ ОПЕРАЦІЙ У КРИМУ В 1941 – 1943 РОКАХ.....	88
3.1. Планування Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій	88
3.2. Підготовка десантів операцій.....	100
3.3. Перехід морем та висадка десанту.....	106
3.4. Виконання десантом основного завдання	140

РОЗДІЛ 4. ВПЛИВ ДОСВІДУ ПРОВЕДЕННЯ МОРСЬКИХ ДЕСАНТНИХ ОПЕРАЦІЙ У КРИМУ В 1941 – 1943 РОКАХ НА РОЗВИТОК СУЧАСНОГО ВОЄННОГО МИСТЕЦТВА.....	167
4.1. Розвиток воєнного мистецтва за досвідом морських десантних операцій.....	167
4.2. Рекомендації щодо використання досвіду підготовки та ведення морських десантних операцій для практики підготовки Збройних Сил України.....	179
ВИСНОВКИ.....	189
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	194

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АВФ	Азовська військова флотилія
ВПС	Військово-Повітряні Сили
БТЩ	базовий тральщик
БКА	броньований катер
ВМБ	військово-морська база
ВГК РСЧА	Верховне Головнокомандування Робітничо-Селянської Червоної армії
гсд	гірська стрілецька дивізія
ДБ	десантна баржа
ДВТ	довготривала вогнева точка
ДЗВТ	деревоземляна вогнева точка
ЗПУ	запасний пункт управління
КАТЩ	катер тральщик
КВМБ	Керченська військово-морська база
кд	кавалерійська дивізія
КФДО	Керченсько-Феодосійська десантна операція
мсбр	морська стрілецька бригада
НВБД	Новоросійська військово-морська база
обмп	окремий батальйон морської піхоти
ОКХ	Головнокомандування сухопутних військ
ОКВ	Верховне головнокомандування вермахту
ОПарм	Окрема Приморська армія
пд	піхотна дивізія
ПКФ	Північно-Кавказький фронт
ППО	протиповітряна оборона
РГК	Резерв головного комадування
сд	стрілецька дивізія
ск	стрілецький корпус
ТКА	торпедний катер
ЦАМО РФ	Центральний архів міністерства оборони Російської Федерації
ЧФ	Чорноморський флот
ШДБ	швидкохідна десантна баржа

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасна воєнно-політична обстановка у світі є динамічною та нестабільною [126, 179]. На цьому фоні питання розвитку національного воєнного мистецтва набувають дедалі більшого значення. Одним з важливих напрямів розвитку воєнного мистецтва є узагальнення досвіду попередніх воєнних дій та операцій [156]. Зважаючи на протяжні морські кордони України та наявність територій, що з'єднуються з континентальною територією держави лише вузькими перешийками (Крим) та єдиним мостом (Південна Бессарабія), може виникнути необхідність проведення морської десантної операції. Проте через різноманітність характеру воєнних дій, які ведуться на різних театрах із застосуванням різного складу сил, засобів різноманітними формами і способами, дослідження напрямів розвитку воєнного мистецтва у морських десантних операціях є доволі складним завданням. Саме тому є актуальним історичне дослідження однієї з помітних сторінок Великої Вітчизняної війни, недостатньо проаналізованої воєнними істориками, а саме: проведення Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій, які здійснювались радянськими військами на одному театрі, практично в однакових погодних умовах, подібним комплектом сил і засобів і мали схожу стратегічну мету – звільнення Криму [78, 124, 144, 161, 173–176]. І хоча цілі операцій були досягнуті лише частково, проте вони мають велике значення для подальшого розвитку воєнного мистецтва. Незважаючи на зусилля кількох поколінь істориків війни, висвітлення цих подій не можна вважати всебічним, повним і завершеним. Залишаються недостатньо вивченими, систематизованими та проаналізованими питання підготовки, ведення та результатів морських десантних операцій, впровадження набутого досвіду в розвиток форм і способів ведення збройної боротьби.

Отже, здійснення спеціального воєнно-історичного дослідження морських десантних операцій в Криму в 1941–1943 роках актуальне і має теоретичну та практичну значимість.

Сучасний рівень розвитку воєнного мистецтва значною мірою базується на досвіді Другої світової війни, підтверджує його життєвість, потребує постійного розвитку воєнної думки, спрямованої на удосконалення форм і способів збройної боротьби у сучасних умовах [87, 156, 185, 189, 192]. Відтак досвід, набутий у морських десантних операціях у Криму, становить науковий і практичний інтерес як для історичної, так і для воєнної науки.

Наукове відтворення й аналіз подій, що відбувались багато років тому, дозволяють усвідомити сутність історичних процесів і явищ, виявити характерне й особливе у воєнній справі і може розвинути у сучасних умовах.

Об'єктивне і неупереджене висвітлення воєнно-історичних подій в Україні в період Великої Вітчизняної війни необхідно для встановлення правди історії і поглиблення знань про героїчне минуле нашої Батьківщини.

Отже, наукове завдання дослідження – на основі аналізу архівних джерел, опублікованих документів, наукових досліджень та спогадів безпосередніх учасників воєнних подій воюючих сторін відтворити підготовку, хід та результати Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій, виявити спільні та особливі їх риси, встановити внесок операцій у розвиток воєнного мистецтва та визначити напрями використання їх досвіду в практиці сучасного військового будівництва.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана в межах планів наукової і науково-технічної діяльності Генерального штабу Збройних Сил України та Національної академії оборони України. Це відображено в участі дисертанта у науково-дослідних роботах та проведенні дисертаційного дослідження в їх межах. Дисертант брав участь у науково-дослідній роботі (шифр “Активність”), де

автором визначено порядок застосування морських десантів при проведенні оборонної операції, та науково-дослідній роботі (шифр “Словник”), у якій дисертантом розкрито понятійний апарат, пов’язаний з морськими десантними операціями.

Мета і завдання дослідження. Узагальнити досвід проведення морських десантних операцій у Криму в роки Другої світової війни та на підставі здобутих наукових результатів надати практичні рекомендації щодо використання набутого досвіду у процесі будівництва Збройних Сил України в сучасних умовах.

Визначена мета передбачає виконання таких завдань:

- провести аналіз історіографії та визначити джерельну базу теми дисертаційного дослідження;
- розкрити воєнно-стратегічну обстановку, воєнно-теоретичні засади та фізико-географічні умови, що впливали на підготовку та застосування військ у морських десантних операціях;
- визначити склад, оперативне шикування, бойові порядки німецьких та румунських сил протидесантної оборони;
- порівняти процеси планування, підготовки та ведення Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської десантних операцій, проаналізувати їх результати;
- визначити спільні характерні риси морських десантних операцій та їх вплив на розвиток воєнного мистецтва;
- розробити практичні рекомендації щодо використання історичного досвіду проведення морських десантних операцій у сучасній теорії воєнного мистецтва та практиці військового будівництва.

Об’єкт дослідження – Керченсько-Феодосійська та Керченсько-Ельтигенська морські десантні операції.

Предметом дослідження є організація, проведення та результати морських десантних операцій у Криму (1941–1943 рр.).

Методи дослідження. Для досягнення визначеної мети дослідження

використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи воєнно-історичної науки. Завдяки застосуванню історичного методу вдалося визначити етапи та з максимально можливою достовірністю відтворити хід Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської десантних операцій, уточнити їх результати та наслідки. Використання логічного методу сприяло виявленню та розкриттю факторів, які впливали на підготовку та проведення десантних операцій, визначенню характерних рис та особливостей бойового застосування військ (сил) в операціях, виявленню тенденцій розвитку воєнного мистецтва в ході підготовки і ведення морських десантних операцій.

При підготовці дисертації використовувалися також методи порівняння, узагальнення, методи системного підходу: декомпозиція, аналіз і синтез. Аналіз та порівняння документальної та історіографічної бази воюючих сторін забезпечило достовірність дослідження.

Хронологічні та територіальні межі дослідження. Хронологічними межами обрано періоди з листопада 1941 року (початок підготовки Керченсько-Феодосійської морської десантної операції) до січня 1942 року (закінчення Керченсько-Феодосійської морської десантної операції) та з вересня 1943 року (звільнення Таманського півострова та початок підготовки Керченсько-Ельтигенської морської десантної операції) до грудня 1943 року (закінчення Керченсько-Ельтигенської морської десантної операції). В окремих випадках для висвітлення передумов та наслідків досліджуваних операцій автор виходив за хронологічні межі.

Територіальні межі дослідження охоплюють частину акваторії і територію Кримського та Таманського півостровів. В окремих випадках автор виходив за територіальні межі для висвітлення воєнно-стратегічної обстановки навколо району ведення операції.

Наукова новизна одержаних результатів.

Вперше у вітчизняній історіографії проаналізовано морські десантні операції в Криму в роки Другої світової війни та на основі порівняння

процесів планування і проведення Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської операцій визначено тенденції розвитку воєнного мистецтва та висловлені пропозиції щодо можливості їх урахування у сучасному військовому будівництві.

Автор вперше відібрав, організував переклад і ввів до наукового обігу бойові та оперативні документи німецького та румунського військового командування, що дозволило з максимально можливою достовірністю реконструювати організацію протидесантної оборони Криму в 1943 році.

Вперше співставлені графічні та текстуальні плануючі документи противників, варіанти замислів на ведення десантних і протидесантних дій, що дозволило здійснити сучасну оцінку прийнятих радянським командуванням рішень.

На основі аналізу документальних джерел, відслідковування змін оцінок науковців у різні часи автор доводить, що Керченсько-Ельтигенська та Керченсько-Феодосійська морські десантні операції мали стратегічний масштаб.

Автор поглибив висвітлення бажаного та реального ходу дій, результати та наслідки, прорахунки командування, відвагу та жертвність учасників морських десантів.

Проаналізовано значення впливу кліматичних умов, забезпеченості військ спеціальними десантними засобами на хід та результати морських десантних операцій.

Уточнено прізвища та імена керівного складу воюючих сторін, їх вплив на хід і результати операцій (бойових дій). На відміну від попередників дисертант розглядав воєнно-історичні події з урахуванням прив'язки сучасних географічних назв до існуючих під час Другої світової війни.

Практичне значення одержаних результатів полягає у використанні їх в оперативній підготовці органів військового управління, бойовій підготовці частин та підрозділів ВМС України, що засвідчують

відповідні акти. Висновки та матеріали дисертації можуть бути використані при проведенні нових воєнно-історичних розробок, науково-дослідних робіт із проблематики історії розвитку воєнного мистецтва. Положення та висновки дисертації впроваджені у навчально-виховний процес слухачів та курсантів вищих військових навчальних закладів України.

Особистий внесок здобувача. Основні результати дослідження та їх публікації у наукових працях виконані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Апробація матеріалів дослідження здійснювалась автором у виступах на науково-практичній конференції “Соціально-економічні, психологічні та історичні аспекти трансформації Збройних Сил України” (Київ, листопад 2008 р.), міжнародній науковій конференції “Військово-історична наука в Україні та за кордоном: вчора, сьогодні, завтра” (Київ, травень 2009 р.). Дисертаційне дослідження обговорювалось на науково-методичних семінарах кафедри воєнної історії Національної академії оборони України.

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження висвітлені в 4-х опублікованих працях у наукових фахових виданнях та матеріалах конференції.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.

1.1. Історіографія морських десантних операцій

Велика Вітчизняна війна збагатила історичну науку багатограним і цінним досвідом у всіх сферах воєнного мистецтва, у тому числі і в сфері підготовки та ведення морських десантних операцій.

Особливе місце серед морських десантних операцій Великої Вітчизняної війни належить Керченсько-Феодосійській та Керченсько-Ельтигенській морським десантним операціям. Зазначені операції істотно збагатили теорію та практику воєнного мистецтва, про що свідчать численні джерела, наукові праці та популярна література [67, 74, 75, 88, 105, 111, 120, 124, 128, 130 та ін.]. В історії воєнного мистецтва до Другої світової війни не було прикладів проведення двох стратегічних морських десантних операцій на одному театрі за приблизно однакових погодних умов, із залученням подібного складу сил і засобів, схожою стратегічною метою з інтервалом у два роки, проте, за різних умов воєнно-стратегічної обстановки. Керченсько-Феодосійська та Керченсько-Ельтигенська морські десантні операції є унікальним явищем у воєнній історії ще й завдяки безпрецедентній мужності особового складу військ, надзвичайно складним умовам проведення операції та поєднанню високого рівня воєнного мистецтва на тактичному рівні з явними провалами на оперативному і стратегічному [88, 93–96, 99–101, 104, 105, 109–113, 131, 136, 139, 141, 144, 148, 157, 161].

У ході роботи над дисертацією було виявлено, що рівень наукової розробленості проблеми, незважаючи на виконану значну роботу в цьому напрямі радянськими, російськими та західними вченими, не є достатнім. Хоча кожна із зазначених операцій досить детально розкрита науковцями та мемуаристами, детальне їх вивчення, з погляду на еволюцію воєнного мистецтва та врахування уроків минулого при підготовці Збройних Сил України, і на цей час залишається не завершеним.

Радянська історіографія Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій цілком відповідає ідеологізованій матриці історіографії Великої Вітчизняної війни. Загальною рисою джерел періоду 1941–1985 років є високий ступінь догматизму. На відміну від західної історіографії, де, як правило, спостерігається різноманіття думок, для радянської характерним є дотримання поглядів, усталених на найвищому рівні, відсутність альтернативних точок зору, що легко пояснюється стилем державного управління того часу. Усі офіційні оцінки Другої світової війни в радянський період відповідали ідеологічним і політичним установкам. Відповідні концепти пронизували всі опубліковані у радянському відкритому друці роботи. Це призводило до необ'єктивного, однобічного висвітлення подій, ігнорування наявних документів, а альтернативні оцінки висловлювались тільки в неофіційних джерелах. Тому практично повністю були відсутні наукові дискусії, намагання знайти відповіді на суперечливі питання, що призвело до істотної втрати об'єктивності радянської історичної науки в цілому [84, 88, 99–101, 135, 147, 173-176, 212–215, 220].

У міру зміцнення СРСР як соціалістичної держави і посилення протистояння двох систем історія минулої війни все більше ставала фронтом ідеологічної боротьби. Найбільша увага в роботах про війну приділялася показу проявів переваг соціалістичної системи, перш за все вихвалялися досягнення СРСР і його Збройних Сил у ході війни. Розглядалися в основному питання проведення успішних операцій радянськими військами, досягнення радянського військового мистецтва та військової економіки, розкривався вирішальний внесок Радянського Союзу у звільнення інших народів від окупації. Невдачі та помилки замовчувались.

Магістральний напрям висвітлення подій Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій визначали такі роботи, як “Великая Отечественная война Советского Союза 1941–1945” [84], “История второй мировой войны 1939–1945” [136], “Важнейшие операции Великой Отечественной войны” [78], “Операции Советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.” [173–176],

“Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг.” [227]. Відхилення радянської історіографії у бік роздування успіхів і досягнень призвів до того, що про недоліки в підготовці та веденні операцій, невдачі і втрати при їх веденні говорилося мимохідь, без глибокого аналізу причин, а про ряд подій, які могли тлумачитись на шкоду керівництву КПРС і країни або кинути тінь на пануючий режим, взагалі замовчувалось. Саме такий підхід призвів до того, що дві морські десантні операції в Криму, подібні практично за всіма показниками, класифікувались по-різному. Тогочасна радянська історія називала десантну операцію 44-ї і 51-ї армій в 1941 році Керченсько-Феодосійською стратегічною десантною операцією [78], а операцію 1943 року – висадкою військ 56-ї та 18-ї армій на Керченський півострів [200]. Однією з причин різних підходів до досліджуваних операцій можна назвати різний масштаб результатів операцій. Якщо в Керченсько-Феодосійській війська двох армій звільнили весь Керченський півострів, то в Керченсько-Ельтигенській – лише захопили і утримували один плацдарм, а інший вимушені були залишити. Ще одним свідченням заідеологізованості радянської військово-історичної науки є той факт, що дослідження та широке висвітлення розгрому трьох радянських армій частиною військ 11-ї армії вермахту в Криму, в той час як переважна більшість її військ штурмувала Севастополь, стало можливим лише після припинення існування Радянського Союзу.

Загальна тенденція однобічного висвітлення подій Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій властива і тогочасним виданням, що висвітлювали ведення бойових дій видів збройних сил, окремих об'єднань і з'єднань. Зокрема, в роботах “Боевая летопись военно-морского флота 1941–1942” [74], “Действия Военно-Морского Флота в Великой Отечественной войне” [120], “Краснознаменный Черноморский флот” [147], “История военно-морского искусства” [135], „Советское военно-морское искусство” [214] чимало сторінок присвячено веденню Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій. Проте і в них події висвітлювались в основному в позитивному світлі, а про помилки та недоліки підготовки та ведення

операцій згадувалось досить стримано. Крім того, зазначені роботи були зосереджені на висвітленні питань переходу морем, транспортування сил десанту та матеріально-технічних засобів, артилерійської підготовки до висадки десанту та артилерійської підтримки десанту корабельною артилерією, частково торкалися питань взаємодії видів збройних сил. Проблеми, пов'язані з виконанням основного завдання силами десанту, практично не розглядались, через те, що до його виконання сили флоту практично не залучались.

Радянські історики В. Кононенко [144], М. Замятін [130], О. Зубков [131], І. Єлісеєв [124], які одними з перших описали події, пов'язані з підготовкою та веденням Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій, переконливо показали героїзм і мужність десантників, позитивні сторони підготовки і ведення операцій, проведених у критичні періоди війни, їхні результати і міжнародний резонанс. Але і в зазначених і інших радянських виданнях про те, що обидві операції не досягнули поставленої загальної мети не згадувалось, а результати операцій були завуальовані і заретушовані для відповідності концепції радянської версії війни. Не показувалася повна картина дезорганізації переходу морем, висадки десанту, поганої роботи розвідки, провалів в управлінні військами та організації зв'язку, врешті решт, вади замислу ведення операцій. Не були глибоко проаналізовані причини стратегічних невдач і не виправдано великих втрат особового складу, плавзасобів, озброєння та військової техніки. При зіставленні сил сторін радянські автори прагнули збільшувати чисельність військ та кількість озброєнь противника і відповідно зменшувати свої сили. Так, у ряді робіт про Керченсько-Феодосійську та Керченсько-Ельтигенську морські десантні операції наголошувалося, що в ході обох операцій німецькі війська перевершували радянські за чисельністю [124, 144]. Автор встановив, що радянських сил тут було більше, ніж німецьких. Проте німецькі війська переважали радянські за своєю якістю. Німецькі військовослужбовці були краще підготовлені, особливо на вищому рівні. Генерали вермахту мали високий рівень освіти, досвід ведення бойових дій в Європі, їхня робота була

менш ідеологізована, бойовий вишкіл військ перебував на значно вищому рівні, а система матеріально-технічного забезпечення діяла набагато ефективніше. Крім того, за свідченнями учасників подій того часу, рядовий склад радянської армії в перший період війни був недостатньо підготовлений у військовому відношенні, його бойова виучка була значно нижча, ніж у відповідних категорій військовослужбовців вермахту [222, 231].

Такими, які заслуговують на довіру, можна вважати низку спеціальних видань, які готувались та видавались для поліпшення підготовки керівного складу РСЧА, а пізніше і Радянської Армії. Хоч різною мірою, їм і притаманна характерна для того часу заідеологізованість, більшість матеріалів дають всебічні статистичні викладки, за винятком втрат в особовому складі та ОБТ [75, 138, 171, 202, 204, 236]. Наслідком “ідеологічних фільтрів” є велика кількість оціночних суджень, які відповідали загальному тогочасному напрямку висвітлення діяльності вищого політичного та військового керівництва.

Окремі теоретичні питання підготовки, організації та ведення морських десантних операцій, які розглянув у 1942 році М. Замятін [129], в основному опирались на положення тогочасних керівних документів [98], проте автор висунув пропозиції щодо усунення недоліків, які проявились в ході Керченсько-Феодосійської операції, зокрема щодо організації командування, вибору місць висадки, питань вогневої підтримки та боротьби з повітряним противником.

Дуже детально з використанням оригіналів бойових документів в 1956 році описані події “Керченської операції” (яка на той час класифікувалась Керченсько-Феодосійська морська десантна операція) в короткому описі, складеному І. Марковим [161]. Матеріал базується на оригіналах бойових документів та розвідувальних донесень радянської сторони. У книзі наведено достатньо повні статистичні характеристики операції, обсяги військових перевезень та інші важливі дані. Але питання реальних втрат і їх причини автор не розглядає. Дії радянських військ висвітлюються з певним пропагандистським навантаженням і в цілому позитивні, за винятком окремих дрібних недоліків. Проте подальші

дослідження виявили низку навідповідностей між оцінками І. Маркова та реальним ходом операції.

Багато цінного матеріалу міститься у виданні 1947 року “Досвід десантних операцій в Вітчизняну війну 1941–1945 рр.” [200]. На основі “свіжого” історичного матеріалу автор книги капітан першого рангу Я. Салагін розглядає усі великі морські десантні операції періоду Великої Вітчизняної війни. Книзі притаманна стислість викладення, певною мірою відсутність пропагандистського навантаження, хоча і Я. Салагін класифікує Керченсько-Феодосійську операцію як стратегічну, а Керченсько-Ельтигенську вже як не операцію, а висадку військ 18-ї та 56-ї армій на Керченський півострів. Беззаперечно цінність видання становить велика кількість статистичних даних, які, стосовно Керченсько-Феодосійської операції, відповідають наведеним М. Замятіним [130], а в подальшому зустрічаються у пізніших виданнях. Крім того, події операцій, які досліджуються, викладені досить детально і хронологічно чітко. Проте автор розглядав в основному дії флотів і флотилій у зазначених операціях і недостатньо уваги приділив питанням виконання десантом основного завдання на березі.

Велику допомогу у відтворенні подій Керченсько-Ельтигенської морської операції надає видана в 1954 році книга капітана 1-го рангу В. Кононенка, який класифікує її саме як операцію а не як висадку військ 18-ї та 56-ї армій [144]. У книзі зібрано великий обсяг інформації про організацію операції, її підготовку та ведення, організацію всебічного забезпечення. Надаються директиви на організацію та ведення операції, бойові донесення та зведення. Проте і в цій роботі певною мірою відсутній об’єктивний погляд на події. Наприклад, зазначено, що “...мета фронтової десантної операції – звільнення Керченського півострова – через недостатню перевагу в силах досягнута не була, і висаджені війська вимушені були залишити ельтигенський плацдарм і перейти до тривалої оборони на Єникальському півострові. Але мета десантної операції – захоплення плацдарму на головному напрямі дій – була досягнута”. Проте завдання військам чітко визначені в директиві на проведення операції і полягають у звільненні Керчі

та подальшому наступі на Владиславівку, а захоплення плацдарму є завданням першого ешелону десанту.

Однією з особливостей радянської історіографії Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій була їх відносно вузька джерельна база. Більшість архівних матеріалів, особливо документи найвищих органів державного і військового керівництва, залишалися для дослідників закритими. В цьому відношенні західні історики мали значну перевагу перед радянськими, тому що могли вільно користуватися німецькими архівними матеріалами, які після війни виявилися в руках американців і на комерційній основі надавалися бажаним. Радянські історики отримували право часткового доступу до засекречених архівних матеріалів, в основному лише під час розробки великих офіційних праць, а також підготовки закритих робіт, призначених для дуже вузького кола читачів (вищого керівного складу). У останніх випадках доступ обмежувався в основному матеріалами, що розкривали бойову діяльність частин і з'єднань.

У середині 80-х років, з початку періоду демократизації суспільного життя Радянського Союзу, періоду гласності докорінно змінюється історіографія Другої світової війни, радикально оновлюється проблематика досліджень. Було покинчено з ідеологічним догматизмом в історичній науці, скасована цензура, з'явилася можливість вільно висловлювати свої погляди на будь-які історичні проблеми, у тому числі і воєнної доби. Позитивним явищем стало відкриття багатьох раніше таємних фондів в архівах, активна публікація документів у журналах і спеціальних виданнях. Саме в цей період стали доступними й архівні документи, що стосувались Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій.

У виданнях, що з'являються у перші роки перебудовних процесів, автори іноді йдуть на випинання всього негативного в історії. Багатьом публікаціям властиве прагнення дегероїзувати Велику Вітчизняну війну. У полеміці істориків, журналістів з приводу "ціни перемоги" разом з прагненням встановити істину присутнє і "хворе" бажання пограти цифрами, здобутими із сумнівних джерел, або інколи і за самотійними, умоглядними

підрахунками. У цьому плані показовою є робота В. Бешанова “Год 1942 — “учебный”, в якій розкривається трагедія Кримського фронту, створеного на базі 44-ї та 51-ї радянських армій, висаджених у ході Керченсько-Феодосійської морської десантної операції, та переправленої пізніше 47-ї армії [73]. В ній розкривається і хід КФДО, проте описання її ходу базується на неперевірених джерелах і має явно негативний напрям опису рівня підготовки, командного складу з’єднань і об’єднань Радянської армії.

Серед останніх праць, що висвітлюють події Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій, необхідно виділити низку робіт, автори яких ґрунтовно дослідили перебіг подій, використовуючи архівні джерела як радянської, так і німецької сторони.

У роботі І. Статюка [217] узагальнено велику кількість розсекречених архівних документів, що стосувались Керченсько-Феодосійської десантної операції. Читачеві пропонується ознайомитись з такими раніше недоступними документами, як доповідь командувача війська Закавказького фронту № 01596/ОП Верховному Головнокомандувачу плану операції із захоплення Керченського півострова, директива Ставки Верховного Головнокомандувача про затвердження плану операції та директива командувача військ Закавказького фронту на ведення операції. У книзі досить детально описано хід підготовки та ведення операції, проаналізовано численність та бойовий склад сторін, що брали участь у операції, наведені списки командного складу радянських військ та військ вермахту. Водночас тексту притаманні певні недоліки. Зокрема є певна тенденційність у викладенні матеріалу. Так при підрахунках співвідношення сторін автор наводить такі цифри: особовий склад 4,7:1, бойові літаки 6,6:1, гармати і міномети 8,6:1 на користь радянських військ. Однак при цьому не вказує, що це співвідношення є чисто розрахунковим і не враховує фактичної кількості десантованого особового складу й артилерії і того факту, що операція проводилась поза межами досяжності авіації Закавказького фронту, і дії радянської авіації були значно обмежені через відсутність аеродромів для перебазування авіації на Керченський півострів. Недоліком цієї праці можна

вважати відсутність ґрунтового аналізу питань воєнного мистецтва в ході Керченсько-Феодосійської десантної операції.

Подіям на Керченському півострові в кінці 1941 – на початку 1942 року присвячена книга доктора філологічних наук, професора В. Науменко [169]. Робота написана на багатому фактологічному матеріалі, з використанням раніше не опублікованих матеріалів державних та приватних архівів. В процесі роботи дослідниця опрацювала велику кількість спогадів, листів, фотографій учасників боїв на Керченському півострові як з радянської так і з німецької сторони. Автор акцентує увагу читача на участі в зазначених подіях населення Криму. Зі зрозумілих причин питання стратегії, оперативного мистецтва й тактики автор детально не аналізує.

З останніх робіт, в яких розглядаються питання Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської десантних операцій доцільно відзначити роботи Є. Абрамова, М. Морозова, А. Платонова та В. Гончарова.

Досліджувані події Є. Абрамов розглядає в ракурсі розробленої ним дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за темою “Морська піхота в Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.” [63], а його книга [64] відображає основні етапи створення і розвитку підрозділів і частин морської піхоти. Якщо до участі в Керченсько-Феодосійській операції планувались підрозділи морських стрілецьких бригад, то в ході Керченсько-Ельтигенської операції підрозділи вже створеної морської піхоти відігравали важливу роль в передових загонах та першому ешелоні десанту. Автор дає загальний огляд великої кількості операцій, в якій брали участь морські піхотинці, але розглядає їх загальні риси та акцентує увагу на вкладі підрозділів і частин морської піхоти в загальний результат операції. Головною думкою твору є необхідність подальшого розвитку цього роду військ, вкрай необхідного для стрімких і рішучих дій у ході висадки передових загонів десанту і захоплення плацдарму для висадки його основних сил.

Більш інформативною щодо подій саме Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій є книга колективу авторів М. Морозова, А. Платонова та В. Гончарова “Десанти Великої

Вітчизняної війни” [164]. Це – збірник статей з описом наймасштабніших операцій у цілому та їх найдраматичніших епізодів. Автори детально у доступній формі відтворили події досліджуваних операцій. Дані статистики, які багато в чому повторюють зазначені вище радянські джерела, автори супроводжують досить об’єктивними, хоча і не беззаперечними, коментарями. В. Гончаров детально описав хронологію Керченсько-Феодосійської десантної операції, навів зміст документів Ставки ВГК та командувачів Чорноморського флоту та Закавказького фронту на проведення операції. Великою заслугою А. Платонова є висвітлення ходу висадки 18-ї армії на ельтигенський плацдарм, складнощів, з якими зіткнулися десантники, та шляхів їх подолання. Автор зібрав велику кількість документів різного походження і реалістично реконструював облогу та її прорив ельтигенським десантом.

При аналізі історіографії не можна оминати і питання пізніших досліджень Другої світової війни та проблематики воєнного мистецтва українських дослідників [71, 72, 76, 111, 141, 142, 148, 158, 159, 166, 168, 226, 228–230]. Необхідно зазначити, що питанням розвитку воєнного мистецтва, зокрема в десантних та протидесантних операціях, застосування військ на приморському напрямі присвятили свої роботи, М. Рибак [137, 188], С. Сидоров [137, 205], О. Уткін [228–230], В. Бережинський [72], В. Костриченко [145]. Ці роботи зробили важливий внесок у розвиток національного воєнного мистецтва, проте дослідники не проводили порівняння підготовки та ведення двох морських десантних операцій в одному районі для надання практичних рекомендацій щодо застосування історичного досвіду в процесі будівництва та підготовки Збройних Сил України в сучасних умовах.

Зарубіжна історіографія Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій характеризується різною мірою інтересу до Другої світової війни, різною глибиною проникнення у висвітлювання проблеми. Пояснюється це національною належністю істориків, їхніми політичними поглядами, ідеологічними переконаннями, особистими пристрастями, соціальним становищем, ситуацією у світі тощо.

Автори з країн, що брали участь у Другій світовій війні, приділяють їй більше уваги, прагнучи показати в першу чергу військові зусилля власної держави та її збройних сил. У роки війни побачили світ публіцистичні матеріали про війну і невеликі роботи, що узагальнювали досвід збройної боротьби, висвітлювали стан протиборчих сторін і їх збройних сил, а також деякі проблеми зовнішньої політики і міжнародного положення. Уся література, що тоді публікувалася, різко ділилася на дві великі групи, які відповідали інтересам сторін.

Дії німецьких військ проти Червоної армії в роботах, що видавалися в Німеччині і в союзних з нею країнах під час війни, висвітлювалися як безперервний ланцюг перемог, як прояв високої військової майстерності військовослужбовців вермахту. Подібними думками пронизані роботи, що видавалися воєнно-історичним відділом сухопутних військ та іншими відомствами вермахту, наприклад, “Бойові епізоди з походу проти Радянської Росії в 1941–1942 року: По описах фронтовиків” [248]; “Солдати Європи розповідають про Радянський Союз” [246]; “Бессарабія – Україна – Крим: Звитяжний похід німецьких і румунських військ. Ілюстрована книга, підготовлена і видана оперативним відділом однієї з армій на сході” [242] та інші. Про втрати і невдачі німецьких військ у ході звільнення від них Феодосії та Керченського півострова не згадується через пропагандистську спрямованість цих робіт.

Частина тих матеріалів, що публікувалися в Німеччині під час війни, призначалася для службового користування військами, які діяли на східному фронті. У першу чергу це воєнно-географічні описи СРСР і праці, в яких узагальнювався досвід збройної боротьби [243, 244]. Ще на початку 1941 р. військово-географічне управління Генерального штабу сухопутних військ вермахту підготувало і видало друкарським способом серію з 8 оглядів європейської частини СРСР. Картографічний відділ головного штабу ВПС Німеччини в 1941–1943 рр. видав п’ять географічних оглядів. В одному з них описано територію Криму та Керченського півострова [250]. У них разом з характеристикою рельєфу, річкової та дорожньої мережі Криму містилися короткі дані про економіку, населення регіону.

Спрямованість літератури, що видавалася про Другу світову війну в США, Англії та інших країнах антигітлерівської коаліції в 1941–1945 рр., була явно антинімецькою. Ряд американських авторів у роки війни спеціалізувалися на освітленні ходу збройної боротьби на радянсько-німецькому фронті. У загальному переліку робіт були й такі, які опосередковано торкалися морських десантних операцій в Криму. У числі цих книг “Останні дні Севастополя” Б. Воетхова [255], “Наступ може зробити 1943 рік звитяжним” М. Вернера [256], “Россия в войне 1941–1945” А. Верта [85] тощо. Б. Воетхов згадує Керченсько-Феодосійську операцію як невдалу спробу відволікти частину сил вермахту від Севастополя, тому що це не допомогло врятувати місто від здачі гітлерівцям.

Після закінчення Другої світової війни в зарубіжній історіографії настав новий етап. Почали виходити видання з аналізом дій воюючих сторін та наслідків війни [139, 153, 163, 167, 211, 222, 223, 231]. Під час війни про події на радянсько-німецькому фронті писалося в основному на основі особистих спостережень і тієї офіційної інформації, що публікувалася обома воюючими сторонами. Після війни цих джерел було вже недостатньо. Потрібні були перш за все архівні документи і матеріали. Сталося так, що зарубіжні дослідники дістали доступ до джерел лише однієї сторони – німецької. Радянські документальні джерела залишалися для них закритими. Вони могли користуватися лише офіційними радянськими публікаціями. Правда, дещо пізніше, приблизно з кінця 50-х років ХХ ст., стали з’являтися мемуари радянських воєначальників, проте їхній зміст мало чим відрізнявся від офіційних публікацій, що мали досить тенденційний характер. Тому зарубіжні історики використовували переважно німецькі матеріали, але це призводило до певної однобічності їх робіт про Другу світову війну.

З кінця 40-х років ХХ ст. спочатку в Західній Німеччині, а потім і в інших західних країнах стали з’являтися спогади німецьких генералів, які здебільшого ґрунтувалися на тих матеріалах, які писалися авторами на замовлення американців. Події Керченсько-Феодосійської морської десантної операції досить детально описав Е. фон Манштейн у своїй книзі “Втрачені перемоги” [160]. Ця робота в подальшому стала основою в ході вивчення

подій операції, яке проводили дослідники порівнюючи радянські та німецькі джерела.

Надалі події, пов'язані з Керченсько-Феодосійською та Керченсько-Ельтигенською морськими десантними операціями в західній пресі практично не розглядались. Серед післявоєнних публікацій можна відзначити працю К. Юона [239], яка висвітлює операції досить об'єктивно і критикує радянське командування за відсутність гнучкості управління і педантичне виконання планів, хоча обстановка зовсім не відповідала вихідним даним планування.

Необхідно зазначити, що західні напрями досліджень подій Другої світової війни формувались на поглядах генералів вермахту з таких причин: доступності німецьких архівів; детального і доступного, хоча й заангажованого аналізу подій німецькими генералами і офіцерами, закритості архівів у Радянському Союзі; заполітизованості та догматичності радянської аналітики тощо. Наочним підтвердженням цієї тези є фільм з серіалу “Поля битв” – “Боротьба за Крим”. У двох частинах цього американського фільму практично без купюр відображені погляди на зазначені події німецької сторони, а окремі фрагменти коментарів практично повністю збігаються з текстом “Втратчених перемог” Манштейна. Проте беззаперечною цінністю фільму є широке використання архівної німецької кінохроніки, хоча невідповідності, наприклад, сезон ведення дій, які коментуються, не збігається з відображеним на екрані, все ж таки зустрічаються.

Ще одним важливим напрямом дослідження подій Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій є аналіз румунських публікацій [240, 241, 245, 247, 251- 254].

При розгляді румунської історіографії необхідно зазначити, що на неї надзвичайно вплинув неоднозначний історичний розвиток Румунії. З різних причин на початку Другої світової війни Румунія вступила в союз з гітлерівською Німеччиною (як основну причину румунські історики розглядають червневий 1940 року ультиматум Радянського Союзу й окупацію ним 28 червня Бесарабії і Північної Буковини, Угорщиною – Північної Трансільванії 30 серпня і Болгарією – Південної Добруджі 7

вересня 1940 року). Закінчувала війну держава вже як союзник СРСР. Зрозуміло, під час перебування під тотальним впливом Радянського Союзу, висвітлення участі Румунії у війні проти нього для румунських істориків було не тільки складним, а й певною мірою небезпечним. Цим можна пояснити той факт, що ґрунтовні історичні дослідження проблематики Другої світової війни розпочались після припинення існування соціалістичної системи. З'явилися праці, в яких розглядається проблематика стану румунської армії в цілому та її видів [240, 245, 249], крім того, розглядаються події в Криму саме в досліджуваний період [247, 251, 253, 254]. Тут необхідно зазначити, що румунські війська брали безпосередню участь разом з 11-ю армією вермахту в захопленні та обороні Криму. Саме цим питанням присвячені роботи А. Панді та Е. Арделяну “Румуни в Криму” [251], Ж. Ротару, Л. Мойсе, В. Зодана, Т. Орояна “Гітлер, Антонеску: Кавказ та Крим” [247]. Досить ґрунтовно роботи про участь румунських військ у кампанії в Криму проаналізував дослідник Віктор Ніту. Окремі його роботи присвячені участі румунських військ у подіях, пов'язаних саме з Керченсько-Феодосійською та Керченсько-Ельтигенською морськими десантними операціями [253, 254].

Румунські історики дають досить обережні оцінки подіям у Криму в 1941–1943 роках. Здебільшого дається оперативно-стратегічний огляд окремих кампаній чи операцій, у тому числі і досліджуваних, спогади про окремих офіцерів та генералів, іноді наводяться витяги з інтерв'ю учасників бойових дій. Проте питання власне воєнного мистецтва (організації підготовки військ, системи управління, розроблення планів операцій, протидесантної оборони тощо) через низку причин не розкриваються. Логічним поясненням такого підходу румунських істориків до історіографії є сучасна негативна оцінка факту воєнного союзу Румунії з гітлерівською Німеччиною та підпорядкованість румунського угруповання в Криму німецькому командуванню і фактичне знаходження румунських військ у стані виконавців розпоряджень і наказів німецького командування.

Аналіз історіографії свідчить, що сучасна воєнно-історична наука накопичила значну базу напрацювань наукового та популярного характеру,

які висвітлюють події Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської десантних операцій.

Ключовими питаннями, по яких існують суттєві розбіжності, а інколи й абсолютно полярні позиції, виступають: співвідношення сил та засобів протиборчих сторін в операції; втрати сторін [115, 117]; причини несприятливого результату операцій; питання розвитку воєнного мистецтва в операціях.

Недоліками історіографії Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій є недостатньо повне та глибоке дослідження воєнного мистецтва противника, замовчування недоліків з боку командування в ході організації та проведення операції. Слід зазначити, що в літературі й досі не зроблено комплексного об'єктивного аналізу підготовки, ведення та результатів Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій, немає робіт, в яких встановлено особливості розвитку воєнного мистецтва, а досвід видатних операцій недостатньо враховується в практиці підготовки Збройних Сил України. Недостатньо узагальнено досвід організації і ведення цих великих морських десантних операцій, використання оперативних резервів, організації підготовки, посадки, переходу морем, висадки десанту, безперервності ведення бойових дій, їх організації в особливих негативних метеорологічних умовах, виконання завдань забезпечення десанту в умовах ведення бойових дій, та інші аспекти воєнного мистецтва.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельний аналіз здійснювався за такими напрямками:

дослідження архівних документів, пов'язаних із Керченсько-Феодосійською та Керченсько-Ельтигенською морськими десантними операціями;

аналіз керівних документів, настанов, статутів, що поклались в основу підготовки морських десантних операцій, та документів, що узагальнюють бойовий досвід;

аналіз мемуарної літератури, в якій висвітлюються події Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій;

вивчення фізико-географічних умов району проведення операцій, опитування учасників операції, аналіз спогадів учасників операції за результатами воєнно-історичної поїздки.

Директиви, бойові накази, розпорядження, оперативні зведення, бойові та політичні донесення, інші документи виступають як первинні джерела, які достовірно відображають історичні події та характеризують стан військ, розташування та бойові порядки, способи прориву оборони, порядок і зміст вогневого ураження противника, систему вогню, протидесантної оборони й щодо, відбивають ступінь і своєчасність реакції командування на зміни обстановки в ході бойових дій. Зокрема, це збірники документів Верховного Головнокомандування [196–198, 203], Генерального штабу [193–195], накази народного комісара оборони [199], документи військово-політичного керівництва Німеччини [118, 119, 257]. У цьому напрямі багато цінної інформації про планування та організацію операцій було отримано з матеріалів ЦАМО РФ [35–46] та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України [47–62]. У російських документах збережений хід обміну інформацією між Ставкою ВГК РСЧА та командувачів фронтами і Чорноморського флоту, щодо вироблення замислу та планування операції. Це дало можливість встановити співвідношення між запланованими результатами операції і реально досягнутими та зробити обґрунтований висновок про ступінь успішності кожної з операцій. Саме з цих документів випливає, що ні перша, ні друга операції своєї мети в повному обсязі не досягнули. При цьому в ході Керченсько-Феодосійської операції військами було не виконано подальше завдання: 18 січня 1942 року втрачена Феодосія, а в подальшому війська десантованих армій разом з доданими не тільки не змогли допомогти оборонцям Севастополя, а й були знищені частиною сил 11-ї армії вермахту. У Керченсько-Ельтигенській операції військами не виконано навіть основне завдання – звільнення Керчі. Можливо, саме цим і можна пояснити переформування ПКФ у ОПАрм безпосередньо у ході ведення десантної операції. Зазначені документи, які,

до речі, аж до останнього часу мали гриф таємності „цілком таємно”, дають деяке уявлення і про рівень підготовки керівного складу радянських військ. Чого варта хоча б незатверджена Ставкою ВГК пропозиція командувача Чорноморським флотом про доцільність провести висадку також у Севастополь, який на той час був перетворений німцями на потужний вузол оборони.

З наказу Верховного Головнокомандувача № 0041 від 2 березня 1942 р. “Про Кулика Г. І.” можна отримати достовірні дані про передумови Керченсько-Феодосійської операції [199]. З цього документа стало відомо, що Г. Кулик, колишній маршал, Герой Радянського Союзу і заступник Наркома оборони, будучи в листопаді 1941 р. уповноваженим Ставки Верховного Головнокомандування на Керченському напрямі, замість чесного і безумовного виконання наказу Ставки утримати Керч що б то не було і не дати противникові зайняти цей район, самовільно, порушуючи наказ Ставки і свій військовий обов’язок, без попередження Ставки віддав 12 листопада 1941 р. злочинне розпорядження про евакуацію з Керчі протягом двох діб усіх військ і залишення Керченського району противникові, внаслідок чого і була здана Керч 15 листопада 1941 року. Про факт самовільної здачі Керчі в жодному післявоєнному радянському дослідженні Керченсько-Феодосійської операції не згадувалось.

Після відкриття архівів СРСР багато цінної інформації стало можливим отримати з наказів і директив Верховного Головнокомандувача, наркома оборони і його заступників, директив Ставки ВГК, директив та наказів ОКХ та ОКВ, у яких висвітлювались питання загального ходу збройної боротьби, оцінки ситуації напередодні, у ході та в результаті Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської десантних операцій, шляхів вирішення головних питань ведення операцій. Це значний масив документів, у яких не тільки оперативно узагальнювався досвід бойових дій радянських військ і противника, а й визначалися вимоги і надавалися практичні рекомендації щодо застосування видів збройних сил і родів військ, організації управління військами в операції. Особливу цінність для дослідження воєнного мистецтва в Керченсько-Феодосійській та Керченсько-Ельтигенській десантних

операціях мають бойові документи оперативного та тактичного рівнів – від військової частини до фронтових об'єднань (групи армій). Директиви, бойові накази, розпорядження, оперативні зведення, бойові та політичні донесення, інші документи виступають як первинні джерела, які характеризують стан військ, розташування та бойові порядки, способи прориву оборони, порядок і зміст вогневого ураження противника, систему вогню, протидесантної оборони тощо, відбивають ступінь і своєчасність реакції командування на зміни умов обстановки в ході бойових дій. Цінність цих документів полягає в їх достовірності відображення історичних реалій.

У цьому аспекті необхідно зазначити, що практично всі архівні матеріали, особливо щодо зазначеної групи джерел, знаходяться в архівних установах Російської Федерації: щодо дій частин, з'єднань і об'єднань сухопутних військ – у Центральному архіві МО РФ (м. Подольськ) [35–46], щодо флотів і флотилій – в архіві історичного відділу ВМФ РФ (м. Гатчина). Після відкриття доступу до цих матеріалів російські історики провели потужну дослідницьку роботу і значною мірою висвітлили зміст архівних джерел у своїх аналітичних роботах, які зазначені вище. Тому при роботі з архівними джерелами автор прагнув не тільки використовувати відомі документи, а й виявляти раніше неопубліковані документи. Такими документами є, наприклад, мікрофільми документів вермахту, що зберігалися у Національному архіві США і були передані Центральному державному архіву вищих органів влади та управління України [47–62].

Безпосередньо в роки Великої Вітчизняної війни та після неї на базі матеріалів, що були узагальнені та надіслані штабами фронтів і армій, Генеральний штаб, Головне політичне управління, штаби видів збройних сил, родів військ, центральні і головні управління Наркомату оборони, штаби і політоргани об'єднань і з'єднань видавали збірники щодо вивчення досвіду війни, збірники тактичних прикладів, інформаційні бюлетені, пам'ятки. Матеріали Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської десантних операцій увійшли до збірників воєнно-історичних матеріалів війни з вивчення досвіду війни [171, 202].

Не менш інформативними виявились архівні документи німецьких та румунських військ, які потрапили до рук американців, а в 60-х роках ХХ ст. були куплені Урядом Української РСР, зберігалися у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, і до цього часу не були введені до наукового обігу. Зокрема, у цих документах [47–62] міститься інформація про висадку радянських військ наприкінці 1941 та 1943 рр. Аналіз цих документів показав, що німецьке командування не припускало можливості висадки великого морського десанту в цей період, на першому етапі Керченсько-Феодосійської операції перебувало в розгубленому стані, явно переоцінювало масштаб операції, чим і можна пояснити дії генерала фон Шпонека, який у стислі терміни вивів війська з Керченського півострова. У подальшому, зібравши досить достовірну інформацію про висаджені радянські війська, німецьке командування приймало рішення, адекватні тій обстановці, що складалася.

З цих документів вдалося отримати цікаву та достовірну інформацію про організацію протидесантної оборони в Криму наприкінці 1943 року. Усвідомлюючи неминучість проведення радянськими військами десантної операції з Таманського на Керченський півострів, німці створили потужну, чотириешелонну оборону. У ході Керченсько-Ельтигенської операції радянські війська не змогли прорвати навіть перший її ешелон у районі Керчі. А за тими ж журналами бойових дій німецьких частин, у квітні 1944 року війська 17-ї армії залишили займані позиції та організовано, практично без втрат, відійшли до Севастополя через загрозу виходу в тил військ 4-го Українського фронту, що прорвав оборону на Перекопському перешийку [47, 60, 62].

Цінною історичною знахідкою виявились спогади безпосередніх учасників операцій, які зберігаються у фондах архіву Керченського історико-культурного заповідника та Феодосійського краєзнавчого музею [10–14, 23–26, 32, 34].

У цих джерелах збереглися свідчення рядових учасників операції, які простою мовою описують ті складнощі, з якими зіштовхнулися солдати та офіцери під час висадки. Зі спогадів вимальовується картина, що не могла

бути відображена в стислих фразах офіційних документів. Так, у жодному з офіційних документів не згадувалось про те, що при десантуванні висадка здійснювалась при температурі $-15... -17^{\circ} \text{C}$, а в багатьох випадках десантники висаджувались на глибину понад 1,5 м. Багато бійців з гірськострілецьких дивізій не вміли плавати і тому тонули. У бійців, які потрапляли у воду і виходили на берег миттєво обмерзало обмундирування. В офіційних документах не згадувалось, що поверхня Феодосійської затоки на ранок після висадки була вкрита тілами вбитих і потонувших десантників [34].

У ході дослідження автор зосереджував увагу на дослідженні воєнно-теоретичних основ ведення морських десантних операцій. Питання теорії знайшли своє відображення в діючих на 1941 та 1943 роки тимчасовому Бойовому статуті Морських сил РСЧА 1937 року (БУМС-37) та також Настанові з ведення морських операцій 1940 року (НМО-40) [98]. У Статуті в найзагальніших рисах надавались загальні положення та мета десантних операцій й її основні етапи, у настанові надавались основні характеристики та показники десантних операцій, детально розкривались питання їх підготовки та ведення. Для аналізу тактики дій німецьких військ в обороні є корисною робота Е. Міддельдорфа “Тактика в російській кампанії”, написана на основі вимог німецьких статутних документів [162].

Особливе місце в комплексі джерел дослідження розвитку воєнного мистецтва в Керченсько-Феодосійській та Керченсько-Ельтигенській десантних операціях займають документи особистого походження: мемуари, спогади, щоденники, листи, тощо.

Радянська мемуарна література про Керченсько-Феодосійську та Керченсько-Ельтигенську морські десантні операції не уникнула шаблону і тенденційності. У викладі основних проблем операцій мемуари воєначальників мало чим відрізнялися від колективних офіційних праць, страждаючи в той же час певним суб’єктивізмом. Незважаючи на те, що мемуарна література про Велику Вітчизняну війну досить численна [86, 92, 97, 106, 108, 109, 112–114, 116, 121, 125, 149–151, 154, 165, 180, 201, 216, 233], слід звернути увагу, що спадщина стосовно Керченсько-Феодосійської

та Керченсько-Ельтигенської десантних операцій в загальному обсязі спогадів про війну вкрай незначна.

Серед мемуарів особливу вагу мають твори визначних радянських воєначальників, за безпосереднім керівництвом яких готувались і проводилися Керченсько-Феодосійська та Керченсько-Ельтигенська десантні операції. Передусім це спогади Г. Жукова [127], А. Єрьоменка [125], М. Кузнецова [149, 150], О. Василевського [82], С. Штеменка [238]. Ці мемуари відзначаються великою масштабністю і глибиною у висвітленні питань планування, підготовки і здійснення операцій, координації і забезпечення взаємодії різних родів військ, з'єднань і частин, містять незафіксовані в інших джерелах згадки численних телефонних переговорів, усних бойових наказів та розпоряджень, тексти радіограм та інші документи, оригінали яких не збереглися.

У ході дослідження підготовки і ведення Керченсько-Феодосійської десантної операції багато цінних відомостей отримано з мемуарів безпосередніх командувачів військами, які брали участь у операції. Хоча твори О. Первушина [177], М. Басистого [68], і мають характерні недоліки притаманні радянській історіографії періоду їх опублікування, проте в них можна знайти не лише тогочасні загальноприйняті штампи, а й відомості, які розкривають причини надмірних втрат особового складу та техніки.

Зокрема, О. Первушин вказує на незадовільне планування та організацію матеріально-технічного забезпечення в ході ведення Керченсько-Феодосійської операції. За його свідченням, при плануванні розміщення вантажів допускалися грубі помилки, коли артилерія перевозилась одним транспортом, а боєзапас іншим. Подібна ситуація склалась з автомобілями та паливом, тарою для вивантаження пального, на десантні засоби не встановлювались засоби розвантаження [177]. На перший погляд цей факт для планувальників є не суттєвим, проте в реальних умовах, коли висадка здійснювалась в Феодосійський порт прямо з кораблів, що було новим у практиці воєнного мистецтва, кожен корабель на період розвантаження стає легкою мішенню не тільки для авіації, яка діяла практично без перешкод, а навіть і для польової артилерії німців. Тому кожна хвилина, навіть секунда

затримки могла стати фатальною. Врешті-решт саме через це був втрачений транспорт “Жан-Жорес”. У мемуарах О. Первушин згадує і про незадовільну організацію зв’язку [177]. Власне це згадування завуальоване в досить м’якій формі. Але організація зв’язку в динамічній обстановці через посилення призводила до затримання розпоряджень і донесень та зниження керованості військами.

Не менш цікавими й інформативними є спогади М. Басистого [68]. Крім загальновідомої та політично коректної на той час інформації, він мимохідь вказує на незадовільну організацію взаємодії між флотом та військами десанту. Навіть на кораблях під час переходу морем траплялись конфліктні ситуації між командиром сил десанту та капітаном корабля, що перевозив десант [68].

М. Басистий зазначає, що відсутність спеціальних десантних засобів значно ускладнювало швидко висадку десанту у Феодосію, що в свою чергу перетворювало бойові та транспортні кораблі на стаціонарну мішень для засобів вогневого ураження та авіації противника, а також показує негативні наслідки заміни морської стрілецької бригади, яка планувалась до участі в операції, на гірськострілецьку, яка мала низький рівень підготовки до участі в морському десанті, а за озброєнням і технікою не була пристосована до перевезення на кораблях та не відповідала завданням, які визначались десанту [68]. Про загальний зм’якшений тон викладення мемуарів свідчить згадування М. Басистого про не висадку десанту біля мису Опук. Він зазначає, що М. Абрамов два рази повертався з району висадки з невисадженим десантом “через шторм та деякі неузгодженості”, тоді як у інших джерелах оцінки дій М. Абрамова набагато різкіші.

У мемуарах А. Єрьоменка [125], який у лютому 1944 року був призначений командувачем ОПАрм, крім досить детальних висновків про результати Керченсько-Ельтигенської операції, розкривається система протидесантної оборони на Керченському півострові, яка практично не відрізняється від даних, отриманих з німецьких документів, що зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

Серед спогадів представників протилежного табору необхідно відзначити мемуари колишнього командувача 11-ю армією вермахту Е. фон Манштейна [160], які цікаві не лише змістом спогадів про події Керченсько-Феодосійської операції. Навіть більшу цінність для вітчизняної воєнно-історичної науки вони становлять як свідчення прагматичного підходу до роботи з узагальнення історичного досвіду Другої світової війни в Сполучених Штатах Америки, та його використання при реформуванні та підготовці збройних сил США.

До воєнно-історичної служби армії США в 1945 р. потрапило багато архівних матеріалів Німеччини, у тому числі й документи 11-ї та 17-ї армії вермахту, які були основою військ Німеччини та її союзників у ході Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій відповідно.

Ще влітку 1945 р. представник воєнно-історичної служби армії США запропонував генералам вермахту, що знаходилися в таборі військовополонених, у тому числі і фельдмаршалу фон Манштейну, який очолював війська 11-ї армії вермахту в період проведення Керченсько-Феодосійської десантної операції, написати свої міркування за досвідом війни [257]. У січні 1946 р. американцями була прийнята так звана програма німецької воєнної історії, відповідно до якої історичний відділ збройних сил США в Європі був перетворений в управління, а при ньому створений відділ оперативної (німецької) історії. Відділу офіційно поставили завдання використовувати оперативно-стратегічну інформацію, що є у розпорядженні американських військ, особливо знання німецьких командирів і штабних працівників на користь командування США. Усі дані, отримані від колишніх гітлерівських генералів і офіцерів, пропонувалося надавати у формі доповідей (меморандумів), які розробляються за визначеною американцями заздалегідь тематикою.

У штат відділу німецької історії ввели 122 співробітники, у тому числі 76 американців і 46 службовців іноземців (в основному німців) [257]. Для зручності роботи вирішили зосередити їх в одному місці: у таборі 3-ї американської армії в Аллендорфі (земля Гессен у Німеччині). Тут до осені

1947 р. гітлерівські генерали й офіцери перебували на положенні військовополонених. Згодом, за вказівкою начальника штабу сухопутних сил США генерала Ейзенхауера вони отримали статус вільнонайманих іноземних співробітників історичного управління армії США в Європі. Кожному з них встановили щомісячну платню в розмірі від 400 до 700 західнонімецьких марок, що відповідало у той час окладу високопоставленого державного службовця Західної Німеччини. Крім того, вони отримували спеціальний продовольчий пайок [257].

Підвищенню інтересу військового відомства США до морських десантних операцій сприяв початок у 1950 році війни в Кореї. Відтак виникла потреба підготовки нових матеріалів про особливості військових дій на території СРСР у тому числі про організацію і ведення Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій.

Для німецьких розробників цих матеріалів командування США створило сприятливі умови. В їх розпорядження були надані числені німецькі архівні військові документи, захоплені військами США як трофеї на території Німеччини [257].

Спеціальні групи підготували такі праці, як “Способи ведення бойових дій росіянами в Другій світовій війні”, “Роль місцевості в російській кампанії”, “Тактика частин і підрозділів в ході німецької кампанії в Росії” та інші. Усього за період з 1945 по 1961 р. німецькі генерали й офіцери на замовлення Пентагону підготували більше 2 500 матеріалів (меморандумів) загальним обсягом понад 200 тис. машинописних сторінок. Найважливіші, з точки зору американського військового керівництва, матеріали в кінці 40-х – на початку 50-х років ХХ ст. були ретельно опрацьовані і видані як настанови для армії США, а саме: настанова № 20–230 “Способи ведення бойових дій росіянами в Другій світовій війні”, № 20–234 “Дії в умовах оточення: З досвіду німецьких військ в Росії”, № 10–292 “Ведення бойових дій в суворих умовах Півночі” тощо. Багато з підготовлених матеріалів були перекладені англійською мовою і використовувалися різними штабами збройних сил США під час розроблення мобілізаційних і інших військових документів. На початку 60-х років ХХ ст. всі матеріали були розсекречені і

передані в Національний архів США у Вашингтоні, де стали найважливішою джерельною базою, широкодоступною для західних дослідників, які займаються проблемами Другої світової війни. У 1979 р. нью-йоркське приватне видавництво “Арнопрес” опублікувало значну частину написаних німцями матеріалів під назвою “Друга світова війна: Німецькі військові розробки” в 30-ти томах [257], яке дає змогу ознайомитись з поглядами німецьких генералів на воєнне мистецтво того періоду та перебіг окремих стратегічних операцій. Таким чином, вже з кінця 1945 р. у військових колах США проявився явно прагматичний підхід до вивчення радянсько-німецької війни. Проте значення здійснених колишніми військовослужбовцями вермахту розробок про радянсько-німецьку війну не обмежувалося лише представленням Пентагону пізнавального матеріалу на користь ефективного використання військової сили. Ці розробки одночасно відігравали важливу методологічну роль, були фундаментом, на якому формувалися уявлення більшості західних істориків про події на радянсько-німецькому фронті.

Повертаючись до книги фельдмаршала Е. фон Манштейна “Втрачені перемоги” [160], в якій детально описано події Керченсько-Феодосійської морської десантної операції. Необхідно зазначити, вона відразу стала об’єктом критики радянських, а в подальшому і пострадянських істориків, через істотну відмінність його поглядів від радянської “офіційно прийнятої” тогочасної версії описаних подій, а також від даних радянських архівних документів, відкритих в 90-х роках ХХ ст. Досить зазначити, що перші перекладені радянські видання значно відрізнялись від оригіналу. У цій книзі детально описуються події Кримської кампанії 1941 року навколо Севастополя та Керченського півострова і дається оцінка діям радянських військ у ході Керченсько-Феодосійської десантної операції. Звичайно, що представник протилежного табору дає низьку оцінку рівню радянського командування, організації операції, її замислу та виконання. З цієї книги видно, що німецьке командування не очікувало і не вважало можливим проведення такої масштабної операції, усвідомлювало небезпеку яка нависла над Кримським угрупованням військ. Проте саме неадекватні умовам обстановки дії радянських військ, що почали просування від Феодосії в

глибину Керченського півострова у напрямі Марфівки, незважаючи на відсутність на цьому напрямі німецьких військ, і покладались в основу негативної оцінки дій радянської сторони. За спогадами Манштейна, саме неготовність до протидії Керченсько-Феодосійській операції була причиною трагічної долі генерала фон Шпонек, який через несанкціонований відступ військ підпорядкованого йому 42-го корпусу був усунений від командування, засуджений судом воєнного трибуналу до страти, помилуваний, але пізніше все одно страчений [160].

Пряме чи опосередковане відношення до подій Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій мали й інші генерали вермахту, які згадували ці події у своїх мемуарах. Окремі аспекти цих сторінок війни знайшли віддзеркалення в спогадах Ф. Руге [190], Р. Шеєра [235], Ф. Гальдера [107]. Проте ці праці щодо десантних операцій мають оглядовий характер і відображають події у тому самому руслі, що і тексти Е. фон Манштейна, або тільки згадують факт їх проведення.

Особлива цінність мемуарів визначних воєначальників не виключає й не применшує значення спогадів багатьох інших учасників Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської десантних операцій. Десантам присвячено багато сторінок у мемуарах учасників операцій, які описуються в контексті участі у бойових діях окремих осіб, частин, родів військ або в описі операцій, які безпосередньо пов'язані із десантами. У даному дослідженні використані десятки джерел такого плану [10–14, 23–26, 65, 66, 79, 86, 89–92, 97, 102, 106, 108, 114, 133, 134, 143, 151, 154, 178, 215, 216, 232, 233].

Широкий розмах отримала в радянський період література, заснована на спогадах учасників війни, літературні записи яких робили письменники і журналісти [122, 146]. Проте автори таких записів у гонитві за цікавістю оповідання нерідко прикрашали своїх героїв, не перевіряли фактів, що повідомлялися ними. Тому не зважаючи на суворий контроль за публікованою літературою, в окремих документальних нарисах допускалося спотворення істини. Так окремі журналісти примудрились “перенести” гору Мітридат з-під Керчі на “якихось” 100 км до Феодосії [221]. Не знаходять

документального підтвердження і деякі факти, на які опираються автори окремих опублікованих мемуарів. Такі “літературні записи” важко вважати джерельною базою, яка заслуговує на довіру через велику кількість “натяжок”, домислів, а іноді і відвертих перекручувань фактів на кшталт наведених вище. Скоріше такі джерела мають відверто пропагандистський характер і рейтинг довіри до них найнижчий.

Серед професійних журналістів, які були безпосередніми свідками Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської десантних операцій та залишили свої власні спостереження та оцінки подій, був відомий радянський публіцист К. Симонов [206, 207]. Проникливість художнього бачення та літературний хист дозволили йому з особливою виразністю відтворити воєнні події та портрети їх учасників.

З повідомленнями, статтями та нарисами, які висвітлюють питання Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської десантних операцій, дослідник може ознайомитись не тільки в періодиці того часу, а й у пізніших виданнях, місцевій пресі Феодосії та Керчі тощо. Проте для дослідження визначеної теми, такі праці дають скоріше окремі фрагменти тогочасної обстановки, а не відтворюють цілісну картину, і для дослідження питань воєнної стратегії, оперативного мистецтва та тактики допомоги надати, як правило, не можуть [208].

Під час роботи над дисертацією автором здійснено воєнно-історичну поїздку по місцях проведення Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської десантних операцій. У ході поїздки проводилось дослідження архівних документів, пов'язаних із Керченсько-Феодосійською та Керченсько-Ельтигенською морськими десантними операціями, фізико-географічних умов району проведення операцій, опитування учасників операції.

Найбільшу цінність воєнно-історичної поїздки являє ознайомлення з документами Керченського історико-культурного заповідника, Феодосійського краєзнавчого музею, матеріалами Феодосійського муніципального архіву, приватного архіву відомого дослідника подій Керченсько-Феодосійської морської десантної операції Г. Кулясової та

бесіда з одним із останніх учасників Керченсько-Феодосійської операції Г. Десюком.

Необхідно зазначити, що органи місцевого самоврядування, культурно-просвітницькі заклади та ентузіасти історичної науки в населених пунктах, де розгортались події Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій, проводять велику просвітницьку та військово-патріотичну роботу. За минулі роки накопичено багато цінних матеріалів, які дозволили розглянути тогочасні події за спогадами їх очевидців.

Надзвичайно високу цінність мають особисті архіви генералів та офіцерів, передані на зберігання архівним та музейним установам.

Важливою історичною знахідкою виявились особисті архіви колишнього командувача 44-ї армії генерала О. Первушина [34], особливо та частина з них, яка не ввійшла до його мемуарів [177]. Після закінчення Великої Вітчизняної війни О. Первушин підтримував зв'язки з однополчанами, і в його архіві є немало незаангажованих свідчень про хід Керченсько-Феодосійської операції, які висвітлили багато моментів, які через описані вище причини не могли увійти до офіційних видань. О. Первушин заповів особистий архів Феодосійському краєзнавчому музею, де він зберігається і сьогодні.

Не менш цікавими є зібрані подібним чином архіви тогочасного начальника інженерних військ Кримського фронту генерала О. І. Смирнова-Несвіцького [3, 7, 8]. Хоча матеріали детально висвітлюють заходи, які здійснювали інженерні війська, проте, з них отримано багато інформації стосовно переобладнання цивільних суден в інтересах десанту, інженерної підготовки Керченсько-Ельтигенської морської десантної операції. Крім того, цікавими є свідчення учасників подій щодо організації підготовки до операції, переходу морем та виконання завдань десантом на березі.

Всебічному відтворенню реальної обстановки на Керченському півострові в 1941–1943 роках сприяло вивчення матеріалів приватного архіву Г. Кулясової. Багаторічний директор Феодосійського музею провела колосальну роботу зі збирання свідчень очевидців та учасників подій Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних

операцій, і до сьогодні на громадських засадах координує діяльність з пошуку поховань загиблих військовослужбовців як Радянської армії, так і вермахту. В її особистому архіві зібрані матеріали про родичів німецьких солдатів і офіцерів, неопубліковані раніше карти та фотографії.

Таким чином, аналіз джерельної бази, свідчить про те, що збереглося і введено до наукового обігу значну кількість архівних документів, які відображають різні аспекти підготовки та ведення Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій. Питання хронологічного відтворення перебігу операцій розглянуті в великій кількості мемуарів, спогадів. Разом з тим слід відзначити, що в літературі до сьогодні не здійснено порівняння двох подібних морських десантних операцій, а їх історичний досвід недостатньо використовується в практиці підготовки Збройних Сил України.

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

Для досягнення мети, вирішення завдань та реалізації напрямів дослідження автор застосував методологію, яка дозволила вивчити історичну реальність, узагальнити та класифікувати історичні факти, щоб здійснити всебічну історичну реконструкцію підготовки та проведення морських десантних операцій у Криму, виявити особливості планування, забезпечення, ведення й управління Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської десантних операцій, проаналізувати результати й наслідки операцій.

Методологічною основою дисертаційного дослідження є принципи науковості, об'єктивності, історизму, комплексності та всебічності, дослідження явищ у їх розвитку, взаємозв'язку та взаємозалежності; філософські категорії загального й одиничного, характерного та особливого, причин і наслідків, форми і змісту, системи, структури й елемента, цілого і частини тощо [87, 189, 192].

Дисертант виходив з того, що воєнно-історичне дослідження є цілеспрямованим і планомірним вивченням, реконструкцією об'єктивних подій, фактів і процесів воєнної історії, визначенням особливостей та

напряму їх розвитку [156]. Проведене дослідження складається з послідовних етапів, кожний з яких спирається на визначений понятійний апарат, включає необхідний комплекс прийомів і методів дослідження. Основне завдання проведеного воєнно-історичного пошуку полягає у системному порівнянні Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської десантних операцій та формулюванні висновків з історичного досвіду, які були б дієвою допомогою органам військового управління в плануванні підготовки з'єднань і частин Збройних Сил України, що і є науковим завданням дослідження.

Алгоритм проведення дослідження був побудований таким чином: визначення теми, мети і завдань дослідження; аналіз джерельної бази; визначення основних чинників, що впливали на підготовку та ведення Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій; порівняння операцій за етапами; узагальнення та висновки з аналізу, виявлення характерних рис та особливостей для кожної операції; виявлення особливостей розвитку воєнного мистецтва у морських десантних операціях; розроблення практичних рекомендацій.

У структурному відношенні процес дослідження складався з двох рівнів: емпіричного і теоретичного. Емпіричним підґрунтям виконаної роботи є вивчення виявлених та систематизованих історичних фактів, наявних в історичних джерелах, наукових та інших публікаціях. Тут знадобилась копійка праця з їх нагромадження, перевірки та сепарування, дослідження джерельно-історіографічної бази дисертації. Автор встановив, що сьогодні опубліковано значну кількість джерел різного походження, проте їх недоліком є відсутність висновків, теоретичних узагальнень і рекомендацій, які можна було б використовувати в ході сучасної підготовки Збройних Сил України. Разом з тим було знайдено джерела, які раніше не були введені до наукового обігу, – документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, муніципальних архівів у районі ведення операцій тощо.

Крім того, дослідження здійснено на підставі порівняння історичних фактів у ході двох морських десантних операцій, проведених в одному операційному районі, за схожих погодних умов, але у різній стратегічній

обстановці, мали різні завдання і здійснювались у межах різних стратегічних операцій. Такий аналіз дозволив виявити основні підходи до підготовки та ведення операцій, розвитку стратегічних та оперативних поглядів на загальний замисел операцій та їх основні етапи.

Найважливішим процесом й, разом з тим, результатом емпіричного рівня дослідження став порівняльний опис тотожних етапів кожної операції. Мета порівняння у цьому дослідженні полягала в тому, щоб згрупувавши та систематизувавши наукові історичні факти, які стосуються предмету дослідження, скласти цілісне уявлення та виявити загальне й часткове в кожній з досліджуваних операцій. Зміст роботи побудований таким чином, щоб етапи операцій досліджувались паралельно, з формулюванням висновків з порівняння кожного етапу.

Основними формами опису фактів в роботі є вербальна (текстова) та графічна (у вигляді схем, зведених таблиць, графіків, діаграм, карт тощо).

Виконане в дисертації емпіричне узагальнення, що міститься в наукових фактах та їх описі, склало необхідну передумову для наукових теоретичних узагальнень і на цій підставі встановлення особливостей розвитку воєнного мистецтва у ході морських десантних операцій. У подальшому на основі виявлених особливостей стало можливим надання обґрунтованого прогнозу розвитку окремих аспектів воєнного мистецтва, відповідно до виявлених особливостей.

Для якісного вирішення завдань цього дослідження дисертант застосував як загальнонаукові, так і спеціальні методи історичної науки. Особлива роль у проведенні дослідження належить історичним та логічним методам, покликаним розкрити генезу, розвиток і сутність історичних подій.

На основі застосування автором проблемно-хронологічного методу послідовно і детально відтворені воєнно-історичні процеси напередодні, у ході та після завершення Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської десантних операцій. Історичні події та явища розглядаються в роботі послідовно, у генетичному та причинно-наслідковому зв'язку всіх етапів операцій. Підсумком використання цього методу став науковий опис фактів, який є синтезом емпіричних знань про наймасштабніші морські

десантні операції радянських військ. Це дало змогу зрозуміти воєнно-стратегічну обстановку, в якій проводились операції, та її зміни після завершення операцій. Зокрема, вдалось встановити, що Керченсько-Ельтигенська операція у сукупності з діями військ 4-го Українського фронту, які в цей же період штурмували Перекопський перешийок [69, 77, 116], були частиною єдиного плану із звільнення Криму “з ходу” після звільнення Мелітополя. Проте зазначена операція виявилась невдалою, насамперед через продуману і добре організовану німецьку оборону.

Автором застосовувався системний підхід, який передбачає розгляд явища в цілісності та взаємозв'язку з іншими явищами. Так, кожна операція досліджувалась в умовах воєнно-стратегічної обстановки, яка склалась на їх початок, визначено місце досліджених операцій у загальному ході осінньо-зимових кампаній 1941 та 1943 років. Дослідження операцій за етапами дозволило не тільки з'ясувати, як проходив реальний розвиток подій, а й встановити ключові моменти, які обумовили перехід від одного етапу операції до іншого, підійти до визначення особливостей операцій і до вирішення питання про сутність і характер морських десантних операцій.

Методи формальної логіки дослідження, що являє собою певну систему теоретичних положень і принципів відбору, аналізу й узагальнення емпіричного матеріалу, полягає в узагальненні фактів, розкритті їх сутності і на цьому ґрунті поясненні явищ. Завдяки використанню логічного методу дисертантом проведено порівняння Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій, узагальнено досвід бойових дій військ, встановлено зміст їх бойових завдань, а також форми і способи їх вирішення. Крім того, визначені особливості бойового застосування військ при виконанні конкретних бойових завдань за надзвичайно складних метеорологічних умов та оперативної обстановки. На цій основі автором визначені позитивні моменти і недоліки в організації та проведенні радянськими військами бойових дій у ході кожної з операцій. Ці методики також дозволили визначити, які позитивні та негативні моменти Керченсько-Феодосійської морської десантної операції були враховані радянським командуванням при плануванні та підготовці Керченсько-

Ельтигенської морської десантної операції, а які не враховувались, що надало можливість визначити особливості воєнного мистецтва і розробити конкретні рекомендації щодо бойового застосування військ, їх функціональних компонентів у десантних операціях.

У дисертації широко використовувалися декомпозиція, аналіз і синтез. У процесі опису фактів головна функція аналізу полягала у виділенні таких ознак подій, які могли бути прийняті як підґрунтя для належної систематизації фактів, що характеризували б певну сторону виникнення й розвитку подій. Завдяки проведеному аналізу автор визначив основні причини неповного виконання завдань операції, виявив основні умови та чинники, які впливали на підготовку, перебіг та результати операції. Синтез забезпечив у дисертації умовне відновлення цілого на основі відкритих аналізом найважливіших зв'язків, закономірностей побудови і функціонування предмета дослідження. Зокрема, продуктом синтезу в даному дослідженні може бути виділення основних особливостей розвитку воєнного мистецтва в ході морських десантних операцій та їх логічна трансформація у практичні рекомендації.

Аналіз і синтез нероздільно пов'язані з іншими логічними операціями: порівнянням, індукцією, дедукцією, узагальненням. Метод порівняння різних фактів та явищ, при яких на підставі встановлення подібностей за формою робиться висновок про їх загальне походження, дав змогу зіставити відповідні етапи операцій у різних умовах. Дедуктивний метод дозволив визначити, наскільки перебіг операцій відповідав існуючій на той час воєнно-теоретичній базі. Індуктивний метод дозволив зробити висновок про незафіксований у документах намір провести операцію із звільнення Криму ще восени 1943 року, і в подальшому ця гіпотеза знайшла своє підтвердження при аналізі листування Ставки та командувача Північно-Кавказського фронту.

Важливе місце в дослідницькому інструментарії займає й метод статистики. На основі історичних джерел і наукових праць автором встановлені конкретні історичні факти, виражені кількісними показниками (наприклад, склад сил і засобів, величина бойових втрат та ін.) на конкретний

час або за деякий проміжок часу. Застосування статистичних методів дозволило розглянути процеси в їх динаміці, встановити кількісні та якісні зміни у розвитку процесів, які досліджуються.

Серед специфічних воєнно-історичних форм дослідницької роботи була застосована воєнно-історична польова поїздка по ключових місцях проведення Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської десантних операцій, зокрема до Керченського історико-культурного заповідника та Феодосійського краєзнавчого музею, що стали осередком зосередження інформації щодо предмета даного дослідження. За результатами поїздки зроблено нові припущення, уточнення, узагальнення та висновки стосовно особливостей операцій, застосування у них видів та родів військ.

Понад 65 років, що минули після Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської десантних операцій, об'єктивно обмежують застосування такої форми воєнно-історичного дослідження, як безпосереднє опитування учасників цієї операції. Тому все ціннішими стають свідчення ветеранів Великої Вітчизняної війни, які воювали в складі частин, задіяних у 1941–1943 рр на Керченському півострові. Здобувачем проводилась робота з пошуку таких людей і задокументоване інтерв'ю з одним із останніх учасників Керченсько-Феодосійської операції Г. Десюком. Результати цих записів використовувались в аналітичній роботі над дисертацією.

Висновки

Аналіз історіографії свідчить, що сучасна воєнно-історична наука накопичила значну базу напрацювань наукового та популярного характеру, які висвітлюють події Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської десантних операцій. Зміст більшості публікацій значною мірою визначався часом їхнього виходу у світ та місцем написання. Ключовими питаннями, по яких існують суттєві розбіжності, а інколи й абсолютно полярні позиції, виступають: співвідношення сил та засобів протидіючих сторін в операції; втрати сторін; причини несприятливого результату операцій; питання розвитку воєнного мистецтва в операціях.

У працях радянських науковців, присвячених безпосередньо Керченсько-Феодосійській та Керченсько-Ельтигенській десантним операціям, поряд з позитивними моментами є деякі негативні особливості, притаманні воєнно-історичним дослідженням того часу: відсутність повного, об'єктивного висвітлення ходу бойових дій; замовчування деяких помилок у плануванні та проведенні операції; нехтування питаннями дослідження результативних прийомів та способів веденню бойових дій противником. У радянській історіографії Керченсько-Феодосійська та Керченсько-Ельтигенська десантні операції декларуються як успішні та такі, що досягнули визначеної мети, хоч на стратегічному рівні обидві операції були провальними. Крим звільнено не було, а війська вимушені були перейти до зтяжної оборони, при чому десантовані в ході Керченсько-Феодосійської морської десантної операції війська 44-ї та 51-ї армій разом з військами 47-ї армії, яка була перекинута на Керченський півострів пізніше, були в подальшому розгромлені лише частиною сил 11-ї армії вермахту.

Сучасна історіографія зробила значний внесок в об'єктивне відтворення подій Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської десантних операцій. Праці сучасних істориків базуються на архівних джерелах, які довгий час були закритими для громадськості, а після зняття грифу таємності були введені в науковий обіг. Проте більшість робіт сучасних істориків має описовий характер. Хоча сучасні роботи детально відтворюють зафіксований тогочасними документами перебіг подій, їм притаманні окремі недоліки. Як і попередні, вони використовують ті документи, які, хоч і детально розкривають перебіг подій, проте до здавання на архівне зберігання вже були "відфільтровані" ідеологічно і є свідченням тільки діяльності однієї із сторін. Крім того, ці роботи не дають можливості дослідити особливості розвитку воєнного мистецтва та використати цінний історичний досвід в інтересах Збройних Сил України.

Джерельна база є досить ґрунтовною та різноманітною.

У бойових документах міститься багато цінної інформації про Керченсько-Феодосійську та Керченсько-Ельтигенську десантні операції, застосування особливих прийомів та способів збройної боротьби відповідно

до надзвичайно складних метеорологічних та оперативно-тактичних умов, застосування видів ЗС і родів військ. Документи воєнного часу, мемуари воєначальників та командирів стратегічного, оперативного та тактичного рівнів у сукупності зі свідченнями рядових бійців, описами бойових шляхів конкретних об'єднань, з'єднань та частин та іншими джерелами сприяють відтворенню цілісної картини найбільших десантних операцій на теренах України в роки Другої світової війни. У мемуарах та спогадах авторами проаналізовані та оцінені події, зроблені висновки й узагальнення, у тому числі з позицій успішності тих або інших дій, доцільності застосовуваних прийомів і способів дій, якості зброї і бойової техніки, майстерності командного і рядового складу. Разом з тим документи особистісного походження потребують ретельного критичного аналізу через їх суб'єктивний характер. Якщо недооцінка цього виду джерел збіднює історичне дослідження, то надмірно довірливе ставлення до їх змісту, намагання покласти його в основу висновків з принципових питань часто призводить до спотворення реальних подій.

Застосована автором методологія, яка включає низку загальнонаукових та спеціальних методів історичної науки, дозволила здійснити всебічну історичну реконструкцію прередумов, підготовки, ведення та наслідків Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій. У дисертації здійснено системне порівняння масштабних десантних операцій, виявлено особливості їх етапів. Сукупність використаних методів історичного дослідження дозволила отримати нові наукові знання та сформулювати висновки з історичного досвіду, які були б дієвою допомогою органам військового управління в плануванні підготовки з'єднань і частин Збройних Сил України.

РОЗДІЛ 2

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЛИ НА ПІДГОТОВКУ ТА ВЕДЕННЯ МОРСЬКИХ ДЕСАНТНИХ ОПЕРАЦІЙ У КРИМУ В 1941–1943 РОКАХ

2.1. Воєнно-стратегічна обстановка навколо Криму в листопаді – грудні 1941 року та листопаді – грудні 1943 року

Готуючись до війни проти Радянського Союзу, Німеччина разом із сателітами (Румунією і Болгарією) створила потужну воєнно-економічну базу для наступу на південному напрямі. Зважаючи на розвинену інфраструктуру (аеродромну мережу, великі морські порти) територія Румунії використовувалась як район зосередження авіації та флоту для початку стратегічної наступальної операції, до якої залучались не тільки німецькі війська, а й усі види збройних сил Румунії [67, 70, 103, 128, 147, 186, 224]. Румунська авіація налічувала близько 650 літаків в основному застарілих конструкцій. Перед війною німецьке командування додатково зосередило на румунських аеродромах до 450 німецьких літаків 4-го повітряного флоту, з них 270 бомбардувальників і 150 винищувачів [86, 121, 152, 210].

Основними військово-морськими базами антирадянської коаліції на Чорному морі були румунські порти Констанца і Суліна. Румунський флот мав у своєму складі чотири ескадрених міноносці, три міноносці, підводного човна, три торпедних катери, три канонерських човни, два мінних загороджувачі, десять катерів-тральщиків і інших малих допоміжних суден. Крім того, на Дунаї румуни мали сім моніторів, три плавучих батареї і тринадцять сторожових катерів [74, 104, 120]. Перед нападом на Радянський Союз німецьке командування не планувало посилювати склад військово-морських сил на Чорному морі. Активні бойові дії на морі вважались недоцільними, а кораблі Чорноморського флоту планувалось витіснити з основних районів базування в Криму активними діями сухопутних сил і

авіації. Тільки після провалу планів “блискавичної війни” почалось перекидання на Чорноморський театр підводних човнів, торпедних катерів, десантних барж, тральщиків та інших кораблів [128].

Перед початком війни на південному стратегічному напрямі Німеччина розгорнула групу армій “Південь” на фронті приблизно 1150 км (гирло Дунаю – Люблін). Група армій “Південь” включала 44 німецьких дивізії, а також 13 дивізій і 13 бригад військ сателітів. 17-а німецька армія, зосереджена на фронті Томашув, Перемишль, мала завдання наступати в південно-східному напрямі і швидко вийти в район Вінниці, а надалі, виходячи з обстановки, – у південному або південно-східному напрямках. Перед військами 11-ї німецької армії було поставлене завдання завдати удар у напрямі Могилів-Подільський – Жмеринка, чим перешкодити організованому відходу радянських військ на схід. 3-тя і 4-та румунські армії повинні були просуватися в приморській смузі у східному напрямі. Наступ групи армій “Південь” мали підтримувати 4-й німецький повітряний флот і румунська авіація. За задумом німецького командування, стратегічною метою групи армій “Південь” було захоплення за 20–30 діб території Молдавії, України і Криму, знищення або нейтралізація Південно-західного і Південного фронтів [75, 83, 84, 136, 165, 112, 218, 219]. Досягнення цієї мети, з одного боку, суттєво ослаблювало воєнно-економічний потенціал Радянського Союзу через втрату потужних промислових і сільськогосподарських районів, а з іншого, – відкривало можливість подальшого просування на Кавказ і захоплення важливих сировинних районів та паралізувало радянський Чорноморський флот через втрату основних військово-морських баз.

Отже, вирішення всіх основних завдань на південному стратегічному напрямі, в тому числі захоплення портів та ВМБ, гітлерівська ставка покладала на наземні війська, що підтримувались військово-повітряними силами [84, 136, 172, 212, 213].

Радянський Союз на Чорному морі задовго до війни створив

військовий флот, який за своєю потужністю значно перевершував усі разом узяті військово-морські сили суміжних з ним чорноморських країн. Виходячи з характеру воєнно-стратегічної обстановки, що склалася, перед Чорноморським флотом стояли такі завдання: забезпечити панування на Чорному морі; активними постановками мін і діями підводних човнів не допустити проходу флоту ворожої коаліції в Чорне море; не допустити підвезення через Чорне море військ і бойового спорядження в порти Румунії, Болгарії і Туреччини; не допустити висадки морських десантів на радянське побережжя Чорного моря; у разі вступу у війну Румунії знищити її флот і перерізати морські комунікації; не допустити дії кораблів противника проти радянського узбережжя; бути готовим до висадки тактичних десантів; блокувати узбережжя Румунії, включаючи гирло Дунаю, і знищити або захопити румунський флот; сприяти лівому флангу Червоної армії для форсування р. Дунай і при подальшому просуванні уздовж узбережжя Чорного моря; здійснювати протиповітряну оборону головної військово-морської бази і Керченського сектору берегової оборони [67, 70, 104, 120, 128, 140, 147, 224].

Для вирішення поставлених завдань в обстановці, що склалася в Чорноморському регіоні до початку Великої Вітчизняної війни, Чорноморський флот (командувач – віце-адмірал П. Октябрський, член Військової ради – дивізійний комісар М. Кулаков, начальник штабу – контр-адмірал І. Єлісеєв) мав у своєму складі лінійний корабель “Парижская комуна” (згодом перейменований на “Севастополь”), два крейсери типу “Киров” (“Ворошилов” і “Молотов”), два крейсери типу “Красная Украина” (“Красная Украина” і “Красный Крым”, що знаходився в поточному ремонті), два лідери типу “Ленинград” (“Москва” і “Харьков”), лідер “Ташкент” (у поточному ремонті), вісім ескадрених міноносців типу “Гневный” (один з них в ремонті), п’ять ескадрених міноносців типу “Новик” (з них два в ремонті), чотири канонерські човни типу “Эльпидифор”, два сторожових кораблі типу “Тайфун” (один в ремонті), два мінних загороджувачі (один з

них переобладнаний з крейсера “Коминтерн”), 13 тральщиків типу БТЩ і два тральщики інших типів (з них чотири тральщики числилися за полігоном центрального підпорядкування), 82 торпедних катери типу Г-5 і два торпедних катери інших типів, 10 катерів типу МО-4 [67, 104, 147].

Підводні сили флоту склалися з 47 підводних човнів. Із загальної кількості підводних човнів 15 було в ремонті [67, 104, 147].

Військово-повітряні сили Чорноморського флоту до моменту початку війни мали 625 літаків, з них винищувачів – 315 (типів І-15 біс, І-16, І-153 і МИГ-1), бомбардувальників – 107 (типів СБ і ДБ-3ф), торпедоносців – 36 (типу ДБ-3ф), розвідників – 167 (типів МБР-2, ГСТ, КОР і КР-1). Однак переважна більшість літаків були застарілих типів. У винищувальній авіації налічувалось 16 літаків нової конструкції (МИГ-1), які надійшли в 32-й винищувальний авіаційний полк (Євпаторія) за декілька днів до початку війни і знаходилися у стадії освоєння. Майже вся розвідувальна авіація (139 літаків) складалася із застарілих і малопридатних для ведення повітряної розвідки човнових літаків МБР-2. Нові типи літаків – бомбардувальники Пе- 2, штурмовики Іл-2, винищувачі Лавочкина і Яковлєва почали надходити на флот та освоювалися особовим складом вже у ході війни [86, 152, 210].

Берегова артилерія флоту мала у своєму складі (не враховуючи гармат калібром менше 100 мм): дві батареї (вісім гармат) 305-мм; п'ять батарей (18 гармат) 203-мм; чотири батареї (14 гармат) 180-мм; вісім батарей (30 гармат) 152-мм; п'ять батарей (15 гармат) 130-мм; одну батарею (чотири гармати) 120-мм; одну батарею (чотири гармати) 100-мм. Крім того, протиповітряна оборона військово-морських баз мала 50 зенітних батарей, з них 47 батарей (168 гармат) калібром 76 мм і три зенітних батареї (18 гармат) калібром 37 мм. У складі ППО флоту було 119 зенітних кулеметів і 81 прожектор [90, 209].

Найважливішими базами і портами до початку війни на Чорному морі були: Севастополь (головна база), Одеса, Новоросійськ, Поті, Феодосія, Туапсе, Батумі, Очаків, Миколаїв. Крім того, у разі потреби флот міг

використовувати як тимчасові бази порти Кримського і Кавказького побережжя – Очемчирі (база морприкордонохорони), Сухумі, Геленджик, Анапу, Ялту, Ак-Мечеть (Чорноморське) [67, 104, 147].

Військово-повітряні сили флоту мали у своєму розпорядженні розвинену аеродромну мережу на Кримському півострові і на півдні України. На Кавказі і в Бессарабії аеродромів було мало, що негативно позначилося на маневреному використанні авіації в ході війни.

Велика частина аеродромів ВПС флоту мала недостатнє устаткування. Спеціально пристосована для вильоту літаків за будь-якої погоди злітно-посадочна смуга існувала тільки в Сарабузі (Острякове). На аеродромах були відсутні захищені командні пункти, укриття для літаків та особового складу. Постійні аеродроми побудовані без урахування вимог маскування. До багатьох з них не було зручних під'їзних шляхів [86, 152, 210].

Організація сил Чорноморського флоту до початку війни була такою. Надводні кораблі зводилися в ескадру, що базувалася на Севастополь і складалася з лінійного корабля, загону легких сил і бригади крейсерів. До загону легких сил входили крейсери “Ворошилов” і “Молотов”, 3-й дивізіон ескадрених міноносців у складі лідерів “Москва”, “Харьков” та ескадрених міноносців “Смышленный” і “Сообразительный”. Бригада крейсерів складалася з крейсерів “Красный Кавказ”, “Красная Украина”, “Красный Крым” 1-го і 2-го дивізіонів ескадрених міноносців. У 1-му дивізіоні есмінців знаходилися ескадрені міноносці “Незаможник”, “Шаумян” (що вийшли з підпорядкування командирів бригад підводних човнів), “Железняков”, “Дзержинский”, “Фрунзе”; у 2-му дивізіоні – лідер “Ташкент” і ескадрені міноносці “Бодрый”, “Быстрый”, “Бойкий”, “Безупречный”, “Бдительный” и “Беспощадный” [67, 104, 147].

Канонерські човни “Красная Грузия”, “Красная Абхазия”, “Красная Армения” и “Красный Аджаристан” були зведені в дивізіон, доданий до початку війни командирю Одеської військово-морської бази. Сторожові кораблі “Шторм”, “Шквал” і по одному базовому тральщику були додані

командирам бригад підводних човнів. Основний склад тральщиків і сторожових катерів перебував в Охороні водного району головної бази.

Торпедні катери становили дві бригади. Перша бригада базувалася на Севастополь (Карантинна бухта) і мала у своєму складі 38 катерів (з них три навчальних). Друга бригада мала 28 катерів (з них п'ять навчальних), базувалася на Очаків і оперативно підпорядковувалась командирі Одеської військово-морської бази. Батумській військово-морській базі був доданий окремий навчальний дивізіон торпедних катерів (12 одиниць), що базувався на Поті, а Новоросійській – окремий загін торпедних катерів (6 одиниць) [67, 104, 147].

Підводні човни були зведені в дві бригади й окремий (навчальний) дивізіон. Перша бригада, яка базувалася на Севастополь, складалася з чотирьох дивізіонів (1, 2, 3 і 4-й), в яких налічувалося 22 підводних човни, причому 9 з них ремонтувалися. Окрім сторожового корабля “Шторм” і базового тральщика бригаді додавалися плавбази “Ельбрус” і “Волга”. Друга бригада (база Севастополь) складалася з трьох дивізіонів (6, 7 і 8-й), які мають 18 човнів (типу А-5 і М-13), причому чотири з них знаходилися в ремонті, сторожовий корабель “Шквал” і базовий тральщик. Підводні човни типу А базувалися на Поті. У окремому (навчальному) 10-му дивізіоні було сім підводних човнів (типу Щ-3 і М-4), з них два в ремонті. Напередодні війни дивізіон почав перебазування з Одеси до Новоросійська [67, 104, 147].

Військово-повітряні сили Чорноморського флоту мали у своєму складі 63-тю бомбардувальну авіаційну бригаду з двох полків (40-й бомбардувальний авіаційний полк в Сарабузі (Острякове) і 2-й мінно-торпедний авіаційний полк в Карагозі (Первомайське)), дві окремі бомбардувальні авіаційні ескадрильї (у Бессарабії і на півдні України), 62-гу винищувальну авіаційну бригаду, що складалася з трьох авіаполків (8-й і 32-й – в Євпаторії, 9-й – в Очакові), три окремі винищувальні авіаескадрильї (Крим, південь України, Бессарабія) морський розвідувальний авіаційний полк (південь України), п'ять окремих морських розвідувальних

авіаескадрилій (дві в Криму, одна на півдні України і дві на Кавказі) та окремий морський авіазагін (Крим) [86, 152, 210].

Берегова артилерія входила до складу військово-морських баз – Головної (Севастополь), Одеської, Новоросійської і Батумської, а також Дунайського, Очаківського і Керченського укріплених секторів [104, 209].

Оборона морського побережжя від можливих десантів противника здійснювалася флотом спільно з приморськими військовими округами. За оборону побережжя від гирла Дунаю до Кримського перешийка відповідав командувач Одеського військового округу, від Кримського перешийка до гирла р. Кача (включно) і від Балаклави до Керч-Снікальської протоки – командувач 9-го окремого стрілецького корпусу. Оборона ділянки Кримського побережжя від гирла р. Кача до Балаклави (включно) протяжністю в 75 км покладалася на берегову оборону Головної бази флоту. Для цього в оперативне підпорядкування коменданту берегової оборони додавалися 361-й стрілецький полк і два артилерійські дивізіони 498-го гаубичного артилерійського полку 156-ї стрілецької дивізії 9-го окремого стрілецького корпусу. За оборону всього Північно-Кавказького узбережжя від мису Залізний Ріг до Адлера (включно) відповідав командувач Північно-Кавказького, а за ділянку на південь від Адлера до державного кордону з Туреччиною — командувач Закавказького військовими округами. Крім того, на Чорноморському побережжі дислокувалися берегові частини і прикордонна мотоохорона Чорноморського і Грузинського округів прикордонних військ НКВС.

Протиповітряна оборона Чорноморського флоту організаційно була поділена на дві ділянки ППО: Миколаївський (№ 5) у межах: Перекоп, Чокрак, Каховка, Снігірівка, Бобренка, Одеса, Вознесенськ, Веселинова, ст. Березівка, Курісово-Покровське, Анатоліївка; Кримський (№ 6) у межах Кримського і частково Таманського півостровів (мис Залізний Ріг, Таманська, Ахтанизівська). Кожна військово-морська база прикривалася з'єднанням ППО, яке становило базовий район протиповітряної оборони, і

включало постійні наземні засоби й оперативно додану винищувальну авіацію ВПС флоту.

Восени 1941 року на півдні України склалася вкрай несприятлива для радянських військ воєнно-стратегічна обстановка. Німецьке командування усвідомлювало, що наявність пунктів базування “Люфтваффе” та військово-морських сил у Криму дозволяла контролювати морські шляхи, що проходили як уздовж західного та північно-західного, так і уздовж південного та північно-східного узбережжя Чорного моря, тим самим блокуючи морські перевезення діючої армії Радянського Союзу в цьому районі. Крім того, Керченський півострів розглядався як плацдарм для подальшого наступу на важливі ресурсні райони Кавказу. Зазначені чинники зумовлювали активність бойових дій на Кримському півострові. Так, у директиві від 21 серпня 1941 р. Гітлер вимагав від головного командування сухопутних військ: “Найважливішим завданням до початку зими є не захоплення Москви, а захоплення Криму, промислових і вугільних районів на річці Донець і блокування шляхів підвозу нафти з Кавказу. ... Захоплення Кримського півострова має першочергове значення для забезпечення підвозу нафти з Румунії. Всіма силами ... необхідно намагатися швидко форсувати Дніпро і наступати на Крим, перш ніж противник зможе підтягнути свіжі сили” [80].

31 серпня 1941 року 11-та німецька армія в районі Каховки форсувала Дніпро, захопила плацдарм на лівому березі і розпочала підготовку до виконання подальших завдань: головне – переважною частиною військ оволодіти Кримом; інше – другою групою військ просуватись у напрямі Мелітополя [160].

Радянське командування усвідомлювало прагнення противника і розуміло стратегічне значення утримання Криму. З радянського боку Крим обороняла сформована за рішенням Ставки Верховного Головнокомандування від 14 серпня 1941 року 51-ша Окрема армія на правах фронту, безпосередньо підпорядкована Ставці. На Чорноморський флот

покладалось завдання: „не допустити противника в Крим з суші, з моря і повітря“ [80, 155].

Операція із захоплення Криму була розпочата вермахтом 9 вересня 1941 року. У ході бойових дій до 22 жовтня німецькі війська відтіснили радянські від Турецького валу, захопили Перекоп, прорвали Ішунські позиції, форсували гирло р. Чатирлик, обійшли лівий фланг радянських військ і вийшли на оперативний простір [80].

Командувач військами на Кримському півострові віце-адмірал Г. І. Левченко в наказі військам Криму від 4 листопада 1941 року № 1640 наказав організувати два оборонних райони: Керченський та Севастопольський [80, 155]. Проте 2 листопада 1941 року німці підійшли до Ак-Монайських позицій, 5 листопада передові частини німецьких військ вийшли до Севастополя. Якщо в Севастополі були проведені ефективні заходи з підготовки оборони і ворог був надовго затриманий, то на Керченському півострові німці не зустріли активного опору і вже 16 листопада війська 51-ї армії залишили Керч [9]. Захопивши Керч, німецькі війська здійснили комплекс заходів, спрямованих на підготовку оборони узбережжя та посилення артилерійського угруповання в районі Керчі, і розпочали систематичний обстріл радянських військ на Таманському узбережжі та косах Тузла і Чушка. Витіснення радянських військ з Керченського півострова дозволило німецькому командуванню зосередити основні зусилля на захопленні Севастополя. Надалі, у разі захоплення міста, після поповнення живою силою та технікою війська 11-ї армії вермахту створили б загрозу форсування Керченської протоки та захоплення оперативного плацдарму на Таманському півострові [160].

Слід зауважити, що втрата Керчі була однією зі стратегічних невдач радянського командування. В цей час німці вже захопили всю Україну, блокували Ленінград і ввійшли в межі Московської зони оборони.

На фоні постійних невдач та поразок радянських військ на радянсько-німецькому фронті будь-який успіх мав надзвичайно важливе значення для

підтримки бойового духу військ та настроїв населення. Німці активно наступали на Севастополь, його втрата призводила до витіснення флоту з головної бази та надавала німцям можливість починати безпосередню підготовку до захоплення Кавказу. Тому був розроблений план десантної операції, з метою, по-перше, захопити плацдарм на Керченському півострові, знищити угруповання військ, що його обороняють та ліквідувати загрозу прориву німців на Кавказ; по-друге, подальшим наступом відтягнути частину військ вермахту з Севастопольського напрямку і не допустити захоплення Севастополя [80].

За даними розвідувальних відділів штабів Закавказького фронту, до 1 грудня 1941 року на Керченському півострові діяли частини 46-ї піхотної дивізії німців і 8-ї румунської кавалерійської бригади. Крім того, вважалося, що в період з 11 до 13 грудня німецьке командування перекинуло на Керченський півострів 73-тю піхотну дивізію і до двох танкових батальйонів. Гарнізон Феодосії оцінювався штабом фронту в два піхотні полки, підтриманих польовою і зенітною артилерією [1, 33].

Крім того, вважалося, що в районі Керчі перебуває до двох полків польової артилерії, трьох зенітно-артилерійських дивізіонів і до двох батарей зенітних кулеметів, які розташовувалися в районі від мису Хроні на північно-східному краю півострова до Камиш-Буруна і комуни “Ініціатива” на його південному сході. У районі мису Хроні, Маяка, Жуківки, Опасної, Єникале, Капкани, Колонки, міста Керч, мису Ак-Бурну, Камиш-Буруна, мису Такиль і гори Опук розвідкою було помічено наявність польових укріплень. Для оборонних робіт німці зганяли місцеве населення [80, 155].

Насправді німецьке угруповання було значно менше, ніж про це повідомляла розвідка [53, 57–59]. 73-тю дивізію встигли відправити на “Міус-фронт”, а ніяких танкових батальйонів в 11-й армії на цей момент не існувало. У Манштейна було два дивізіони штурмових гармат, 190-й і 197-й, але вони з самого початку перебували під Севастополем і брали участь у

штурмі міста. Невелика кількість легких кулеметних танків була лише в румунських кавалерійських бригадах і моторизованій бригаді “Раду Корні”

Практично всі сили 11-ї армії Манштейн кинув проти Севастополя. Керченський півострів обороняв 42-й армійський корпус (генерал-лейтенант граф фон Шпонек), проте реально з його складу тут перебувала лише одна 46-та піхотна дивізія (генерал-майор Гімер); 170-та дивізія корпусу була кинута під Севастополь, а 73-тя передана в 1-шу танкову армію під Ростов [53, 57].

8-ша румунська кавалерійська бригада на початку листопада 1941 року дійсно діяла на Керченському півострові у складі 42-го армійського корпусу, але після 12 листопада була повернута до складу румунського гірського корпусу – резерву 11-ї армії. До кінця грудня вона забезпечувала охорону південного узбережжя Криму. Окрім неї в горах Яйли на південь від Сімферополя дислокувалася 4-та румунська гірська бригада, що мала завдання боротися з партизанами. Решта румунських з'єднань також діяла під Севастополем: 1-ша гірська бригада – у складі 30-го армійського корпусу, моторизована бригада “Раду Корні” – у складі 54-го армійського корпусу [58, 59].

З радянського боку до участі в операції планувались: 51-ша армія (командувач генерал-лейтенант В. Львов) [2], у складі 224-ї (полковник О. Дегтярьов), 302-ї (полковник М. Зубков) і 390-ї (полковник І. Виноградов) стрілецьких дивізій, 83-ї мсбр (полковник І. Леонт'єв) і 12-го сб, батальйону морської піхоти Азовської флотилії, чотирьох корпусних артилерійських полків, трьох інженерних і чотирьох мотопонтонних батальйонів, а також дивізіону гвардійських мінометів; 44-та армія (командувач генерал-майор О. Первушин) [34] у складі: 236-ї (комбриг В. Мороз), 157-ї (полковник Д. Куропатенко) стрілецьких дивізій, 63-ї гірськострілецької дивізії (полковник П. Цендзєневський), 814-го, 633-го сп, 105-го і 251-го гірськострілецьких полків, одного гаубичного артполку і двох гарматних артдивізіонів, а також одного інженерного батальйону. Як резерв для

операції були виділені дві стрілецькі дивізії (398-ма і 400-та), а також 126-й танковий батальйон (додаток А.2, Б.1).

Повітряне забезпечення операції повинні були здійснювати ВПС фронту – дві авіадивізії дальньої дії, одна авіадивізія середніх бомбардувальників, полк пікірувальних бомбардувальників Пе-2 і дев'ять винищувальних авіапунктів. Усі вони були неуккомплектовані і в більшості своїй склалися з літаків старих моделей – СБ, І-153, І-16. 132-га і 134-та дивізії авіації дальньої дії склалися з нових машин, проте саме вони так і залишилися у глибокому тилу й участі в операції практично не взяли. 792-й полк пікірувальних бомбардувальників Пе-2, як і більшість полків на цих літаках, не був підготовлений для бомбардувань з пікірування і використовувався головним чином для розвідки (додаток Б.2).

Перебазування військово-повітряних сил, що призначалися для участі в операції, проходило вкрай неорганізовано, не було забезпечене відповідною кількістю батальйонів аеродромного обслуговування і технічних засобів. Батальйони аеродромного обслуговування, перекинуті з Закавказького військового округу, виявилися недоуккомплектованими і слабо підготовленими. До того ж аеродромна мережа Краснодарської області була не підготовлена для приймання великої кількості літаків.

Військово-Повітряні сили Чорноморського флоту забезпечували оборону Севастополя, де були непогані аеродроми, тому участь у діях на Керченському півострові брали лише епізодично [86, 152].

На загал на початковій стадії операції участь в ній змогла взяти лише половина повітряних сил, виділених для її здійснення. Інша половина літаків на цей момент залишалася на тилкових аеродромах або у процесі перекидання. Проте найгірше було те, що аеродромна мережа на Тамані, в безпосередній близькості до місця операції, опинилася абсолютно не підготовлена до приймання літаків. До початку грудня в аеродромах на Тамані просто не було потреби, а за три тижні до операції, та ще в період осінніх дощів, їх підготувати не встигли [86, 152].

Істотно відрізнялась воєнно-стратегічна обстановка на радянсько-німецькому фронті наприкінці 1943 року (додаток Е.2). Вермахт і союзні йому війська зазнали важких поразок під Москвою та Сталінградом і поступово втрачали захоплені упродовж 1941–1943 років території.

Німецьке командування об'єктивно оцінювало зростання досвіду радянських воєначальників, піднесення морального духу військ, покращення їхнього матеріально-технічного забезпечення й усвідомлювало необхідність завчасної підготовки глибоко ешелонованої оборони для утримання завойованих позицій. У цих умовах великого значення надавалось утриманню військами вермахту Криму. Ще на початку лютого 1943 року в Крим прибув командувач групи армій "А" генерал-полковник Е. фон Клейст для перевірки готовності Криму до оборони та відпрацювання заходів щодо її посилення. 12 лютого він провів навчальну тривогу та розбір її результатів. Зокрема в ході розбору зазначалось, що "Крим перебуває на передньому плані прийняття рішень на Східному фронті. Від Криму залежить результат боїв не тільки на Східному фронті, а й усїєї війни..." [155]. Також безпосередньо вказувалось на неминучість проведення радянськими військами десантної операції з Таманського півострова на Керченський, а, відповідно, й необхідність побудови міцної протидесантної оборони.

Велика увага приділялась утриманню Криму й з боку Ставки вермахту. В оперативному наказі № 5 от 13 березня 1943 року вказувалось на необхідність усіма засобами вдосконалювати оборонні позиції на узбережжі Криму для того, щоб, як і на Заході, зробити їх неприступними для десантів противника. Така увага пояснювалась не лише стратегічними, а й політичними поглядами Гітлера. Крим вважався надзвичайно важливою авіа базою в напрямі румунських нафтопереробних заводів і міг використовуватись для відправлення десантів на румунське і болгарське узбережжя. Втрата Криму могла негативно вплинути на союзників Німеччини, на ситуацію на Балканах.

Не менш важливого значення надавало поверненню Криму і радянське командування. 18 квітня 1943 року відбувся виїзд у район дії Північно-Кавказького фронту заступника Верховного Головнокомандувача маршала Радянського Союзу Г. Жукова, наркома Військово-Морського Флоту адмірала М. Кузнецова, командувача Військово-Повітряними Силами Червоної Армії маршала авіації О. Новікова і першого заступника начальника Оперативного управління Генерального штабу Червоної армії генерала С. Штеменка. В ході ознайомлення з обстановкою, станом справ та укомплектованістю Північно-Кавказького фронту й Чорноморського флоту було ухвалене рішення ліквідувати Таманський плацдарм, який німці утримували влітку 1943 року, та розпочати підготовку до десантної операції на Керченський півострів [238].

Війська Південно-Західного фронту в ході Донбаської наступальної операції 13 серпня – 22 вересня 1943 року вийшли на рубіж рік Дніпро–Молочна й отримали можливість подальшого просування в Крим [228].

У цих умовах Ставка вермахту 4 вересня видає наказ “Про відхід з Кубанського плацдарму і оборону Криму” та виконання “Маневра Кримхільда”, в якому особлива увага зверталася на повну евакуацію особового складу та майна на півострів, проведення руйнувань при відході, особливо доріг, залізниць, об’єктів нафтодобування і нафтопереробки, руйнування та мінування порту Новоросійськ. Головна мета цих заходів – залишити радянським військам повністю непридатні і небезпечні для квартирування та пересування території [155].

У цей час у Криму в резерві 17-ї армії перебувало близько 100 тис. особового складу (в тому числі майже 50 тис. військ союзників). Командував угрупованням генерал-лейтенант фон Шеєль. 14 вересня під його керівництвом була проведена планова гра з відсічі нападу на півострів. До 10 жовтня 17-та армія була переправлена у Крим у кількості 177 355 німецьких військовослужбовців, 50 139 військовослужбовців союзників, 28 436 військовослужбовців частин, сформованих з населення окупованих

територій, більше 60 тис. цивільного населення. Повітряним шляхом було переправлено 15 661 осіб. Втрати німців під час залишення Тамані становили майже 11 тис. осіб.

В організації оборони Криму німці основний акцент робили на обороні десантонебезпечних ділянок Керченського півострів, міст Керч, Феодосія та Судак. Військам вказувалось на необхідність постійного вдосконалення фортифікаційного обладнання прибережних ділянок.

Безпосередньо Крим обороняли війська 17-ї армії вермахту, якою на той період командував генерал інженерних військ Е. Єнеке [47–52, 54–56, 60–62]. 5 жовтня він видав наказ про заходи щодо оборони Криму, в якому зазначалось, що виконання цього завдання вимагатиме надзвичайних зусиль і виділення всіх наявних сил [164].

Упродовж жовтня – листопада 1943 року становище вермахту в Південній Україні погіршувалось з кожним днем. З 25 вересня до 5 листопада 1943 року війська 4-го Українського фронту (до 20 жовтня 1943 року – Південного фронту) провели Мелітопольську наступальну операцію, наслідком якої став вихід з'єднань і частин фронту на рубежі, що дозволяли розпочати підготовку до Кримської наступальної операції [127].

Командування 17-ї армії усвідомлювало небезпечність становища, яке складалось наприкінці жовтня 1943 року в Криму. В цей період виникла небезпека початку бойових дій на два фронти. З півночі готувались до наступу війська 4-го Українського фронту. На сході розвідка отримувала дані про підготовку потужної десантної операції Північно-Кавказького фронту на Керченському півострові. Зазнавши істотних втрат у тривалих боях на Таманському півострові, без можливості їхнього поповнення вести бойові дії на два фронти було безнадійно [155].

В цих умовах логічним виглядає рішення командувача 17-ї армії генерала Е. Єнеке про залишення Криму. Штаб армії розробив план операції під кодовою назвою “Міхаель”, відповідно до якого 17-та армія мала вийти з Криму через Перекоп і приєднатися до відступаючих німецьких військ. Дата

відходу була призначена на 29 жовтня і у військах розпочалась підготовка до відходу.

Проте о 21 год. 28 жовтня Ставка вермахту видала наказ про недопущення здачі Криму без бою виходячи насамперед з політичного значення його утримання. У разі потреби визнавалось можливим евакуювати війська армії з Севастополя, який мав захищатися до останнього, морським шляхом [155].

Вже 31 жовтня війська 4-го Українського фронту вийшли до Турецького валу й остаточно відрізали 17-ту армію від німецьких військ. У ніч на 1 листопада передові частини радянських військ прорвали оборону противника і ввійшли до Армянська.

2 листопада німецькі війська відбили Армянськ, оточили та блокували угруповання радянських військ, що вклинилось в оборону, а просування радянських військ углиб Криму призупинилось аж до початку Кримської наступальної операції у квітні 1944 року.

Для підтримки наступу на Крим з Півночі і створення другого фронту для 17-ї армії вермахту, ще 13 жовтня 1943 року Ставка Верховного Головнокомандування радянських військ затвердила план Керченсько-Ельтигенської десантної операції, відповідно до якого планувалось висадити 56-ту та 18-ту армії на Керченський півострів. Початок висадки призначено на 31 жовтня [109, 164].

На цей час у Криму німецькі війська мали вісім піхотних і дві кавалерійські дивізії, понад 30 спеціальних батальйонів і кілька окремих підрозділів загальною чисельністю до дивізії [54, 60–62].

Східне узбережжя Керченського півострова обороняв 5 АК (генерал-полковник К. Альмендінгер) у складі німецьких 73-ї пд (генерал-лейтенант Ф. Беме), 96-ї пд (генерал-лейтенант А. Рейнгардт), румунських 3-ї гед (генерал Р. Деметреску), 6-ї кд (генерал С. Теодоріні), резервної групи (полковник Крюгер). Загальна чисельність противника становила 85 тис. осіб. Оборона узбережжя була значно насичена вогневими засобами.

Передбачаючи висадку десантів радянських військ, німецькі війська поспішно підсилювали старі і зводили нові інженерно-оборонні споруди (протитанкові перешкоди, ДВТ, ДЗВТ, бліндажі, командно-спостережні пункти і тощо), рили окопи, траншеї встановлювали нові артилерійські і мінометні батареї, кулеметні й автоматні точки, пости спостереження і мінні загородження. Відновлювалися і посилювалися Ак-Монайські позиції. Глибина оборони становила 70 кілометрів на чотирьох рубежах (додаток Е.4).

Керченська протока, прибережні води вздовж Таманського узбережжя, підходи до портів Темрюк, Кучугури, Тамань, озеро Сольове, Анапа і самі ці порти були також заміновані противником. Базуючись на Феодосію, Камиш-Бурун і Керч, швидкохідні десантні баржі (ШДБ) у кількості 30 од., 62 торпедних і сторожових катерів противника перешкоджали руху радянських кораблів уздовж Таманського півострова, ставили міни і несли дозор на підходах до Феодосії і в Керченській протоці.

Німецька авіація періодично здійснювала розвідку радянських баз, морських і сухопутних комунікацій та інколи атакувала військові об'єкти на суші і кораблі в морі [200].

Радянська сторона для участі в операції виділила такі сили і засоби. Це угруповання Сухопутних військ у складі: 18-ї армії (командувач генерал-полковник К. Ліселідзе) та 56-ї армії (командувач генерал-лейтенант К. Мельник (додаток В.10)).

До складу 18-ї армії (додаток Д.13) до 21 листопада входили 20-й (318-а сд, 117-а, 129-а гв. сд) та 22-й стрілецькі корпуси, але пізніше 18-ту армію було передано до складу 1-го Українського фронту і на Ельтигенському плацдармі залишилися 318-та сд (полковник В. Гладков), частина 117-ї гв. сд (гв. генерал-майор Л. Косоногов, який загинув при висадці на плацдарм 17 листопада, в день присвоєння звання генерал-майора, не отримавши погони генерала. Його тіло було підібране лише через місяць німцями в Феодосії. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 16 травня

1944 року гвардії генерал-майору Косоногову Льву Васильовичу посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу [15, 19]). Як штурмовий загін 18-ї армії додавався 386-й окремий батальйон морської піхоти Чорноморського флоту (капітан Н. Біляков) і один батальйон (500 військовослужбовців) 255-ї морської стрілецької бригади (командир батальйону майор С. Григор'єв).

До складу 56-ї армії входили: 11-й гв. корпус (генерал-майор В. Сергацьков), 3-й гірськострілецький корпус (генерал-майор М. Шваров), 16-й стрілецький корпус (генерал-майор К. Провалов). Як штурмовий загін 56-ї армії додавався 369-й окремий батальйон морської піхоти Азовської флотилії [200].

Для висадки 18-ї та 56-ї армій були виділені такі плавзасоби: катерів ММ –18; катерів типа КМ – 16; тральщиків-катерів – 21; річкових тральщиків – 8; десантних ботів – 24; моторних баркасів – 13; торпедних катерів – 19; грібних баркасів – 8; понтонів – 8 [144]. Для забезпечення операції залучалася вся артилерія військ Північно-Кавказького фронту і берегова артилерія Потійської, Туапсинської, Новоросійської і Керченської військово-морських баз Чорноморського флоту. Артилерія була дислокована на західному побережжі Таманського півострова і на косі Чушка [200]. Висадку 18-ї армії забезпечували 140 гармат, а 56-ї армії – 420 гармат. З цієї кількості на частку берегової артилерії флоту приходилось 47 гармат. У забезпеченні операції брала участь авіація Чорноморського флоту і 4-ї повітряної армії ПКФ; при цьому 4-та повітряна армія ПКФ в основному забезпечувала висадку і підтримку 56-ї армії, а авіація ЧФ – висадку і підтримку військ 18-ї армії [164]. Загальне управління діями всіх сил, що брали участь в операції, здійснював командувач військ Північно-Кавказького фронту генерал-полковник І. Петров; його помічником по морській частині був командувач Чорноморського флоту віце-адмірал Л. Владимирський.

Командиром висадки 18-ї армії був призначений командир Новоросійської ВМБ контр-адмірал Г. Холостяков; 56-ї армії – командувач Азовської флотилії контр-адмірал С. Горшков.

Згідно з офіційними поглядами радянських істориків, Керченсько-Ельтигенська операція мала на меті захоплення плацдарму для подальшого звільнення Криму. Проте порівняння дат виходу військ 4-го Українського фронту до Перекопу та Сиваша в результаті Мелітопольської наступальної операції, а також завчасно спланованого на 31 жовтня початку висадки десанту на Керченський півострів дозволяє зробити висновок про те, що звільнення Криму планувалось на листопад 1943 року шляхом прориву оборони противника на Перекопському перешийку з ходу і просуванням військ 4-го Українського фронту в напрямі Севастополя разом з одночасним наступом двох армій на Севастополь з Керченського півострова. Однак завчасно підготовлена і вміло організована оборона 17-ї армії вермахту зуміла відбити перший натиск наступу військ 4-го Українського фронту, зірвала висадку радянських військ на Керченський півострів, не допустила розширення Ельтигенського та Єникальського плацдарму і тим самим змусила радянське командування переглянути плани і перейти до підготовки Кримської наступальної операції, яка була проведена в квітні – травні 1944 року. Крим залишався в руках німців ще півроку.

2.2. Воєнно-теоретичні засади підготовки та ведення морських десантних операцій в 1941–1943 роках

На підставі аналізу подій Першої світової війни, зокрема невдалої морської десантної операції на Галліполійському півострові, зарубіжні військові теоретики схилилися до того, що в умовах другої половини 30-х років морські десантні дії навряд чи можуть бути раптовими, а тому й успішними. Головні причини – бурхливий розвиток авіації, а також істотно підвищена мобільність військ за рахунок їхньої механізації. З цієї причини теорія морських десантних дій у провідних зарубіжних військово-морських державах до 1939 року виявилася розробленою слабо, спеціальних сил і засобів ніхто, за винятком Японії, не мав. Втім за кордоном взагалі приділяли мало уваги питанням сприяння сухопутним військам.

Зовсім інакше складалося в Радянському Союзі. Спираючись на вітчизняний досвід, зокрема Громадянської війни, радянські військові теоретики не лише вважали можливою успішну висадку військ морського десанту, а й відносили морські десантні дії до найважливішого різновиду застосування ВМФ [98, 129].

У 30-ті роки в Головному Морському штабі, у Військово-Морській академії і на флотах обговорювалися питання, пов'язані з мистецтвом ведення десантних дій. У ході цих дискусій вироблялася єдність поглядів командування флоту на підготовку і ведення десантних дій, що обумовило зміст керівних оперативно-тактичних документів флоту з цього питання. Такими документами стали Бойовий статут Військово-Морських сил РСЧА 1930 року і, пізніше тимчасовий Бойовий статут Морських сил РСЧА 1937 року (БУМС-37), що змінив його, а також Настанова з ведення морських операцій 1940 року (НМО-40) [98]. У двох останніх документах закріпили теоретичні погляди на ведення морських десантних дій напередодні війни. У першому висвітлювалися основи і давалися рекомендації з висадки військ морських десантів, а в другому містилися основні положення про підготовку і ведення десантних операцій.

Вважалось, що одним з головних завдань флоту є сприяння сухопутним військам на приморському фланзі і ведення з ними спільних операцій. До спільних операцій сухопутних військ з військово-морським флотом відносилися: спільне оточення і знищення противника сухопутними військами (декількох фронтів) і військово-морськими силами на певному плацдармі та спільні дії Військово-Морського флоту з сухопутними військами фронту або декількох армій на визначеному операційному напрямі. Такими спільними операціями могли бути в тому числі і десантні операції [129].

Сутність морської десантної операції визначалась як здійснення маневру сухопутних сил через море з метою дії на фланг, військовий або глибокий тил противника або з метою перенесення військових дій на його

територію. Морська десантна операція вважалась найбільш складною спільною наступальною операцією.

Основною характеристикою десантної операції в цілому і її основного етапу – бою за висадку – мала бути її рішучість та високий темп для того, щоб випередити противника і не дати йому можливості розгорнути оборонні заходи на обраному напрямі й організувати контрманевр.

Значні труднощі, які стояли перед десантом, мали бути подолані хорошим оснащенням його відповідними засобами боротьби і включенням в його склад усіх родів військ відносно конкретних умов даної операції [129].

Водночас десантна операція мала бути виключно мобільною і гнучкою як у плануванні, так і виучці і маневреній рухливості частин десанту.

Головною складовою десантної операції вважалося вирішення десантом завдання на березі, що і мало покладатися в основу плану всієї операції.

Масштаб і значення десантної операції могли бути різними. Десанти поділялися:

на **стратегічні**, мета яких – створити новий фронт боротьби на території противника, вплинути на хід війни в цілому. Орієнтовний склад стратегічного десанту визначається спеціальним формуванням – **армією або декількома арміями**;

на **оперативні**, мета яких – завдати удару в тил і зробити глибокий обхід приморського угруповання армії або фронту противника для того, щоб захопити важливі об'єкти або позиції, або відтягнути на себе частину сил противника з фронту і тим самим сприяти успіху операції своїх сухопутних військ на приморському напрямі. В окремих випадках могли проводитись оперативні десанти в операціях проти баз ворожого флоту або захоплення обмеженої ділянки ворожої приморської або острівної території, щоб організувати на ній бази для подальшого розвитку своїх операцій

(сухопутних, морських або повітряних). Орієнтовний склад оперативного десанту – **до дивізії** спеціального складу;

на **тактичні**, мета яких – за допомогою обхвату з моря завдати удару безпосередньо у фланг або найближчий тил частин противника, що примикають до моря, з тим аби сприяти успіху своїх частин, які ведуть бій на березі. Тактичні десанти зазвичай входять складовою частиною в операції по підтримці флангу армії, а також в операції проти баз. Орієнтовний склад тактичного десанту – **до стрілецького полку із засобами посилення**;

на **диверсійні**, мета яких – за допомогою потайної і раптової висадки на території противника розвернути диверсійні дії в його тилу (підривні роботи, партизанські дії). Диверсійні десанти могли бути складовою частиною в десантній операції інших видів, а також в операції з підтримки флангу армії. Склад диверсійних десантів визначається в кожному окремому випадку залежно від поставлених завдань і може бути від однієї людини до однієї або декількох значних груп [98].

Вважалось, що морська десантна операція будь-якого масштабу могла поєднуватися з одночасною висадкою повітряного десанту для вирішення загального завдання. У цьому випадку повітряний десант був допоміжним, і його дії були складовою частиною загального плану операції.

Значна увага приділялась організації управління. Проте схема організації управління була досить складною і у складних умовах бойової обстановки могла працювати не бездоганно, що і проявилось у ході Керченсько-Феодосійської операції. Зокрема командувачем десантної операції на весь час її виконання, тобто до вирішення десантом головного завдання на березі, має призначатися загальновійськовий командир з армійських або морських командирів. Командир сил прикриття, підлеглий безпосередньо командуючому операцією, організовував оперативне прикриття у вигляді розвиненої, досить глибокої системи розгортання загонів прикриття маневрених з'єднань флоту (завіс підводних човнів і ударних

авіаційних груп) із завданнями не допустити, щоб флот противника перешкодив маневру десантного загону і діям десанту на березі.

Командир висадки, підлеглий безпосередньо командуючому десантною операцією, особисто управляв підготовкою, переходом через море і боєм за висадку всіх частин, що беруть в ній участь. Командиром висадки мав призначатися один з досвідчених командирів флоту. Помічником командира висадки по сухопутній частині був командир десанту [129].

Командиру висадки підпорядковувались: командир сил підтримки; командир сил охорони (він же – командир охорони водного району висадки); командир десанту з підготовки і виконання бою за висадку, а також на весь час перебування десанту на транспорті; командир загону транспортів; командир загону висадочних засобів; командир бази висадки (підпорядковується до кінця операції); командир доданої авіагрупи.

Командир сил підтримки свої дії мав погоджувати зі старшим артилерійським начальником десанту, для чого складався єдиний план дій артилерії, що входила до складу десанту, і артилерії флоту.

Командир сил охорони об'єднував під своїм командуванням усі сили, виділені для безпосередньої охорони десанту на переході морем і в районі висадки.

З моменту розгортання десанту біля місця висадки командир сил охорони організовував охорону водного району висадки і керував нею до згортання операції.

Командир десанту – загальновійськовий командир, якому підпорядковувались всі частини, що висаджуються на територію противника. Командир десанту з моменту отримання наказу про посадку переходив у підпорядкування командирові висадки до моменту закінчення висадки і повної готовності військ до виконання подальшого завдання. Цей момент визначається донесенням командира десанту командирові висадки.

Для вирішення головного завдання командирові десанту зазвичай необхідна артилерійська підтримка з моря. Така підтримка мала бути

передбачена при організації операції за рахунок спеціально переформованих з'єднань флоту (із сил підтримки й охорони). З'єднання, призначене для артилерійської підтримки дій десанту, передавалося в оперативне підпорядкування командирові десанту [129].

Командир висадки і командир десанту у момент збору в пункти посадки і на переході мали бути на одному кораблі. Командир десанту сходив на берег після висадки першого ешелону десанту.

Командир загону (флотилії) транспорту призначався для підготовки й управління під час операції усім транспортом, що брав участь в операції.

Командир загону висадочних засобів об'єднував під своїм командуванням усі висадочні засоби.

Командир бази висадки призначався зі складу досвідчених командирів флоту. Йому підпорядковувались коменданти пунктів висадки з висадочними партіями та начальник інженерної служби висадки з інженерними командами [98].

Як видно, система командування передбачала роздроблення сил на окремі групи, які підпорядковувались різним командирам, що негативно вплинуло на результат операції. Наслідком такої схеми стали конфлікти між командирами від різних видів збройних сил у ході операцій (особливо Керченсько-Феодосійській) та неефективна взаємодія між підрозділами і частинами різних видів і родів військ на відповідальних етапах операції

Вважалося, що десантна операція складалася з таких етапів: підготовка до десантної операції; посадка десанту; перехід десанту морем; бій за висадку і висадка; вирішення десантом завдання на березі; згортання десантної операції або перегрупування для подальшої операції.

Власне десант поділявся на такі складові: перший кидок, що включає розвідувальний і передові загони і висадочну партію зі спеціально підготовленого особового складу; головні сили висадки (першого, другого, а за необхідності і третього ешелонів); головні сили десанту, куди входять

частини, що залишилися, та оснащення частин, що ведуть бій за висадку; тили десанту, що забезпечують ведення операції після висадки [129].

Коли головне завдання вирішується боєм за висадку (захоплення приморського пункту, острови), перші ешелони є головними силами десанту, і після них висаджуються лише тили.

Вважалось, що найдоцільнішим є перевезення десанту на бойових кораблях [129]. Перевезення і висадка тактичних і диверсійних десантів, крім того, могла бути здійснена на літаках і підводних човнах. Цей же спосіб допускався для перевезення і висадки окремих груп десанту у великій десантній операції.

Военно-теоретичні засади ведення десантних операцій зосереджували увагу на ефективній розвідці. До моменту підходу десанту до місця висадки командувачеві операцією, командирів висадки і командирів десанту мала бути якнайповніше відомою обстановка в районі висадки. При цьому необхідно було вживати усіх заходів, щоб розвідка пунктів висадки і району дій десанту не викрила противникові районів висадки десанту.

План десантної операції повинен був передбачати: загальне завдання операції; найближче і подальше завдання десантних військ; розвідку обстановки на морі і суші у районі висадки; час, місце і порядок зосередження десантних військ і транспортних засобів і заходи із прикриття зосередження; порядок посадки десантних військ на судна; повітряне і морське забезпечення посадки; порядок переходу десанту морем, безпосередню охорону і прикриття з моря і повітря; порядок висадки і забезпечення її з моря і повітря; організацію вогневої підтримки флотом десанту, що висадився; організацію постачання десанту морем і забезпечення комунікацій; порядок зворотної посадки військ на транспортні засоби у разі евакуації десанту [129].

Сприятлива обстановка для досягнення мети операції мала досягатися: вибором сприятливої загальної обстановки, коли противник через військові, політичні або економічні умови не зможе завчасно

розгорнути переважаючі протидесантні сили і засоби на обраному для десанту напрямі; рішучими бойовими діями на фронті, морському напрямі і в повітрі; безпосередньою підтримкою та охороною десанту спеціально виділеними силами, які допомагали форсувати систему оборони противника до розгортання десантом усіх своїх засобів; цілеспрямованою розвідкою, що забезпечує як операцію в цілому, так і окремі дії з'єднань; раптовістю, що досягається потайністю і швидкістю підготовки і виконання операції, а також заходами маскування; організацією політичної роботи для сприяння успіху операції. Зазначені заходи забезпечення здійснювались з метою зниження можливостей противника у протидії десанту, роздрібнення його сил, перешкоджання їх зосередженню.

Вважалось, що десантну операцію можна проводити у будь-яку пору року за наявності відповідних засобів (взимку – криголамів) та вибирати дні, сприятливі для переходу десанту морем і висадки. Коли на театрі воєнних дій вірогідна штормова погода, не могли визначатися жорсткі терміни виконання десантної операції.

Склад десанту повинен був визначатися силами і засобами, необхідними для подолання опору при висадці, досягнення поставленої мети і вирішення головного завдання на березі.

Переважними районами висадки військ вважалися невеликі торговельні порти, бухти з рибальськими селищами і пристанями, а також пологі безлісі береги (пляжі), де зручне і безпечне утискання висадочних засобів у берегову мілину і можлива висадка людей убрід. При цьому враховувалося, що такі зручні пункти і райони узбережжя можуть мати посилену охорону й оборону, тому пропонувалося обирати менш зручні ділянки. Перший кидок силами висадочної партії споруджував пристань, таким чином забезпечуючи висадку подальших ешелонів [98].

Велика Вітчизняна війна швидко вийшла з меж довоєнних планів вермахту і вже у початковому періоді примусила німецьке командування, хоч і не часто, реагувати на раптові і нешаблонні дії радянської сторони.

Яскравим прикладом таких дій і є морські десантні операції і вперше у світовій практиці морські десантні дії вела сторона, що обороняється. Ніхто і ніколи до цього не висаджував десанти з моря у ході оборонних операцій. Таке нестандартне застосування сил стало повною несподіванкою для противника, німці не чекали удару військами з моря у ході Керченсько-Феодосійської морської десантної операції, тому що в тих умовах обстановки цього не мало статися за звичними правилами ведення бойових дій, не тому, що це неможливо в принципі, а тому що не було прецеденту [160].

2.3 Фізико-географічні умови ведення морських десантних операцій у Криму

Хто володіє Кримом, той контролює Східну Європу, Причорномор'я і значну частину Євразії. Ця забута геополітична формула тисячоліттями визначала геостратегічне становище Криму – євразійського багатовимірного комунікаційного простору, на геополітичних, гео економічних і соціокультурних рубежах якого будувалися стосунки між народами і державами. За багатовікову історію Крим неодноразово був рубежем війни і миру. Військово-стратегічне положення перетворило півострів на арену геополітичних, етнонаціональних та етноконфесійних конфліктів, полігон з'ясування стосунків між країнами, вирішення питань євразійської і світової політики.

З військової точки зору актуальним є питання дослідження фізико-географічних умов, у яких розгортались воєнні дії.

Кримський півострів розташований у південній частині України. На заході і півдні його омиває Чорне море, на сході – Азовське, на півночі він з'єднаний з материком Перекопським перешийком (ширина якого 8 – 23 км, довжина – 30 км), зручним для організації оборони. Північна частина півострова є плоскою, слабо розчленованою відкритою рівниною (так званий степовий Крим), у межах якої можна здійснювати широкий маневр силами і засобами. У західній частині рівнина невисока (до 170 м) і круто обривається

до моря. У східній частині висота Керченського півострова не перевищує 190 м. Керченський півострів у північно-східній частині має горбистий рельєф. Південна частина півострова зайнята Кримськими горами, вздовж яких простягається вузька смуга південного берегу Криму. Кримські гори (довжина – близько 150 км, ширина – до 50 км) утворені глинистими сланцями, піщаниками та вапняками. Вони складаються з трьох пасів гір: Південного (або Головного), Середнього (або Внутрішнього) та Північного (або Зовнішнього). Південний пас – це вапнякові масиви висотою до 1545 м (г. Роман-Кош). Середній хребет має висоту до 750 м, Північний – до 350 м. У Кримських горах утворено 8 гірських проходів. На гірських проходах налічується 5 перевалів, більшість з яких відкриті протягом усього року [20].

Мінусові температури у північно-західній частині Чорного моря та східній частині Азовського моря з грудня по березень викликають льодоутворення, яке виключає плавання кораблів у прибережній смузі, особливо в лиманах і річках. Хмарність, опади, тумани істотно не впливають на застосування військ (сил) і засобів вогневого ураження.

Характер вітрів і хвилювань мають чітко виражений сезонний характер і взимку переважають сильні (4 – 7 балів) і штормові (понад 7 балів) вітри. Великі глибини, мала порізаність берегів при таких вітрах зумовлюють сильне хвилювання як у відкритих частинах моря, так і в прибережних районах. Хвилювання понад 4 бали, що виключає висадку десантів, здійснення тралення та ускладнює застосування катерів, можна очікувати взимку з імовірністю до 30%. Влітку сила вітру в середньому не перевищує 3 – 4 балів, імовірність штормів не перевищує 10%.

Вивчення та узагальнення фізико-географічних характеристик районів ведення морських десантних операцій у Криму дає підставу зробити такі висновки.

Морське узбережжя Чорного та Азовського морів, за винятком південно-східної ділянки Кримського півострова, є рівниною, що перевищує рівень Чорного моря на 2 – 45 метрів. Берегова лінія має сильні загини та

порізана гирлами річок, затоками та бухтами, які мають пляжі та досить доступні ділянки узбережжя, зручні для висадки морських десантів, а також посадки (завантаження) військ десанту на кораблі під час проведення десантних операцій чи заходів з їх евакуації.

У південно-східній частині Кримського півострова від Севастополя до Феодосії тягнуться Кримські гори висотою 100 – 1500 м, що ускладнює висадження морських десантів та їх дії уздовж морського узбережжя та у північному напрямку [8].

Сильна зігнутість берегової лінії Чорного моря, а також наявність гір, річок, лиманів, бухт і заток, обмежена кількість доріг із твердим покриттям у прибережній смузі сильно ускладнює ведення наступальних бойових дій військ безпосередньо вздовж морського узбережжя.

Характер узбережжя Чорного моря дозволяє проводити наступальні бойові дії в основному на деякому віддаленні від моря в обхід гір та озер, однак для військ, що обороняються, обмеження можливостей маневру створюють деякі переваги в організації ешелонованої оборони узбережжя у взаємодії із силами флоту.

Виходячи із фізико-географічних умов, доступності для десантування й організації оборони морського узбережжя, використовуючи методичний апарат оцінки десантно-доступності морського узбережжя, можна стверджувати, що Кримське узбережжя доцільно поділити на два найбільш зручних десантно-доступних напрямки для висадки морських десантів противника: Євпаторійський та Керченський.

Євпаторійський десантно-доступний напрямок. Загальна протяжність напрямку (від мису Бокал до Любимівки) складає 230 км, десантно-доступних ділянок – до 20 км, проте на цих ділянках у ході досліджуваних операцій великі десанти не висаджувались.

Керченський десантно-доступний напрямок охоплює східну частину Кримського півострова – Керченський півострів та омивається на півночі Азовським морем, на сході – Керченською протокою, на півдні – Чорним

морем. Площа – близько 3 тис. км². Загальна протяжність берегової лінії напрямку (від Орджонікідзе до Ак-Монаю) становить близько 300 км, десантно-доступних ділянок – до 50 км. Узбережжя в основному низинне, береги пологі, подекуди покриті солончаками. У деяких місцях береги обривисті. Десантно-доступні ділянки є практично на всьому узбережжі Керченського півострова. Береги напрямку мають неширокі (15–20 м) галькові пляжі, у Феодосійській бухті – до 100 м. На ділянці розташовані солончакові озера Качик, Узунларське, Кояшське. У теплий період року вони практично висихають, і їх дно є рівним плато зі значною довжиною у глиб території. Найзручнішими пунктами для висадки морських десантів є: №1 – Феодосія – Приморський (Золотий пляж) – одночасна висадка до бригади; №2 – Чорноморське – мис Опук – до бригади. У районі Золотого пляжу завширшки 8,1 км відстань ізобат 2 м – 50 – 150 м (у деяких місцях безпосередньо біля берега), 5 м – 250 м від берегової лінії обмежує дії десантних загонів, а саме: значна відстань від берега двометрової ізобати вимагає для висадки десанту використовувати мілкопосадочні плавзасоби. У районі озера Узунларське та гори Опук висадження морських десантів може бути здійснено як із перевантаженням десанту на малі десантно-висадочні засоби, так і безпосередньо з борту десантного корабля. Загальна ємність напрямку дозволяє одночасно висаджувати до двох – трьох піхотних бригад. В Азовському морі через плоске і мілке дно десантування можливе лише зі спеціальних мілкопосадочних плавзасобів [124, 129, 131, 144].

Головні маршрути переходу морем пролягали через Керченсько-Єникальську протоку, довжина якої 22 милі (40,74 км), ширина між мисами Такиль та Панагія – 8 миль (14,82 км), між низинним піщаним краєм коси Тузла та Павловським мисом – близько 2 миль (3,7 км). Підводний кам'янистий пас, що відходить від коси Тузла, звужує протоку в цьому місці до 4 каб (740,8 м). У середній частині протока розширена Керченською бухтою й Таманською затокою, досягаючи максимальної ширини 22,5 милі (41,67 км). Між косою Чушка та мисом Єникале ширина протоки складає 2,3

милі (4,26 км), а при виході в Азовське море, між мисами Хроні й Ахіллеон, не перевищує 8 миль (14,82 км) [144].

Протока мілководна, має велику кількість мілин, банок і рифів, що сильно обмежує плавання кораблів з великим осіданням. Найглибшою є південна частина протоки – до 16 м, в північній частині протоки – глибини до 8,5 м.

Глибина Керченсько-Єникальського чотириколінного морського каналу складає 7,1 м (23,5 фути) [131].

В осінній період переважають вітри північно-східного напрямку, найбільшої сили вони досягають у жовтні — листопаді. Вітри понад 9 балів бувають нечасто. Штилі спостерігаються найчастіше вранці і ввечері, але головним чином тільки влітку. Найбільша повторюваність вітрів північно-східного напрямку викликає в осінні періоди сильний згін води з Азовського моря, внаслідок чого виникає течія з Азовського в Чорне море. При південних вітрах виникає зворотна течія із Чорного моря в Азовське. Найбільша швидкість течії в обох напрямках досягає 2,5–3 вузлів.

Тумани в Керченсько-Єникальській протоці найчастіші в період з листопада по березень при північно-східному вітрі й вирізняються густотою й тривалістю.

Таким чином, за навігаційно-гідрографічними особливостями і метеорологічними умовами Керченсько-Єникальська протока різко відрізняється від широких річкових перешкод, тому самостійне форсування протоки сухопутними військами без взаємодії із силами флоту було можливим тільки при її замерзанні.

Мілководість протоки не дозволяла залучити до дій великі надводні кораблі й змушувала використовувати в операціях, головним чином, малі кораблі та судна. Використання малих кораблів і суден, що не володіють достатньою мореплавністю, прямо залежало від умов погоди і головним чином, напрямку, характеру й сили вітру та хвилювання моря. Недостатня мореплавність малих кораблів і засобів висадження в умовах штормової

погоди та сильного прибережного нахату надзвичайно ускладнювала як посадку військ і приймання вантажів, так і їх висадку й десантування на узбережжя противника [129].

Мілководність протоки особливо сприяла широкому використанню мін. Орієнтовно до 1 листопада 1943 р. у Керченсько-Єникальській протоці нараховувалося 22–25 міннонебезпечних районів, закритих для плавання всіх кораблів, і 30–40 окремих мінних банок і ліній, виставлених у різний час і Чорноморським флотом, і противником. Ця обставина надзвичайно ускладнювала дії кораблів, особливо на основних напрямках Керченсько-Ельтигенської морської десантної операції – у районі Єникальського півострова й у районі Ельтигена. У протоці було багато плаваючих мін, зірваних з якорів постійними течіями та частими штормами. Неточне поставлення мін радянською авіацією, неточність даних про поставлення мінних загороджень німецькими авіацією й кораблями, а також відсутність протягом тривалого часу систематичного спостереження за мінною обстановкою значно підвищували мінну небезпеку. Через недостатнє забезпечення тральних робіт плавання навіть дрібних суден було небезпечним [144].

Місцевість Керченського півострова усюди відкрита, безліса, степова – у глибині півострова, на північному сході від Керчі – сильно пересічена й за рельєфом схожа на передгір'я Кавказу. Парпачська височина, що проходить по меридіану Ак-Монайських позицій, на захід від Феодосії торкається відрогів Кримського хребта.

Береги східної частини півострова скелясті і стрімкі. Велика кількість височин дозволяє вести спостереження за узбережжям Таманського півострова. Місцевість у цілому зручна для організації глибокої протидесантної оборони.

Характерною рисою місцевості є відсутність річок. Озер багато, але всі вони солоні, колодязів мало й вода в них також має присмак солі. Нестача прісної води вимагала спеціальних заходів із водопостачання військ.

Тверде покриття мала тільки єдина дорога Керч–Сім Колодязів (Леніне). Після дощів глинисті ґрунтові дороги ставали непрохідними для автотранспорту.

Більшість населених пунктів Керченського півострова була зруйнована в результаті бойових дій у 1941–1942 рр. [124, 129, 131, 144].

Усі вищезазначені відомості мали враховуватись при плануванні та веденні Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій. Проте саме неврахування фізико-географічних та кліматичних умов було однією з причин надмірних втрат особового складу, відхилень реального перебігу операцій від запланованого і невиконання завдань окремими загонами десанту. Обидві операції проводились у штормову погоду, а Керченсько-Феодосійська за незвичної для цього регіону температури $-15\dots-17^{\circ}\text{C}$. За свідченнями очевидців, саме низька температура у ході висадки десанту у Феодосію на глибині понад 1,5 м призвела до значних втрат особового складу, що не міг дістатись до берега, та практично повної втрати боєздатності військ десанту через обмерзання одягу у бійців [34].

2.4. Матеріальне та технічне забезпечення морських десантних операцій у Криму в період з 1941 по 1943 рік

Найбільшим недоліком забезпечення десантів практично всі без винятку дослідники вважають відсутність спеціальних десантних засобів та неналежну організацію ремонту пошкоджених плавзасобів [124, 129, 131, 144].

При плануванні Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій не було враховано можливостей флоту щодо перевезення військ і техніки десанту. Через нестачу місця на кораблях десанту та неможливість у стислі терміни забезпечити переоблаштування цивільних суден під перевезення техніки, танків, гармат, мінометів тощо планувальники надали перевагу перевезенню особового

складу зі стрілецьким озброєнням, що у подальшому призвело не тільки до надмірних втрат особового складу, а й до невиконання завдань операцій у цілому за наявності значної переваги в особовому складі [234, 237].

Якщо у ході Керченсько-Феодосійської морської десантної операції недбалий підхід до планування матеріально-технічного забезпечення операції був дещо компенсований раптовістю і масовістю висадки проти неготового противника і мав негативним наслідком тільки пасивність військ десанту, чим скористалися німецькі війська і практично без втрат відійшли з Керченського півострова [177], то в ході Керченсько-Ельтигенської морської десантної операції завчасно підготовлена і добре спланована оборона німців дозволила зірвати перевезення і висадку других ешелонів десанту в район Ельтигену, блокувати його на зайнятому плацдармі і не допустити його безперервного забезпечення. Легкоозброєні загони десанту не змогли прорвати оборону противника й об'єднатися в Керчі, а Ельтигенський плацдарм був ліквідований [144].

Обсяг, організація і проведення заходів матеріального забезпечення Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій, визначалися метою операції, кількістю залучених сил і засобів, термінами їх підготовки, особливостями району висадки, його віддаленістю від вихідного району і рядом інших чинників. За матеріальне забезпечення відповідали начальники тилу (фронту, флоту, армії, флотилії, ВМБ). Єдиний орган керівництва матеріальним забезпеченням операціями не створювався, кожен орган оперативного тилу забезпечував свої війська і сили [237].

Складнощі з матеріально-технічним забезпеченням виникли ще на етапі підготовки операцій. Так, при підготовці Керченсько-Феодосійської операції виникла серйозна проблема – повна відсутність палива для суден десанту. Запаси вугілля (3200 т) були на станції Слов'янівська, звідки їх потрібно було доставити в Темрюк по суші, оскільки Кубань вже замерзла. Свого транспорту в Азовській флотилії не було, командування 51-ї армії (спочатку генерал П. Батов, потім генерал В. Львов) неодноразово обіцяло

надати автотранспорт, але зробило це з великим запізненням [68]. У середині грудня почалася відлига, дороги розмило і затопило, тому нарешті виділені армією 18 вантажівок змогли доставити в Темрюк лише 150 т палива; ще 50 т перевезли на баржі з Ахтарі. Фактично операція опинилася під загрозою зриву, але після відлиги на Кубані доставити в Темрюк баржами 975 т вугілля [200].

Планування матеріального забезпечення плавзасобів здійснювалося управлінням тилу флоту, організаційно-плановим відділенням тилу ВМБ (матеріально-технічного забезпечення) і відповідними службами флоту або бази (інженерним, медичним) [3]. В оперативних документах штабу флоту визначалися загальне завдання тилу та запаси основних матеріальних засобів десанту. Тил флоту розробляв директиву із поставленням завдань з матеріального забезпечення кораблів та десанту, ремонту кораблів і суден, підготовки транспортних засобів у період підготовки і в ході операції, облаштування пунктів посадки [6, 237].

Матеріальне забезпечення сил десанту здійснювалося тилом об'єднань та з'єднань, що виділяли підрозділи і частини до складу десанту. Десант при висадці забезпечувався матеріальними запасами на 3–5 днів бою, надалі планувалося боєприпаси та інші матеріально-технічні засоби підвозити морем. У ході Керченсько-Ельтигенської морської десантної операції через морську блокаду забезпечувати сили десанту вдавалося епізодично лише повітрям, шляхом скидання продовольства та боєприпасів із літаків у нічний час. Проте такий спосіб був вкрай неефективним, оскільки спричиняв безглузді втрати особового складу у ході збирання майна та втрати через неточне викидання. Зважаючи на висадження десантів, особливо перших ешелонів без транспортних засобів та напружений характер бою, втрати матеріальних засобів при висадці і на березі створювали скруту в постачанні вже в перші дні, викликаючи необхідність підвезення раніше запланованого терміну. Так, в Керченсько-Феодосійській операції десантників забезпечували 2–3 дободачами сухого пайка (на бійця) і 1–1,5 боєкомплекту.

Крім того, разом з десантом на судна було завантажено 2 боєкомплекти боєприпасів і 2 дободачі продовольства. В окремих випадках відзначалось перевантаження бійців, що негативно позначалося на їх мобільності [177].

Забезпеченість десанту боєприпасами, пально-мастильними матеріалами, продовольством була неповною. Під час постачання пальним відчувався брак танкерів, ємностей, засобів перекачування і спеціального автотранспорту для швидкого доставлення пально-мастильних матеріалів частинам. Тут давалася взнаки недостатня підготовка офіцерів, що планували перевезення матеріально-технічних засобів при переході десанту морем. Так, за спогадами командувача 44-ї армії генерал-майора О. Первушина [177] часто траплялося, що автомобіль перевозили на одному транспорті, а пальне для нього – на іншому. За його ж свідченням, надзвичайно підвищила уразливість суден, пришвартованих у Феодосійському порту, їх тривала стоянка під вогнем авіації противника у ході занадто тривалого розвантаження через відсутність спеціальних засобів і команд розвантаження.

У ході виконання завдань на березі десантники потерпали через нестачу продуктів харчування. Не повністю продумувався добовий раціон передових загонів десанту, була відсутня спеціальна упаковка й укупорка різних видів матеріальних засобів, а їх подача десанту в звичайній тарі викликала незручності і труднощі в транспортуванні, перевалці, перенесенні на плацдарм. Необхідні були спеціальні засоби для приготування гарячої їжі й окропу для передових загонів, оскільки звичайних похідних кухонь і великих кип'ятильників не було у складі десантних загонів. У деяких районах не вистачало води [237].

При висадці передових загонів десантники стрибали прямо у воду, а обігрів, просушування обмундирування і його зміна практично не передбачалися. Через недостатньо продумані заходи речового забезпечення, організації обігріву, просушування і приготування гарячої їжі в десантних військах були великі безповоротні та санітарні втрати особового складу через

переохолодження. У ході висадки у Феодосії (при температурі повітря $-15\dots-17\text{ C}^0$) промокання обмундирування та різке похолодання призвело до того, що бійці, десантовані у воду на глибині понад 1 м, виходили на берег, втративши боєздатність через обмерзання обмундирування [34].

Завантаження десанту нерідко здійснювалося з передових і маневрених баз флоту, розташованих безпосередньо біля району висадки. Це становище пояснювалося нестачею транспортних засобів, переважним використанням катерів і плавзасобів з обмеженою дальністю плавання і низькою швидкістю. Близькість пунктів посадки до району висадки дозволяла робити повторні рейси для нарощування сил на плацдармі, що й визначало умови роботи тилу. У місцях постійного базування тил флоту (ВМБ) мав можливість організувати матеріальне забезпечення, використовуючи штатні органи і підрозділи, склади і виробничі підприємства. У цих випадках організація тилу не зазнавала змін, а додаткові угруповання не створювалися. У передових базах тил нерідко доводилося підсилювати.

Корабельні сили отримували боєприпаси, паливо і продовольство в основному в пунктах постійного базування, рідше – у пунктах зосередження і посадки десанту і, як виняток, у районі висадки. Корабельним силам вистачало засобів на перехід морем, висадку і повернення в базу. Через протидію авіації вони зазвичай не затримувались у районі висадки і поверталися на базу, що нерідко викликало перерву у вогневому забезпеченні десанту.

В обох десантних операціях проблемою було підвезення матеріальних засобів. Окрім браку транспорту і труднощів в організації морських перевезень на плацдарм ведення Керченсько-Феодосійської операції було недостатнє обладнання портів навантаження і вивантаження (окрім Новоросійська) [68]. Несприятливими були також і кліматичні умови. Зима 1941–1942 років виявилася суворою і на півдні: замерзла Керченська протока і порти. Судна вимушені були розвантажуватись біля краю льоду, не маючи можливості зайти в порт. Штормова погода часто зривала плани перевезень.

Малі глибини біля причалів Таманського півострова і пристосованих портів обмежували використання великотоннажних суден, які завантажувалися лише на 50–60 % вантажопідйомності [68].

Противник організував сильну протидію радянським морським перевезенням і авіація систематично бомбардувала порти; періодично транспорти і танкери вимушені були припиняти розвантаження і вирушати на зовнішній рейд; перевезення найцінніших вантажів доводилося планувати на темний час доби; у протоці і на підході до портів постійно зберігалася мінна небезпека [68].

До труднощів, викликаних об'єктивними причинами, додавалися організаційні недоліки. Загальне керівництво перевезеннями здійснював фронт, флот відповідав лише за морські перевезення. Фронт планував обсяги перевезень на всіх ділянках фронтових комунікацій, підвезення вантажів до портів навантаження, виділяв робочі команди для навантажувально-розвантажувальних робіт у портах, інженерні частини для відновлення і ремонту причалів [3,8].

Безпосереднє планування морських перевезень здійснював штаб флоту через відділ військових сполучень на підставі заявок штабу й управління тилу фронту. У портах навантаження і вивантаження керівництво здійснювали представники відділу військових сполучень флоту – військово-морських комендатур.

Основним портом вважався Новоросійськ. Крім того, для навантаження військових вантажів були пристосовані пункти Таманського півострова (Темрюк, Ахтарі, Тамань, Сінна, Коса Чушка) [237].

Для військових перевезень до Криму використовувалися різні транспортні засоби пароплавств, малі риболовецькі судна, допоміжні судна і бойові кораблі. Ряд транспортних засобів необхідно було додатково устатковувати. Канонерські човни типу “Красная Абхазия” і парові шхуни типу “Азов” були спеціально підготовлені для перевезення важких танків. Паливо до Керчі для сухопутних військ і сил флоту подавалося з Батумі

танкером “Громов”, який здійснював регулярні рейси. Для підвезення морем вантажів Керченсько-Феодосійського десанту щодня виділялося декілька суден загальною вантажопідйомністю 4000 т, що дозволило доставити туди за 4,5 місяця 362 759 т військових вантажів [68].

Вивантаження бойової техніки, озброєння, матеріальних засобів залежно від умов здійснювалася різними способами. Так, у Феодосії – з кораблів і суден безпосередньо на причали портів; при висадці десанту в Керченсько-Ельтигенській десантній операції – за допомогою висадочних засобів на необладнане узбережжя. У ряді випадків одразу після висадки десантів на непідготовлене узбережжя було обладнано полегшені тимчасові причали з використанням барж, буксирів, катерів, а також переправних засобів сухопутних військ (Керченсько-Ельтигенська десантна операція) [144].

Майже в усіх десантах бойові кораблі, транспортні і допоміжні судна спочатку використовувалися для висадки і забезпечення основних сил десанту, а потім – для перевезення поповнення, боєприпасів, ПММ, продовольства, евакуації поранених [237].

У ряді випадків матеріальне забезпечення організовувалося недостатньо повно [109], через диспропорцію між зростаючими потребами десантів і сил висадки в матеріальних засобах для ведення напружених бойових дій та обмеженими можливостями транспортних засобів для їх доставлення при висадці десанту. Саме тому надзвичайно важливе значення мало своєчасне і повне підвезення матеріальних засобів морем і на плацдармі, що вимагало наявності достатньої кількості транспортних засобів, устаткування пунктів навантаження і розвантаження, а також доріг підвезення на плацдармі.

Висновки

Найістотніше вплинули на хід і результат Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій здійснили такі чинники: воєнно-стратегічна обстановка, що склалась навколо Криму на

момент проведення операцій; воєнно-теоретичні засади підготовки та ведення морських десантних операцій; фізико-географічні умови ведення морських десантних операцій; матеріальне і технічне забезпечення морських десантних операцій.

Головна мета і замисел обох операцій цілком відповідали воєнно-стратегічній обстановці, що склалась у період їх підготовки та проведення.

На початок війни теорія підготовки та ведення морських десантних операцій була достатньо відпрацьована і викладена у діючих на той час настановах і статутах, проте спостерігалися недостатній рівень підготовки командного складу та незадовільне забезпечення десантними засобами й озброєнням і військовою технікою тощо, в окремих випадках вимоги керівних документів порушувались. Кількість особового складу і техніки, що планувалась до висадки, значно перевищувала можливості флоту разом із допоміжними суднами щодо перевезення особового складу і техніки та забезпечення швидкої й організованої висадки десанту.

Аналіз урахування фізико-географічних умов у ході планування десантних операцій дозволяє стверджувати, що у ході планування операцій місця висадки були визначені так, що висадка могла бути успішною. Проте вибір часу початку операції і догматичне дотримання його, незважаючи на різке погіршення погодних умов, призвели в обох операціях до втрат від впливу штормової погоди, співставних із втратами у ході безпосереднього ведення бойових дій десанту, що, крім прямого негативного впливу на виконання завдань десанту, значно підірвало морально-психологічний стан висаджених військ, знизило їх боєздатність через необхідність початку ведення виконання завдань на березі в мокрому обмундируванні при незвично низькій для Криму температурі. Нехтування кліматичними умовами при проведенні висадки може пояснюватись, з одного боку, прагненням дотриматися чинника раптовості та неочікуваності висадки десанту, а з іншого, – прагненням досягнути успіху операції без врахування можливих втрат від несприятливих погодних умов.

Надзвичайно гострою в обох операціях залишалась проблема неналежної організації матеріально-технічного забезпечення. Основними складностями в організації матеріального забезпечення були: диспропорція між зростаючими потребами десантів і сил висадки в матеріальних засобах для ведення напружених бойових дій та обмеженими можливостями транспортних засобів для їх доставлення при висадці десанту і перерізання противником шляхів підвезення та евакуації.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ МОРСЬКИХ ДЕСАНТНИХ ОПЕРАЦІЙ У КРИМУ В 1941–1943 РОКАХ

3.1. Планування Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій

Керченсько-Феодосійська операція (у 1941 році вона мала назву Керченська операція) стала першим великомасштабним морським десантом, проведеним у ході Другої світової війни.

51-ша армія залишила Керч 16 листопада 1941 року. 19 листопада 1941 року Ставка телеграмою № 004973 поставила їй завдання організувати оборону на Таманському півострові і не допустити висадки противника на кавказькому узбережжі [4].

Провести десантну операцію на Керченський півострів начальникові Генерального штабу Червоної армії запропонував командувач Закавказького фронту о 14.20 26 листопада 1941 року в телеграмі № 01555/оп (додаток А.1). Цілі і завдання операції в ній формулювалися так: не допустити виведення військ з Криму і послабити наступ противника на Севастополь. Завданнями були: оволодіння Керченським півостровом виходом на фронт Насир (Рибне), Сейтджеут (Южне); висадкою морських десантів на мисі Хроні, маяк Кизаульський. при одночасній висадці парашутного десанту (700–900 чол.) оволодіти східним берегом Керченського півострова; у подальшому почати перекидання основних сил на Керченський півострів із завданням розвивати наступ на Тулумчак (Сінна, Кіровського району), Феодосію. Операцію пропонувалась здійснити силами 56-ї та 51-ї армій (сім-вісім стрілецьких дивізій, три-чотири артилерійських полки, три-чотири танкових батальйони, авіація обох армій та дві дивізії дальньої дії).

Пізно увечері 28 листопада командувач Закавказького фронту Д. Козлов розмовляв по прямому зв'язку із заступником начальника

Генерального штабу О. Василевським, який зазначив, що Й. Сталін пропонує негайно розпочати підготовку вказаної операції [164].

Отримавши дозвіл Ставки, командувач Закавказького фронту 30 листопада доповів більш розгорнутий план операції (додаток А.2), за мету якої ставилося оволодіння районом Керчі, а потім, за підтримки повітряного десанту, – усім Керченським півостровом, а надалі бути готовими розвивати наступ углиб Криму. До участі в операції планувались вже не 56-та та 51-ша армії (56-та армія на той час була передана до складу Південного фронту), а 51-ша та новосформована 44-та армія. Загальна глибина операції передбачалася до 100 – 110 км, темп просування – 10–15 км на добу, тривалість операції – 10–15 днів. Передбачалось виділення Чорноморським флотом засобів для переправлення військ через Керченську протоку з портів Новоросійськ, Анапа, Темрюк на узбережжя Керченського півострова, а також сприяння артилерійським вогнем флангам сухопутних військ на півострові. Командування Закавказького фронту бачило операцію як переправу через протоку із подальшим витісненням противника з Керченського півострова при достатньо низькому темпі просування.

5 грудня 1941 року О. Василевський від імені Ставки запропонував командувачеві Чорноморського флоту віце-адміралові П. Октябрському розглянути можливість проведення в середині грудня десантної операції з оволодіння Керченським півостровом. Увечері наступного дня телеграмою за № 20827 П. Октябрський запропонував О. Василевському розглянути як головні пункти висадки Феодосію і Керч. Крім того, віце-адмірал П. Октябрський пропонував висадити допоміжний десант в Судаку. Одночасно з висадкою передбачалося почати наступ із Севастополя силами 388-ої стрілецької дивізії, що прибувала. Для більшої гнучкості операції, а також легкості і швидкості перекидання командувач Чорноморського флоту пропонував у першому кидку висаджувати не штатні частини, а спеціально сформовані десантні полки без тилів і гармат, компенсуючи відсутність артилерії вогневою підтримкою з моря. На підготовку операції командувач

флоту просив 15 днів, тобто почати її передбачалося 21–22 грудня [5].

7 грудня в директиві командувачеві військ Закавказького фронту № 005471 за підписом Й. Сталіна і Б. Шапошнікова Ставка затвердила план операції. Окрім запланованих фронтом висадок у Керченській протоці та біля гори Опук, Ставка затверджувала запропоновану флотом висадку у Феодосії з метою захоплення Ак-Монайського перешийка. Для цього передбачалось одночасне викидання повітряного десанту не у східній частині півострова, а поряд із Феодосією. На час операції Чорноморський флот і Азовська військова флотилія переходили в підпорядкування командувача Закавказького фронту. Крім того, для забезпечення операції у складі Закавказького фронту залишались 132-га авіадивізія дальньої дії, 27-ма винищувальна авіадивізія і 25-й корпусний артилерійський полк [4].

Остаточний план операції був надісланий у Ставку в ніч з 13 на 14 грудня 1941 року (телеграма № 01697/оп) [217]. Згідно з планом у Феодосію передбачалося висадити десант із двох дивізій та однієї бригади із засобами посилення і доповнити його повітряним десантом у районі залізничної станції Владиславівка і допоміжним морським десантом на півночі Ак-Монайського перешийка. Завданням десанту було оточення противника шляхом захоплення району Сейтджеут (Южне), Кошай (Андреево), Арабат (Рибацьке), Владиславівка, Насипний, Султанівка (Чернякове) з подальшим наступом у тил керченського угруповання німців (додаток А.3). Операція повинна була початися 21 грудня 1941 року, але о 18.10 19 грудня командир головної бази контр-адмірал Г. Жуков доповів Ставці про критичне становище в Севастополі. У відповідь на це повідомлення в ніч з 19 на 20 грудня на адресу П. Октябрського і Д. Козлова надійшла директива Ставки за № 005898, підписана начальником Генерального штабу Б. Шапошниковим [217]. Відповідальність за оборону Севастополя повністю передавалася Закавказькому фронту, який повинен був терміново перекинути в Севастополь одну стрілецьку дивізію або дві бригади. Крім того, слід було направити до Севастополя не менше 3 тис. маршового поповнення і негайно

подати запас снарядів [80].

Було вирішено направити до Севастополя 345-ту стрілецьку дивізію і 79-ту окрему морську стрілецьку бригаду зі складу 44-ї армії, що раніше призначалися для висадки біля Феодосії і пройшли відповідну підготовку. Замість них до складу армії передавалася 63-тя гірськострілецька дивізія, з меншою чисельністю і слабшою артилерією, ніж звичайна стрілецька, що складалась в основному із представників Кавказького регіону, які не мали відповідної морської підготовки та у переважній більшості не вміли плавати. Це викликало неминуче відтермінування операції Чорноморського флоту.

Того ж дня з настанням темряви із Новоросійська під прапором командувача ЧФ вишли крейсери “Красный Кавказ” і “Красный Крым”, есмінці “Бодрый” і “Незаможник”, маючи на борту три комплекти боєприпасів для польової артилерії, а також 3500 бійців 79-ї бригади. Дорогою до них приєднався лідер “Харьков”, що мав на борту батальйон 9-ї бригади морської піхоти. У ніч на 23 грудня до Севастополя вийшли 6 транспортів із силами 345-ї стрілецької дивізії, їх охороняли три есмінці, два мінні загороджувачі і два ескадрені тральщики.

Таким чином, замість висадки біля Феодосії флот був завантажений перекиданням військ до Севастополя, причому саме тих, що були призначені для десантної операції і встигли пройти відповідну підготовку [164].

Через нестачу великих кораблів, украй необхідних для постачання Севастополя, а також повернення на рейси до Севастополя частини транспорту, призначеного для 1-го загону висадки, почати операцію в районі Феодосії можна було не раніше 28 грудня, тому було ухвалено рішення висаджувати десант в два етапи з рознесенням за часом – спочатку у східній частині Керченського півострова, а потім, коли вивільнятимуться сили флоту, – біля Феодосії. Увечері 23 грудня Б. Шапошников директивою за № 005998 підтвердив це рішення [4].

Того ж дня телеграмою штабу фронту за № 01822/оп було визначено остаточний час початку операції: 51-ша армія мала розпочати висадку о 5.00

26 грудня; 44-та армія – провести висадку біля гори Опук 26 грудня (загін “Б”), а біля Феодосії – 29 грудня (загін “А”).

Іншою директивою № 01825/011 арміям підтверджувалися попередні завдання. Десант Азовської флотилії, раніше призначений для захоплення Арабатської стрілки, повинен був висадитися в районі Чегені. Командувачеві 44-ї армії наказувалося додатково викинути парашутний десант силою в одну роту, але не біля Владиславівки, як передбачалося раніше, а в район станції Багерovo. Сили і засоби, що планувались до участі у операції наведені в додатку Б.1., а графічна частина рішення відображена в додатку на мал. Е.1.

По-іншому складались обставини у ході планування Керченсько-Ельтигенської морської десантної операції.

Розгромивши Новоросійське угруповання противника, частини Північно-Кавказького фронту продовжували наступ і, вийшовши 9 жовтня на східне узбережжя Керченської протоки, повністю очистили від противника Таманський півострів (додаток Е.3). Тому Ставка поставила перед Чорноморським флотом і Азовською флотилією завдання провести висадку 18-ї і 56-ї армій (з Таманського на Керченський півострів) з метою оволодіння його східною частиною включно з Керчу і надалі розвивати наступ на Владиславівку.

Необхідно зазначити, що під час планування Керченсько-Ельтигенської операції у військ був багатий досвід проведення морських десантних операцій, в тому числі і Керченсько-Феодосійської, проведеної в цьому ж районі два роки тому.

Оволодіння Кримом планувалося у декілька етапів і мало різні варіанти (додатки В.1–В.8).

Відповідно до спільної доповіді Верховному Головнокомандувачу командувача Північно-Кавказького фронту і командувача ЧФ від 30 вересня 1943 року № 4016 перший варіант плану десантної операції у Криму передбачав висадку двох десантів силами до армії кожний на Керченський півострів та у район Ялти й Алушти (додаток В.1) Також

командувач Чорноморського флоту запропонував провести висадку і в Севастополь.

Визначений в доповіді командувача Північно-Кавказького фронту від 13 жовтня 1943 року № 4249 (додаток В.6) начальнику Генерального штабу, другий, більш реалістичний варіант Керченської наступальної операції Північно-Кавказького фронту передбачав висадку двох армій на Керченському півострові. Цей варіант був затверджений Ставкою Верховного Головнокомандування і штаб Північно-Кавказького фронту розпочав підготовку операції (додаток В.7).

Поставлене директивою № 0056/оп перед військами фронту та Чорноморським флотом завдання відповідало тогочасній обстановці (додаток В.8). Успішна висадка десанту та розгортання стрімкого наступу військ Північно-Кавказького фронту дозволяли не дати противнику можливості відновити боєздатність після завдання йому сильних ударів на Таманському півострові та у Донбасі.

Після низки змін складу десантних загонів і місць їх висадки замисел операції був таким (додаток Е.4): 18-та армія повинна була висадитися із плавзасобів Чорноморського флоту на ділянці Камиш-Бурун (Аршинцеве) – мис Такиль (додаток Е.6), 56-та армія – з плавзасобів Азовської флотилії у трьох пунктах (додаток Е.5): перша група в районі Варзівка – Жуківка; друга група в районі Жуківка – Опасна; третя група – у районі мису Тархан (додаток В.9).

Оскільки для одночасної висадки військ у цих пунктах плавзасобів не вистачало, вирішено було зробити таким чином.

У першу ніч операції передбачалося висадити війська 18-ї армії в районі Ельтигена та 56-ї армії в районах Варзівка – Жуківка і Жуківка – Опасна, причому, зважаючи на брак плавзасобів, висадку другої групи 56-ї армії кораблі Азовської флотилії повинні були робити в ту ж ніч після висадки першої групи. Для цього всі бронекатери і два загони транспортів після висадки військ першої групи в районі Варзівка – Жуківка мали відразу

ж прямувати до коси Чушка, прийняти там війська 55-ї гв. сд і висадити їх у районі Жуківка – Опасна. Висадку третьої групи військ 56-ї армії в районі мису Тархан вирішено було робити на третій день операції [144, 200].

Через велику мінну небезпеку висадку військ вирішено було робити лише з малих бойових кораблів і дрібних плавзасобів: бронекатерів, катерів МО, десантних ботів, тральщиків-катерів, моторних катерів різних типів, тендерів і плавзасобів сухопутних військ. Перед висадкою військ планувалося провести потужну підготовку місць висадки авіацією і артилерією ПКФ і ЧФ з Таманського півострова і коси Чушка. У момент підходу кораблів до берега вогонь артилерії і дії авіації мали бути перенесені в глибину. Сигналами для перенесення вогню були встановлені залп РС, ракети і радіосигнали, що подаються з кораблів передового загону у момент підходу їх до берега. Подальше використання засобів артилерійської і авіаційної підтримки планувалося здійснювати за допомогою висаджених з десантом постів коректувань і офіцерів зв'язку від ВПС [144].

Для прихованості проведення операції посадки військ, навантаження техніки і перехід морем планувалося виконати в темний час доби і з дотриманням усіх заходів світлового і звукового маскуванню (аж до заборони куріння). Маскувати шум двигунів катерів передбачалося безперервними польотами нашої авіації над берегом противника.

Для прикриття кораблів десантних загонів від морського противника з настанням темноти і до світанку намічено було встановити дві лінії корабельного дозору в північній частині Керченської протоки, дві дозорні завіси на паралелі Керч – південний край коси Чушка, одну дозорну завісу на лінії Камиш-Бурун (Аршинцеве) – коса Тузла і дві дозорні завіси у південній частині Керченської протоки.

Охорона плавзасобів із десантом на переході і в районі висадки покладалася на бронекатери, катери МО і торпедні катери, що прямували на чолі і на флангах десантних загонів.

Безпосереднє забезпечення висадки десантних військ і придушення

видимих з моря вогневих точок противника на березі поклалися на бронекатери, катери МО і артилерійсько-кулеметні засоби висаджуваних військ, для чого останні заздалегідь мали бути відповідним чином встановлені в носовій частині катерів.

Підхід плавзасобів до берега передбачалося здійснити під прикриттям димових завіс, поставлення яких покладалося на спеціально виділені катери. Для забезпечення прикриття кожен із катерів забезпечувався чотирма димовими шашками [200].

З протимінної оборони планом операції передбачалось протралити 10-кабельтові фарватери на шляху руху кораблів уздовж узбережжя Таманського півострова, провести тралову розвідку в Керченській протоці і обгородити як протралені фарватери, так і виявлені мінні поля (додаток Е.10).

З інженерного забезпеченню планувалося спорудження 4–5 причалів у районі Солоного озера, 2–3 причалів у районі коси Тузла, відновлення старих і спорудження 2–3 нових причалів у Тамані, відновлення причального фронту в Темрюці, будівництво 1 причалу в районі населеного пункту Чайкине, 1 причалу в районі колгоспу «Трудівник моря», 1 причалу в Пересипу, 3 причалів в Кучугурах, 1 причалу біля кордону Ілліча і 5 причалів на косі Чушка [3, 8].

Усі плавзасоби планувалося забезпечити сходнями, відпірними жердинами, засобами порятунку особового складу і боротьби за живучість.

Висаджувані війська мали бути забезпечені засобами розгородження мін і дротяних перешкод противника – ножицями та кішками.

До складу передових частин включалося по чотири-п'ять саперів на роту для розгородження перешкод та інженерні групи закріплення у складі саперного взводу на полк. Кожна така група мала по 250–300 протипіхотних і 50–60 протитанкових мін, а також 100–150 кг вибухівки [3, 8].

Для надання медичної допомоги військам на переході, у період бою за висадку і для евакуації поранених у тил планом операції передбачалася

організація постів медичної допомоги в пунктах посадки, морських медичних загонів у пунктах висадки, виділення по одному санітарові на кожен транспорт і бойовий корабель.

З метою забезпечення учасників операції даними про противника проводилась спеціальна розвідка для виявлення системи оборони узбережжя, а також місць базування авіації і кораблів противника.

У світлий час доби розвідку передбачалося вести авіацією, спостереженням за узбережжям противника з постів спостереження, командних і оглядових пунктів артилерії; у темний час доби – висадкою розвідгруп, демонстративних дій катерів і засобів артилерійської розвідки.

За спеціальною програмою планувалося провести ряд тренувань з посадки військ на кораблі і висадки їх на необлаштоване узбережжя, тренувань і навчань з ведення бою на березі й відпрацювання зв'язку і взаємодії виділених для операції сил і засобів [144].

Спочатку передбачалося висадити по одній стрілецькій дивізії у кожен з раніше названих чотирьох пунктів, пізніше туди ж мали бути переправлені усі інші війська і техніка 18-ї та 56-ї армій.

В ході планування командувачами військ (сил) були розроблені бойові накази в яких визначались завдання підлеглим військам (силам) (додатки В.9, В.11, В.12, В.13). Після висадки на берег військам 18-ї армії було поставлено таке завдання (додаток В.9).

Першому ешелону (318-та стрілецька дивізія, 386-й батальйон морської піхоти НВМБ і батальйон 255-ї ї бригади морської піхоти):

– захопити плацдарм на ділянці маяк Нижньо-Бурунський, комуна «Ініціатива», оволодіти районом відмітки 71,1, 76,5, Тобечик (Челябінове), й, утримуючи його за собою, забезпечити висадку головних сил 20-го стрілецького корпусу;

– після висадки на берег всіх сил 318-ї сд частиною сил прикритися з напрямку озера Тобечикське, а частиною сил (не менше полку) наступати на Камиш-Бурун (Аршинцеве) із завданням захопити греблю, а в подальшому і

порт Камиш-Бурун (Аршинцеве) ;

– після висадки 117-ї стрілецької дивізії 318-й сд перейти в наступ: одним полком на Міськком із завданням оволодіти рубежем Камиш-Бурун (Аршинцеве) – Міськком; двома іншими полками в обхід озера Чурбашське у напрямі Чурбаш (Огородне) із завданням оволодіти рубежем Чурбаш (Огородне), відм. «Кам».

Другому ешелону (117-та сд) із вихідного рубежу – відмітка 56,7 і висота 34,2 – наступати через Тобечик (Челябінцеве), відмітку 85,5, курган і у взаємодії з 318-ю сд оволодіти рубежем Іванівка – Михайлівка. Для попередження можливих контратак противника з напрямку Марфівка, Сараймин (Сокольське) дивізії частиною сил захопити і утримувати висоти з відміткою 66,9 і 63,6.

Третьому ешелону (129-та сд і залишки 318-ї і 117-ї сд) після виходу висаджених військ 318-ї і 117-ї сд на рубіж Чурбаш (Огородне) – Михайлівка розвивати наступ на Багерovo.

22-му ск після висадки у порт Камиш-Бурун залежно від обстановки розвивати наступ у загальному напрямі на Чистопілля або Ленінськ.

Військам 56-ї армії було поставлено таке завдання (додаток В.13):

11-му гвардійському ск (2-й гв. сд з району Маяк – Жуківка, 55-й і 32-й гв. сд з району Жуківка – Опасна) оволодіти рубежем Юраків Кут (Юркине), Бакси (Глазівка), Капкани, після чого ударом через Аджим-Ушкай оволодіти містом Керч;

16-му ск (383-й, 339-й і 227-й сд), висадившись у районі мису Тархан, опанувати рубіж: вис. 116,4; 131,7; 107 і, прикрившись з напрямку Кези (Червона Поляна)–Багерovo, оволодіти населеними пунктами Булганак (Бондаренкові), Катерлез (Войкове). У подальшому, у взаємодії з 11-м гв. ск, оволодіти містом Керч. Через нестачу плавзасобів висадка на мис Тархан була скасована і 16-й ск був висаджений на ділянці Варзівка – Опасна.

3-му гвардійському ск (83-й мсбр, 242-й і 128-й сд) бути готовим до висадки за 11-м гв. ск і спільних з ним дій у напрямі міста Керчі.

Таким чином, ударом 18-ї армії з півдня і 56-ї армії з півночі планувалося оточити керченське угруповання військ противника і захопити порт і місто Керч.

Остаточо висадка десантних загонів була призначена на ніч з 27 на 28 жовтня. Початок висадки та її демонстрації визначені на 2.00 28 жовтня. Початок артилерійської підготовки місця висадки десантного загону 18-ї армії передбачався за 35 хв до підходу десанту до берега, а десантних загонів 56-ї армії – за 25 хв [144].

Для забезпечення операції була залучена вся артилерія військ Північно-Кавказького фронту і берегова артилерія Потійської, Туапсинської, Новоросійської і Керченської військово-морських баз Чорноморського флоту. Артилерія була дислокована на західному узбережжі Таманського півострова і на косі Чушка.

Артилерія мала завдання провести артилерійську підготовку місць висадки; боротьбу з кораблями противника в Керченській протоці; підтримку висаджених військ на протилежному березі [200].

Завданнями авіації були визначені: розвідка сухопутного противника на ділянці узбережжя від Феодосії до Казантипської затоки і в глибину на 15 км; порушення морських і сухопутних комунікацій противника уздовж східного узбережжя Криму і Керченського півострова; прикриття від авіації противника плавзасобів та військ у пунктах зосередження, посадки, на переході морем і в місцях висадки; знищення вогневих засобів, живої сили й оборонних споруд противника в районах висадки і дій сухопутних військ; придушення і знищення авіації на аеродромах (додаток Е.7).

Пізніше авіація отримала завдання постачати війська 18-ї армії в районі Ельтигена з повітря.

Організація управління.

Загальне керівництво діями всіх сил, що брали участь в операції, здійснював командувач військ Північно-Кавказького фронту генерал-лейтенант І. Петров; його помічником по морській частині був командувач

Чорноморського флоту віце-адмірал Л. Владимирський.

Командиром висадки 18-ї армії був призначений командир Новоросійської ВМБ контр-адмірал Г. Холостяков; 56-ї армії – командувач Азовської флотилії контр-адмірал С. Горшков.

Висаджувані війська були підпорядковані своїм командувачам армій, які і керували їх діями у період підготовки і після висадки. Весь корабельний склад підпорядковувався відповідним командирам висадки та забезпечений зв'язком з командуванням (додаток Е.8, Е.9).

Артилерійські й авіаційні групи підтримки підпорядковувалися командуючим арміями. Штаб ПКФ був розміщений у Варенниковській, а штаб ЧФ – у Геленджику. ЗПУ ПКФ і ЧФ розташовувалися в Ахтанизівській [200].

Штаб 18-ї армії і штаб її висадки дислокувалися в районі радгоспу Бугаї; передові командні пункти і командир висадки – на висоті 63,4.

Штаб 56-ї армії розташовувався в Ахтанизівській; Азовської флотилії – в Темрюці; передові КП командувача 56-ї армії і командувача флотилії – в районі “кордону Ілліча” [144].

Порівнюючи процес планування, можна зробити такі висновки:

1. Планування обох операцій було багатоступінчастим, постійно узгоджувалось зі Ставкою, що мало як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, необхідність постійних узгоджень знижувала оперативність і самостійність роботи командувачів, з іншого – підвищувала якість плану операцій і не допускала невважених рішень.

2. У ході планування Керченсько-Ельтигенської операції, були враховані помилки, допущені при плануванні Керченсько-Феодосійської операції:

десанту визначались завдання, які в цілому відповідали його можливостям, при меншій глибині операції десант забезпечувався більшою кількістю артилерії та бронетехніки, перед висадкою планувалось проведення потужної артилерійської підготовки, відповідної умовам

обстановки, артилерійської та повітряної підтримки дій десанту;

було значно зменшено фронт висадки та кількість висадочних районів, командування відмовилось від дальніх морських переходів і зосередило зусилля на перекиданні військ на короткі відстані щоб використовувати засоби перевезення десанту двічі за ніч.

3. Досвід ведення Керченсько-Феодосійської операції засвідчив доцільність нічної висадки і при плануванні Керченсько-Ельтигенської операції ця норма сприймалась беззаперечно.

Проведені заходи свідчать про зростання рівня підготовки командного складу, урахування негативного і позитивного досвіду попередньої операції, що в цілому дозволило спланувати Керченсько-Ельтигенську операцію більш ретельно, ніж Керченсько-Феодосійську.

3.2. Підготовка десантів

У ході Керченсько-Феодосійської морської десантної операції висадку основних сил 51-ї армії здійснювала Азовська військова флотилія (контр-адмірал С. Горшков) (додаток Б.3) і Керченська військово-морська база (контр-адмірал О. Фролов) (додаток Б.5). На узбережжя Азовського моря висаджувалася 224-та і 396-та стрілецькі дивізії, 12-та і 83-тя стрілецькі бригади (додаток А.3).

Згідно з першим рішенням командувача 51-ї армії в першій хвилі повинні були висаджуватися сили 398-ї стрілецької дивізії – 3600 чол. з шістьма 76-мм, чотирма 45-мм гарматами і дев'ятьма мінометами. Висадка передбачалася у п'яти пунктах: Арабатська затока Ак-Монай (Каменське) – 400 чол.; мис Зюк (Мама-Руська) – 1200 чол.; мис Тархан – 400 чол.; мис Хроні – 1000 чол.; район Єникале – 600 чол [200].

З 8 по 13 грудня з частинами дивізії було проведено чотири навчання з посадки на судна і висадки з них, у них взяло участь близько 2000 чол. Проте 398-ма дивізія вибула зі складу армії, а в першу хвилю десанту була призначена 224-та, що спричинило складання нових посадочних таблиць. З

новою дивізією вдалося провести тільки два посадочно-висадочних тренування [130].

Частина сил 51-ї армії (302-га гірськострілецька і 390-та стрілецька дивізії) готувалась до висадки безпосередньо в Керченській протоці на десантних засобах від Керченської військово-морської бази. Для участі в операції було виділено 37 сейнерів (з них 6 – озброєних 45-мм гарматами), 3 буксири, 2 баржі і боліндер (додаток Е.1).

У період підготовки операції була організована розвідка західного берега протоки з моря, повітря, а також агентурними засобами. Тут було виявлено велику кількість вогневих точок – кулеметів, мінометів і дрібнокаліберної артилерії (додаток В.10).

Висадка ударної групи 44-ї армії (три дивізії і два полки) здійснювалася силами Чорноморського флоту. Вона проводилася двома групами. Група “А” висаджувала десант у Феодосію (одна стрілецька дивізія, п’ять стрілецьких полків і артполк), група “Б” (два стрілецьких полки і артдивізіон) – біля гори Опук. Крім того, був виділений спеціальний загін прикриття, підпорядкований безпосередньо командувачеві флоту адміралові Ф. С. Октябрському (додаток Б.4).

Більшість призначених для висадки стрілецьких з’єднань не мали досвіду морських висадок. За перші два тижні грудня деякі тренувальні заняття з посадки і висадки вдалося провести з 345-ю стрілецькою дивізією і 79-ю стрілецькою бригадою 44-ї армії. Проте саме ці два з’єднання, що перебували в Новоросійську у готовності до навантаження, у середині місяця були терміново направлені до Севастополя. З решти піхотних частин спеціальну підготовку пройшов лише 105-й гірськострілецький полк [164].

Перші ешелони дивізій обслуговувалися полковими саперними підрозділами, дивізійні сапери забезпечували висадку подальших ешелонів. Армійські саперні підрозділи використовувалися перш за все для забезпечення перекидання військ на Тамань: налагоджували шляхи, готували переправи через Кубань, обладнували джерела питної води в місцях

розташування військ. Як бачимо, підготовка Керченсько-Феодосійської морської десантної операції була поспішною, що не дозволило забезпечити організовану висадку та якісне виконання завдань на березі [3, 8].

За наявності негативного досвіду недостатньої уваги до підготовки десанту у ході Керченсько-Феодосійської морської десантної операції в Керченсько-Ельтигенській операції підготовці було приділено набагато більше уваги.

Підготовка до операції тривала за такими напрямками: посилення розвідки, підготовка плавзасобів, перебазування авіації і артилерії, спорудження причалів, здійснення заходів з матеріально-технічного й інженерного забезпечення, навігаційної гідрографії, а також морської, вогневої і тактичної підготовки сил, що брали участь в операції. За заздальгідь розробленим планом авіація ЧФ і 4-ї повітряної армії ПКФ щодня здійснювала розвідувальні польоти з періодичним фотографуванням узбережжя, військово-морських баз і аеродромів противника. У той же час торпедні катери і катери МО вночі висаджували розвідувальні групи, а вдень демонстративними діями викликали на себе вогонь противника з берега і таким чином виявляли місця розташування його вогневих засобів [200].

На західному узбережжі Таманського півострова, на косах Чушка і Тузла були організовані пости спостереження, командні і спостережні пункти артилерії. Широко використовувались засоби артилерійської інструментальної розвідки, радіорозвідки і дані партизанів. Тральщики-катери систематично здійснювали розвідувальне тралення. Усі отримані з цих джерел дані були нанесені на фотознімки районів висадки і з відповідними описами (у вигляді альбомів фотосхем) видані на руки основним виконавцям [144].

Перед початком операції основні її учасники зі спостережних пунктів на косі Тузла і західному краю Таманського півострова уточнили на місцевості наявні дані про противника і місця висадки військ.

У пунктах посадки було побудовано 17 нових і відновлено 5 старих

стаціонарних причалів, з них по три причали біля озера Солоне, Кроткова коси Чушка, в Кучугурах, по 2 причали в районі Гадючий Кут, біля кордону Ілліча і в районі Тамані, 1 причал в Пересипі і 4 причали в Темрюкському порту. Крім того, був побудований 1 причал з човнів А-3. У тилових і передових базах були відремонтовані 153 плаводиноці [8, 200].

Із переправних засобів 56-ї і 18-ї армій було виготовлено два 60-тонні пороми, десять 16-тонних і двадцять бочкових 8,5-тонних поромів для перевезення автомашин, артилерії і танків, 21 рятувальний пліт. Крім того, на кораблі з армійських засобів передано 21 надувний човен А-3 і 40 човнів ЛПС-1. Для забезпечення швидкої висадки військ і вивантаження техніки виготовлено 30 важких і 370 середніх і легких сходнів. Для ремонту пошкоджених плавзасобів у Тамані і Сінній були побудовані підйомники й організовані похідні ремонтні майстерні [3].

У передові підрозділи десантних військ були виділені підрозділи саперів із засобами виявлення і знищення мін, дротяних загороджень та інших перешкод. Інші підрозділи саперів були підготовлені до вирішення завдань інженерного облаштування позицій передових військ. Крім того, саме ці передові війська були забезпечені кішками, ножицями, подовженими та зосередженими зарядами [3,8].

Через штормову погоду, що значно затримала зосередження висадочних засобів у пунктах посадки і постійні зміни армійським командуванням складу десантних загонів та сил підтримки їх підготовка до операції значно ускладнювалась.

При підготовці відпрацьовувалися посадка військ на плавзасоби, перехід морем і висадка на необладнане узбережжя.

Спочатку тренування проходили на макетах катерів на суші, пізніше – на фактичних засобах висадки. Після відпрацювання цих елементів підготовка була ускладнена і висадку відпрацьовували вже в умовах “протидії противника”.

Висадочні засоби відпрацьовували перебудову в установлені похідні

ордери, розгортання в бойовий порядок, швидкий підхід до берега і придушення вогневих засобів противника на березі з 45-мм гармат і кулеметів десантних військ (спеціально для цього встановлених на носі мотоботів), буксирування плотів і поромів з технікою десанту тощо [144].

Крім того, з передовими частинами 18-ї і 56-ї армій була проведена низка стрільб з ручної зброї, а також заняття і навчання на теми “Бій за плацдарм на сильно укріпленому березі противника”, “Блокування і знищення опорних пунктів, ДВТ і ДЗВТ противника” та ін. Такі тренування і заняття були проведені з військами 255-ї мсбр, 386-го обмп, 1331-го, 1337-го і 1339-го стрілецьких полків 318-ї сд із складу передового загону 18-ї армії і 369-го обмп, 2-ї і 55-ї гвардійських дивізій зі складу передового загону 56-ї армії [200]..

Підготовка полегшувалася тим, що майже всі призначені в операцію кораблі і війська передових загонів раніше неодноразово брали участь в десантних операціях на узбережжі Азовського та Чорного морів. Останніми операціями, у яких вони брали участь, став десант Азовської флотилії в районі Темрюка 23–27 вересня, десанти Чорноморського флоту в районі Новоросійська 9–16 вересня [114].

Перед початком операції проведено низку навчань, на яких командний склад ретельно вивчав завдання і способи їх виконання. Народи проводили командири висадки і командувачі армій, а остаточну перевірку здійснювали командувач ЧФ і командувач ПКФ. На закінчення командувач ПКФ провів командирську рекогносцировку майбутнього району дій зі спостережних пунктів на косі Чушка, косі Тузла і західному узбережжі Таманського півострова.

Недоліком спеціальної підготовки була відсутність практичного відпрацювання взаємодії всіх сил і засобів в умовах, максимально наближених до бойових, підготовка була однобічною і примітивною, для забезпечення прихованості підготовка велася в основному в нічний час [144].

Для прикриття пунктів зосередження і посадки від дії авіації

противника у них була встановлена зенітна артилерія, а в денний час вела баражування винищувальна авіація. У цей же час штаби армії, командирів висадки і з'єднань розробляли бойову документацію і доводили її до учасників операції.

Через часту зміну армійським командуванням складу загонів, місць і часу їх висадки і самого плану операції розроблення документів у край ускладнювалось. Найчисленіших змін зазнала Азовська флотилія. Так, 11 жовтня флотилії було наказано здійснити висадку 18-ї армії в районі мису Тархан (північне узбережжя Керченського півострова); 12 жовтня 18-та армія була замінена 56-ю армією; 14 жовтня їй було наказано висадку здійснювати вже не в одному, а в двох пунктах: першої групи – в районі Варзівка – Капкани, другої – у районі мис Тархан – мис Хроні [200].

Зміни тривали і пізніше. Остаточне рішення про склад десантних груп та місця їх висадки було прийнято лише 2 листопада, тобто за день до початку операції, згідно з яким висадку частин 56-ї армії належало здійснити у трьох пунктах. Основні документи були відпрацьовані (хоча і з деяким запізненням) і учасники операції їх отримали (додатки В.20, В.21). На початок операції вся артилерія 18-ї і 56-ї армій ПКФ, Потійської, Туапсинської, Новоросійської і Керченської військово-морських баз ЧФ була передислокована і встановлена на західній околиці Таманського півострова і косі Чушка.

Штаби розробили таблиці артилерійського вогню і плани артилерійського забезпечення висадки, а також розподілили цілі для контрбатареїної боротьби.

Батареї виконали пристрілку реперів і цілей. Перед початком операції була проведена контрольна стрільба як по раніше пристріляних реперах, так і по окремих цілях. Для посилення вогневої міці висадочних засобів на них було встановлено додатково 27 кулеметів ДШК [148]. Катери-тральщики провели розвідувальне тралення мін у Керченській протоці і протралені фарватери для руху десантних загонів. Через нестачу тральщиків замість

десятикабельтових фарватерів (як це було передбачено планом операції) вдалося протралити лише однокабельтові. У результаті тралення були виявлені мінні поля в районі тузлинської промоїни, поблизу мису Панагія та мису Залізний Ріг, на яких витралили 32 малих гальваноударних міни [132].

Порівняння ходу підготовки Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій дає можливість зробити такі висновки.

Значну позитивну роль відіграв той факт, що для участі в Керченсько-Ельтигенській операції планувались частини та з'єднання, які вже мали бойовий досвід, на відміну від Керченсько-Феодосійської операції, що проводилась без попереднього досвіду і була на той час унікальною.

Загальним недоліком обох операцій стало невиконання у повному обсязі необхідних заходів підготовки військ через низку об'єктивних причин. Обмеженість часу безпосередньої підготовки військ, активна протидія противника, необхідність дотримуватися заходів маскування, постійна ротація особового складу частин та інші чинники спричинили проведення занять з особовим складом у вкрай обмежених обсягах, проте в умовах, які склались на початок обох операцій, це було невідворотним та обумовило значущість завчасної підготовки військ до нешаблонних дій у складній ситуації. У ході Керченсько-Феодосійської операції завчасна підготовка військ 44-ї та 51-ї армій не проводилась взагалі, а в Керченсько-Ельтигенській операції на завчасну підготовку військ позитивно вплинув попередній бойовий досвід військ 18-ї та 56-ї армій, які брали участь у десантних діях різного масштабу, боях за Кавказ і Таманський півострів.

3.3. Перехід морем та висадка десанту

Організація Керченсько-Феодосійської морської десантної операції передбачала висадку десантів засобами Азовської флотилії, Керченської військово-морської бази та Чорноморського флоту.

За наказом командування 51-ї армії Азовська флотилія мала здійснити

висадку 5-ти загонів десанту (додаток Б.3) о 5 годині ранку 26 грудня. Посадка військ на судна почалася близько 20 год і в основному закінчилася до світанку 25 грудня.

Перші чотири загони флотилії вийшли з пунктів посадки 25 грудня між 13.30 і 16.40, на суднах перебували бійці 224-ї і 83-ї стрілецької бригади. 5-й загін з села Кучугури вийшов до Єникале о 22.25, де перебувала частина 12-ї стрілецької бригади [130].

На Азовському морі були несприятливі погодні умови, з 19 год західний вітер почав змінюватися північним і посилювався до 7 балів. Пароплави, самохідні баржі і буксири зменшили хід, порушивши стрій. Байди, що прямували на буксирі, і шлюпки заливало водою і відривало, доводилося зупинятися і розшукувати їх в неспокійному морі.

1-й загін під командуванням капітан-лейтенанта Ф. Шиповникова мав на борту 530 десантників, яких повинен був висадити в Казантипській затоці. Загін вийшов з Темрюка о 15.10. Унаслідок шторму, що розігрався, він не зміг дістатися до місця висадки до світанку 26 грудня та о 9.30 досягнув тільки мису Зюк, втративши дорогою один сейнер, що йшов на буксирі, і дванадцять байд. Зважаючи на значне запізнення, командування флотилії наказало загону не йти у Казантипську затоку, а висадити десант у районі мису Зюк, де в цей час вже почав висадку 2-й загін [131].

2-й загін під командуванням капітана 2-го рангу В. Грозного був найбільшим – майже 3 тис. чол. зі складу 224-ї стрілецької дивізії з артилерією і танками, а також 1-й батальйон 83-ої стрілецької бригади як штурмовий загін. Додатково артилерійську підтримку десанту надавав канонерський човен з 130-мм морськими гарматами. Тут же перебував і командир 224-ї стрілецької дивізії полковник О. Дегтярьов, який повинен був прийняти керівництво військами на плацдармі. Командир загону капітан 2-го рангу В. Грозний, залишаючись начальником оперативної групи штабу флоту в Темрюці, фактично виконував роль заступника командувача флотилії із проведення десантної операції [131].

Судна загону вийшли з Темрюка о 16.40 25 грудня. Дорогою колона розтягнулася, її голова (канонерка “Дон”, обидва сторожові катери, шаланда “Гардипия”, буксир “Нікополь” з баржею, пароплав “Пенай” 3 сейнери і 5 буксированих байд) підійшла до мису Зюк о 7 год ранку 26 грудня. Їм довелося чекати, доки підійдуть інші. Близько 10 год самохідна шаланда “Гардипия” і буксир “Нікополь” з баржею “Хопер” почали підходити до берега. Дув сильний вітер (5–6 балів), осідання сейнерів виявилось дуже великим, а декілька спущених шлюпок було викинуто на берег і розбито. У результаті баржа “Хопер” торкнулася ґрунту, а інші висадочні засоби почали швартуватися до неї – десантникам довелося висаджуватися до пояса у воду. Обидва сторожові катери організували перевезення військ з пароплава “Пенай”, який не міг підійти близько до берега, при цьому матеріальну частину (у тому числі дві 76-мм гармати) з нього розвантажити не вдалося [122].

У 10.30 на захід від мису Зюк до берега підійшли перенаправлені сюди кораблі 1-го загону, що теж почали висадку десанту. Намагаючись підійти до берега, сейнер “Декабрист” отримав пробоїну, через яку його згодом довелося покинути, а тральщик “Акула” викинуло хвилею на берег [131].

У 10.50 над мисом Зюк з’явилися літаки противника, які надалі постійно діяли в цьому районі. На пароплаві “Пенай” кулеметним вогнем були пошкоджені надбудови і розбиті шлюпки, загинули 4 моряки, декілька чоловік поранено. На пароплаві “Красный флот”, що тільки-но дійшов до місця висадки, близькими розривами трьох бомб пошкодило корпус, відкрилася течя у другому і третьому трюмах; на борту вибухнув ящик з мінами, при цьому загинуло 12 і було поранено 6 червоноармійців. Шаланда “Фанагория”, що йшла разом з пароплавом, отримала бомбове попадання і затонула, при цьому загинуло близько 100 десантників і членів екіпажу судна [200].

Тим часом суднам 1-го загону вдалося висадити біля мису Зюк лише

291 чол. До 13.00 командир загону припинив висадку і вирішив перейти трохи на захід, у бухту Чокрак, розраховуючи, що там накат буде менший. Проте тут кораблі обстріляла ворожа артилерія, а о 14.40 знову атакували літаки противника. Після цього командир загону відмовився від висадки десанту і приблизно о 15 год вийшов з бухти [131].

Розвантаження суден 2-го загону через втрати велося украй повільно. Лише завдяки героїчним зусиллям саперів 275-го окремого саперного батальйону вже після сходу сонця за допомогою колів і тросів вдалося підтягти баржу «Хопер» ближче до берега і встановити сходні для людей і матеріальної частини. Стоячи у воді, сапери допомагали піхотинцям сходити на берег, розвантажували протитанкові гармати і несли їх до берега 10 м, що залишилися. З баржі вдалося вивантажити три танки й обидві 37-мм протитанкових гармати. Зворотними рейсами сейнерів на кораблі загону було переправлено декілька поранених [164].

До кінця 26 грудня 2-й загін вивантажив на берег близько 878 чол. (зокрема майже весь батальйон 83-ої бригади), три танки, дві 37-мм і дві 76-мм гармати, а також усі дев'ять 120-мм мінометів. Крім того, тут же був розвантажений десант з тральщика «Советская Россия» зі східної групи 4-го загону – він вночі помилився в розрахунках, проминув місце висадки біля мису Хроні і вийшов до мису Зюк [129].

Проте близько півночі командир 224-ї стрілецької дивізії полковник О. Дегтярьов несподівано почав вимагати від капітана 2-го рангу В. Грозного зворотного вантаження вже висаджених військ на кораблі. Вимога мотивувалася тим, що весь загін висадити не вдалося, а висадженій частині сил недостатньо для ведення бою з противником, який наполегливо чинить опір. Подальша висадка біля мису Зюк була припинена і загін попрямував до мису Хроні, куди було наказано йти і залишкам 1-го загону, а також 5-му загону. Проте кораблі 2-го загону підійшли до мису Хроні тільки до 9 год 27 грудня, коли вже розвиднилось, тому противник зустрів їх артилерійським і мінометним вогнем. Незабаром знову почалися нальоти бомбардувальної

авіації. Близько 12.05 на пароплаві “Пенай” через влучання двох бомб виникла пожежа, на палубі почали розриватися боєприпаси. Боротьбу з вогнем ускладнила паніка, люди почали стрибати за борт, де їх підбирали два сейнери, що підійшли, і шлюпки. Капітан Г. Бютнер направив пароплав “Пенай” до таманського узбережжя і близько 13 год посадив корабель на міліну біля мису Ахіллеон. На судні продовжувалася пожежа; катер, що спробував близько 14 год зняти частину десантників, вимушений був відійти від борту, оскільки натовп людей, що кинувся до нього, загрожував перевернути катер. Лише до вечора пожежу вдалося загасити, проте судно вигоріло від носової частини до котельної перегородки. Вранці 28 грудня з нього були зняті залишки екіпажу і десанту. Усього загинуло 40 червоноармійців і 3 члени екіпажу [164].

О 14.00 канонерський човен “Дон” узяв на буксир тральщик “Белобережье” (зі складу 4-го загону), у якого вийшла з ладу машина. Після цього командир 2-го загону вирішив висадку біля мису Хроні не проводити і повернувся у Темрюк. Близько 17.00 сюди ж повернулися залишки 1-го загону – мінний загороджувач “Заря” і два сейнери з невисадженою частиною десанту [164].

3-й загін під командуванням капітан-лейтенанта А. Ніколаєва повинен був висаджувати десант біля мису Тархан на північ від Керчі. Він мав у своєму складі 1070 чол. – основну частину 160-го стрілецького полку (полковник П. Ульянов), а також перший ешелон зі складу 83-ї стрілецької бригади (полковник І. Леонтєв).

“Ураган”, “Танаис” і сейнери вийшли з Темрюка о 13.30, проте земснаряд “Ворошилов” через затримку на 2 години з навантаженням вугілля, затримався і рухався окремо. Незабаром штормом були розкидані на значну відстань тральщик “Ураган” і шаланда “Танаис” [131].

Усі кораблі досягли місця висадки в різний час. Першим підійшов до мису Тархан земснаряд “Ворошилов”, що мав найбільшу водотоннажність і добре тримався на хвилі, але тут він потрапив під вогонь дрібнокаліберних

гармат противника, і капітан побоявся підійти до берега. Через деякий час до мису підійшов тральщик “Ураган” і вогнем 45-мм гармати придушив вогневі точки противника. Після цього двома шлюпками почалося вивантаження десанту з “Ворошилов”, проте шлюпки встигли зробити всього один або два рейси, висадивши 18 чол. Близько 12.15 з’явилися три ворожі літаки, що атакували громіздкий земснаряд. У “Ворошилов” потрапили дві авіабомби, одна з них вибухнула на містку, вивівши зі строю все командування. Земснаряд тонув достатньо поволі, але коли до нього почали підходити інші плавзасоби, трапилася трагедія: люди, що перебували на судні, кинулися на один борт, судно перекинулося і затонуло, загинуло близько 450 десантників і моряків. Ще 200 чол. було підібрано з води тральщиком “Ураган”, а пізніше – канонерським човном “Днестр” і буксиром “Дофиновка” зі складу 4-го загону. Переповнений людьми маленький тральщик, додатково маючи пошкодження від обстрілу з повітря, вирушив назад, в Темрюк [130].

Оскільки командир висадки перебував на “Урагані”, решта загону залишилася без керівництва і тут повторилася історія з 2-м загonom: увечері 26 грудня командир батальйону 83-ї стрілецької бригади, що перебував на шаланді, вимагав від капітана судна, не досягнувши району висадки, повертатися в Темрюк [164].

О 16 год 27 грудня шаланда “Танаис”, на яку перейшов командир 3-го загону, вирушила до мису Хроні. О 7 год 28 грудня вона почала висадку десанту в бухті Булганак на захід від мису Хроні, де 26 грудня вже висадилися основні сили 4-го загону. Висадка проводилася за допомогою сейнерів на готовий причал – пришвартовану біля берега баржу “Таганрог”, що залишилася від 4-го загону. Вивантаження тривало під сильним вогнем противника, який підтягнув у цей район додаткову артилерію. Судно отримало декілька попадань, було вбито 12 і поранено 19 чол., пошкоджено надбудови і борти, проте “Танаис” висадила весь десант (близько 400 чол.), після чого у супроводі канонерського човна № 2 і сторожового катера ПК-123 повернулася в Темрюк [130].

Десант 4-го загону налічував майже 2000 чол. – 143-й стрілецький полк і головний загін 83-ї морської бригади. За чисельністю він поступався тільки десанту 2-го загону. Західна група мала висаджувати десант у бухті Булганак, розташованій між мисом Хроні і мисом Тархан (ближче до першого), за 7–8 км на північ від Керчі. Східна група висаджувалася з іншого боку мису Хроні [130].

Обидві групи почали вихід з порту Темрюк о 12.30, йшли разом, але вже на переході через шторм буксир “Дофиновка” з баржею “Таганрог”, тральщики “Белобережье” і “Советская Розсип” почали відставати від канонерок і пароплава “Ейск”. До того ж байди і шлюпки, які вели на буксирі тральщики, залило хвилею, відірвало і понесло – з 15 байд залишилася всього одна [16].

Загін затримався і прибав до мису Хроні лише о 6.30 26 грудня. Пароплав “Ейск”, буксир з баржею і сейнери відразу ж попрямували до берега. Канонерський човен “Днестр” залишився у морі, щоб прикривати висадку вогнем. Як і біля мису Зюк, противник відкрив вогонь мінометними й артилерійськими батареями, розташованими на мисі Хроні. Канонерський човен підійшов впритул до мису; німці перенесли весь вогонь на нього, залишивши десант, що висаджується, без уваги.

Баржу “Таганрог” вдалося підвести до берега і викинути на ґрунт біля самого урізу води, після чого її почали використовувати як причал. Близько 7.30 почалася висадка західної групи. До 10.30 весь склад десанту без втрат був висаджений на берег, після чого пароплав “Ейск” вирушив до коси Чушка в Керченській протоці, як це і передбачалося первинним планом; буксир “Дофиновка” з сейнерами відішли до канонерки “Дністер” [131].

Усього в бухті Булганак кораблями і суднами 4-го загону було висаджено 1452 десантники, зокрема командування і штаби 83-ї морської стрілецької бригади (полковник І. Леонтєв) і 143-го полку (майор П. Львович); вивантажені дві 76-мм і дві 45-мм гармати, а також три танки Т-26. Не вдалося розвантажити тільки частину артилерії з тральщика

“Белобережье”. При цьому висадка була проведена практично без втрат [130].

Удосвіта 27 грудня в бухту Булганак прибув тральщик “Белобережье”, маючи на борту близько 350 чол. з другого ешелону десанту. Підійшовши до баржі “Таганрог”, тральщик через неї почав вивантаження військ на берег, але на світанку був обстріляний артилерією противника і вимушений відійти, висадивши лише близько 250 чол.

Трохи пізніше до бухти Булганак підійшов буксир “Норд” з баржею № 59, їх конвоював канонерський човен № 4. На баржі переправлялося близько 600 чол. зі складу другого ешелону. Вантаження такої кількості людей на несамохідне судно з малою живучістю було серйозною помилкою. Ще на підході до бухти маленький конвой зазнав атаки німецьких бомбардувальників: у баржу потрапили одразу дві бомби, і вона швидко затонула. Канонерському човну вдалося підібрати з води 206 чол., буксиру – 21 чол., загинуло близько 400 чол [164].

До 9 год до бухти Булганак увійшли кораблі 2-го загону, проте їх розвантаження було зірване нальотом ворожої авіації. Близько 12 год канонерський човен “Дністр” узяв на буксир пошкоджений бомбардуванням тральщик “Кизилташ” зі складу 5-го загону. Майже одночасно був важко ушкоджений пароплав “Пенай” з 2-го загону, що втратив хід. Тральщик «Белобережье» також був узятий на буксир канонерським човном «Дон». Незабаром усі кораблі з бухти Булганак повернулися в Темрюк [200].

У 5-му загоні висаджувалося 1000 чол. – 2-й батальйон 12-ї стрілецької бригади. Загін вийшов з гавані села Кучугури о 22.00, щоб висадити війська біля Єникале у північній частині Керченської протоки, навпроти коси Чушка у прямій видимості з таманського берега. Через сильний шторм загін ще на шляху до району висадки розгубив 8 байд і всі шлюпки, тобто майже всі свої висадочні засоби. Крім того, сейнери зникли із зони видимості один одного, а буксир “Урицький” через шторм вимушений був поставити свою баржу на якір біля мису Ахіллеон. У результаті командир

загону, який прямував на борту тральщика “Кизилташ”, вирішив повернутися назад, аби зібрати сейнери, що відстали, і висадочні засоби [164].

Лише до 9 год 26 грудня весь загін знову зібрався біля села Кучугури. До 16 год 26 грудня 5-й загін підійшов у район мису Хроні. До цього моменту розвантаження 4-го загону у бухті Булганак вже закінчилося, і артилерія противника перенесла вогонь на кораблі, що підійшли. Загін відійшов від берега й о 17 год став на якір за 3–4 милі від берега, тут він стояв навіть після заходу сонця, і лише близько 2 год ночі 27 грудня знову спробував підійти до берега, але через сильний накат висадка знову не відбулася [131].

О 6 год загін знову відійшов від берега, а вранці зустрівся із суднами 2-го загону. Незабаром з’явилися бомбардувальники противника. У ході повітряних атак тральщик “Кизилташ” отримав пробоїну, яка викликала сильну течу, був узятий на буксир канонерським човном “Дністр” (зі складу 4-го загону) і відбуксований в Кучугури, де і затонув на мілководді. Особовий склад із тральщика перейшов на “Дністр”. Решта кораблів 5-го загону разом із залишками 1-го і 2-го загонів пішла в Темрюк [131].

Ні командування Азовської флотилії, ні штаб 51-ої армії не знали про долю десантів, висаджених біля мису Зюк, у бухті Булганак, на західній стороні мису Хроні. Не зважаючи на це, була зроблена спроба “всліпу” продовжити висадку другого ешелону десанту. Ще увечері 27 грудня з Темрюка вийшов пароплав “Ейск”, що мав на борту 2-й батальйон 160-го стрілецького полку 224-ї дивізії, який потрібно було висадити біля мису Хроні. До цього часу північний вітер посилювався до 7 балів і пароплав повернувся в Темрюк.

28 грудня вітер стих і змінився на східний, тому увечері того ж дня з Темрюка до мису Хроні був направлений зведений загін у складі батальйону 83-ї стрілецької бригади і батальйону 160-го стрілецького полку 224-ї стрілецької дивізії – 2213 бійців зі штабом дивізії, 3 танки Т-26, 15 гармат і мінометів, а також запас боєприпасів [131]. Під прикриттям вогню з катера

ПК-128 пароплав “Ейск” у супроводі обох сейнерів підійшов якомога ближче до берега і під вогнем з берега почав вивантаження десанту. Вдалось десантувати обидва батальйони – 1354 особи, 15 гармат і мінометів. Під час розвантаження пароплав декілька разів був уражений снарядами і мінами, важко пошкоджений, сів на ґрунт і після закінчення вивантаження відійти від берега не зміг. Під час обстрілу на “Ейску” загинуло 7 членів екіпажу і декілька десантників [164]. Сили, висаджені в бухті Булганак між мисами Тархан і Хроні, нікуди не просунулися й організували оборону.

Протягом 30 грудня висадка десантів не проводилася. Спроби підвезти до мису Хроні і мису Зюк продовольство і боєприпаси були безуспішними і кораблі (ПК-123 і два сейнери) повернулися назад. 30 грудня для нової висадки біля Єникале або мису Хроні був підготовлений ще один загін під командуванням капітана 2-го рангу В. С. Грозного у складі канонерського човна № 4, тральщиків “Норд” і “Белобережье”, самохідної шаланди “Гардипия”, пароплава “Кузбас” з баржею № 44, буксира “Нікополь” з баржею “Лаба”, а також 12 сейнерів. На нього були завантажені два батальйони 185-го полку 224-ї стрілецької дивізії, проте в дорозі загін був переорієнтований до залишеної противником Керчі, куди через початок льодоставу прибув тільки вранці 1 січня. Окрім нього, до Керчі до льодоставу встигли направити ще один загін з батальйоном 83-ї стрілецької бригади і матчастиною 11-го артполку; 1 січня їх вже довелося проводити за допомогою криголама [131].

Усього з 26 до 29 грудня кораблі Азовської військової флотилії висадили близько 4500 чол. За період операції противник потопив 5 крупних суден, 3 сейнери; пошкодив 4 кораблі, 19 сейнерів, при цьому загинуло 1270 чол.

Дії Керченської військово-морської бази.

Керченська військово-морська базаотримала завдання висадити 3 загони десанту (додаток Б.5)

Наказ на висадку десанту був отриманий командуванням бази

24 грудня, висадку потрібно було провести у ніч на 26 грудня. До світанку 25 грудня судна були зосереджені у заздалегідь намічених пунктах посадки Тамань і Комсомольськ. Незважаючи на тренування і заздалегідь розроблені планові таблиці, посадка проходила повільно і неорганізовано. У призначений час (до години ночі) її закінчив тільки 1-й загін (загін першого ешелону). 2-й загін запізнився з виходом на годину, 3-й – на дві години. Дорогою стрій через шторм розбився, сейнери йшли самостійно.

Для переходу загонів був обраний шлях через мілководу Тузлинську промоїну, оскільки протока на захід від острова Тузла була видимою і прострілювалася противником, проте частина огорож і сигналів, встановлених тут 18–20 грудня, через шторм була зірвана і знову встановлена тільки 28 грудня. Як результат, баржі 3-го загону сіли на мілину, їх зняття затягнулося до 11 год 26 грудня [131].

1-й загін налічував 1154 десантники. До 5 год 26 грудня, втративши декілька сейнерів, що відстали, загін підійшов до берега і розпочав висадку одночасно у районах Камиш-Буруна (Аршинцеве), Ельтигена і Старого Карантину.

Висадка біля Камиш-Буруна (Аршинцеве) виявилася несподіваною для противника. Не зустрівши опору, десантники відразу ж закріпилися на Камиш-Бурунській косі і біля пристані судноремонтного заводу. Через деякий час німці схаменулися і відкрили сильний артилерійський та мінометний вогонь, який був придушений вогнем артилерії 140-го окремого артилерійського дивізіону КВМБ, 25-го корпусного артилерійського полку і вогневими засобами “малих мисливців”.

У двох інших місцях противник виявив відповідні судна, що наближались до берега, і відкрив вогонь. Біля Старого Карантину вдалося висадити тільки 55 чол., після чого сейнери попрямували до Камиш-Буруна (Аршинцеве) і висадили людей тут. До Ельтигена підійшов лише торпедний катер № 92, на якому десантувалося 19 чол. Сейнер, на якому йшов командир групи, розвантажився на Камиш-Бурунській косі, решта суден загону

повернулися до місця вантаження. Торпедний катер № 92 був викинутий хвилею на берег [130].

Доля цих двох груп виявилася трагічною: загін біля Старого Карантину протягом усього дня вів бій з противником, після чого було вирішено пробиватися у Камиш-Бурун (Аршинцеве), але одна з груп загону була оточена і повністю знищена противником, інша знайшла шлюпку і відійшла до своїх кораблів; зі складу Ельтигенської групи в Камиш-Бурун (Аршинцеве) до вечора 26 грудня зуміли пробратися лише 2 десантники; троє з екіпажу торпедного катера змогли переправитися через протоку на гумовому човні.

2-й загін складався з 744 осіб. До 7 год. загін підійшов до визначених пунктів – Камиш-Бурунської коси, пристані судноремонтного заводу й Ельтигену, потрапивши тут під сильний артилерійський вогонь противника. Під прикриттям димових завіс, поставлених торпедними катерами, сейнери почали вивантаження десанту. На Камиш-Бурунській косі і біля пристані судноремонтного заводу вивантаження пройшло успішно. Біля Ельтигена висадка не вдалася, її довелося провести на північ від цього пункту, ближче до Камиш-Буруну (Аршинцеве). Тут висадили близько 500 чол., пізніше вони також відійшли до Камиш-Буруну (Аршинцеве). До світанку всі судна розвантажити не вдалося, а зі сходом сонця в небі з'явилася німецька авіація, тому частина сейнерів, не виконавши завдання, повернулася до місця вантаження [131].

3-й загін під командуванням капітан-лейтенанта В. Євстигнєєва складався з 3327 чол., 29 гармат і 3 мінометів. Через посадки барж на міліну в Тузлинській промоїні загін підійшов до місця висадки тільки о 13.00 26 грудня. Оскільки про становище на березі у загальних рисах вже було відомо, судна першої групи прикрилися димовою завісою з торпедних катерів і почали висадку військ (825-й стрілецький полк) на косі і біля пристані судноремонтного заводу. Судна другої і третьої груп висадку не здійснили, оскільки командир 823-го полку наказав повертатися назад [131].

Якщо ворожу артилерію частково вдалося придушити вогнем зі східного берега, то німецька авіація діяла вільно – винищувального прикриття не було. Прямим попаданням бомби була підпалена одна з барж, на ній виникла паніка, під час якої за борт скинули 45 ящиків снарядів і 60 ящиків патронів, а також дві 76-мм гармати, при цьому потонуло 50 червоноармійців. Врешті-решт пожежу вдалося загасити, але баржа повернулася в Тамань. Друга баржа затонула від прямого влучення вже біля самого берега, частина десантників на ній загинула, але більшість (близько 500 чол.) висадилися на Камиш-Бурунську косу.

Усього за 26 грудня на західному березі протоки було висаджено близько 2200 чол., з них у районі Камиш-Буруну (Аршинцеве) – до 1700 чол. У ході висадки загинуло 5 сейнерів, катер типу “МО”, буксир, боліндер і баржа, пошкодження отримали 18 сейнерів, 2 катери “МО” і 2 баржі. Не виконали завдання через посадку на мілину та боязкість командирів 17 сейнерів і 1 баржа. Втрати лише при висадці склали 350–400 чол., (убитими і тими, хто потонув), ще не менше 100 чоловік загинуло на березі [164].

27 грудня перекидання підкріплень десанту не проводилося через сильний шторм (7–8 балів). Зв'язку з десантом теж не було, але висаджені війська підтримувалися вогнем артилерії берегової оборони Керченської військово-морської бази і 25-го корпусного артилерійського полку [217].

Операція поновилася в ніч на 28 грудня. Між 4 і 5 год ранку до Камиш-Бурунської коси і пристані судноремонтного заводу почали підходити сейнери з десантом. Вивантаження знову тривало під сильним вогнем противника, що залучив нову артилерію та міномети у районі Старого Карантину, біля будівлі міськкому партії, на висотах на захід від міста і в Керченській фортеці. Подальше перекидання військ проводилося на всіх придатних плавзасобах, включаючи і торпедні катери [131].

Протягом 26–29 грудня на західний берег протоки було в цілому перевезено: людей – 11 225; гармат – 47; мінометів – 198; кулеметів – 229; автомашин – 12; коней – 210; возів – 14. Навіть маючи в своєму

розпорядженні близько 10 тис. бійців та офіцерів, командир 302-ї гірськострілецької дивізії не виявив ініціативи і не спробував вирватися з плацдарму [124].

До вечора 29 грудня військам вдалося лише очистити Камиш-Бурунський порт і зайняти велику частину селища. Крім того, в ніч з 29 на 30 грудня в Камиш-Буруні (Аршинцеве) висаджувалися сили загону «Б» Чорноморського флоту. Вже після відходу противника з Керчі сюди ж було перевезено 4500 чол. складу десанту [131].

Дії Чорноморського флоту.

Чорноморський флот висаджував 2 загони “А” і “Б” (додаток Б.4)

Загін “Б” під командуванням контр-адмірала М. Абрамова – єдиний зі спеціальних десантних суден (3 канонерських човни типу “Ельпидифор” (“Красный Аджаристан”, “Красная Абхазия” і “Красная Грузия”), сторожовий корабель “Кубань”, буксир з боліндером і 6 “малих мисливців”). Загін мав прийняти в Анапі 105-й гірськострілецький полк і висадити його біля гори Опук.

Кораблі прибули до Анапи о 9 год ранку 25 грудня, але посадка затрималася через запізнення 105-го гірськострілецького полку. Близько 12.00 була завершена посадка на “Красную Абхазію”, о 15.38 – на “Красную Грузію”, до 23.15 – на “Красный Аджаристан”. Тим часом вітер посилювався до 7 – 8 балів, і на відкритому рейді Анапи посадку військ на транспорт “Кубань” і боліндер здійснити не вдалося, вони були відправлені для приймання військ до Новоросійська.

Усього на три канонерських човни було прийнято 2493 чол., 42 коня, 14 гірських 76-мм гармат і 6 мінометів, 8 вантажівок – “полуторок”, а також 230 тонн боєприпасів [217].

О 00.38 канонерки вийшли в море, незабаром до Новоросійська відбув транспорт “Кубань”. Буксиру СП-15 з боліндером було наказано прямувати із загоном для використання як висадочних засобів, але капітан буксира “не помітив” виходу кораблів, а тому залишився на рейді. При відході кораблів

на березі залишився і начальник штабу висадки майор П. Риженок.

При вітрі 8–9 балів судна одразу ж зникли із зони видимості один одного і йшли до місця висадки самостійно. Удосвіта 26 грудня контр-адмірал М. Абрамов на канонерці “Красный Аджаристан” у супроводі шести катерів підійшов до місця висадки, але не виявив решти кораблів. Не зачекавши їх біля місця висадки, командир загону “Б” по радіо наказав усім кораблям повернутися до Анапи, щоб провести висадку десанту вранці 27 грудня [164].

Тим часом до мису Опук підійшов загін корабельної підтримки – крейсери “Красный Кавказ” і “Красный Крым”, есмінці “Шаумян” і “Незаможник”, але не виявивши нікого, вони залишалися біля берега протягом доби, причому о 20.30 “Красный Кавказ” обстріляв берег [164].

У другій половині дня загін “Б” знову зібрався біля Анапи, тут же був і транспорт “Кубань”, що так і не дістався до Новоросійська. О 16.00 кораблі знову вийшли до Керченського півострова, проте за годину вітер змінився з південного на західний, а потім на північно-західний, почалася сніжна заметіль, видимість впала до півкабельтова. Контр-адмірал М Абрамов повідомив командування флоту про неможливість висадки і попросив дозволу повернути назад, але отримав категоричний наказ Військової ради Чорноморського флоту продовжувати операцію. Не зважаючи на це, о 2 год 27 грудня командувач висадки вирішив повернутися і ліг на зворотний курс, при цьому радянські кораблі в районі гори Опук повідомляли, що погода цілком допускає висадку десанту [200].

Згодом контр-адмірал М. Абрамов виправдовував своє рішення тим, що не отримав відповіді від командування флоту через поганий зв’язок. Об 11 год 27 грудня загін контр-адмірала М. Абрамова прийшов до Анапи й отримав наказ Військової ради флоту прямувати до Новоросійська. Тут кораблям, що витратили вугілля в даремних маневрах, довелося завантажуватись вугіллям, після цього перед загonom “Б” було поставлено нове завдання – йти в Керченську протоку й удосвіта 29 грудня висадити

десант в районі маяка Камиш-Бурун [131].

О 22.10 28 грудня загін підійшов до Камиш-Буруна. Тут контр-адмірал М. Абрамов наказав “Красной Грузии” та “Красной Абхазии” висаджувати десант, а сам на човні “Красный Аджаристан” вирішив підтримувати висадку вогнем. Близько 22.40 “Красная Грузия” з боліндером біля борту попрямувала до берега, в кільватер їй ішла “Красная Абхазия”. Не дійшовши 100–150 м до берега, головна канонерка раптово сіла на мілину. Через декілька хвилин за 40–50 м від берега, сіла на мілину і “Красная Абхазия”, десантників довелося переправляти на берег шлюпками. Все це відбувалося під сильним мінометним вогнем противника. Боліндер вдалося знову узяти на буксир, але незабаром він був пошкоджений штормом. Контр-адмірал М. Абрамов залишив для підтримки десанту канлодку “Красная Грузия”, а з рештою кораблів відійшов до коси Тузла для ремонту пошкоджень. Одночасно він зв’язався по радіо зі штабом КВМБ і попросив допомоги сейнерами. Одразу після запиту підійшли сейнери, що остаточно розвантажили “Красную Грузию”, а потім провели решту кораблів загону до причалів порту Камиш-Бурун, де ті і почали розвантаження о 21.30 29 грудня. До 15.15 30 грудня десант (близько 2000 чол.) був висаджений [217].

Висадка десанту біля Феодосії.

До початку операції загін висадки “А” (капітан 1-го рангу М. Басистий) мав такі сили (додаток Б.4):

загін корабельної підтримки (капітан 1-го рангу С. Андреев) –крейсер “Красный Кавказ”, крейсер “Красный Крым”, есмінець “Железняков”, есмінець “Незаможник”, есмінець “Шаумян”;

1-й загін транспорту (капітан 2-го рангу С. Заруба) – “Зирянин”, “Жан Жорес”, “Ногин”, “Серов”, “Шахтер”, “Ташкент”, “Красный Азов”, “Профинтерн”;

охорона 1-го загону (капітан 3-го рангу Р. Негода) – есмінець “Бодрый”, тральщик Т-401 і тральщик Т-411;

2-й загін транспорту (капітан 2-го рангу А. Філіпов) – “Калинин”, “Димитров”, “Курск”, “Красногвардеец”, “Фабрициус”;

охорона 2-го загону (капітан 2-го рангу М. Романов) – есмінець “Способный”, есмінець “Находчивый”, тральщик Т-410, 6 сторожових катерів типу “МО”;

загін висадочних засобів (капітан-лейтенант А. Іванов) – тральщик Т-404, тральщик Т-412, 12 сторожових катерів типу “МО”, 2 буксири, 6–10 самохідних баркасів.

З моря загін висадки забезпечували сили прикриття під командуванням капітана 1-го рангу Зінов'єва у складі крейсера “Молотов”, лідера “Ташкент” і есмінця “Сообразительный”, проте їх наявність була чистою формальністю – зважаючи на малу вірогідність появи надводного противника загін прикриття до Феодосії взагалі не виходив. Його кораблі перебували у Севастополі і допомагали артилерійським вогнем відбивати німецький штурм [164].

Загін корабельної підтримки одночасно повинен був висаджувати перший ешелон десанту – 251-й стрілецький полк 9-ї гірськострілецької дивізії, 633-й стрілецький полк 157-ї стрілецької дивізії, два батальйони 716-го стрілецького полку тієї ж дивізії і батальйон морської піхоти. Командував силами першого ешелону, що перебували на крейсері “Красный Кавказ”, командир 251-го полку майор С. Андреев. Крім того, на крейсері “Красный Крым” був командир висаджуваного біля Феодосії 9-го стрілецького корпусу генерал-майор І. Дашичев [217].

Разом на кораблях перебувало 5419 червоноармійців і командирів, 15 гармат і 6 мінометів, 30 автомашин, а також 100 т боєприпасів і 56 т продовольства. Вантаження загону почалося о 13.00. а закінчилося о 17.58.

Перехід загону корабельної підтримки, що почався о 17.20 28 грудня, пройшов без перешкод. Погода була штормова (6–7 балів). О 3.50 за наказом флагмана кораблі відкрили вогонь головним калібром по порту Феодосія і селищу Сари-голь (Айвазовське) на схід від Феодосії, при цьому були

застосовані освітлювальні снаряди. Необхідність такої артпідготовки викликає сумнів – стрільба велася всліпу і могла заподіяти противнику лише моральну шкоду, одночасно руйнуючи місто і наражаючи на небезпеку його жителів. Противник відповів артилерійським і мінометним вогнем також із застосуванням освітлювальних снарядів, але уражені кораблі не були [200].

З відкриттям вогню катери зі штурмовою групою загону висадочних засобів почали рух до входу в порт, прямуючи у темноті поблизу берега.

Першим пройшов у гавань сторожовий катер № 0131, який під вогнем противника висадив на Широкий мол, що захищав гавань зі сходу, штурмовий загін і групу навігаційного забезпечення. Не зважаючи на опір німецьких автоматників, що засіли на молу, штурмовий загін оволодів маяком, захопивши дві встановлені тут протитанкові гармати. Після цього катер № 0131 вийшов з гавані і попрямував до крейсера “Красный Крым”, але був протаранений, серйозно пошкоджений і надалі відбуксирований у гавань [164]. Другим у гавань увірвався катер № 013 з командиром загону висадочних засобів капітан-лейтенантом А. Івановим. Обстрілявши причали, він пройшов до бон щоб перевірити, чи відкриті бонові ворота, й о 4.12 з катера був даний сигнал: “Вхід в гавань вільний!” Тим часом решта “малих мисливців” закінчила висадку штурмових груп і почала перевезення десанту з крейсерів. Між 8 і 9 год затонув катер № 056, що отримав влучення в корму; жертв не було. Катер № 098 втратив орієнтування, відстав, взяв управу і був викинутий на берег в районі Сари-голь, де потрапив під сильний вогонь противника, вся команда і штурмова група загинули, уціліло 6 моряків, з яких 3 були поранені [200].

Всього 11 катерами було висаджено 266 чол. зі складу штурмового загону, 1100 чол. із крейсера “Красный Крым” і 323 бійці з крейсера “Красный Кавказ”. О 4.13 ескадрені міноносці почали проходити в гавань. Першим о 4.40 до порту увійшов есмінець “Шаумян”, за ним о 4.56 “Незаможник” і до 5 год – “Железняков”. Противник вів по кораблях сильний вогонь, есмінці відповідали, придушуючи ворожі батареї і вогневі

точки. У 0.48 крейсер “Красный Крым” почав висадку військ за допомогою баркасів. О 5.02 крейсер “Красный Кавказ” спробував пришвартуватися з зовнішнього боку Широкого молу, але не зміг через сильний віджимний вітер і відсутність буксира – капітан виділеного для цього буксира “Кабардинец” пішов назад у Новоросійськ, за що згодом був відданий під трибунал. Близько 5.08 корабель був уражений снарядом поблизу першої труби, виникла пожежа, яку ліквідували через 7 хв. Близько 5.21 важкий (очевидно, 100-мм) снаряд потрапив у передню частину другої башти головного калібру. Тонка 25-мм броня була пробита, в башті виникла пожежа, яку вдалося ліквідувати через 4 хв [131].

Близько 7 год останній есмінець (“Железняков”) закінчив розвантаження в порту. О 7.15 крейсер “Красный Кавказ” нарешті вдалося пришвартувати до молу, у цей же час перше снарядне попадання отримав крейсер “Красный Крым”, що стояв на рейді. Близько 7.20 до гавані увійшов транспорт “Кубань”, розпочавши висадку десанту на причал. До 7.50 крейсер закінчив висадку десантників безпосередньо на мол без допомоги катерів. У цей час артилерійсько-мінометний вогонь по крейсеру посилювався, міни влучали у містки. Командир крейсера поквапився відійти від молу, не встигнувши вивантажити артилерію і матеріальну частину (6 гармат, 15 автомашин) через загромодження причалу. О 8.10 крейсер відклепав якір, віддав швартові і відійшов у Феодосійську затоку. Спроба вивантажити хоч би гармати і боєприпаси за допомогою “малих мисливців” не була успішною через хвилювання в 5 балів і нальоти ворожої авіації [32, 33]. 3 гармати і всі 15 автомашин з крейсера були зняті лише між 2 і 4 год наступного дня перевантаженням на транспорт “Азов”. Тоді ж на берег тральщиком Т-401 “Трал” (БТЩ-11) з крейсера був перевезений командир 9-го стрілецького корпусу генерал-майор І. Дашичев разом зі своїм штабом. О 9.13 вивантаження десантників закінчив і крейсер “Красный Крым”, що також відійшов від берега. До 11.30 закінчив розвантажуватися транспорт “Кубань”; вже при виході з порту в місток йому потрапив німецький снаряд,

внаслідок чого був убитий капітан судна і поранено 5 чол. Ніякого зв'язку з висадженими військами не було, о 12 годині для налагодження зв'язку на берег висадився начальник штабу висадки капітан 2-го рангу Жуков. Коли, нарешті, був встановлений зв'язок з постами коректувань, крейсери і есмінці загону корабельної підтримки протягом всього дня 29 грудня маневрували в затоці і вели артилерійський вогонь [131].

Всього в крейсер “Красный Кавказ” потрапило 12 снарядів і 5 мін, на кораблі загинуло і померло від ран 27 чол., було поранено 66 чол. Крейсер “Красный Крым” мав влучання 8 снарядів і 3 мін, на ньому загинуло 12 і поранено 26 чол., були виведені з ладу одразу три 130-мм гармати (№ 3, 7 і 12). На есмінці “Железняков” було вбито 7 бійців поста коректування, на есмінці “Шаумян” збита грот-щогла, загинуло 2 і поранено 6 чол. [131].

О 9.25 почалися нальоти ворожої авіації, що тривали до 18.00, проте цього дня вони не мали успіху. Зенітна артилерія кораблів вела ефективний вогонь, судна ухилялися від бомб маневруванням. Додатково з 10.50 над Феодосією з'явилися винищувачі Чорноморського флоту. На жаль, через віддаленість аеродромів літаки могли перебувати у районі Феодосії не більше 10–15 хв, тому поява за день п'яти машин ЛАГГ-3 зі складу 7-го авіаполку ВВС ЧФ і декількох армійських І-153 не могла істотно вплинути на результат операції. Слабкість протиповітряної оборони призвела у наступні дні до значних втрат радянських сил від ударів з повітря, у першу чергу, транспортних суден [124].

Висадка решти ешелонів десанту.

Судна першої (тихохідної) групи 1-го загону транспорту почали розвантажуватися в порту Феодосії з 22.10 29 грудня. Вивантаження відбувалося під систематичною дією авіації противника, проте вночі її дії були малоефективні. Транспорт “Шахтер” і “Красный Профинтерн” закінчили розвантаження до 5.30 наступного ранку, транспорт “Ташкент” до 11.00 вивантажив тільки людей. Невеликий пароплав “Азов” відстав від загону, затримався і розвантажився лише вранці 30 грудня, а потім брав

участь в розвантаженні крейсера “Красный Кавказ”.

Швидкохідна група почала входити до порту о 23.00. Маневруванню і розвантаженню транспорту у тісній гавані Феодосії заважав 6-бальний вітер, тому розвантаження цієї групи затрималося – “Зирянин” і “Ногин” вдалося розвантажити лише до 16.30, теплохід “Жан Жорес” – до 22.00 30 грудня. Теплохід “Серов” затримався на переході і прибав тільки о 16.30 30 грудня.

Вранці 30 грудня до Новоросійська пішли “Шахтер”, “Зирянин” і “Красный Профинтерн”, увечері – “Ногин”, “Жан Жорес” і “Азов”, останній узяв на борт знятих з берега поранених [217]. Трохи пізніше, близько півночі, пішов “Серов”. Авіація Чорноморського флоту цього дня направила до Феодосії лише 2 літаки I-16 із 62-ї авіабригади [164].

Судна 2-го загону (5 транспортів із 163-ю гірськострілецькою дивізією) також були розбиті за швидкістю на дві групи. Вони вийшли з Туапсе о 15.20 і досягли Феодосії після півночі. Запізнення із прибуттям виявилось фатальним – вивантаження вдалося закінчити тільки о 15.00 год 31 грудня, а вже з 9.00 почалися нальоти німецької авіації.

Якщо напередодні німці вистежували бойові кораблі на рейді, не досягнувши при цьому успіху, то 31 грудня вони перенесли увагу на транспорти і порт. Протидіяти їм могли лише корабельні зенітки – зенітних гармат в порту не було, а винищувачі прикриття з’являлися нерегулярно і могли триматися над Феодосією лише нетривалий час. Близько 10.15 дві бомби потрапили в транспорт “Червоногвардієць”, який затонув біля причалу, не встигнувши повністю завершити розвантаження. Вдень був потоплений “ММ” № 013; транспорт “Димитров” отримав пошкодження [131].

До 13.00 розвантаження 2-го загону вдалося завершити, і чотири транспорти вийшли в море, узявши курс на Новоросійськ і Туапсе. У порту залишився лише транспорт “Ташкент” з 1-го загону, що намотав під час маневрування по гавані собі на гвинт трос бонової загороди. Наступного дня (1 січня) о 13.30 при нальоті ворожої авіації він був уражений бомбами і

близько 15 год сів на ґрунт біля причалу. З 79 чол. екіпажу 18 загинуло і 12 було поранено [164].

Слід зазначити, що перший транспорт, який брав участь у висадці, повернувся до Новоросійська і Туапсе лише до ранку 31 грудня, а основна частина – у новорічну ніч і вдень 1 січня. Ураховуючи час, необхідний на вантаження і перехід (не менше двох діб), а також необхідність розвантажуватися вночі, ніхто з них не міг доставити підкріплення до Феодосії раніше вечора 2 січня [164].

Транспорт “другого рейсу” почав прибувати до Феодосії лише з вечора 3 січня. Уранці 4 січня вже розвантажений транспорт “Зирянин” був уражений бомбами і згорів у порту (загинула 1 людина), а 5 січня біля причалу № 3 з внутрішнього боку Широкого молу двома бомбами був потоплений транспорт “Ногин”, що встиг розвантажитися (жертв не було, транспорт піднятий і відновлений восени 1944 року). Транспорт “Фабрициус”, що вийшов з Туапсе вранці 4 січня, через затримки в дорозі прибув уранці і зумів розвантажитися лише в ніч з 5 на 6 січня, він доставив до Феодосії 2500 бійців поповнення і 300 т вантажів [131].

Таким чином, ідея одночасної висадки десанту Азовською флотилією в п’яти різних місцях себе не виправдала, призвівши лише до розпилювання сил. В умовах поганої погоди маломорехідні судна з десантом втрачали висадочні засоби, безнадійно спізнювалися до призначеного місця, тому централізоване управління операцією було неможливим. Декілька морехідних кораблів (у першу чергу канонерських човнів і “малих мисливців”), розкиданих по різних загонах, не могли підтримати усі судна і тим більше не в змозі були забезпечити протиповітряну оборону одразу декількох місць висадки. Професійні (а часто й особисті) якості безпосередніх керівників висадки теж були не найкращими.

Не проведена достатня розвідка намічених місць висадки.

Особливо слід вказати на відсутність належної підтримки з повітря – за час висадки на північному узбережжі Керченського півострова радянська

авіація з'являлася в повітрі надзвичайно рідко (додаток Б.2). Як зазначено у звіті штабу ЧФ, “через несприятливу погоду і незадовільний стан аеродромів”, що не завадило діям німецької авіації. За весь день 26 грудня ВПС 51-ї армії зробили 80 літако-вильотів, провели 3 повітряних бої і втратили 2 літаки; за доповідями льотчиків був збитий один “Хейнкель-111”. ВПС Закавказького фронту за той же день зробили 21 літако-виліт 132-ю і 134-ю авіадивізіями дальньої дії, втративши при цьому дві машини. 27 грудня ВВС 51-ї армії зробили 27 літако-вильотів (в основному бомбардувальниками), втративши при цьому одну машину (додаток Б.2).

З п'яти місць висадка здійснена тільки у двох, при цьому загинуло близько 1100 чол. – в основному на судах, затоплених ударами авіації [217].

Перехід морем та висадка у ході Керченсько-Ельтигенської морської десантної операції здійснювались таким чином.

Висадку військ 18-ї і 56-ї армій вирішено було провести одночасно. Час висадки намічено на ніч з 27 на 28 жовтня. Початок руху десантних засобів з ліній стартів до берега намічено на 2.00 28 жовтня. Внаслідок різкого погіршення погоди (вітер 6 балів, хвилювання 4-5 балів) висадка в ніч з 27 на 28 жовтня не відбулася [144].

Передбачалося здійснити висадку наступної ночі, але погода не поліпшувалася, початок операції затягнувся до ночі з 31 жовтня на 1 листопада. Через шторм 28 і 29 жовтня на берег було викинуто сім мотоботів і п'ять тральщиків-катерів. Крім того, багато плавзасобів було залито водою і вийшло з ладу через псування моторів і електроустаткування [16].

У результаті вжитих заходів до кінця 31 жовтня майже всі плавзасоби були знову введені в дію. 30 жовтня командувач ПКФ віддав наказ про висадку десанту в ніч з 31 жовтня на 1 листопада. Момент початку руху десантних загонів з лінії старту до своїх пунктів висадки залишався тим же – 2.00, але і цього разу одночасна висадка обох армій не відбулася. Через вітряну погоду змогли прийняти десант і підійти до лінії старту лише близько 60% кораблів Азовської флотилії, а близько 40% висадочних засобів

вийшли з ладу через пошкодження накатом або підрив на мінах. Тому висадка 1-ї і 2-ї десантних груп на північ від Керчі в цю ніч була скасована і кораблі повернені в базу [144]. Висадка 3-ї групи (20-го ск 18-ї армії) в районі Ельтигену відбувалася таким чином.

З настанням темноти 31 жовтня у Тамані і біля озера Солоне розпочато посадку військ і навантаження техніки на висадочні засоби 1, 2, 5, 6 і 7-го загонів. В той же час висадочні засоби 3-го і 4-го десантних загонів переходили з Анапи (де вони вимушені були відстоюватися від шторму з 28 до 31 жовтня) у Кротків. Свіжа погода (вітер чотири-п'ять балів, хвилювання два-три бали), неорганізований підхід військ, брак пристаней і плутанина з черговістю підходу до пірсів висадочних засобів порушили план посадки військ і вантаження техніки в загонах № 1, 2, 5, 6 і 7. Вантаження йшло вкрай повільно і довше встановленого терміну: 1-й і 2-й загоны закінчили посадку до 22.00, 5-й і 6-й – до 23.50, 7-й загін – до 21.00 [164].

Ще гірше йшли справи у 3-му і 4-му загонах. Через вітряну погоду обидва вони дуже затрималися на переході з Анапи у Кротків, тому посадку почали лише о 22.45 31 жовтня і закінчили о 3.05 1 листопада.

Усього на сім загонів висадочних засобів було прийнято 5752 бійці й офіцери передового загону 18-ї армії (1337-го, 1331-го і 1339-го сп 318-ї сд, батальйон 255-ї мсбр і 386-й обмп ЧФ), 20 од. 45-мм і 12 од. 76-мм гармат, 69,5 т боєприпасів і продовольства [144].

Після закінчення посадки загоны попрямували до лінії старту. Коли у Кроткові йшла посадка десанту на катери 3-го і 4-го загонів, 1-й, 2-й, 5-й і 6-й загоны рухалися вже до лінії старту. Для зменшення імовірності підриву на мінах 1-й і 2-й загоны вимушені були йти розтягнутими колонами одного кильватера. Незважаючи на вжиті заходи, з їх складу підірвались на мінах і затонули в районі мису Панагія 1 катер МО і 1 тральщик-катер, разом з ними загинуло 215 бійців десанту. Через вітряну погоду і погану видимість 1-й і 2-й загоны прибули до лінії старту неорганізовано і з великим запізненням. Лише до 3.00 (замість установлених планом операції 2.00) головні катери (в

основному швидкохідні катери МО) 1-го і 2-го загонів вийшли на лінію старту, решта висадочних засобів була в дорозі, але де саме вони перебували, командири загонів не знали [164].

Аналогічно і десантні загони № 5 і 6 вийшли з Тамані зі значним запізненням і відстали від катерів МО. До лінії старту до 2.30 – 3.00 фактично підійшли лише головні швидкохідні катери загонів, де перебували інші висадочні засоби, командири загонів не знали. Після проходження лінії старту головні катери 5-го і 6-го загонів зменшили хід і продовжували рух до берега, розраховуючи, що висадочні засоби, які відстали, наздоженуть їх у дорозі. До цього часу закінчили прийом десанту висадочні засоби 3-го і 4-го загонів та о 3.15 1 листопада також почали рух до лінії старту [144].

Таким чином, через затримку з посадкою десанту, мінну небезпеку, вітряну погоду і погану видимість на лінії старту загони вийшли зі значним запізненням і не компактно, а невеликими групами й неорганізовано. У штабі командира висадки виразного уявлення про обстановку не було. За донесеннями командирів загонів і штабу висадки, командуванню було відомо, що в різний час до 3.00 1 листопада лінію старту пройшли катери 1-го, 2-го, 5-го і 6-го загонів; 3-й і 4-й загони приблизно за годину можуть бути в пунктах висадки.

У зв'язку з цим командир висадки прийняв рішення почати артилерійську підготовку пунктів висадки о 4.30 з розрахунком, що до цього часу всі десантні загони зможуть дійти до пунктів тактичного розгортання та у момент перенесення вогню на другий рубіж одразу ж почнуть висадку військ. О 4.45 вогонь був перенесений у глибину. О 5.05 артилерійська підготовка була закінчена й артилерія розпочала контрбатареюну боротьбу і веденню вогню за заявками коректувальних постів. Близько 4.50 моторні катери, десантні боти і мотобаркази 3-го, 4-го, 5-го і 6-го загонів досягли берега і почали висадку передових підрозділів десанту. О 5.05 почалася висадка першого загону і о 5.25 – другого. Протягом 15 хв висадка відбувалася без протидії противника, але о 5.20 противник освітив район

висадки прожекторами, виявивши радянські катери, відкрив по них сильний артилерійсько-мінометний і автоматно-рушничний вогонь. Частина плавзасобів була пошкоджена артилерійським вогнем, інша – викинута накатом на берег, тому перекидати на берег десант і його техніку з глибокопосадочних тральщиків-катерів і катерів МО виявилось нічим. Перебуваючи під вогнем противника і втративши надію на повернення від берега мілкопосадочних висадочних засобів, катери МО і тральщики-катери намагалися самостійно підійти до берега і висадити війська і техніку, що залишилися. Під час цієї спроби частина катерів одразу ж була розстріляна артилерійським вогнем противника з берега, частина сіла на міліну і була розстріляна пізніше. Інші катери продовжували рух, але оскільки безпосередньо до берега (через значне осідання) підійти не могли, висадку змушені були робити прямо у воду і на значну глибину [200].

Через нерівність дна і наявність глибоких западин на шляху до берега бійці потрапляли в ями й або гинули, або кидали зброю та добиралися до суші вплав. З поліпшенням видимості ефективність вогню противника значно зростала. Катери вимушені були прикритися димовими завісами і відійти. За даними штабу висадки, усього в першу ніч в районі Ельтиген – комуна “Ініціатива” були висаджені 2964 чол., 18 протитанкових гармат, 15 мінометів і 19,5 т боєприпасів. Втрати десантних військ за даними штабу висадки склала 258 чол., а за даними штабу 20-го ск – 1490 чол. (з них убитими і такими, що потонули, – 1313 чоловік і зниклими безвісти 177 чол.). Значним ударом для висаджених військ виявилася загибель усіх дванадцяти 76-мм гармат, завантажених на плоту, які до місця висадки буксировали катери 7-го загону. Вночі під час сильного хвилювання буксири обірвалися і плоту з гарматами затонули [164].

Втрати у висадочних засобах становили 33 одиниці, з них у районі висадки загинули 2 катери МО, 4 катери КМ, 2 річкових тральщики, 13 десантних ботів, 8 моторних і 3 гребні баркаси. Пошкодження отримали майже всі інші висадочні засоби. Крім того, на переході морем від підриву

на мінах загинули: 1 катер МО, 1 катер типу КМ, 1 тральщик-катер зі складу загону висадочних засобів і 1 торпедний катер зі складу загону прикриття [16, 144].

Звідси випливає, що за першу ніч із загальної кількості плаводиниць (121), що безпосередньо брали участь в операції, загинуло 36 (близько 30%) [15]. До цього потрібно додати ще 29 різних катерів, що отримали ушкодження [144].

Вранці 1 листопада в Тамань прибуло шість бронекатерів Азовської флотилії. Разом з ними у розпорядженні командира висадки до вечора 1 листопада виявилось 34 придатних для висадки військ катерів і баркасів, здатних прийняти до 2000 бійців з особистою зброєю. До ночі було введено в дію ще 10 плаводиниць.

За підтримки авіації й артилерії висаджені війська успішно здолали опір противника на передньому краї, але просунутися за лінію озер Чурбашське і Тобечик не змогли. Висаджені з десантом пости коректувань артилерійської підтримки спочатку вели бій як звичайні бійці десанту, і лише коли десант перейшов до оборони захопленого плацдарму, розпочали встановлення зв'язку і коректування вогню своїх батарей. У цей же час почав свою роботу й офіцер зв'язку від підтримуючої десант авіації ЧФ. Перебуваючи разом з десантом на передовій лінії, він особисто спостерігав обстановку у районі бою і поданням заявок до штабу ВПС і наведенням літаків, що перебували у повітрі, на об'єкти противника, які найбільше шкодили десанту, забезпечив безперервну взаємодію та ефективну допомогу десанту з боку авіації [200].

Через те, що висадка військ 56-ї армії в цю ніч (через погану погоду) не відбулася, противник на світанку свої резерви кинув на боротьбу з десантом 18-ї армії.

З настанням темноти 1 листопада було розпочато висадку подальших ешелонів десанту і його техніки. Перевезення військ в основному здійснювалося з пристані Покірне і частково з району озера Солоне.

Забезпечували операцію, як і в минулу ніч, торпедні катери, авіація й артилерія підтримки [200].

Висадка перших трьох загонів тривала при досить слабкій протидії противника з берега і тому без втрат особового складу і висадочних засобів, проте незабаром опір противника посилювався і висадка останніх двох загонів, як і всі наступні висадки, супроводжувалася вже значними жертвами.

Всього протягом ночі катери усіх загонів висадили 3271 бійця і офіцера, чотири 45-мм гармати, дев'ять мінометів, 32,7 т боєприпасів і 2 т продовольства. Таким чином, до ранку 2 листопада висадка 318-ї сд була повністю закінчена [144].

Із 46 катерів, що брали участь у висадці в ніч з 1 на 2 листопада, загинуло 13 і 3 отримали пошкодження, що становило близько 30% загиблими і 6,5% пошкодженими.

Спроби денної висадки військ і техніки 2 листопада успіху не мали: противник вів такий сильний вогонь, що підхід катерів до берега і висадка з них військ виявилися неможливими.

У той же час на березі, прагнучи знищити висаджений десант, німці до 20 разів контратакували силами від роти до двох батальйонів. Атаку піхоти підтримувала значна кількість танків. За підтримки авіації й артилерії з Таманського півострова десант успішно відбив усі атаки противника і продовжував оборонятися на зайнятих рубежах [144, 200].

З настанням темряви знову було розпочато перевезення військ і техніки. В операції брали участь торпедні катери, тральщики-катера, десантні боти, катери МО і КМ. Протягом ночі з Кроткова у район Ельтигена було перевезено близько 840 бійців, чотири 76-мм і три 45-мм гармати, 18,1 т боєприпасів. Перевезення і висадка військ відбувалися під інтенсивним вогнем противника з берега і при протидії його кораблів з моря. У результаті обстрілу з берега були пошкоджені чи викинуті хвилею на берег 1 бронекатер, 2 моторних і 2 гребні баркаси. У цей же час кораблі прикриття – торпедні катери, бронекатери і катери МО – мали декілька

бойових зіткнень зі швидкохідними десантними баржами, торпедними і сторожовими катерами противника, що намагалися прорватися до місця висадки і не допустити підходу до нього радянських десантних засобів. Необхідно зауважити, що з цієї ночі противник постійно тримав на підходах до району висадки значну кількість швидкохідних десантних барж, сторожових і торпедних катерів, тому майже всі подальші висадки десантних військ і техніки постійно супроводжувались бойовими зіткненнями з кораблями противника в протоці і незабаром стали абсолютно неможливими [144].

Становище висаджених військ ускладнювалось. Потреби десанту в людях, боєприпасах і продовольстві з кожним днем зростали, а можливість їх доставки з кожним днем зменшувалася. Німці блокували район висадки. У районі десанту одночасно діяло до 10 швидкохідних десантних барж і велика кількість торпедних і сторожових катерів противника. Окрім блокади пункту висадки, кораблі противника періодично обстрілювали бойові порядки десанту. З 9 листопада противник настільки підсилив блокаду, що спроби радянських кораблів прорватися до Ельтигену і доставити десанту поповнення закінчувались повним провалом.

Необхідно зазначити, що, відбивши спроби радянських катерів прорватися до пункту висадки, кораблі противника продовжували залишатися на лінії блокади і в жодному разі не намагалися переслідувати радянські кораблі [200].

Через гостру потребу десанту в боєприпасах і складність доставки їх морем було вирішено залучити до постачання авіацію. Спочатку до виконання завдання була залучена лише авіація ЧФ, а пізніше і 4-ї повітряної армії ПЧФ. Одночасно з цим робилися спроби доставки десанту поповнення морем. Тумани і тимчасова відсутність кораблів противника біля місця висадки сприяла успішності цих спроб [86].

У ніч з 15 на 16 листопада була проведена акція, що мала на меті прорив блокади і знищення кораблів противника в районі висадки, для цього

було виділено 20 різних катерів. Через недостатню підготовленість операції, виняткову тихохідність катерів ППО, а також складність управління вночі операція успіху не мала. Загін зустрів чотири ШДБ і чотири ТКА противника, з якими він і вступив в бій, що пройшов неорганізовано, тому очікуваних результатів не дав. У результаті бою з радянської сторони були пошкоджені два БКА, з боку противника – одна ШДБ.

Усього з 31 жовтня до 6 грудня за даними штабу висадки в район Ельтигена кораблями було доставлено 9418 чол., 39 гармат, 28 мінометів, 257,2 т боєприпасів і 61,8 т продовольства [144].

Висадка військ 56-ї армії в районі Жуківка – Опасна була намічена в ніч з 27 на 28 жовтня, але внаслідок штормової погоди (вітер норд-ост 6–7 балів, хвилювання 4 бали), що позбавила кораблі можливості прийняти десант навіть у пунктах посадки, операція була перенесена. Через шторм, що тривав до 30 жовтня, один десантний бот був залитий хвилею і затонув, п'ять катерів, один бронекатер і дві баржі зірвано з якорів і викинуто на берег [200].

Друга спроба висадки була зроблена в ніч з 31 жовтня на 1 листопада одночасно з висадкою військ 18-ї армії в районі Ельтигену. До 4.00 1 листопада до лінії старту вийшло до 60% плавзасобів десантних загонів, що мали на борту до 1000 чол. десантних військ. Останні 40% плавзасобів частково було пошкоджено штормом, викинуто на берег, а деякі просто не змогли прийняти війська [144].

Через те, що на плавзасобах, які підійшли до лінії старту, перебувала недостатня кількість військ різних підрозділів, а погода погіршувалася, командувач ПКФ прийняв рішення висадку військ 56-ї армії у цю ніч не робити, про що о 4.00 1 листопада віддав відповідний наказ. Під час цього виходу в штормову погоду у районі Кучугури і коси Чушка були викинуті на берег два бронекатери, п'ять тральщики-катерів, один десантний бот і один напівглісер; один бронекатер і буксирний пароплав “Комунар” отримали пошкодження на переході. Крім того, підірвалися на мінах і загинули два

сейнери з десантом [164].

Наступний вихід кораблів у море для висадки десанту був зроблений у ніч з 2 на 3 листопада. Через те, що під час минулого виходу частина висадочних засобів загинула, а інша отримала пошкодження, виконання операції у раніше встановленій організації корабельних з'єднань виявилось неможливим. Довелося змінити як кількість загонів, так і склад кораблів у кожному з них: замість семи було створено п'ять загонів висадочних засобів. До участі у висадці десанту було залучено 60 кораблів і допоміжних суден, з них: БКА – 16, катерів ММ – 8, КАТЩ – 12, сейнерів – 17, ГІСУ – 1, ТКА – 1, моторних катерів – 2, десантних ботів – 3 [200]. О 7.00 2 листопада в порту Темрюк кораблі почали прийом техніки, а пізніше й особового складу десанту.

До 13.00 посадка військ і вантаження техніки були закінчені, після чого загони вийшли на рейд, вишикувалися в похідний ордер та о 14.00 почали рух до місця висадки. Посадка і перехід прикривалися баражуванням винищувачів.

Усього кораблі прийняли 2330 бійців і офіцерів 2-ї сд 11-го ск, 150 бійців 369-го обмп, п'ять 76-мм гармат і сім 45-мм гармат [200].

При маневруванні на рейді підірвався на міні і затонув КАТЩ “Азовец”. З бійців десанту, що перебували на ньому, вдалось врятувати лише 20 чол., інші 40 бійців і одна 76-мм гармата затонули [164]. Перед початком руху десантного загону погода різко погіршала (вітер – ост, 5 балів, хвилювання – 4 бали), внаслідок чого підтримувати встановлену швидкість ходу і місце у строю кораблі не могли. О 21.00 до лінії старту підійшло 28 плаводиниць, інші кораблі були ще в дорозі [144].

На цей час два торпедних катери зайняли позицію дозору біля південного краю коси Чушка із завданням прикривати висадку від кораблів противника з півдня.

Перехід десантного загону протокою забезпечувала авіація, що завдавала ударів по обороні противника на східному узбережжі

Керченського півострова.

Крім того, на південному краю коси Чушка і в районі кордону Ілліча були встановлені артилерійські батареї 56-ї армії, що мали вести боротьбу з кораблями противника у Керченській протоці і не допустити їх прориву до десантного загону як з півночі, так і з півдня. Батарейам були додані прожектори.

О 22.00 кораблі закінчили перестроювання і вийшли на лінію старту, після чого командир висадки дав радіосигнал «почати артилерійську підготовку». Дублюючи цей сигнал, БКА-131 і ТКА-116 зробили залп РС, одночасно була випущена серія червоних ракет. За цим сигналом о 22.02 усі 420 гармат, два полки гвардійських мінометів і авіація 4-ї повітряної армії почали підготовку пунктів висадки [144].

Під прикриттям артилерійсько-мінометного вогню і дій авіації кораблі десантного загону почали рух до берега. О 22.25 бронекатери підійшли до берега і дали ряд зелених ракет, що означало “перенести вогонь у глибину”. Артилерія одразу ж перенесла вогонь на наступний рубіж. Ведучи стрільбу прямим наведенням по вогневих точках противника, бронекатери наблизилися до берега й о 22.28 почали висадку десанту.

Противник протидіяв висадці артилерійсько-мінометним і рушнично-кулеметним вогнем, а також освітлював протоку і кораблі прожекторами й освітлювальними снарядами. Ведучи вогонь по вогневих точках і прожекторах противника, бронекатери продовжували висадку. До 23.00 висадка була закінчена, після чого бронекатери розпочали виконання завдань артилерійської підтримки висаджених військ і забезпечення висадки з наступних кораблів.

У 22.45 до місця висадки (Глейки) підійшли і розпочали висадку катери загону висадочних засобів. Оскільки деякі глибокопосадочні КАТІЩ і сейнери через велике осідання не могли підійти безпосередньо до берега, висадка з них військ і техніки була проведена за допомогою бронекатерів [144].

До 0.30 3 листопада висадка була закінчена. Усього в першому ешелоні було висаджено 2274 бійці десанту, чотири 76-мм і п'ять 45-мм гармат.

Під час висадки підірвалися на мінах і затонули два катери МО і один КАТЩ; артилерійським вогнем з берега був потоплений один сейнер; пошкодження отримав один КАТЩ і один сейнер.

Невисадженими виявилися 86 чол. і дві 45-мм гармати. Загинуло на переході і при висадці 85 чол. і 35 поранено [164].

Закінчивши висадку, кораблі 1-го, 3-го і 5-го загонів попрямували до пристані кордону Ілліча, де прийняли 2-й ешелон десанту і вже о 5.00 здійснили його висадку у районі Глейки – Жуківка [200].

У цей же час усі бронекатери і кораблі 2-го і 4-го загонів висадочних засобів зосередилися біля причалів на південному краї коси Чушка і, прийнявши 55-ту сд, здійснили висадку 1-го ешелону 2 десантних груп у районі Опасна – Рибпром. Перед висадкою була здійснена потужна 20-хвилинна артилерійська підготовка. Відкриття вогню і перенесення його на другий рубіж, як і в першому випадку, здійснювалися за сигналом командира висадки з корабля. Усього в першому ешелоні було висаджено близько 1800 чол. Разом із десантом висаджена маневрена група гідрографії, яка одразу позначила місце висадки вогнями. До 7.30 висадка других ешелонів обох десантних груп була закінчена [200].

Порівняння організації переходу морем та висадки десанту в ході Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій дозволяє зробити такі висновки.

Під час переходу морем та висадки десанту у Керченсько-Ельтигенській десантній операції дався взнаки значний бойовий досвід, якого набули радянські війська при застосуванні десантів у боях за Крим і Кавказ, у тому числі і в ході Керченсько-Феодосійської десантної операції.

Зокрема командування відмовилось від розпорошення сил на значному фронті висадки та великої кількості районів висадки. Концентрація

у трьох районах (два з яких були суміжними і невеликими за фронтом) дозволила забезпечити ефективну артилерійську підготовку висадки, надійну авіаційну та артилерійську підтримку військ десанту у ході бою за висадку та утримання захопленого плацдарму, і забезпечити перехід морем та висадку 56-ї армії в районі Жуківка – Опасна з найменшими відносними втратами.

Крім того, хід обох операцій засвідчив, що без достатньої авіаційної підтримки та прикриття перехід морем та висадка є найбільш небезпечними етапами операції, на яких десант несе найбільші втрати в особовому складі та техніці.

В обох операціях командування знехтувало погодним чинником. Через штормову погоду десанти не лише зазнали значних втрат плавзасобів – сама організація транспортування десантів до місць висадки була непорядкованою та сумбурною. Похідне шикування в багатьох випадках зминалось, а велика кількість плавзасобів відставала від своїх загонів і у кращому випадку поверталась разом з десантом у порти вантаження.

У ході другої операції командування відмовилось від розтягнутих по відстані, а, відповідно, і за часом морських переходів, і їхня максимальна відстань переходу морем була зменшена від 250 кілометрів до 40.

Значно покращилась система управління та зв'язку. Хід перевезення десанту та його висадки перебував під постійним контролем з боку командування. Через те випадків самовільної зміни завдань підпорядкованим частинам десанту, подібних діям контр-адмірала М. Абрамова та полковника О. Дегтярьова в Керченсько-Феодосійській операції, у ході Керченсько-Ельтигенської операції не було.

В цілому найбільш вдалим епізодом переходу морем та висадки десанту за такими показниками, як злагодженість дій видів та родів військ, організація вогневої підготовки та підтримки, рівень відносних втрат на переході та висадці, можна вважати десантування військ 56-ї армії в районі Жуківка – Опасна.

3.4. Виконання десантом основного завдання

У ході Керченсько-Феодосійської морської десантної операції війська були висаджені в декількох районах і діяли розрізнено, дотримуючись визначених завдань. Зокрема в бухті Булганак, між мисами Тархан і Хроні командування висадженою групою – 143-м полком і двома батальйонами 83-ї бригади – прийняв командир 143-го полку майор П. Льовкович (про долю командира 83-ї бригади полковника І. Леонтьєва відомостей немає). Підтриманий танками, десант почав наступ у південному напрямі, захопив пануючі висоти і підійшов до околиці селища Булганак (Бондаренкове), розташованого за 5 км від Керчі, – на жаль, при цьому віддалившись від берега і дозволивши противникові знову зайняти його. Командир 46-ї піхотної дивізії генерал-лейтенант Гімер, усвідомлюючи небезпеку, кинув проти двох груп десанту основну частину своїх сил. 28 грудня німці завдали контрудару, відкинувши десант від Булганака (Бондаренкове). Майор П. Льовкович був убитий, командування прийняв комісар полку А. Георгадзе, але незабаром загинув і він [164]. До 29 грудня десантники наполегливо оборонялися біля західної околиці селища Юраків Кут (Юркине). Десант 1-го і 2-го загонів, висаджений біля мису Зюк і на захід від нього, в районі селища Новий Світ, не мав єдиного командування (полковник О. Дегтярьов і штаб 224-ї стрілецької дивізії так і не висадилися) і діяв розрізнено. Основна частина десанту з танками почала наступ на південний схід, у бік селища Катерлез (Войкове). Район, безпосередньо прилеглий до мису Зюк, також був повторно зайнятий противником. Ще одна група з однією або двома протитанковими гарматами опинилася на захід від основних сил, відрізана від них німцями. Діючи тилами противника, вона захопила ворожий обоз, поповнивши запаси продовольства і боєприпасів, зокрема 37-мм снарядами до своїх гармат. Авіація фронту і 51-ї армії в ці дні теж діяла активніше. 28 грудня повітряною розвідкою була виявлена колона противника у складі 300 машин, що рухалася від Феодосії на Кошай (Андреево, Ленінського району). О 18 год колона була атакована

радянськими бомбардувальниками, за даними льотчиків було розбито 5 машин й убито близько 100 солдатів [164]. Того ж дня гідроавіація Чорноморського флоту (21 МБР-2 з Геленджика) атакувала мотоколони противника між Феодосією і Владиславівкою, а також в центрі півострова біля села Марфівка. 29 грудня о 9.35 радянська авіація бомбила виявлену колону у складі двох піхотних батальйонів і 50 автомашин, що рухалася від Адика (Чернишевська) на Чалтимир (Журавлівка).

У другій половині дня 26 грудня під тиском противника підрозділи 302-ї стрілецької дивізії вимушені були залишити Камиш-Бурун (Аршинцеве) і відійти на південь, проте наступного дня після контратаки і запеклого бою, десантники знов увірвалися в селище. Наприкінці дня 27 грудня частини 302-ї стрілецької дивізії утримували південну частину Камиш-Буруна (Аршинцеве), район судноремонтного заводу, а також Камиш-Бурунську косу, що прикриває гавань зі сходу. Основна частина військ звідси була переправлена в Камиш-Бурун (Аршинцеве) – на косі залишилося приблизно 120 бійців [217].

Одночасна висадка в кількох місцях дезорієнтувала командування 42-го армійського корпусу. Всього німці нарахували 25 висадок у 10 місцях; серед кораблів, що підтримували десанти артилерійським вогнем, були помічені навіть есмінці. Німецьке командування вважало, що в шести пунктах десант вдалося скинути в море, але в чотирьох точках десантним військам у складі двох дивізій вдалося міцно закріпитися на березі [160].

До 29 грудня навіть сили однієї німецької 46-ї піхотної дивізії помітно перевершували за чисельністю всі висаджені радянські війська; до того ж десантникам катастрофічно не вистачало артилерії і навіть патронів до стрілецької зброї. Проблемою німців була нестача автотранспорту і важкої артилерії, а також неможливість зорієнтуватися в обстановці і визначити найбільш небезпечні ділянки. У результаті всі три полки 46-ї дивізії генерал-лейтенанта Гімера були одразу ж направлені на північ від Керчі, проти плацдармів біля мису Зюк і мису Хроні. Найуспішніша і потенційно

найнебезпечніша висадка в Камиш-Буруні (Аршинцеве) спочатку залишилася без належної уваги – сюди були направлені корпусні частини, артилерія, гарнізон Керчі, тилові частини. У результаті плацдарм у Камиш-Буруні (Аршинцеве) було заблоковано, але активних бойових дій не велося, і перешкодити висадці підкріплень німці не змогли [160].

Вранці 29 грудня почалась висадка у Феодосії. Штурмовий загін десанту швидко захопив порт, забезпечивши швартовку бойових кораблів. Неабиякою мірою цьому сприяло приголомшення противника і відсутність у нього єдиного командування. Серйозною проблемою виявився зв'язок кораблів і командира загону висадки з берегом, зв'язок кораблів з десантом вдалося встановити лише на кінець дня. Зі світанком, захопивши порт, 633-й стрілецький полк, 251-й гірськострілецький полк і батальйон моряків почали бої за місто. Кожна група рухалася самостійно, управляти боєм в таких умовах було майже неможливо [131]. Німці перебували в аналогічній ситуації. Спочатку боєм взагалі ніхто не управляв, донесення про радянський десант поступило до штабу 42-го армійського корпусу в Тюп-Кенегез (Калинівка) (40 км на схід від Владиславівки) лише через 4,5 години після висадки. Відразу ж наказом командира корпусу командувачем оборони Феодосії був призначений підполковник фон Альфен – начальник штабу 617-го інженерного полку [164].

Тим часом штурмовий загін і висаджені з крейсерів і есмінців десантники встигли закріпитися в центрі міста і захопити ключові пункти. Наприкінці дня Феодосія була звільнена. Близько 23 години тральщик Т-411 (він же БТЩ-16) висадив десант у складі посиленої роти біля станції Сариголь (Айвазовське) на схід від міста. До 8.00 30 грудня передові частини десантного загону (633-й полк, 251-й гірськострілецький полк і батальйон моряків) з важкими боями вийшли на рубіж: Ближня Байбуга (Насипне) – Дальня Байбуга (Бойове) – колонія Герценберг (Піонерське). Передовий рубіж, зайнятий радянськими військами, проходив по вершині гори Лиса і по довколишніх висотах, на лівому фланзі він був віддалений від міста на

3–5 км, на правому – на 5–6 км. Таким чином, війська остаточно зайняли пануючі висоти, позбавивши гавань артилерійського вогню противника [131].

О 8.00 29 грудня командувач 42-м армійським корпусом генерал-лейтенант фон Шпонек, одночасно з повідомленням про радянський десант командувачеві 11-ю армією, наказав усім румунським частинам і з'єднанням, що перебували в його розпорядженні, терміново перервати марш до Керчі і рухатися до Феодосії. До цього моменту 8-ма кавалерійська бригада і мотобригада «Радуга Корні» вже минули Феодосію. Перша з них пройшла за попередні дні 200 кілометрів, друга – 100 кілометрів. Тепер вони були вимушені повертати назад [164].

О 12.00 29 грудня граф фон Шпонек повідомив Манштейну, що ухвалив рішення вивести 46-ту піхотну дивізію з бойового зіткнення з противником, очистити район Керчі і форсованим маршем направити всі війська до Ак-Монайського перешийка, щоб атакувати противника біля Феодосії і скинути його в море. Одразу ж після цього штаб 42-го корпусу в Марфівці демонтував рацію і рушив на захід, тому відповіді Манштейна Шпонек не отримав [160].

Німецькі війська опинилися у складній ситуації. Наступ на Севастополь було припинено, звідси терміново вибували 132-га і 170-та піхотні дивізії, проте прибути під Феодосію повним складом вони могли тільки за два тижні [164]. Німецькі війська почали відхід від Керчі.

Вдень 30 грудня радянська авіація виявила низку малих і великих колон противника, що відходили убік Владиславівки і Ак-Монаю (Каменське). Близько 10.35 літаки атакували колону з автомобілів, вершників і возів, що рухалася від Марфівки на захід. О 10.56 літаками була атакована німецька колона чисельністю до полку піхоти та обоз, що рухалися з району Керчі на Салін (Приморське); за донесеннями льотчиків, в цій колоні було знищено близько 200 ворожих солдатів [164].

Проте десантовані війська на Керченському півострові були

абсолютно не готові до переслідування – в них не було ні транспорту, ні артилерії. До того ж море в Керченській протоці і південній частині Азовського моря почало замерзати, що на деякий час унеможливило переправу військ та їхнє забезпечення. Тому частини 302-ї дивізії, що виступили з району Камиш-Буруна (Аршинцеве), своїми передовими загонами досягли лінії Султанівка (Чернякове), Сараймин (Сокольське) тільки до 10.00 31 грудня. Війська противника відірвалися від них щонайменше на денний перехід. Частини 224-ї дивізії і 83-ї бригади, що діяли на північному узбережжі півострова, були розрізнені, не мали управління і постійного зв'язку з командуванням 51-ї армії, тому до наступу були не здатні [177]. Штаби 224-ї стрілецької дивізії і 185-го полку висадилися в Керчі тільки о 15.30 1 січня. Протягом 2 січня командування дивізії займалося тим, що стягувало сюди розрізнені частини з північного узбережжя і лише потім почало рух на захід.

Спроба командування 51-ї армії перерізати шляхи відходу противника в районі Ак-Моная (Каменське) викиданням туди морського десанту не увінчалася успіхом. Судна з одним батальйоном бригади вийшли до Ак-Монаю (Каменське) тільки о 14.30 1 січня, а 2 січня повідомили, що Арабатська затока повністю покрита льодом і підійти до берега неможливо.

Командуванню фронту вдалося здійснити запланований парашутний десант у район Арабата (Рибацьке). Для нього було виділена всього шість бомбардувальників ТБ-3, тому з парашутно-десантного батальйону майора Няшина, ще до початку операції зосередженого на Краснодарському аеродромі, викидалося лише близько роти [200].

Висадка відбулася вночі 31 грудня, через низьку хмарність літаки йшли до місця викидання роздільно, на малій висоті, і лише перед самою висадкою парашутистів набирали висоту 450 метрів. Десантників розкидало по величезній території, їм довелося діяти поодиноці, час від часу вступаючи в сутички з противником, що відходив з Керченського півострова. Лише в ніч на 1 січня майорові Няшину вдалося зібрати більшу частину десанту і

вивести його до села Ак-Монай (Каменське). На хід операції повітряний десант не вплинув, оскільки противник через Арабатську стрілку не відступав, а для перехоплення доріг сил парашутистів було явно недостатньо [164].

Водночас командування 11-ї армії вживало всіх заходів, щоб локалізувати радянський плацдарм біля Феодосії. 30 грудня румунським 4-й гірській бригаді, 3-му моторизованому полку “Рошіорі” і 420-му протитанковому дивізіону було поставлене завдання спільно з 8-ю кавалерійською бригадою відбити Феодосію [160]. Проте румуни були атаковані радянськими військами і командирів гірського корпусу генерал-майорові Георге Аврамеску вдалося стабілізувати фронт в районі Старого Криму лише до вечора 30 грудня. З цієї миті радянська сторона почала програвати темп: 302-га і 224-та стрілецькі дивізії ще перебували під Керчю, нові підкріплення до Феодосії не могли бути доставлені раніше, ніж через три-чотири дні, тоді як німецьке угруповання посилювалося буквально з кожною годиною [164]. Проте радянський наступ у західному напрямі розвивався. Лівий фланг 44-ї армії (157-ма дивізія) зайняла Кара-гоз (Першотравневе) і закріпилася на горі Кок-люк (8 км на схід від Старого Криму). Зведений загін моряків продовжував наступ уздовж берега на Коктебель. У центрі 236-та дивізія наприкінці дня змогла вийти на рубіж Владиславівка, гора Орта-егет, висота 135,1, зайнявши позиції по гребеню хребта Біюк-егет. Висаджені в порту і направлені на правий фланг частини 63-ї гірськострілецької дивізії зайняли Владиславівку і вибили румун з району гори Ас-Чалуле. До цього часу в порту був розвантажений 2-й загін транспорту – два полки 63-ї гірськострілецької дивізії і деякі тилові частини – всього 6365 чоловік. Загальна чисельність військ 44-ї армії, висаджених біля Феодосії, досягла 23 054 чоловік, без урахування понесених до цього часу втрат [200].

236-та дивізія цього дня своїм правим флангом вийшла в район курганів в 1 км на південний схід від Кулла-мечеті (Волошино). Запобігаючи

оточенню, румунські і німецькі частини відійшли із східної частини плацдарму, зумівши уникнути зіткнення з радянськими військами. Водночас румуни активізували дії на заході: 633-й полк 157-ї дивізії що зайняв Карагоз (Первомайське), був контратакований румунським кавполком і мотобригадою “Раду Корні” і, зазнавши великих втрат, відійшов у район кургану Великого.

2 січня ар’єргардні частини 46-ї німецької піхотної дивізії продовжували закріплюватися на рубежі Києт (Побєдне), Аппак (Желанівка). Частини радянської 236-ї стрілецької дивізії знов зіткнулись з противником, зайнявши рубіж по східних околицях Києт (Побєдне), Аппак (Желанівка) і далі Кулла-мечеть (Волошино), Сеїт-Елі (Журавки), Асан-Бай (Ізобільне), курган Великий. 251-й гірськострілецький полк оволодів рубежем курган Мешень, гора Козина [217].

63-тя дивізія до 16 годин 2 січня вийшла на рубіж: балка Чорна – Арма-Елі (Батальне) – Огуз-Тюбе (Красноармійське) – Ак-Монай (Каменське) фронтом на схід, замикаючи всі шляхи з Керченського півострова на захід. Однак було вже пізно, оскільки наприкінці 1 січня в район Парпача (Ячмінна) (6 км на захід від Арма-Елі (Батальне)) почали підтягуватися передові частини 302-ї дивізії, що рухалася від Керчі, а всі війська противника до цього часу вже відійшли на захід [217].

У останні дні операції радянська авіація дещо підвищила свою активність, але цього виявилось недостатньо. За весь період операції (з 26 грудня до 2 січня) військово-повітряними силами Чорноморського флоту і Закавказького фронту було проведено 1050 літако-вильотів. Якщо бомбардувальна і розвідувальна авіація проявляли хоч якусь активність, то винищувачі так і не змогли виконати своє найважливіше завдання – прикрити розвантаження військ в порту Феодосії від ударів німецьких бомбардувальників (додаток Б.2).

З виходом радянських частин на вищезгаданий рубіж закінчилася операція з оволодіння Керченським півостровом. Війська закріпилися на

нових рубежах, було почато перегрупування сил для подальшого наступу. Проте через низку причин наступ не відбувся, а пасивність радянських військ в подальшому призвела до масштабної катастрофи Кримського фронту після блискуче проведеної німцями операції “Полювання на дроф” [160, 170].

Зовсім по-іншому виконувалось завдання десанту в ході Керченсько-Ельтигенської морської десантної операції

Якщо в ході Керченсько-Феодосійської операції десантування здійснювалось на непідготовлене в протидесантному відношенні узбережжя, то в Керченсько-Ельтигенській організована німцями протидесантна оборона Керченського півострова може вважатись взірцем воєнного мистецтва.

На Керченському півострові протидесантна оборона німців та румун складалася з чотирьох оборонних смуг: головної смуги, що проходила через м. Керч, яке було потужним вузлом опору м. Булганак – висоту 103,9 – висоту 136,0; другої смуги уздовж Турецького валу, що йде від м. Джабай до оз. Узунларського; третьої смуги, що проходила на схід від Семи Колодязів, Кенегез (Мирне), Адик (Чернишевська), Обекчі, Карасан; четвертої — побудованої на Ак-Монайському перешийку і потужно укріпленої. Загальна глибина оборони противника становила близько 70 км.

Кожна смуга включала три траншеї, обладнані майданчиками для кулеметів, вогневі позиції артилерії і мінометів, а також багато ДЗВТ, ДВТ, сталевих ковпаків. Перед переднім краєм були встановлені мінні поля, дротяні загорожі та інші інженерні споруди і перешкоди. Перед Ак-Монайськими позиціями зведені протитанкові рови. Навколо Феодосії, в районі Старого Криму і Карасу-базару (Білогорськ) готувалися оборонні рубежі [54, 55, 60, 62].

У Криму перебувала 17-та армія противника, що складалася з 12 дивізій, 5 з яких були німецькими і 7 румунськими, і великого числа спеціальних полків і батальйонів. На Керченському півострові діяв 5-й армійський корпус у складі 98-ої піхотної дивізії, двох полків 50-ої піхотної дивізії, 3-ї гірськострілецької дивізії і 6-ї кавалерійської дивізії румун, 23-й

навчальний піхотний полк і понад 10 окремих батальйонів. Це угруповання було посилене 51-ю, 52-ю танковими ротами румун, 191-м, 525-м дивізіонами штурмових гармат німців і трьома артилерійськими полками РКК. Загальна чисельність військ противника на Керченському півострові досягала 85 тис. чол. [55]. Південне узбережжя Криму від Феодосії до Севастополя охороняли дві румунські дивізії, окремі частини посилення – також близько 60 тис. чол. 3-тя гірськострілецька дивізія румун охороняла північне узбережжя Керченського півострова на ділянці Арабат (Рибацьке) – мис Тархан. 98-ма піхотна дивізія (командир дивізії генерал-майор Рейнгард) у складі 282, 289, 290-го піхотних полків, доданих двох полків 50 піхотної дивізії, 198-го артилерійського полку та 4-х окремих батальйонів обороняла рубіж Рибний промисел (2 км на схід від мису Тархан) – безіменна висота (600 м на північний схід Булганака (Бондаренкове), маючи в другому ешелоні 282-й піхотний полк. На початку січня керченське угруповання було посилене 73-ою піхотною дивізією. 73-ій піхотній дивізії (командир дивізії – генерал-майор Бьоме) у складі 170, 186 і 213-го піхотних полків, артилерійського полку, 4-х батальйонів було визначено завдання обороняти рубіж: західні схили висоти 133,3, ст., – Керч 1 – гора Мітридат (додаток Д.12).

Узбережжя Феодосійської затоки на ділянці Сейтджеут (Южне), мис Іллі обороняли два охоронні батальйони, 9-й батальйон 2-ї румунської гірськострілецької дивізії і батальйон німців. На Ак-Монайських позиціях займали оборону й одночасно проводили оборонні роботи до чотирьох охоронних і будівельних батальйонів і 76-й саперний батальйон німців [55].

Оперативний резерв противника на Керченському півострові складався з посиленого піхотного полку, декількох артилерійських дивізіонів, що перебували в районі Феодосії і на Ак-Монайському перешийку.

Основні зусилля противник зосередив на ділянках на схід від мису Тархан, Керч, де на фронті протяжністю 17 км оборонялися 98-ма дивізія та додані частини. На цій ділянці була зосереджена основна маса засобів

посилення. Німці та румуни постійно вдосконалювали оборону своїх позицій як на передньому краї, так і в тактичній і оперативній глибині. Додатково копали траншеї, ходи сполучень, встановлювалися дротяні і мінні загородження. У глибині Керченського півострова особлива увага приділялась відновленню і вдосконаленню Ак-Монайських оборонних позицій [54, 55, 60, 62].

Така ретельна підготовки протидесантної оборони не могла не вплинути на дії радянського десанту. Так, найдраматичнішим епізодом Керченсько-Ельтигенської морської десантної операції визнано бойові дії ельтигенського десанту. Висаджений в перших числах листопада, десант 18-ї армії захопив плацдарм у районі Ельтигену, проте через потужну протидію противника розширити його не вдалося. Десант вів постійні напружені бої і утримувався на зайнятих позиціях завдяки ефективній вогневій підтримці артилерії та авіації. Унаслідок блокади противником пункту висадки з моря і сильного артилерійсько-мінометного вогню з берега забезпечення ельтигенського десанту морем було недостатнім, десант перебував на обмеженому продовольчому пайку з украй обмеженою кількістю боєприпасів [109] і зазнав великих втрат особового складу [22].

До того ж, 15 листопада 1943 р. Ставкою ВГК було прийнято було прийнято рішення про переформування Північно-Кавказького фронту в окрему Приморську армію і відправку 18 армії в район Мелітополя (додаток В.16, В.17).

Становище десанту виявилось надзвичайно важким, щоб полегшити його, 56-й армії було наказано перейти в рішучий наступ з метою вийти до Катерлезу (Войкове) та дати можливість частинам ельтигенської групи з'єднатися з військами 56-ї армії [109].

Через наполегливий опір противника ця операція успіху не мала.

До 1 грудня десант успішно відбивав атаки противника і продовжував утримуватися на колишніх рубежах. Проте гостра нестача боєприпасів і продовольства, значні втрати людей (плацдарм наскрізь прострілювався зі

всіх видів зброї) зробили неможливим його утримування. З 2 листопада артилерія 18-ї армії припинила підтримку десанту, оскільки була перекинута для підтримки військ 56-ї армії, і фактично артилерійську підтримку здійснювали лише 47 гармат флоту. Артилерія допомогла десанту відбити понад 60 атак противника. За цей час противник зробив по бойових порядках радянських батарея 3 авіаційних і 11 артилерійських нальотів, у результаті яких були невеликі втрати особового складу і пошкоджені матеріальні засоби [144]. Підтягнувши до Ельтигену 6 кавалерійську дивізію румун і зведений полк німців, посилені артилерійським полком і значною кількістю танків, противник 3 грудня почав безперервні атаки. Атаки піхоти підтримувалися 30 танками та авіацією (до 500 літако-вильотів у день). До цього часу десант мав в своєму складі близько 4500 бійців і офіцерів і близько 0,2–0,5 боєкомплекту. Війська були виснажені безперервними боями і голодним пайком, мали обмаль артилерії і мінометів, абсолютно не мали танків, тому довго чинити опір вони, природно, не могли. З ранку 4 грудня противник почав штурм ельтигенського плацдарму. Атаці передували запеклий артилерійсько-мінометний обстріл і бомбоштурмові удари авіації (одночасно з повітря діяло до німецьких 90 літаків). О 8.40 противник почав танкову атаку на лівому фланзі. За танками прямувала піхота. Хоча боезапас десанту закінчувався, десант відбив атаку противника і продовжував утримуватися на колишніх рубежах. Зазнавши невдачі на південній ділянці, противник здійснив низку таких же запеклих атак з інших напрямів, у результаті чого наприкінці дня 6 грудня йому вдалося прорвати оборону радянських військ і розділити десант на декілька груп. Через це о 18. 00 6 грудня командувач ПКФ віддав наказ про евакуацію десанту [164]. О 21.45 три катери МО, дві ДБ, чотири катери ППО, один РТЩ і три ТКА вийшли у напрямі Ельтигена. Унаслідок протидії десантних барж і торпедних катерів противника прорватися до берега вдалося лише одному катеру ППО, який зняв і доставив на базу 29 чоловік. У бою з кораблями противника загинув один РТЩ. Інші катери повернулись на базу, не виконавши завдання. Через

те, що евакуювати десант морським шляхом не вдалося, командувач Окремої Приморської армії (ОПАрм) віддав наказ прорватися уздовж узбережжя для з'єднання з головними силами ОПАрм [29].

Прорвавши оборону противника на південь від Камиш-Буруна (Аршинцеве) і обійшовши його із заходу, група десанту послідовно знищила три батареї противника і вийшла на південну окраїну Керчі, оволодівши горою Мітридат. Один підрозділ (майже 50 чоловік) пройшов через бойові порядки противника і вийшов у розташування головних сил ОПАрм [28]. Частина групи увірвалася в Керч і дійшла до її центру, але щоб уникнути розпорошення сил, була відтягнута до гори Мітридат, де розташовувалися основні сили групи (близько 1500 чоловік). Остання частина десанту намагалася з району Ельтигена врятуватися на підручних плавзасобах. 125 бійців цієї групи вдень 7 грудня підібрали катери в протоці. В ніч з 7 на 8 грудня Мітридатській групі військ трьома БКА і 10 тендерами Азовської флотилії було висаджено підкріплення в кількості 400 чоловік 83-ї мсбр, а наступної ночі – 580 чоловік [28].

Перша висадка виявилася раптовою для противника і пройшла без втрат і протидії з берега. Лише після того як люди зійшли на берег і кораблі почали відходити на базу, противник освітив їх прожекторами і відкрив сильний артилерійсько-мінометний вогонь. Прикриваючись димовими завісами і маневруючи, кораблі вийшли з-під обстрілу. Втрат загін на цей раз не мав, пошкодження отримали лише два тендери – один від вогню противника і другий від посадки на мілину. У другій висадці брали участь 3 БКА і 10 тендерів. Цього разу посадка і висадка відбувалися під інтенсивним артилерійським і пізніше – мінометно-автоматним вогнем противника з берега. Прикриваючись димовими завісами і ведучи вогонь по видимих вогневих точках противника на березі, загін висадив на берег 580 бійців 83 МСБр, дві 45-мм гармати та 17 т боєприпасів і продовольства. Прийнявши з берега 350 поранених, загін без втрат повернувся на базу. Підтягнувши танки, самохідну артилерію і свіжі частини піхоти, німці зробили низку

запеклих атак, в результаті яких становище Мітридатської групи військ до кінця 9 грудня виявилось критичним [28].

У зв'язку з цим командуючий ОПАрм прийняв рішення про евакуацію цієї групи військ на Таманський півострів. Долаючи сильний вогонь противника з берега, кораблі Азовської флотилії в ніч з 9 на 10 грудня евакуювали 1080 чоловік. Евакуація десанту відбувалася під інтенсивним вогнем всіх видів зброї противника з берега (аж до автоматів і стрільби прямої наводкою самохідної артилерії і танків) [17, 28, 29].

10 грудня противник здійснив кілька нових запеклих атак, у результаті яких йому вдалося зім'яти залишки десанту та скинути їх у воду. З настанням темноти кораблі флотилії у протоці підібрали 279 і зняли з берега 81 особу. Таким чином всього за ніч з 10 на 11 грудня було евакуйовано 360 бійців і офіцерів. Під час евакуації десанту флотилія зазнала таких втрат: потонули від вогню з берега два й отримали пошкодження п'ять тендерів; один катер МО потонув підірвавшись на міні [16].

По іншому розвивались події на Єникальському півострові. До 8.00 3 листопада висаджені війська 56-ї армії успішно здолали опір противника і захопили великий плацдарм у районі Єникале [30, 31]. Дії військ 56-ї армії полегшувалися тим, що значна частина резервів противника була зайнята боротьбою з десантом 18-ї армії в районі Ельтигена (Героївське). На світанку противник підсилив вогневу протидію, однак, кораблі продовжували систематично здійснювати переходи і перекидати війська і техніку з Таманського півострова на Керченський [17]. Оскільки артилерія противника систематично вела вогонь по кораблях у протоці, пунктах посадки і висадки військ, було вжито заходів для задимлення цих пунктів і кораблів на переході. З цією метою на березі пунктів посадки і висадки встановили димові шашки і спеціальну апаратуру для задимлення кораблів і військ. Димове маскування кораблів, що переходили через протоку, здійснювалося спеціальним підрозділом катерів. Завдяки цим заходам

противника позбавили можливості вести прицільний вогонь по кораблях і військах на переході та в пунктах посадки і висадки. Ефективність вогню противника значно знизилася і, хоча, перевезення здійснювалися як в нічний, так денний час, втрати від артилерійського обстрілу були незначними. Вже до 16.00 3 листопада висаджений десант отримав поповнення: 1 десантна група (2-га гвардійська сд – в подальшому 1-ша Таманська дивізія) – 3240 бійців, дев'ятнадцять 45-мм і дев'ять 76-мм гармат, три міномети і 771 ящик боєприпасів; 2 десантна група (55-та гвардійська сд) – 1200 бійців, шістнадцять 45-мм і одна 76-мм гармати і 3 т боєприпасів [144].

Отримавши це поповнення і продовжуючи наступ, десант відбив усі контратаки противника і наприкінці 3 листопада вийшов на рубіж: 2 км на північний схід від Бакси (Глазівка) – висота 98,9 – східна околиця Капкани. Після цього підрозділи 369-го обмп Азовської флотилії вийшли зі складу передових військ 56-ї армії і розпочали оборону пунктів висадки.

Продовжуючи наступ, частини 56-ї армії на кінець 10 листопада оволоділи Ляхівкою, Юраковим Кутом (Юркине), Баксами (Глазівка) і Капканами. 11 листопада були взято Аджим-Ушкай (Партизани) і Колонка. На рубежі висота 71,3 – східна околиця Булганак (Бондаренкове) – східна околиця Керчі просування радянських військ було призупинено. Підтягнувши значну кількість військ, артилерії і танків з інших напрямів і маючи заздалегідь обладнані позиції, противник перейшов до жорсткої оборони. Через те подальші спроби наступу радянських військ успіху не мали і обидві сторони перейшли до оборони – радянські війська з метою накопичення сил і підготовки нового наступу, німецькі – для посилення зайнятого рубежу і створення нових оборонних позицій у тилу.

4 листопада Азовська флотилія отримала значне поповнення за рахунок плавзасобів цивільних наркоматів і розпочала перевезення через протоку [144]. Неодноразові спроби німецьких швидкохідних десантних барж і торпедних катерів прорватися до місця висадки радянських військ, блокувати його і порушити перевезення успіху не мали. Кожна така спроба

противника зустрічала організовану протидію з боку радянських дозорних кораблів і артилерії з кіс Тузла і Чушка, тому в жодному випадку прорватися в район висадки і перешкодити діям радянських кораблів противнику не вдалося.

Така ж протидія була організована німецькій авіації. Завдяки цьому перевезення військ і техніки продовжувалося систематично й цілодобово. Вже до 4 грудня всі війська знов створеної 20 листопада 1943 року Окремої Приморської армії (додаток В.6) були перевезені на Керченський півострів [21].

Після того як перевезення військ і техніки було закінчене, війська ОПАрм знову перейшли в наступ із завданням захопити порт і місто Керч. Сприяючи наступу військ ОПАрм, Азовська флотилія висадила два десанти.

Перший десант був висаджений вранці 10 січня на північне узбережжя Керченського півострова (у районі висот 71,3; 164,5; 36,0). За планом операції висадка мала бути вночі, але через штормову погоду (вітер 6–7 балів; море 4–5 балів) кораблі не змогли йти зі встановленою для них швидкістю і тому до місця висадки прибули із запізненням і в неповному складі. Висадка відбувалася у важких метеорологічних умовах і за сильної протидії вогневих засобів противника з берега й авіації з повітря. Через те з 2905 прийнятих кораблями бійців та офіцерів десанту висаджено було лише 1139. Десант повів стрімкий наступ і незабаром вийшов на рубіж висот з відмітками 97,8; 136,0; 164,5; 95,1. Прорвавши оборону противника на ділянці висот з відмітками 71,3 і 92,7, десант у другій половині дня 10 січня з'єднався з військами ОПАрм. Успіх десанту військами ОПАрм розвинений не був, і вони продовжували залишатися на колишніх позиціях. Другий десант у складі 1133-го сп 339-ї сд, 393 і 369-го батальйонів морської піхоти ЧФ [18] був висаджений в ніч з 22 на 23 січня безпосередньо в Керченський порт. Десант мав завдання: захопивши і утримуючи ділянки узбережжя і станції Керч-1, а також завдаючи удар в тил оборони противника, сприяти в прориву укріпленого рубежу противника частинам 393-ї сд й опануванню

містом Керч [18].

Операція очікуваного результату не мала. Після висадки 393-й обмп одразу ж повів наступ на зустріч 1135-м сп, з яким він того ж дня і з'єднався. Услід за 393-м обмп на з'єднання з 1135-м сп пізніше вийшов і висаджений в другому ешелоні 1133-й сп. 369-й обмп, оточений противником, протягом усього дня і першої половини ночі 23 січня вів бій в районі консервного заводу. Зазнавши великих втрат і витративши боєзапас, його командир вирішив прорвати лінію фронту і вийти до своїх частин. Здолавши опір противника, 369-й обмп близько 2 години 24 січня в районі позначки 34,0 з'єднався з частинами 393-ї сд [164].

Таким чином, в результаті одночасних дій десанту з тилу і наступу з фронту військам 393-ї сд вдалося захопити східну околицю Керчі, проте просунулися далі і повністю вирішити завдання вони не змогли. На цьому рубежі війська ОПАрм продовжували перебувати до початку операції зі звільнення Криму та прориву військами 4-го Українського фронту Ішуньських і Сивашських позицій противника в квітні 1944 р, незважаючи на сплановану наприкінці 1943 року операцію по оволодінню Керчю (додатки В.18, В.19).

Статистичні дані, які детально характеризують хід Керченсько-Ельтигенської операції наведені в додатках Д.1–Д.17.

У ході виконання десантом основного завдання в обох операціях не було досягнуто мети, визначеної директивами на їх проведення. Більш вдалою була Керченсько-Феодосійська операція, яка досягла визначеної головної мети – звільнення Керченського півострова, проте подальшої мети – звільнення Криму – досягнуто не було, а, навпаки, через низку причин висаджені війська разом з пізніше доданими військами 47-ї армії були розгромлені частиною сил 17-ї армії.

У ході Керченсько-Ельтигенської операції не було виконане навіть головне завдання – оточення угруповання противника в районі Керчі.

Виконання основного завдання десантом в обох операціях дало потужний поштовх розвитку воєнного мистецтва. Перша операція продемонструвала ефективність раптовості та неочікуваності дій, за якої сам факт висадки військ у тилу противника дозволив примусити його залишити зайняті позиції через нездатність до організованого опору. Водночас, друга операція є прикладом ретельної підготовки протидесантної оборони військами вермахту, її стійкого ведення, вмілого використання резервів, та беззаперечної мужності особового складу радянського десанту, що діяв у відриві від основних сил на блокованому плацдармі з у край обмеженим забезпеченням. Крім того, висадка військ 56-ї армії може вважатись взірцем організації десантування військ в умовах потужної протидесантної оборони.

Підсумовуючи вищевикладене необхідно зазначити, що важливим свідченням значення Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської операцій у ході Другої світової війни є присвоєння місту Керч звання “Місто-герой” та нагородження міста Феодосія орденом Вітчизняної війни I-го ступеня [1, 123].

Висновки.

Порівняння процесу планування Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій показав, що планування мало як подібні, так і несхожі риси. Зокрема аналіз замислів операцій свідчить, що вони мали істотні похибки вже на етапі розроблення. Істотною помилкою під час планування Керченсько-Феодосійської десантної операції було визначення найближчого завдання військам 44-ї армії – частиною сил наступати на Марфівку, щоб сприяти 51-й армії у знищенні керченського угруповання противника. Незадовільна організація розвідки та необізнаність командування на етапі планування щодо сил і засобів противника не дозволили своєчасно виявити відхід німецьких військ, і виконання зазначеного завдання виявилось даремною тратою ресурсів та часу. Подібні прорахунки існували й під час розроблення замислу

Керченсько-Ельтигенської операції. Не маючи достовірних даних про організацію оборони на глибину 10–30 км від берега та в районі Камиш-Буруна, радянське командування для виконання цих завдань виділило недостатню кількість сил і засобів, що в результаті й зірвало їхнє виконання.

У ході планування Керченсько-Ельтигенської операції враховувався досвід планування попередньої операції. Так, планувальники відмовились від розтягнутих морських переходів, і відстань від місць посадки до висадки була значно скорочена – від максимальних 250 км в першій операції до 40. Іншою новацією стало зменшення кількості місць висадки та концентрація висадки на незначному відрізку узбережжя. Якщо в першій операції від спланованого місця висадки біля Ак-Монаю по береговій лінії відстань до Феодосії становила понад 300 км, то в Керченсько-Ельтигенській операції висадка здійснювалась на фронті до 35 км. Значно скорочено кількість місць висадки (11 у Керченсько-Феодосійській та 3 у Керченсько-Ельтигенській операції). Від розпорошення сил на значному фронті планувальники відмовились і надали перевагу організації висадки в місцях, що перебували в межах досяжності артилерії, встановленої на березі Таманського півострова та коси Тузла.

Крім того, значно змінився підхід до комплектування десанту – до його складу включено набагато більшу кількість артилерії та бронетехніки.

Незважаючи на те, що бойові можливості військ десанту значно зросли, завдання їм визначені більш реалістично. Так глибина подальшого завдання зменшилась від 110 кілометрів до 25.

В обох випадках висадка планувалась на передранковий час з метою дотримання прихованості та раптовості не лише висадки, а й переходу морем.

У ході планування Керченсько-Ельтигенської операції значна увага приділена вогневій підготовці висадки десанту та його вогневій підтримці під час виконання завдань на березі. Угруповання артилерії було побудоване таким чином, щоб східний берег Керченського півострова був у межах

досяжності артилерії на позиціях, розташованих на косах Тузла та Чушка. Крім того, сплановано перекидання разом з десантом постів коректування для видачі цілевказівок на позиції артилерії.

Значно покращено планування взаємодії сил десанту з авіацією підтримки. Авіаційне прикриття планувалось як на переході морем, так і в ході виконання завдань на березі. Офіцер від ВПС також був включений до складу десанту для забезпечення зв'язку з командуванням підтримуючої авіації.

Проте і в Керченсько-Ельтигенській операції недостатньо уваги приділено плануванню перекидання підкріплення десанту та його матеріально-технічного забезпечення, а також відновленню пошкоджених плавзасобів, що надалі вкрай негативно вплинуло на долю десанту 18-ї армії, висадженого в районі Ельтигену.

Крім того, істотним недоліком замислу операції став вибір місця висадки першого ешелону десанту в Ельтигені, а не в Камиш-Буруні (Аршинцеве), захоплення якого надалі дозволило б не лише ускладнити дії німецько-румунських військово-морських сил витісненням їх зі зручної бази, а й налагодити швидко перекидання військ і перехоплення ініціативи на цій ділянці бойових дій.

В цілому обґрунтованим є висновок про те, що незважаючи на окремі прорахунки під час планування Керченсько-Ельтигенської операції, вона продемонструвала врахування методичних недоліків у процесі планування Керченсько-Феодосійської морської десантної операції та зростання рівня підготовки вищого командного складу Радянської армії.

2. Порівняння процесу підготовки Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій дозволило виявити характерні риси кожної операції.

У ході Керченсько-Ельтигенської операції значно більшу увагу приділено розвідці. Внаслідок зменшення фронту висадки дії розвідників були зосереджені на значно вужчих ділянках, які, крім того, перебували

набагато ближче до місць дислокації основних сил радянських військ. Це дозволило використовувати авіаційну розвідку, завдяки якій в основних виконавців на момент початку операції були фотосхеми місць висадки. Демонстраційними діями катерів проводилась розвідка вогневих позицій німецької артилерії. Завдяки якісній розвідці системи берегової оборони вермахту, надалі була проведена ефективна артилерійська підготовка, що дозволила значно знизити втрати при висадці.

Проте в ході Керченсько-Ельтигенської операції існували недоліки організації розвідки. Зокрема не було викрито організацію охорони та оборони морського узбережжя в районі висадки 18-ї армії, це призвело до значних втрат особового складу, плавзасобів та техніки десанту.

Спільною рисою обох операцій була недостатня увага до безпосередньої підготовки військ до посадки на кораблі, переходу морем, висадки та бою за висадку. Враховуючи необхідність прихованості всіх дій з підготовки десантної операції та стислі терміни підготовки здійснити безпосередню підготовку в обсягах, необхідних для набуття особовим складом достатніх навичок для виконання завдань у складі десанту, було і залишатиметься неможливим. Це зумовлює важливість завчасної підготовки. А в цьому відношенні у вигіднішому становищі виявились війська, задіяні в Керченсько-Ельтигенській операції, адже у їхньому складі перебували спеціально підготовлені частини і з'єднання морської піхоти, а також стрілецькі частини, що мали значний досвід десантних операцій у ході ведення бойових дій на Північному Кавказі та Таманському півострові.

Ще однією характерною рисою Керченсько-Ельтигенської операції є інженерна підготовка місць посадки десанту шляхом ремонту пошкоджених і облаштування нових причалів [2, 7]. Цей захід дав можливість не лише прискорити посадку особового складу десанту, а й значно знизити відстань переходу морем. Щоправда, будівництво такої кількості причалів є явною демаскуючою ознакою підготовки десантної операції. Під час Великої Вітчизняної війни можливості ворожої розвідки ще не були настільки

потужними, як сьогодні, і на той час цей захід слід вважати цілком виправданим.

Заслуговують на увагу і заходи з організації вогневої підтримки висадки. У ході Керченсько-Ельтигенської операції завчасно були передислоковані артилерійські підрозділи і проведено їхню пристрілку по спланованих об'єктах в глибині оборони противника.

Спільним недоліком обох операцій була недостатня розвідка і підготовка шляхів переходу морем, зокрема тралення проходів у мінних полях. В обох операціях цьому питанню достатньої уваги приділено не було, а нехтування цим чинником при організації переходу морем та висадці 18-ї армії призвело до найтяжчих наслідків.

У цілому хід підготовки Керченсько-Ельтигенської операції свідчить про удосконалення навичок радянського командування щодо організації операцій, та врахування як позитивних, так і негативних аспектів підготовки Керченсько-Феодосійської морської десантної операції.

3. Організація переходу морем і висадки в ході Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій навела яскраві приклади як позитивного, так і негативного досвіду. В цьому аспекті можна розглядати 14 окремих епізодів (11 районів висадки в ході Керченсько-Феодосійської та 3 райони висадки в ході Керченсько-Ельтигенської операції) і найбільш раціональні рішення з точки зору найменших відносних втрат під час переходу морем та у процесі висадки, а також збереження боєздатності військ десанту після висадки і на початку виконання завдання на березі. За цими аспектами найвдалішою була організація переходу морем та висадка військ 56-ї армії в районі Жуківка – Опасна в ході Керченсько-Ельтигенської операції.

Переважає більшість висадок здійснювалась із намаганням діяти несподівано для противника без завчасної підготовки. У ході Керченсько-Феодосійської морської десантної операції артилерійська підготовка здійснювалась лише засобами корабельної артилерії при висадці в Феодосії

та перед зірваною висадкою поблизу гори Опук. Проте ця підготовка здійснювалась хаотично, без попередньої розвідки системи оборони противника, тому значної шкоди військам вермахту не заподіяли. Єдиним наслідком цієї стрільби стало внесення нетривалої розгубленості в дії феодосійського гарнізону, яке надалі ніякої позитивної ролі в кінцевому результаті операції не відіграло.

Недостатньо ефективною і продуманою була артилерійська підготовка висадки 18-ї армії в районі Ельтигену. Високої щільності вогню було досягнуто лише на першому рубежі глибиною до 500 метрів від берегової лінії. Проте на цій відстані, як правило, розташовуються тільки кулеметні гнізда та мінометні позиції. А засоби артилерії середнього та великого калібру перебувають на більшій відстані від берега на інженерно облаштованих позиціях і низька щільність вогню артилерії в ході підготовки істотних збитків завдати не могла, що і проявилось у вигляді надмірних втрат під час переходу морем та висадки військ 18-ї армії.

Разом з тим свідченням доцільності артилерійської підготовки перед десантуванням є організація висадки військ 56-ї армії в районі Жуківка – Опасна в ході Керченсько-Ельтигенської операції. Під час цієї висадки відносні втрати особового складу та плавзасобів були найнижчими (загинуло на переході і при висадці 85 і поранено 35 осіб, висаджено – 2274 бійці, через протидію з берега втрачено один сейнер, пошкоджено сейнер та катер-тральщик), сили десанту зберегли свою боєздатність на початку виконання основного завдання. Ефективне придушення вогневих засобів противника, збереження неушкодженими плавзасобів, невелика протяжність та надійне прикриття шляхів підвозення й евакуації дозволили цієї ж ночі переправити і другий ешелон десанту.

Тому артилерійська підготовка виявилась виправданою лише при ефективній роботі розвідки, завчасному виявленню системи оборони противника та можливості досягнення високої щільності вогню на глибину

оборони противника до 2 км. За інших умов виправданою є організація прихованого переходу морем для раптової висадки.

У всіх випадках час висадки першого ешелону обирався вночі. Такий вибір цілком виправданий, оскільки саме вночі ефективність використання противником тогочасного озброєння була найнижчою.

Про зростання рівня підготовки командного складу свідчить і адекватна реакція на несприятливу погоду на початку Керченсько-Ельтигенської операції, чого не було в ході Керченсько-Феодосійської морської десантної операції. Початок операції через штормову погоду було перенесено на дві доби, тоді як у 1941 році висадка здійснювалась, незважаючи на штормову погоду та температуру близько -15°C . Неможливість висадити десантників на берег та висадка з кораблів у воду, іноді на глибину понад 1,5 метра разом з погодним чинником стало причиною загибелі значної кількості десантників.

Істотним недоліком організації переходу морем і висадки в ході Керченсько-Ельтигенської операції є ігнорування вірогідності можливих втрат і пошкоджень плавзасобів та відсутність технічного забезпечення відновлення пошкоджених суден, що повною мірою проявилось під час перекидання першого ешелону десанту 18-ї армії в район Ельтигену. В результаті штормової погоди та протидії противника під час перекидання першого ешелону отримали пошкодження 29 катерів, втрачено 36, що становило більше половини всіх виділених плавзасобів. Через це не лише унеможливлене подальше перекидання десанту, а й підірваний морально-психологічний стан військ. Крім того, на морально-психологічний стан надзвичайно негативно вплинули перебої з постачанням боєзапасу та матеріально-технічних засобів через морську блокаду та неможливість надати підкріплення чи евакуювати особовий склад десанту, що безпосередньо пов'язано з недостатньо ефективною організацією прикриття шляхів переходу морем.

Таким чином, незважаючи на істотні недоліки під час організації переходу морем та висадки військ 18-ї армії в ході Керченсько-Ельтигенської операції, її можна вважати значним кроком у розвитку воєнного мистецтва завдяки яскравому прикладу якісного планування та узгодженості дій у ході переходу морем та висадки десанту 56-ї армії.

4. Вище розглянуто чинники, які призвели до зниження боєздатності десанту, результати чого проявились вже в ході виконання завдання на березі. Як наслідок, в обох операціях результат значно відрізнявся від мети, визначеної замислом.

Зокрема, під час Керченсько-Феодосійській операції не було висаджено десант біля Ак-Монаю (Каменське) та у Казантипській затоці, через що не вдалося оточити угруповання противника на Керченському півострові, яке отримало можливість організованого відходу та організації оборони на Парпачському (Ак-Монайському) перешийку.

Через неповну висадку всіх передбачених військ 18-ї армії у район Ельтигену десантовані частини виявились неспроможними далі наступати у район Камиш-Буруна (Аршинцеве) і захопити порт. Зазначений порт мав беззаперечно важливе значення для вирішення завдань всієї операції, адже з його захопленням противник позбавлявся бази блокадних морських сил, а радянські війська отримували зручний порт для подальшого перекидання військ.

Одним із найсуттєвіших недоліків Керченсько-Феодосійської операції можна вважати недостатньо ефективну організацію розвідки. Саме через погану роботу розвідки став можливий непомічений відхід німецьких військ з Керченського півострова практично без протидії та втрат. Більш того, десант, що висаджувався в Керчі, не мав інформації про те, що в Керчі взагалі відсутні німецькі війська. Хоча в ході Керченсько-Ельтигенської операції розвідка була більш детальною, та все ж і цього разу числені недоліки в її організації негативно вплинули на результат операції.

Особливу увагу необхідно звернути на відсутність гнучкості радянського командування, що вплинуло на результат операцій не менш негативно, ніж несприятлива погода. Так, у ході ведення Керченсько-Феодосійської операції навіть після того, як було виявлено розбіжності між даними розвідки та реальною обстановкою, частини 44-ї армії продовжували пересування від Феодосії в сторону Марфівки із завданням знищити ворога, якого в цьому районі вже не було. У цей момент доцільніше було переорієнтувати війська на наступ вглиб Криму для запобігання підготовці противником оборони на Ак-Монайському перешийку та створення сприятливих умов для зняття облоги Севастополя.

Також після того, як було зірвано перекидання підкріплення на Ельтигенський плацдарм, військам 56-ї армії не було перевизначене завдання захопити порт Камиш-Бурун (Аршинцеве). Незважаючи на блискуче виконане перекидання військ у район Жуківка – Опасна, надалі їхні дії не можна визнати достатньо активними, про що свідчить факт неспроможності прорвати оборону противника й об'єднатись із ельтигенським десантом в районі гори Мітридат.

Окремо необхідно розглянути організацію управління операціями. Так, повноваження управління в Керченсько-Феодосійській операції мали командувач Закавказького фронту, командувач Чорноморського флоту, командувачі 51-ї та 44-ї армій. Не було призначено єдиного командувача, який би мав весь комплекс необхідних повноважень і водночас одноосібно відповідав за результат операції. Цим можна пояснити і негнучкість управління, і відсутність необхідної координації між всіма силами і засобами, задіяними у операції. Через те зафіксовані випадки коли, командири загонів кораблів Азовської воєнної флотилії та Керченської військово-морської бази діяли на власний розсуд, а командири сил десанту навіть під час переходу морем не підпорядковувались морським начальникам, відмовлялись від висадки і вимагали спрямування кораблів у інші пункти. У ході Керченсько-Ельтигенської операції подібна проблема також негативно вплинула на її

результат. Достатньо зазначити, що саме в ході ведення Керченсько-Ельтигенської операції на базі польового управління Північно-Кавказького фронту та військ 56-ї армії 20 листопада 1943 р. на підставі директиви Ставки ВГК від 15 листопада 1943 р. була створена Приморська армія другого формування. Водночас – 20 листопада 18-та армія, до якої належав десант на Ельтигенському плацдармі, виведена в резерв Ставки ВГК и перегрупована в район Києва, де 30 листопада ввійшла до складу 1-го Українського фронту.

Під час Керченсько-Ельтигенської операції значно краще вирішувалися питання вогневої підтримки військ десанту авіацією та артилерією порівняно з Керченсько-Феодосійською операцією. Так, в Керченсько-Феодосійській операції в ході бою на березі практично не здійснювалась артилерійська та авіаційна підтримка радянських військ. Склад виділених на десант плавзасобів корабельної артилерії практично не мав (крім висадки у Феодосії), а до складу десанту артилерія виділялась в недостатній кількості. Десант, висаджений Керченською військово-морською базою включав 5225 осіб, 29 гармат та три міномети. Азовська воєнна флотилія висаджувала 4516 осіб, 14 гармат, 6 танків та 10 мінометів. Перевага в повітрі досягнута не була, німецька авіація діяла практично вільно і завдала великих втрат радянським військам у корабельному складі та не допустила активних дій радянських військово-повітряних сил. Радянська бомбардувальна авіація недостатньо впливала на противника в ході ведення бою на березі. В результаті десантники вимушені були вести бій переважно стрілецьким озброєнням проти завчасно підготовленої, ешелонованої та добре забезпеченої боєприпасами оборони, що спричинило невиправдано високі втрати особового складу.

Вогнева підтримка десанту в Керченсько-Ельтигенській операції була організована набагато краще. Оперативне шикування артилерійського угруповання дозволяло здійснювати потужну вогневу підтримку плацдармів, захоплених й утримуваних військами 18-ї та 56-ї армій. Було досягнуто паритету у повітрі, що дозволяло не лише надавати авіаційну підтримку, а й

доставляти (хоч і не в повному обсязі) матеріальні засоби, в яких Ельтигенський десант відчував найгострішу потребу. Необхідно відзначити, що таке тривале утримання Ельтигенського плацдарму та його прорив до Керчі і подальша евакуація з Керченського півострова були б неможливими без потужного сприяння засобів авіаційної та артилерійської підтримки.

РОЗДІЛ 4

ВПЛИВ ДОСВІДУ ПРОВЕДЕННЯ МОРСЬКИХ ДЕСАНТНИХ ОПЕРАЦІЙ У КРИМУ В 1941–1943 РОКАХ НА РОЗВИТОК СУЧАСНОГО ВОЄННОГО МИСТЕЦТВА

4.1. Розвиток воєнного мистецтва за досвідом морських десантних операцій

Виходячи з проведеного в попередніх розділах порівняння етапів Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій, а також з аналізу сучасних досліджень тенденцій розвитку збройної боротьби [137, 185, 187, 191, 225] можна окреслити найбільш характерні особливості розвитку воєнного мистецтва у веденні морських десантних операцій.

Зростання кількості сил і засобів, що виділяються для вирішення завдань десантної операції. Характерною особливістю десантів була різка невідповідність складу та озброєння десантів завданням, які перед ними ставилися. Озброєні десанти були зазвичай лише легкою стрілецькою зброєю. Артилерії і танків десанти практично не мали. Відчувалась нестача спеціальних десантних засобів, що дозволяють швидко перевезення і висадку прямо на берег десантних військ і техніки. На той час існувала думка, що чим менше в десанту своєї техніки (танків, артилерії, автомашин) і важкого озброєння, тим він рухливіший. Прагнути «полегшити» десант і зробити його «рухливим», танки, артилерію та інше важке озброєння в десант виділялись у вкрай обмеженій кількості. Весь боєзапас, продовольство, засоби зв'язку і озброєння бійці десанту вимушені були нести на собі, перетворюючись таким чином з рухливих і швидкодіючих бійців, якими вони мали бути, в малорухливих «носильників» озброєння, продовольства і боєприпасів.

І навпаки, десант, який забезпечувався відповідно до розрахунків, наближених до розрахунків на наступальну операцію, як правило, всі визначені завдання виконував в повному обсязі.

Вибір місця висадки в населені пункти і порти. Керченсько-Феодосійська та Керченсько-Ельтигенська морські десантні операції дали багатий практичний досвід щодо висадки десантів, як на необладнане узбережжя, так і в добре облаштовані і зручні для висадки місця, але зі стійкою обороною противника.

Про висадку десантів в населені пункти і порти на підставі досвіду висадки десанту у Феодосію можна зробити такі висновки.

У тих випадках, коли метою операції є захоплення якого-небудь приморського населеного пункту або бази противника, безпосередня висадка має ряд переваг.

Переваги ці полягають в тому, що з виходом на берег десант автоматично обходить підготовлену сухопутну лінію оборони цього пункту і одразу вступає в боротьбу з противником усередині міста (селища). Через те десант позбавляється необхідності подолати зовнішню смугу оборони і неминучих при цьому втрат ще до підходу до об'єкта атаки.

Друга перевага висадки безпосередньо в населений пункт полягає в тому, що десант має сприятливіші умови для успішної дії окремих дрібних груп і організації власної оборони. Через те, що висаджений десант, на відміну від противника, веде дії на відкритій необладнаній території, то він зазнає великих втрат. Наявність у населеному пункті різних споруд, особливо кам'яних, дозволяє десанту одразу використовувати їх як укриття, у разі потреби тривало тримати оборону й успішно відбивати контратаки навіть значно переважаючих сил противника.

Унаслідок того, що бази і морські порти зазвичай мають сильну протидесантну оборону, успішна висадка в них можлива лише за наявності потужної артилерійсько-авіаційної підготовки та підтримки висадки, а також масованої одночасної висадки великої кількості військ.

Вибір нічного часу для висадки десанту. Майже всі загони десантів в ході Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій були висаджені в нічний час. Висадки в денний час пов'язані переважно із запізненням посадки військ на кораблі або приходом кораблів до місця висадки, причому успішними денні висадки були лише тоді, коли були забезпечені підтримкою авіації, а вогневі засоби противника виявлялися знищеними потужним вогнем артилерії і бомбоштурмовими діями авіації.

Досвід Керченсько-Феодосійської операції показує, що запізнювання з висадкою і здійснення її у світлий час доби за відсутності надійного повітряного прикриття і безперервного придушення авіації противника призводять до великих втрат в особовому складі десантів. Так, при денній висадці десанту в районі Керченського півострова в грудні 1941 р. авіацією противника були потоплені чотири баржі і три транспорти, на яких загинуло понад 1000 осіб із складу десанту.

Зростання залежності результату операції від гідрометеорологічних умов початку висадки. Унаслідок того, що в десантних операціях брали участь дрібні висадочні засоби, бойові кораблі і авіація, вплив погоди під час їх проведення відіграє виключно важливу роль. Нехтування або навіть недостатнє врахування погодних умов приводило не лише до втрати частини плавзасобів і загибелі десантних військ, що перебували на них, й до провалу висадки в цілому. Було багато випадків втрат і пошкодження плавзасобів, повернення кораблів в бази з невисадженим десантом, запізнювання з приходом до пунктів висадки.

Зростання залежності результатів морської десантної операції від якості **завчасної підготовки сил і засобів, що беруть участь в операції.** Особливість дій десантних військ полягає в тому, що під час вирішення завдань десанту до якогось моменту доводиться діяти не цілим з'єднанням, а невеликими групами і навіть окремими бійцями. При цьому інколи групам доводиться вести бій ізольовано один від одного, а деяким з них і в повному

оточенні. Успіх або неуспіх окремих груп незмінно позначається на діях інших груп десанту і, зрештою, на ході і результаті операції в цілому. Тому важливо, щоб кожна група, і кожен боєць десанту були добре підготовлені як до самостійного, так і спільного з іншими силами вирішення завдань. Крім того, різноманітність завдань десанту і відмінність обстановки під час їх вирішення, викликають необхідність формування нешаблонного складу як десантного загону, так і сил його забезпечення. Слід мати на увазі, що навіть у тих випадках, коли завдання і час висадки двох різних десантів будуть аналогічними, умови висадки і дії цих десантів на березі будуть різними. Тому склад десанту і сил, що забезпечують його, і засобів у кожному окремому випадку будуть різними, причому в переважній більшості випадків кораблям і десантним військам в такій комбінації доведеться діяти вперше. Внаслідок цього десантна операція, проведена без попередньої спеціальної підготовки до неї виділених сил і засобів, практично не має шансів на успіх.

Те ж можна сказати і про спеціальну морську підготовку десантних військ – посадку на кораблі, вантаження матеріальної частини і техніки, пересадку на висадочні засоби і висадці на берег.

Залежність результатів операції від наявності спеціальних засобів перевезення і висадки десанту. Майже всі загони десантів в ході Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій були висаджені з бойових кораблів та пристосованих плавзасобів. Хід операцій показав, що неспеціалізовані кораблі мало придатні для десантування військ і повністю відповідати вимогам зручного розміщення, особливо швидкої посадки і висадки десантних військ і їх техніки, особливо на необладнане узбережжя, вони, природно, не можуть.

Основним недоліком бойових кораблів є складність, а в деяких випадках і повна неможливість використання їх для перевезення техніки (танків, артилерії тощо). Розраховувати ж на термінове вирішення завдань на березі навіть крупним десантом, але не оснащеним в достатній мірі важким озброєнням, не можна.

Так, унаслідок відсутності у складі Чорноморського флоту спеціальних десантних засобів в період проведення Керченсько-Феодосійської операції до участі в ній було залучено велику кількість глибокопосадочних і тихохідних сейнерів, що не мають жодних пристосувань для висадки десанту і його техніки на необладнане узбережжя, внаслідок чого кораблі до берега підійти не могли й висадку військ в основному здійснили у воду на глибині 1,5 м. У крижаній воді, під вогнем противника, десантники вимушені були долати значну відстань і після виходу на берег виявилися майже небоєздатними.

Сам перехід кораблів морем, підхід їх до берега і висадка відбувались украй повільно, унаслідок чого два з ключових елементів забезпечення успіху операції – раптовість і чисельна перевага над противником у живій силі і техніці (завдячуючи швидкій висадці) – десант втрачав. Противник же, навпаки, діставав можливість привести в дію всі свої протидесантні засоби і вельми ефективно протидіяти десанту як у момент висадки, так і під час перебування його на березі. З тієї ж причини (відсутність спеціальних швидкохідних і мореплавних десантних засобів) командування Чорноморського флоту вимушене було ризикувати такими цінними кораблями, як крейсера “Красный Кавказ” і “Красный Крым”, використовуючи їх як десантні судна.

Зростання активності бою за висадку та інтенсивності висадки десанту. У ході бою за висадку в Керченсько-Феодосійській та Керченсько-Ельтигенській морських десантних операціях істотними недоліками були великий інтервал часу між висадкою першого і подальших ешелонів десанту; повільне вивантаження на берег бойової техніки, транспорту і боєприпасів десанту. Зважаючи на це, отримати чисельну перевагу над противником загонами десанту у більшості випадків не могли. Висадка не виходила стрімкою і давала можливість противникові схаменутися від завданого йому першого удару, підтягнути до пунктів висадки свої резерви та організувати протидію частинам десанту, що висаджуються. Неналежним чином проходила висадка

других ешелонів, яка зазвичай виконувалася на наступну добу після висадки передових загонів десанту. Це траплялося навіть і тоді, коли пункти посадки військ перебували на невеликому віддаленні від місць висадки десантів.

Причина повільного розгортання сил полягала у відсутності спеціальних десантних і висадочних засобів, непристосованості великих кораблів для самостійної висадки військ на берег, в недостатній кількості висадочних засобів, їх тихохідності і в невмінні особового складу десантних військ швидко здійснювати вивантаження техніки та інших вантажів з кораблів. Досвід десантних операцій свідчить, що під час висадки першого ешелону вдосвіта подальша висадка десантних частин у світлий час доби, унаслідок організованої вогневої протидії противника з берега і з повітря, була пов'язана з великими втратами або виявлялася зовсім неможливою.

Ще один недолік організації висадки полягав у недостатньо потужній артилерійсько-авіаційній підготовці плацдарму висадки, що пояснювалося невеликою кількістю кораблів, які брали участь в артилерійсько-авіаційній підготовці. Стрільби обмеженою кількістю снарядів по величезній площі висадки серйозного збитку обороні противника заподіяти не могли, водночас раптовість висадки втрачалася. До цього ще слід додати, що артилерійська підготовка місць висадки зазвичай здійснювалася кораблями з ходу і методом обстрілу площі (а не окремих цілей на ній), часто при неточному знанні кораблями своїх місць.

Авіаційна підготовка місць висадки взагалі не здійснювалася.

Проте в епізодах, де використовувалась армійська і берегова артилерія флоту, артилерійська підготовка була ефективною, оскільки артилерія використовувалася у великій кількості, а вогонь вівся вже по раніше розвіданих і пристріляних цілях.

Висадка без попередньої авіаційно-артилерійською підготовки здійснювалася в тих районах, де ні достатньої кількості авіації, ні артилерії (корабельної і берегової) командувачі операціями в своєму розпорядженні не мали.

Тому знищити або хоч би надійно подавити опір противника в пунктах висадки вони, природно, не могли.

У цих умовах висадка десантів без здійснення попередньої артилерійсько-авіаційної підготовки була абсолютно правильною і себе повністю виправдала. В більшості випадків висадки десантів виявлялися раптовими для противника і відбувалися без протидії з берега.

Зростання ролі тісної взаємодії між всіма видами і родами військ, що беруть участь у операції. Виконання десантом свого завдання на березі – один з найбільш важливих етапів десантної операції, оскільки лише на цьому етапі може бути досягнута визначена мета операції. Проте успішне виконання завдань досягалося тільки при належній фактичній взаємодії десанту з кораблями та авіацією, а також налагодженій взаємодії між частинами десанту. Основними недоліками на цьому етапі були:

відсутність тактичної взаємодії десантів з кораблями артилерійської підтримки і авіацією. Слабке озброєння основної маси десантів і майже повна відсутність у них власних артилерійських засобів і танків вимагали надійного забезпечення їх на березі як вогнем артилерії, так і авіацією. Проте на практиці цього не досягалося. Причиною була відсутність прямого зв'язку десанту із взаємодіючими кораблями та авіацією. Як правило, направити дії авіації і кораблів на ліквідацію вогневих засобів, що заважають десанту, і живої сили противника командир десанту можливості не мав. Не маючи прямого зв'язку з десантом, авіація діяла відповідно до заздалегідь розробленого плану, не орієнтуючись наносить вона бомбовий удар по противнику чи по своїх частинах. Позитивними прикладами взаємодії авіації з десантом можуть служити десанти Чорноморського флоту в районі Ельтигену. Дії цього десанту супроводжувалися потужним вогнем артилерії кораблів і берегової оборони флоту, артилерії приморських частин Червоної Армії, а також бомбоштурмовими ударами авіації. Разом з першим ешелонам десанту на берег висаджувалися пости коректування артилерії і офіцери зв'язку від ВПС, які забезпечували взаємодію кораблів і авіації з десантом.

Кораблі і десант безперервно прикривалися винищувальною авіацією. Одночасно авіація вела боротьбу з плавзасобами противника. Саме ефективна взаємодія дозволила відтягнути в район Ельтигену значні сили противника й утримувати плацдарм у боях зі значно переважаючим противником.

Зростання ролі рівня оперативної та тактичної підготовки командування та штабів у ході управління діями десанту. У ході Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій десантні частини після висадки на берег одразу ж залишали берегову лінію і вирушали вглиб території. У цей час противник, діючи із флангів, майже безперешкодно займав узбережжя і тим самим позбавляв десант можливості доставки йому підкріплення в людях, техніці, боєприпасах, а також шляху відходу для зворотної посадки на кораблі. Внаслідок цього десант, як правило, потрапляв в оточення. Це факт дає підстави зробити висновки і про тактику вермахту під час відбиття десантів. Її можна характеризувати як тактику втягування десанту в мішок. Німці, зазвичай, серйозної протидії висадці радянських дрібних десантів організувати не встигали, але як тільки висадка закінчувалася і десант опинявся на березі, противник відкривав по місцю висадки сильний артилерійсько-мінометний і рушнично-кулеметний вогонь, унаслідок чого перебування тут кораблів і десанту виявлялося неможливим. Кораблі вимушені були відходити в море, а десант – углиб території. Після цього противник замикав фланги і знов займав узбережжя, і тим самим висаджені війська потрапляли в повне оточення і були ізольовані від кораблів та ще не висаджених ешелонів десанту. Іншою помилкою деякої частини десантів було те, що десанти діяли нерішуче, вважаючи за краще вести пасивну оборону в пункті висадки. Наслідком цього були великі втрати, оскільки противник мав можливість весь час спостерігати за районом висадки і тримати його під вогнем артилерії та мінометів.

Зростання ролі централізації командування операцією. Добре продумана і чітка організація командування, а отже і підпорядкування сил, що беруть участь в операції, і засобів мають виключно важливе значення. Від чіткості організації командування і чіткого розмежування функцій кожного командира значною мірою, а інколи і цілком, залежить успіх бойового управління та операції в цілому.

На жаль, у ході Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій були випадки надзвичайної плутанини і прямого порушення діючих на той час керівних документів.

Операцією, як правило, командувало декілька чоловік, причому звичайне розділення їх функцій було таким: у період підготовки операції, посадки десанту на кораблі, переходу морем і бою за висадку командував морський начальник, зазвичай командир бази або командувач флотом. З моменту висадки десанту на берег командування операцією номінально переходило до армійського начальника (зазвичай, командуючого армією). Оскільки обидва командувачі були самостійними і жоден з них іншому підпорядкований не був, то, природно, завжди виникала необхідність втручання в управління операцією зверху, тобто з боку командувача фронту. Отримане завдання командування флотом (базою) ставило призначеному командирові висадки. Це призводило до того, що навіть у разі повного неуспіху операції і загибелі десанту винних і відповідальних за це осіб знайти було неможливо. Армійське командування вважало свою місію виконаною постановкою завдань десанту і флоту, але і морське командування вважало себе абсолютно правим, оскільки поставлене завдання “висадити десант у пункті М” воно також виконало.

Зростання ролі стійкого зв’язку. Необхідність участі і спільної дії в операції кораблів флоту, авіації і сухопутних військ, різноманітність умов виконання цими силами своїх завдань і необхідність швидкого реагування командування на зміну обстановки вимагає наявності надійного зв’язку. Без цього неможливо організувати взаємодію сил, що беруть участь в операції, і

засобів, своєчасно і повно отримувати дані про обстановку, а отже, і своєчасно на неї реагувати. З досвіду розглянутих десантних операцій можна привести масу прикладів, коли відсутність зв'язку або навіть тимчасове порушення його призводило не лише до перенесення або часткового неуспіху висадок, а й до їх повного провалу.

Відсутність прямого зв'язку більшості висаджених десантів з кораблями артилерійської підтримки та авіацією позбавляли останніх можливості отримувати цілевказівки з берега і діяти по тих вогневих засобах і живій силі противника, які в той момент заважали діям десанту. Тому дії авіації, а в деяких випадках і кораблів, були малоефективні. І, навпаки, там, де зв'язок був підготовлений і працював добре, командування повно і своєчасно отримувало необхідні відомості про хід операцій і положення висадженого десанту, своєчасно реагувало на зміни в обстановці і ефективно використовувало виділені для підтримки десанту сили і засоби.

Зростання ролі ефективної розвідки. Дані розвідки є основою для ухвалення рішення про склад, озброєння й організаційну структуру десантного загону і сил підтримки, час і місце висадки, тактику дій під час бою за висадку і в період вирішення десантом свого завдання на березі.

Незважаючи на загальновідому важливість розвідки і прямі вказівки керівних документів, операції були проведені при відсутності необхідних даних як про противника, так і місця висадки десантів. Характерними особливостями у діях розвідки були: пасивність в роботі і відсутність постійного прагнення отримати свіжі або уточнити наявні дані про противника; слабе використання технічних засобів розвідки (радіопеленгатори, повітряне і наземне фотографування тощо); відсутність взаємодії флотської розвідки з армійською; тактично безграмотні дії розвідки (різке збільшення польотів літаків-розвідників і дій розвідувальних груп у районі майбутньої висадки десанту, відсутність розвідки на хибних напрямках, спостереження за берегом з підводних човнів у надводному

положенні тощо), що дозволяло противникові завчасно визначати наміри; слабе вивчення противника і його техніки боротьби з десантами.

Внаслідок цього операції, як правило, проводилися наосліп і супроводжувалися всілякими несподіванками. Значна частина десантів висаджувалася на берег, не знаючи, що їх там чекає, проти яких сил і засобів вони будуть наступати. Тому, потрапивши на невивчену місцевість і підпавши під обстріл противника з невідомих десанту вогневих точок, десант розгубився, діяв нерішуче і повільно, даючи тим самим можливість противникові отямитися від раптово нанесеного йому удару, організувати протидію, а пізніше перейти в контрнаступ. Основним з недоліків у роботі розвідки була її переривчастість. Як правило, розвідка добре працювала під час підготовки до операції і зовсім припинялася в період фактичного її виконання.

Зростання ролі прихованості та раптовості підготовки та початку операції. Необхідно також відзначити, що здобуття противником даних про підготовку десантних операцій значно полегшувалося невмілим використанням радіозасобів і поганим маскуванням зосередження в пунктах посадки кораблів, що брали участь в операціях, і десантних військ. З початком підготовки десантної операції зазвичай різко зростали радіопереговори. І чим більше готувалася операція, тим більшою була різниця між кількістю повсякденних радіопереговорів і переговорами в період підготовки десантної операції. У деяких випадках навіть одних цих даних було цілком достатньо, щоб визначити не лише місцезнаходження задіяних в операції сил і засобів, але і їх кількість.

Зростання ролі всебічного забезпечення дій десанту. Складність матеріально-технічного забезпечення десантних військ полягала в тому, що потреби військ у боєприпасах і пальному значно зросли.

На відміну від ряду операцій флоту, де забезпечення сил і засобів зазвичай обмежується їх разовим забезпеченням боєприпасами, продовольством і паливом, у десантних операціях забезпечення безперервно

продовжується протягом тривалого часу. Під час висадки великих десантів флот вимушений систематично підтримувати висаджені частини вогнем кораблів з моря та авіацією з повітря, доставляти їм техніку, боєзапас, матеріально-технічні засоби і поповнення в людях. Причому відбувається це при активній протидії всіх сил і засобів противника.

Тому, розробляючи план операції, необхідно враховувати те, що для успішного виконання завдання на березі десанту необхідно постійно і дуже швидко збільшувати поповнення особового складу, техніки, боєприпасів, пального і продовольства, адже розширення захопленого плацдарму без відповідного збільшення кількості військ і техніки, як правило, неможливе. Якщо під час планування операції цього не врахувати, десант в якийсь момент може виявитися не в змозі здолати протидію противника і вимушений буде перейти до оборони, а в деяких випадках залишити захоплену територію.

Однією з основних причин повної загибелі значної частини десантів у ході Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій була саме відсутність у них боєзапасу і відповідного обстановці озброєння.

Причини неналежного забезпечення дій десанту криються, по-перше в незадовільній роботі тилів, які не завжди діяли швидко й оперативно; по-друге у відсутності на складах тилу потрібного для десанту озброєння (особливо артилерійського і мінометного), боєзапасу, засобів зв'язку і навіть продовольства; по-третє, в недооцінці цього питання командуючими десантними операціями і офіцерами їх штабів, які зазвичай обмежували свої функції постановкою завдань командирові тилу, не стежачи за практичним здійсненням останнім усіх намічених заходів. Крім того, і в самому плані десантних операцій недостатньо уваги приділено подальшому забезпеченню десанту боєзапасом, продовольством, паливом. Доставка техніки, особового складу і евакуація поранених вважалася справою простою, яка не заслуговує особливої уваги, тим часом у більшості випадків подальші дії щодо

забезпечення десанту вирішували долю десантної операції в цілому і були складнішою справою, ніж висадка.

4.2. Рекомендації щодо використання досвіду підготовки та ведення морських десантних операцій для практики підготовки Збройних Сил України

Основними рисами воєнних дій майбутнього будуть маневреність, швидкоплинність, раптовість, нешаблонність. Всі ці риси були притаманні десантним операціям. На основі дослідження підготовки, перебігу та результатів операцій доцільно зробити висновки, що можуть бути корисними в ході підготовки Збройних Сил до застосування.

Збройні Сили України мають бути спроможними провести морську десантну операцію. Сьогодні системою операцій Збройних Сил України можливість проведення морської десантної операції не розглядається. Проте провести операцію щодо звільнення Криму та Південної Бессарабії без висадки морських десантів буде неможливо.

Залежно від завдань операції склад десанту і його озброєння належить визначати виходячи з очікуваної протидії противника, причому розрахунок сил і засобів має бути приблизно таким же, як у наступальній операції сухопутних військ, тобто в районі висадки має бути досягнута потрібна перевага над противником. До висадки десанту необхідно планувати частини і підрозділи морської піхоти та сухопутних військ у штатному складі. Відповідно штати частин морської піхоти повинні передбачати необхідну кількість танків, артилерії, мінометів виходячи з розрахунків досягнення переваги над противником.

Морські десанти можуть складатися із трьох ешелонів: штурмового, основного, ешелону підсилення.

Штурмовому ешелону може бути визначене завдання захопити плацдарм для висадки основного ешелону, а також знищити засоби вогневого ураження противника середнього радіусу дії.

Відповідно до завдань штурмовий ешелон може складатись із трьох компонентів з такими завданнями:

повітряний – висадка у глибині оборони противника з метою знищення вогневих засобів противника середнього радіусу дії (реактивних систем залпового вогню, артилерії) та дезорганізації системи управління противника;

морський – захоплення плацдарму висадки основного ешелону та його підготовка до приймання основного ешелону;

спеціальний – завчасна прихована висадка з метою пошуку пунктів управління, стартових позицій ракетних військ та ВТЗ, аеродромів, вертолітних площадок, видачі цілевказівок для авіації та ракетних військ, завершення знищення цілей після нанесення ракетно-авіаційного удару.

Штурмовий ешелон формувати з підрозділів морської піхоти, повітрянодесантних чи аеромобільних військ, сил спеціальних операцій, які мають бути завчасно підготовлені і забезпечені необхідними спеціальним засобами висадки. Необхідність формування штурмового ешелону із зазначених підрозділів обґрунтована специфічністю бойових дій десанту в період захоплення плацдарму висадки. Бій за висадку може починатися, коли штурмовий ешелон перебуває на висадочних засобах, продовжується, коли особовий склад десанту висаджується, і завершується безпосереднім зіткненням із противником. Під час ведення десантної операції відсутній надійний і стійкий тил, фланги не забезпечені, є необхідність самостійних дій кожної висадженої групи військ і навіть окремих десантників.

Завчасна підготовка десантних підрозділів вимагає ефективного морально-психологічного забезпечення військ для формування належного стану особового складу. Наявність у складі десанту навіть невеликої групи або окремих боязких безініціативних бійців і офіцерів може вельми негативно позначитися на ході операції і навіть призвести до її повного провалу. Тому кожен боєць невеликого десанту і штурмового ешелону

крупного десанту має бути підготовлений, ретельно перевірений і лише після цього включений до штурмового ешелону.

До складу основного ешелону необхідно включати частини і підрозділи сухопутних військ, які завчасно підготовлені до дій на приморському напрямі. Його необхідно висаджувати після захоплення штурмовим ешелonom плацдарму висадки та наявності умов для безпечного підходу до місць висадки плавзасобів з основними силами. Час між висадкою штурмового та основного ешелонів має бути меншим, ніж можливий час введення противником у бій резервів.

Ешелон підсилення має висаджуватися після розширення плацдарму висадки для поповнення втрат ОВТ та особового складу і розгортання наступу.

Місце висадки по можливості має забезпечувати прихованість, швидку висадку десанту та найзручніше розгортання бойових порядків десанту. Найзручнішими для цієї мети є порти і бухти, що мають причали, тому вони повинні обиратися в першу чергу. Водночас слід враховувати, що такі пункти матимуть сильну протидесантну оборону і висадка в них може бути пов'язана з великими втратами в кораблях і живій силі.

У сучасних умовах доцільніше здійснювати висадку десанту в нічний час. Авіація, кораблі, підводні човни і берегова артилерія противника, незважаючи на дію засобів радіотехнічної розвідки, ефективніше використовуються у світлий час доби. До світанку противник, як правило, не в змозі точно визначити склад десанту, напрям його головного і демонстративних ударів і тому деякий час не може ефективно протидіяти йому. Для ведення наступу вглиб десант має цілий день світлого часу.

Висадку необхідно починати з таким розрахунком, щоб до світанку всі війська невеликих десантів чи передового загону були висаджені на берег. Бойові кораблі і транспорт, якщо немає надійного прикриття з повітря, повинні ще затемна піти з району висадки у свої бази або у райони, де їх виявлення та ураження буде малоімовірним. У районі місця висадки можуть

залишатись лише кораблі вогневої підтримки та прикриття від повітряних сил противника.

Висадка в світлий час допустима лише за умови панування в повітрі авіації і надійного придушення оборони противника засобами вогневого ураження. При цьому для засліплення противника мають бути широко використані засоби оперативного маскування.

Вихід кораблів з десантом в операцію під час хвилювання моря понад три бали вважається недоцільним. Краще відкласти операцію на 1-2 доби, але дочекатися сприятливої погоди і без втрат під час переходу морем висадити війська на берег.

Сучасні морські десантні операції не можуть досягти успіху без ретельної завчасної підготовки військ та штабів. Головна увага має бути зосереджена на практичному відпрацюванні штабами питань управління і взаємодії між частинами десанту, а також десантом та частинами вогневої підтримки.

Тактичні та тактико-спеціальні навчання десантних військ мають обов'язково проводитися на такій місцевості і таких умовах, які б найближче підходили б до умов майбутніх дій десанту. Для цього район підготовки десантних військ має вибиратися такий, щоб рельєф місцевості, наявність водних перешкод, доріг і рослинності найбільш відповідали району майбутніх дій. У районі підготовки мають бути побудовані відповідні макети вогневих засобів противника, встановлені дротяні загороди, мінні поля, споруджені бліндажі, ходи сполучень, протитанкові рови, ескарпи тощо, наявні в районі висадки протипіхотні і протитанкові перешкоди. У разі потреби мають бути створені макети різних будівель, мостів і інших споруд. Такими районами можуть бути полігони Чауда, Опук, Старий Крим.

Військово-Морські Сили Збройних Сил України мають бути забезпечені спеціальними засобами для перевезення десантних військ і їх висадки. На сьогодні у їх складі є два десантних корабля, чого недостатньо

для висадки навіть тактичних десантів. Існує нагальна необхідність забезпечення ВМС ЗС України кораблями класу “Містраль” та “Зубр”.

Успішне вирішення десантом свого завдання на березі, а отже, і успіх операції в цілому значною мірою залежить від швидкості і організованості висадки. Противник вимушений розпиляти свої сили по всьому узбережжю, а резерви тримати в таких місцях, з яких було б можливо швидко перекинути їх в будь-який з десантонебезпечних пунктів. Таким чином, в перший момент висадки, коли сили противника розосереджені по всьому узбережжю або розміщені на шляху до пункту висадки, десант має можливість створити значну перевагу над противником в даному пункті і тим самим вирішити результат найбільш відповідального етапу операції на свою користь. Це може бути досягнуто завдяки швидкій висадці десантних військ при наявності достатньої кількості спеціальних висадочних засобів. Для прискорення висадки ВМС повинні мати необхідну кількість швидкохідних і відповідним чином обладнаних спеціальних десантних суден. В окремих випадках може виникнути необхідність пристосовувати цивільні кораблі до здійснення ними самостійної висадки, що вимагає наявності у складі ВМС ЗС України інженерних підрозділів, підготовлених для швидкого пристосування цивільних суден для потреб перевезення десантів.

Для усунення розриву в часі між висадкою штурмового і подальших ешелонів десанту висадку, по можливості, необхідно починати з таким розрахунком, щоб кораблі, що висадили штурмовий ешелон, змогли упродовж темного часу доби зробити ще один рейс і висадити частини основного ешелону на берег.

Ракетно-артилерійська підготовка висадки не потрібна в тих випадках, коли раптовість важливіша, ніж завдання незначних втрат противникові, але якщо є можливість значно порушити оборону противника, ракетно-артилерійська та авіаційна підготовка, поза сумнівом, потрібна і корисна.

Дії висадженого десанту мають бути рішучими і швидкими, проте десант не повинен залишати місця висадки, а разом із просуванням

основними силами має утримувати й обороняти місце висадки. Цим самим десант збереже за собою можливість отримати поповнення особовим складом і технікою, а в разі невдачі – шлях відходу й евакуації.

У тих випадках, коли успішне вирішення десантом свого завдання на березі вимагає збереження за собою бази висадки, мають бути виділені спеціальні сили і засоби для організації оборони її від атак противника з моря, суші і повітря. Всі виділені для цієї мети сили і засоби має об'єднати єдиний начальник, яким є командир бази висадки. Йому мають бути підпорядковані: частина штурмового ешелону десанту, підрозділи життєзабезпечення та засоби евакуації.

Висадку і дії десанту необхідно підтримувати активним наступом сухопутних військ з фронту з тим, щоб противник не міг вільно маневрувати своїми резервами і кидати їх на боротьбу з десантом.

Якщо власних ракетно-артилерійських засобів десанту не вистачає, його має підтримати авіація, кораблі, та засоби ураження військ берегової оборони. В окремих випадках доцільно здійснювати ураження цілей оперативно-тактичними ракетами. При цьому вогонь в першу чергу має бути спрямований на забезпечення конкретних потреб десантних військ. Досягти цього можна лише за умови наявності прямого і надійного зв'язку командира десанту з підтримуючими кораблями, авіацією, ракетними військами та артилерією.

Для належної взаємодії всередині десанту, десанту із сухопутними військами, що діють з фронту, підтримуючими кораблями, ракетними військами й артилерією та авіацією, необхідні ефективні засоби зв'язку.

Командувачем десантної операції на всіх її етапах має бути загальновійськовий командир. Офіцер ВМС має бути заступником командувача операції.

Всю авіацію, в тому числі і армійську, що виділяється для забезпечення десантної операції необхідно об'єднувати в авіагрупу з єдиним начальником – командувачем авіагрупи десанту, який підпорядковується

командуючому десантною операцією.

Розвідку необхідно починати задовго до фактичного початку операції і здійснювати її так, щоб за діями розвідки противник не міг визначити намірів стосовно десантної операції. Для цього інтенсивність польотів розвідувальної авіації і висадки розвідувальних груп має збільшуватися поступово. Розвідка повинна вестися на широкому фронті і здійснюватися в різний час доби і різними засобами; обов'язково здійснювати фотографування пунктів висадки і прилеглої до них смуги суші і моря; для маскування дій польоти розвідувальної авіації мають обов'язково супроводжуватися бомбоштурмовими діями по об'єктах противника; вживати заходів для виведення з ладу технічних засобів розвідки і розвідувальної авіації противника; вживати заходів до посилення оборони пунктів збору і тренувань виділених в операцію сил і засобів від розвідки противника; при неможливості прихованої підготовки до операції обов'язково здійснювати заходи щодо дезінформації противника (поширення помилкових чуток, посилені польоти авіації і висадка десантних груп на демонстративних напрямках тощо); в період підготовки операції не змінювати звичайний режим роботи засобів зв'язку. На переході десанту морем до зіткнення з противником дотримуватися повного радіомовчання і світломаскування; мати постійний зв'язок і взаємoinформацію розвідки всіх видів збройних сил; розвідку здійснювати за планом, що розробляється штабом командувача операції; всі нові дані ретельно зіставляти із вже наявними відомостями з інших джерел.

Матеріально-технічне забезпечення – один із найскладніших і найважливіших видів забезпечення успіху десантної операції, тому незалежно від розмірів десанту і передбачуваної тривалості дій десанту матеріально-технічне забезпечення має передбачати відповідні резерви (запаси) засобів МТЗ з тим, щоб уникнути затримки або зриву операції при її затягуванні. Обов'язково мають бути передбачені заходи щодо ремонту пошкоджених плавзасобів. Має бути передбачене створення в пунктах

посадки і висадки необхідної кількості стаціонарних і пересувних ремонтно-відновних майстерень.

Основні завдання в ході морської десантної операції мають виконувати підрозділи морської піхоти. Тому вже сьогодні необхідно розглянути питання раціональної структури та дислокації підрозділів морської піхоти.

Враховуючи протяжність морської ділянки кордону України, рівень загроз і небезпек, характер можливих воєнних конфліктів у приморських районах держави, складне економічне становище, та досвід Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій, можна запропонувати таку організаційно-штатну структуру частин та підрозділів морської піхоти.

На базі командування військ берегової оборони сформувати корпус берегових військ зі штабом у Сімферополі.

Для дій у Кримському операційному районі сформувати бригаду морської піхоти (м. Феодосія) в підпорядкуванні корпусу берегових військ.

Для дій у Бессарабському операційному районі сформувати бригаду морської піхоти (м. Одеса) в підпорядкуванні корпусу берегових військ.

Для дій на Азовському узбережжі сформувати полк морської піхоти (м. Керч) в підпорядкуванні корпусу берегових військ.

Бригаду морської піхоти мати в складі чотирьох батальйонів, бригадної артилерійської групи, зенітного-ракетного дивізіону, а також підрозділів забезпечення:

два батальйони – “важкі” – 4 роти на БМП-2 або БТР-80, 1 танкова рота на танках типу ПТ-76;

два батальйони – “легкі” – зі стрілецьким озброєнням для висадки з вертольотів або літаків;

бригадна артилерійська група у складі трьох артилерійських дивізіонів чотирибатарейного складу на 2С-9 “Нона”;

зенітно-ракетний дивізіон чотирьох батарейного складу на С-10.

Кожний артилерійський дивізіон та батарея зенітного-ракетного дивізіону мають бути здатними діяти самостійно як додані до батальйону морської піхоти.

В кожному батальйоні мати мінометну батарею на базі 2С-9 “Нона” у складі взводу управління та трьох мінометних взводів.

Полк морської піхоти мати в складі трьох батальйонів, артилерійського та зенітного-ракетного дивізіонів, а також підрозділів забезпечення:

два батальйони – “важкі” – 4 роти на БМП-2 або БТР-80, 1 танкова рота на танках типу ПТ-76;

один батальйон – “легкий” – зі стрілецьким озброєнням для висадки з вертольотів або літаків;

артилерійський дивізіон трьохбатарейного складу оснащений 2С-9 “Нона”;

зенітно-ракетний дивізіон чотирьох батарейного складу на С-10. Кожна батарея артилерійського та зенітно-ракетного дивізіону має бути здатною діяти самостійно як додана до батальйону морської піхоти.

В кожному батальйоні мати мінометну батарею на базі 2С-9 “Нона” у складі взводу управління та трьох мінометних взводів.

Для забезпечення перевезення десанту необхідно мати спеціальні десантні кораблі. Одним з варіантів може бути утримання за штатами Військово-Морських Сил ЗС України вертольотоносців типу “Містраль” з розрахунку 2 кораблі на бригаду. Додатково, для переходу морем та висадки штурмового ешелону утримувати спеціальні десантні кораблі типу “Зубр” з розрахунку 3 кораблі на бригаду і 9 на полк морської піхоти.

Морський інженерний батальйон трансформувати в полк та мати в його складі інженерний батальйон з метою переобладнання цивільних суден для потреб десанту. Посадові особи вказаного батальйону повинні мати дані про цивільні судна, які можуть бути задіяні та технічно придатні для переобладнання незалежно від форми власності, в якій вони перебувають.

Висновки

На думку автора, необхідно включити до системи операцій Збройних Сил України морську десантну операцію, окремі теоретичні основи якої обґрунтовані в цій роботі на основі особливостей розвитку воєнного мистецтва в ході Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій.

Також автор вважає за необхідне внести зміни до організаційно-штатної структури Військово-Морських Сил Збройних Сил України, які полягають у необхідності утримувати за штатами мирного часу одну бригаду морської піхоти у Феодосії, одну бригаду морської піхоти в районі Одеси та полк морської піхоти в районі Керчі. Крім того, автор визначає основні зразки озброєння, якими мають бути забезпечені частини морської піхоти.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішене важливе наукове завдання, яке полягає в відтворенні підготовки, ходу та результатів Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій, виявленні спільних та особливих їх рис, встановленні внеску операцій у розвиток воєнного мистецтва та визначенні напрямів використання їх досвіду в практиці сучасного військового будівництва.

Основні наукові та практичні результати дисертаційної роботи такі:

Проведений аналіз історіографії та джерельної бази свідчить, що події Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської десантних операцій з різних точок зору та оцінок висвітлюються у значній кількості документів, спогадів, наукових та публіцистичних видань. Всі документи можна поділити за походженням на радянські (російські) та західні, а за часом – опубліковані за радянських часів та після припинення існування СРСР. При цьому кожна група має свої позитивні та негативні сторони.

У працях радянських авторів поряд з об'єктивними є оцінки притаманні воєнно-історичним дослідженням того часу: відсутність об'єктивного висвітлення ходу бойових дій із незаангажованим аналізом дій противника; замовчування помилок радянського командування у плануванні та веденні операцій; нехтування потребами врахування прийомів та способів ведення бойових дій противником. Радянська історична наука декларує Керченсько-Феодосійську та Керченсько-Ельтигенську десантні операції як успішні та такі, що досягнули визначеної мети, хоча порівняння директивних документів із визначеними завданнями військам та досягнутими результатами операцій свідчить про далеко неповне виконання завдань. У ході Керченсько-Феодосійської морської десантної операції війська не виконали подальшого завдання (наступ углиб Криму для зняття облоги Севастополя та звільнення Криму).

Сучасна російська історіографія зробила значний внесок в об'єктивне відтворення подій Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської десантних операцій. Праці сучасних істориків базуються на архівних джерелах, які довгий час були закритими для громадськості. Проте більшість праць сучасних істориків має описовий характер. До того ж вони використовують ті документи, які, хоч і розкривають перебіг подій, проте “відфільтровані” ідеологічно і відображають погляди тільки однієї сторони. Ці роботи не дають можливості дослідити особливості розвитку воєнного мистецтва та використати досвід в інтересах Збройних Сил.

Західна історіографія Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій є доволі вузькою. Головною її особливістю є те, що західні історики не мали доступу до радянських архівів, а їх роботи базуються в основному на німецьких архівних документах та спогадах воєначальників вермахту. Після припинення існування Радянського Союзу роботи, присвячені подіям морських десантних операцій в Криму на заході практично не видаються через низьку актуальність зазначеної тематики для західних дослідників, за винятком румунських. Проте і в їх дослідженнях розглядаються лише окремі аспекти бойових дій в Криму.

При дослідженні чинників, які здійснювали найістотніший вплив на хід і результати Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій, з'ясовано наступне. Замисел обох операцій, їх стратегічна мета та основні показники цілком відповідали умовам воєнно-стратегічної обстановки, що склалась на момент проведення операцій. При цьому порівняння дат виходу військ 4-го Українського фронту до Перекопу та Сиваша в результаті Мелітопольської наступальної операції наприкінці жовтня, а також завчасно спланованого на 31 жовтня початку висадки десанту на Керченський півострів дозволяє зробити висновок про те, що звільнення Криму планувалось на листопад 1943 року шляхом прориву оборони противника на Перекопському перешийку з ходу і просуванням військ 4-го Українського фронту в напрямі Севастополя разом з одночасним

наступом двох армій на Севастополь з Керченського півострова. Однак завчасно підготовлена і вміло організована оборона 17-ї армії вермахту зуміла відбити перший натиск наступу військ 4-го Українського фронту, зірвала висадку радянських військ на Керченський півострів, не допустила розширення Ельтигенського та Єникальського плацдарму і тим самим змусила радянське командування переглянути плани і перейти до підготовки Кримської наступальної операції, яка була проведена в квітні – травні 1944 року.

Военно-теоретичні засади підготовки та ведення морських десантних операцій на той час були детально викладені в Бойовому статуті Военно-морського флоту від 1939 року та Настанові по веденню морських операцій 1940 року. Проте дослідження ходу операцій дозволило встановити, що вимоги статутних документів в окремих випадках порушувались. Вивчення воєнно-теоретичних засад дозволило зняти протиріччя у класифікації Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій та визначити їх як стратегічні.

Фізико-географічні умови ведення морських десантних операцій не лише вплинули на планування та результати операцій, а й засвідчили неприпустимість нехтування погодними чинниками в ході операцій через надмірні втрати особового складу та техніки, відхилення реального перебігу операцій від запланованого і невиконання завдань окремими загонами десанту. Обидві операції проводились у штормову погоду, а Керченсько-Феодосійська за незвичної для Криму температури $-15...-17^{\circ}\text{C}$, що призвело до значних втрат особового складу та суттєвого обмеження боєздатності військ десанту через обмерзання одягу у бійців.

Найбільш проблемним аспектом матеріального та технічного забезпечення Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій була відсутність спеціальних десантних засобів, складнощі із постачанням десанту під час виконання основного завдання на березі пов'язані із блокуванням противником шляхів підвозу та

евакуації, а також низька ефективність системи відновлення ушкоджених плавзасобів.

Порівняння процесів планування, підготовки, забезпечення та ведення морських десантних операцій дозволило встановити, що при підготовці та веденні Керченсько-Ельтигенської операції в цілому було враховано як позитивний так і негативний досвід Керченсько-Феодосійської морської десантної операції. Встановлено різницю в замислі операцій, яка полягала у зменшенні кількості районів висадки, істотному зменшенні відстані переходу морем, зменшенні глибини завдань десанту на березі. У ході підготовки Керченсько-Ельтигенської операції більше уваги приділено організації розвідки, інженерній підготовці місць посадки десанту на плавзасоби. Проте в обох операціях здійснити на достатньому рівні спеціальну підготовку особового складу до дій у складі десанту не вдалося. Виявлено, що під час організації переходу морем та висадки десанту відзначається висока якість їх проведення в ході десантування підрозділів 56-ї армії в районі Жуківка – Опасна, де втрати плавзасобів та особового складу були найнижчими.

У ході виконання завдань на березі в обох випадках виникли відхилення від плану операції, пов'язані із значним зниженням боєздатності десанту через втрати під час переходу морем, висадки у крижану воду на великій глибині та відсутністю поповнення. У результаті кінцева мета десантних операцій в повному обсязі досягнута не була.

На основі німецьких та румунських джерел встановлено, що протидесантну оборону Керченського півострова наприкінці 1943 року здійснювала 17 армія вермахту. На карті дослідник відтворив систему протидесантної оборони, яка була завчасно і ретельно підготовлена та складалася з чотирьох ешелонів загальною глибиною понад 70 км. При організації протидесантної оборони командування німецьких військ завчасно передбачило можливі райони десантування радянських військ, зосередило основні зусилля на їх інженерній підготовці в інтересах протидесантної оборони, зосередило на небезпечних напрямках достатню кількість засобів

вогневої підтримки і організувало ефективну взаємодію між всіма видами і родами військ (сил), що стало однією з головних причин не виконання радянськими військами завдань Керченсько-Ельтигенської морської десантної операції

У ході дослідження визначено основні особливості воєнного мистецтва в ході Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій: зростання кількості сил і засобів, що виділяються для вирішення завдань десантної операції; вибір місця висадки в населені пункти і порти; вибір нічного часу для висадки десанту; зростання залежності результату операції від гідрометеорологічних умов на початку висадки; зростання залежності результатів морської десантної операції від якості спеціальної підготовки сил і засобів, що беруть участь в операції; залежність результатів операції від наявності спеціальних засобів перевезення і висадки десанту; зростання активності бою за висадку та інтенсивності висадки десанту, зростання ролі тісної взаємодії між всіма видами і родами військ, що беруть участь в операції, рівня оперативної та тактичної підготовки командування та штабів у ході управління діями десанту, централізації командування операцією, стійкого зв'язку, ефективної розвідки, прихованості та раптовості підготовки та початку операції, інженерного забезпечення та всебічного забезпечення дій десанту.

На підставі проведеного дослідження автор запропонував практичні рекомендації, сутність яких полягає у необхідності: включення морської десантної операції до системи операцій Збройних Сил України, окремі теоретичні положення якої запропоновано в дисертації; зміни організаційно-штатної структури Військово-Морських Сил Збройних Сил України; напрямів врахування досвіду організації протидесантної оборони Керченського півострова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

Архівний відділ Феодосійської міської ради

Фонд: "Колекція документів по історії міста Феодосії"

1. Колекція документів по історії міста Феодосії. — Спр. 40. — 193 арк.

Керченський історико-культурний заповідник

Фонд: "Керч в роки Великої Вітчизняної війни"

2. Довідковий матеріал про генерал-лейтенанта В. М. Львова — Спр. 22. — 11 арк.

3. Інженерне забезпечення Керченської операції (грудень 1941 — січень 1942). Матеріали архіву генерала Смірнова-Несвіцького. — Спр. 41. — 213 арк.

4. Матеріали архіву МО СРСР (засвідчені копії). — Спр. 49. — 43 арк.

5. Матеріали архіву МО СРСР (бойові накази, директиви, штабу ЧФ, донесення, бойові накази сд і КВМБ). — Спр. 22. — 141 арк.

6. Матеріали військово-наукової конференції з десантних операцій ЧФ в роки ВВВ 1941-42 рр. — Спр. 51. — 75 арк.

7. Огляди, підсумки операції. Матеріали архіву генерала Смірнова-Несвіцького. — Спр. 44. — 214 арк.

8. Підготовка і висадка десантів, звільнення Керченського п/о (інженерне забезпечення). Матеріали архіву генерала Смірнова-Несвіцького. — Спр. 40. — 193 арк.

9. Політдонесення про бойові дії Керченської Військово-морської бази і порядок її евакуації та частин Кримського фронту з Керчі (спогади І. О. Монастирського). — Спр. 39. — 24 арк.

10. Спогади генерал-майора Белякова О. М. — Спр. 31. — 12 арк.

11. Спогади капітана 1-го рангу Студенчикова П. П. — Спр. 32. —

17 арк.

12. Спогади Сергєєва І. Я. — Спр. 29. — 40 арк.

13. Спогади Ткаченка Олександра Семеновича. — Спр. 27. — 151 арк.

14. Спогади учасників десанту. — Спр. 30. — 74 арк.

Фонд: "Десант на Ельтиген (1943)".

15. Довідковий матеріал архіву МО СРСР і Головного управління кадрів. — Спр. 65. — 6 арк.

16. Доповідь А. І. Бодяніна "Втрати кораблів, суден і плавзасобів Чорноморського флоту і Азовської військової флотилії в ході Керченсько-Ельтигенської десантної операції". — Спр. 1584. — 23 арк.

17. Історична довідка "Морська піхота в боях на Ельтигені" і історичний нарис "Керченсько-Ельтигенська десантна операція". — Спр. 1545. — 51 арк.

18. Коротка істор. довідка 1133 сп 339 сд. — Спр. 89. — 6 арк.

19. Довідки архіву МО СРСР, Головного управління кадрів, кримського партархіву. — Спр. 574. — 67 арк.

20. Матеріали міської науково-практичної конференції присвяченої 45-річчю Керченсько-Феодосійської операції. — Спр. 1524. — 61 арк.

21. Політдонесення начальника політвідділу окремої Приморської армії 318 сд, 242 гсд (Копії архіву МО СРСР). — Спр. 96. — 19 арк.

22. Списки загиблих і похоронених у братській могилі № 1 1943 р. с. Ельтиген. — Спр. 1591. — 27 арк.

23. Спогади Роленка К.С. — Спр. 61. — 85 арк.

24. Спогади учасників десанту. Т. 1. — Спр. 131. — 148 арк.

25. Спогади учасників десанту. Т. 2. — Спр. 132. — 127 арк.

26. Спогади учасників десанту. Т. 3. — Спр. 133. — 105 арк.

27. Схема висадки десанту кораблями Азовської флотилії в районі м. Тархан в ніч на 10 листопада 1943 р. — Спр. 1114. — 9 арк.

28. Схема висадки десанту. Евакуація ельтигенівців, що прорвалися

8—11 грудня 1943 р. — Спр. 1113. — 4 арк.

29. Схема прориву десанту. — Спр. 1252. — 1 арк.

30. Схема форсування Керченської протоки, висадки десанту, переправи частин 56 армії 2—3 листопада 1943 р. — Спр. 1112. — 5 арк.

31. Фотокопії карт з архіву ВМФ СРСР (1941—1943). — Спр. 242. — 18 арк.

32. Чернов Л. Б. Спогади про легендарний десант на Ельтиген. — Спр. 478. — 17 арк.

Краєзнавчий музей м. Феодосії

33. Керченсько-Феодосійська десантна операція. — Спр. 37. — 374 арк.

34. Архів генерала Олександра Миколайовича Первушина. — Оп. 5.— Спр. 37. — 216 арк.

Центральний архів міністерства оборони Російської Федерації

35. Доклад командуючого військами Закавказького фронту № 01555/оп Начальнику Генерального штабу замысла на операцію по оволодінню Керченським півостровом. — Ф. 209. — Оп. 1185. — Д. 1. — Л. 19—20.

36. Доклад командуючого військами Закавказького фронту № 01596/оп Верховному Главнокомандуючому плану операції по оволодінню Керченським півостровом. — Ф. 209. — Оп. 1185. — Д. 1. — Л. 21—24.

37. Доклад Командуючих військами Северо-Кавказького фронту и Чорноморським флотом № 4016 Верховному Главнокомандуючому плану десантної операції в Криму. — Ф. 48а. — Оп. 1166. — Д. 12. — Л. 42—48.

38. Доклад Командуючого військами Северо-Кавказького фронту № 4249 Начальнику Генерального штабу плану операції по оволодінню Керчью. — Ф. 48а. — Оп. 1166. — Д. 12. — Л. 49—53.

39. Доклад представителів Ставки и Командуючого Приморської армією

№ 1446 Верховному Главнокомандующему плана операции по овладению Керчью. — Ф. 48а. — Оп. 1691. — Д. 235. — Л. 562—569.

40. Директива Ставки ВГК № 30253 Командующим отдельной Приморской армией и Черноморским флотом об оперативном подчинении флота командованию армии. — Ф. 48а. — Оп. 3763. — Д. 143. — Л. 294.

41. Директива Ставки ВГК № 46201 Командующему войсками Северо-Кавказского фронта, представителю Ставки о реорганизации фронта в отдельную Приморскую армию. — Ф. 48а. — Оп. 3763. — Д. 143. — Л. 288—289.

42. Директива Ставки ВГК № 30237 Командующим войсками Северо-Кавказского фронта и Черноморским флотом на воспрепятствование эвакуации противника из Крыма. — Ф. 48а. — Оп. 3763. — Д. 142. — Л. 195.

43. Приказ Ставки ВГК № 03655 о кадровых назначениях. — Ф. 48а. — Оп. 3763. — Д. 143. — Л. 262.

44. Директива Ставки ВГК № 30223 Командующему войсками Северо-Кавказского фронта об утверждении плана операции по овладению Керчью. — Ф. 48а. — Оп. 3763. — Д. 143. — Л. 255.

45. Директива Ставки ВГК № 30221 Командующим Черноморским флотом и войсками Северо-Кавказского фронта, Народному Комиссару Военно-Морского флота об увязке боевых действий флота и фронта. — Ф. 48а. — Оп. 3763. — Д. 143. — Л. 253.

46. Директива Ставки ВГК № 30207 Командующим войсками Северо-Кавказского фронта и Черноморским флотом, Народному Комиссару Военно-Морского флота об утверждении плана операций по разгрому противника в Крыму. — Ф. 48а. — Оп. 3763. — Д. 143. — Л. 238.

Центральный державний архів

вищих органів влади та управління України

Фонд КМФ-8: "Коллекция микрофильмов немецко-фашистских административных учреждений, армейских групп и их тыловых"

охранных подразделений, действовавших на оккупированных военных территориях".

47. Журнал боевых действий 19-й группы связи немецкого командования с горным румынским корпусом в районе Крыма за период с 1 октября 1943 г. по 31 января 1944 г. — Оп. 2. — Рол. 289.

48. Журнал боевых действий группы в Крыму с 1 по 20 ноября 1943 года (продолжение). — Оп. 2. — Рол. 155.

49. Журнал боевых действий группы в Крыму с 1 по 31 декабря 1943 года. Т. 3. Ч. 3. — Оп. 2. — Рол. 155.

50. Журнал боевых действий группы в Крыму с 1 по 31 ноября 1943 года. Т. 2. Ч. 2. — Оп. 2. — Рол. 155.

51. Журнал боевых действий группы в Крыму с 21 декабря 1943 года по 20 января 1944 года (черновые материалы). Т. 2. Ч. 2. — Оп. 2. — Рол. 155.

52. Журнал боевых действий группы в Крыму с 21 ноября по 31 декабря 1943 года (продолжение). — Оп. 2. — Рол. 155.

53. Журнал боевых действий за период с 31 декабря 1941 года по 31 марта 1942 г. — Оп. 2. — Рол. 233.

54. Приложения к журналу боевых действий № 1: карты Крыма и Черноморского побережья с обозначением на них расположения немецких частей по состоянию на июль — сентябрь 1943 г. — Оп. 2. — Рол. 58.

55. Приложения к журналу боевых действий № 1: оборонительные приказы и распоряжения командующего; перечень воинских подразделений, подчинённых командующему (сентябрь-ноябрь 1943 г.). — Оп. 2. — Рол. 236.

56. Приложения к журналу боевых действий № 1: карты Крыма и Черноморского побережья с обозначением на них расположения немецких частей по состоянию на июль-сентябрь 1943 г. — Оп. 2. — Рол. 238.

57. Приложения к журналу боевых действий № 2: доклады, донесения, переписка и др. материалы о высадке русских десантных войск в

Феодосии 29 декабря 1941 г. Карты г. Феодосии и морского побережья у города. — Оп. 2. — Рол. 58.

58. Приложения к журналу боевых действий № 2: донесения о состоянии путей сообщения в Крыму с приложением карт. — Оп. 2. — Рол. 58.

59. Приложения к журналу боевых действий № 2: переписка с подчинёнными подразделениями о штатах и перемещении личного состава (декабрь 1941 — март 1942). — Оп. 2. — Рол. 59.

60. Приложения к журналу боевых действий: карты и планы Крыма и Черноморского побережья Крыма. — Оп. 2. — Рол. 234.

61. Приложения к журналу боевых действий: приказы и распоряжения 19-й группы связи в штаб 17-й немецкой армии о боевых операциях в Крыму за период с 1 по 30 января 1944 г. — Оп. 2. — Рол. 290.

62. Приложения к журналу боевых действий: приказы по корпусу и оперативные донесения 19-й группы связи в штаб 17-й немецкой армии о боевых операциях в Крыму за период с 1 октября 1943 г. по 31 января 1944 г. — Оп. 2. — Рол. 290.

МОНОГРАФІЇ, ПУБЛІКАЦІЇ, СТАТТІ

63. Абрамов Е. П. Морская пехота в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. : автореф... дис. д-ра истор. наук : 07.00.02 "Отечественная история" / Е. П. Абрамов. — С-Пб. : Институт военной истории Министерства обороны Российской Федерации, 2007. — 49 с.

64. Абрамов Е. П. "Черные дьяволы". Морская пехота в Великой Отечественной войне. 1941—1945 гг. / Е. П. Абрамов. — М. : Яуза, Эксмо, 2008. — 640 с.

65. Артиллерия в наступательных операциях Великой Отечественной войны: в 2 кн. — М. : Воениздат, 1965. — Кн. 2. — 715 с.

66. Артиллерия в наступательных операциях Великой Отечественной войны: в 2 кн. — М. : Воениздат, 1965. — Кн. 2 (Альбом схем). — 54 сх.

67. Ачкасов В. Советское военно-морское искусство в Великой Отечественной войне / В. Ачкасов, Н. Павлович. — М. : Воениздат, 1973. — 403 с.
68. Басистый Н. Е. Море и берег / Басистый Н. Е. — М. : Воениздат, 1970. — 216 с.
69. Басов А. В. Крым в Великой Отечественной войне 1941—1945 / Басов А. В. — М., 1987. — 123 с.
70. Басов А. В. Флот в Великой Отечественной войне 1941—1945. Опыт оперативно-стратегического применения / Басов А. В. — М. : Наука, 1980. — 304 с.
71. Безсмертя. Книга Пам'яті України 1941—1945. — К. : Пошуково-видавниче агенство “Книга Пам'яті України”, 2000. — 944 с.
72. Бережинский В. Г. Керченско-Феодосийская десантная операция (26 декабря 1941 г. — 2 января 1942 г.) / В. Г. Бережинский, А. А. Храпаль. — К. : Украинский институт военной истории, 2004. — 86 с.
73. Бешанов В. В. Год 1942 / Бешанов В. В. — Мн. : Харвест, 2003. — 624 с.
74. Боевая летопись военно-морского флота 1941—1942. — М. : Воениздат, 1983. — 496 с.
75. Боевые действия Советской Армии в Великой Отечественной войне 1941—1945. Краткий военно-исторический очерк : в 2 т. / Военно-научное управление Генерального штаба. Военно-исторический отдел. — М. : Воениздат, 1958. — Т. 2. (Январь 1944 г. — сентябрь 1945 г.). — 340 с.
76. Брицький П. П. Україна у Другій світовій війні (1939—1945 рр.) / Петро Павлович Брицький. — Чернівці : Чернівецький держ. університет, 1995. — 115 с.
77. В большом наступлении : воспоминания, очерки и документы об освобождении Украины в 1943—1944 гг. — М. : Воениздат, 1964. — 495 с.
78. Важнейшие операции Великой Отечественной Войны / [под общей редакцией доктора исторических наук полковника П. А. Жилина]. М. :

Воениздат МО СССР, — 1956. — 623 с.

79. Вайнер Б. А. Советский морской транспорт в Великой Отечественной войне / Вайнер Б. А. — М. : Воениздат, 1989. — 303 с.

80. Ванеев Г. И. Севастополь 1941—1942 : хроника героической обороны: у 2 кн. Книга 1 (30.10.1941—02.01.1942)/ Геннадий Иванович Ванеев — К. : Украина, 1995. — 254 с.

81. Ванеев Г. И. Севастополь 1941—1942 : хроника героической обороны: у 2 кн. Книга 2 (02.01—05.07.1942)/ Геннадий Иванович Ванеев — К. : Украина, 1995. — 286 с.

82. Василевский А. М. Дело всей жизни: в 2 кн. / Василевский А. М. — [6-е изд.]. — М., 1988. — Кн. 1. — 208 с.

83. Великая Отечественная война 1941—1945: Военно-исторические очерки. — Москва, 1998. — 313 с.

84. Великая Отечественная война Советского Союза 1941—1945: Краткая история / [3-е изд., испр. и доп.]. — М. : Воениздат, 1984. — 560 с.

85. Верт А. Россия в войне 1941—1945 / Верт А.; [пер. с англ.]. — М. : Прогресс, 1967. — 776 с.

86. Вершинин К. А. Четвертая воздушная / Вершинин К. А. — М. : Воениздат, 1975. — 274 с.

87. Военная наука : [теоретический труд / под ред. И. Н. Родионова]. — М. : ВАГШ, 1992. — 192 с.

88. Военное искусство во Второй мировой войне : стратегия и оперативное искусство. — М. : Военная академия Генерального штаба ВС СССР им. К. Е. Ворошилова, 1973. — 678 с.

89. Военные кадры советского государства в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. — М. : ВАФ, 1963. — 324 с.

90. Войска ПВО страны в Великой Отечественной войне 1941—1945 (краткая хроника). — М. : Воениздат, 1981. — 375 с.

91. Войска связи в годы Великой Отечественной войны / [под ред. И. Т. Пересыпкина] // Войска связи Советской Армии. Краткий очерк. — М. :

Воениздат, 1948. — С. 77—146.

92. Ворков С. С. Мили мужества / С. С. Ворков — [2-е изд., доп.]. — К. : Политиздат Украины, 1987. — 112 с.

93. Воробьев В. Борьба за черноморские базы в 1941—1942 гг. / Воробьев В. // Военная мысль. — 1957. — № 7. — С. 51—69.

94. Воробьев Ф. Д. Великая Отечественная война Советского Союза 1941—1945 гг. : краткий военно-исторический очерк / Ф. Д. Воробьев, В. М. Кравцов. — М. : Воениздат МО СССР, — 1961. — 456 с.

95. Воробьев Ф. Д. Освобождение Правобережной Украины / Воробьев Ф. Д. — М. : Госполитиздат, 1945. — 48 с.

96. Воробьев Ф. Д. Победы Советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. (краткий очерк). / Ф. Д. Воробьев, В. М. Кравцов. — М. : Воениздат, 1954. — 431 с.

97. Воронин К. И. И нет конца тревогам...: [Военные мемуары] / Воронин К. И. — [2-е изд., доп.]. — К. : Украина, 1991. — 287 с.

98. Временное наставление по ведению военно-морских операций. (НМО-40). — М. : Воениздат, 1940. — 240 с.

99. Вторая мировая война 1939—1945 гг / [Военно-исторический очерк / под ред. С. П. Платонова]. — М. : Воениздат, 1958. — 931 с.

100. Вторая мировая война 1939—1945 гг / [Краткий военно-исторический очерк (Альбом схем) / под ред. С. П. Платонова]. — М. : Воениздат, 1958. — 32 сх.

101. Вторая мировая война. Итоги и уроки. — М. : Воениздат, 1985. — 448 с.

102. Вьюненко Н. П. Военные флотилии в Великой Отечественной войне / Н. П. Вьюненко, Р. Н. Мордвинов. — М. : Воениздат МО СССР, 1957. — 272 с.

103. Вьюненко Н. П. Использование сил флота в начале войны / Н. П. Вьюненко // Военная мысль. — 1968. — № 1 (83). — С. 22—28.

104. Вьюненко Н. П. Черноморский флот в Великой Отечественной

войне / Вьюненко Н. П. — М. : Воениздат, 1957. — 368 с.

105. Гаккель А. М. История военно-морского искусства / Гаккель А. М., Замчалов А. Н., Бензин К. В. — Л. : ВМА им. А. А. Гречко, 1980. — 425 с.

106. Галкин Ф. И. Танки возвращаются в бой: [Военные мемуары] / Галкин Ф. И. — М. : Воениздат, 1964. — 288 с.

107. Гальдер Ф. Военный дневник. В 4 т. Т. 3 [в 2 кн.]. Книга вторая (1.10 1941—24.9 1942) / Гальдер Ф.; [пер. с нем. И. Глаголева]. — М. : Воениздат МО СССР, 1971. — 368 с.

108. Гернгросс В. М. На мостике тральщика / Гернгросс В. М. — М. : Воениздат, 1979. — 158 с.

109. Гладков В. Ф. Десант на Эльтиген : [военные мемуары] / Гладков В. Ф. — М. : Воениздат, 1972. — 240 с.

110. Голиков С. Выдающиеся победы Советской Армии в Великой Отечественной войне / Голиков С. — М. : Госполитиздат, 1952. — 280 с.

111. Горелов В. І. Керченсько-Феодосійська десантна операція 1941—1942 років / Володимир Іванович Горелов // Україна в полум'ї війни 1941—1945. — К. : Україна, 2005. — С. 114—127.

112. Горшков С. Г. Морская мощь государства / Горшков С. Г. — М. : Воениздат, 1976. — 231 с.

113. Горшков С. Г. На южном приморском фланге (осень 1941 г.—весна 1944 г.) / Горшков С. Г. — М. : Воениздат, 1989. — 286 с.

114. Гречко А. А. Битва за Кавказ / Гречко А. А. — М. : Воениздат, 1967. — 363 с.

115. Гриф секретности снят: Потери Вооруженных Сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах: [статистическое исследование]. — М. : Наука, 1993. — 432 с.

116. Грылев А. Н. Днепр — Карпаты — Крым. Освобождение Правобережной Украины и Крыма в 1944 году / Грылев А. Н. — М. : Наука, 1970. — 352 с.

117. Гуркин В. В. Людские потери Советских Вооруженных Сил в 1941—1945 гг. Новые аспекты / В. В. Гуркин // Военно-исторический журнал. — 1999. — № 2. — С. 1—13.

118. Дашичев В. И. Совершенно секретно! Только для командования. Стратегия фашистской Германии в войне против СССР. Документы и материалы / Составитель полковник В. И. Дашичев. — М. : Наука, 1967. — 752 с.

119. Дашичев В. И. Банкротство стратегии германского фашизма : Очерки, документы и материалы / Дашичев В. И. — М. : Наука, 1973. — Т. 2: Агрессия против СССР. Падение "Третьей империи" 1941—1945. — 1973. — 665 с.

120. Действия Военно-Морского флота в Великой Отечественной войне. — М. : Воениздат, 1956. — 420 с.

121. Денисов К. Д. Под нами — Черное море: [Военные мемуары] / Денисов К. Д. — М. : Воениздат, 1989. — 351 с.

122. Десюк Г. Нерасторжима связь времен... / Десюк Г. — Феодосия : ООО РА "Арт Лайф", 2005. — 132 с.

123. Дударенко М. Л. Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941—1945 / Дударенко М. Л., Перечнев Ю. Г., Елисеев В. Т. — М. : Воениздат, 1985. — 598 с.

124. Елисеев И. Керченско-Феодосийская десантная операция / И. Елисеев // Морской сборник. — 1971. — № 11. — С. 66—71.

125. Ерёменко А. И. Годы возмездия. 1943—1945. — 2-е изд. — М.: Финансы и статистика, 1985. — 424 с.

126. Єхануров Ю. І. Забезпечення обороноздатності України. Реалії та міфи / Ю. І. Єхануров // Наука і оборона. — 2009. — № 3. — С. 3—10.

127. Жуков Г. К. Спогади і роздуми / Георгій Костянтинович Жуков ; [пер. з рос. А. М. Шевченко, А. О. Стась, Г. Г. Кулинич]. — К. : Політвидав України, 1985. — 841 с.

128. Замчалов А. Н. История военно-морского искусства. Советское

военно-морское искусство в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. : [учебник для слушателей военных академий] / Замчалов А. Н. — Л. : ВМА им. А. А. Гречко, 1987. — 469 с.

129. Замятин Н. М. Десантная операция (подготовка, организация и проведение МДО) / Н. М. Замятин // Военная мысль. — 1942. — № 7. — С. 63—70.

130. Замятин Н. М. Керченская операция (декабрь 1941 г. — январь 1942 г.) : [краткий очерк] / Замятин Н. М. — М. : Воениздат, 1943. — 52 с.

131. Зубков А. И. Керченско-Феодосийская десантная операция / Зубков А. И. — М. : Воениздат, 1974. — 93 с.

132. Иволгин А. И. Минирование в Великой Отечественной войне / А. И. Иволгин // Военно-исторический журнал. — 1948. — № 5. — С. 21—24.

133. Инженерное обеспечение наступательных действий Советской Армии в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. — М. : Военно-научное общество при ЦДСА, 1968. — 110 с.

134. Инженерные войска в боях за Родину. — М. : Воениздат, 1970. — 424 с.

135. История военно-морского искусства. — М., 1969. — С. 39—40.

136. История второй мировой войны 1939—1945. — Москва : Воениздат МО СССР, 1975. — 536 с.

137. Історія війн і воєнного мистецтва (стратегія і оперативне мистецтво) : Підручник для слухачів НАОУ / [В. Б. Толубко, М. І. Рибак, С. В. Сидоров та ін.]. — К. : НАОУ, 2003. — 328 с.

138. К вопросу об организации десантных операций // Информационный бюллетень. — М. : Воениздат, 1944. — № 7. — С. 25—34.

139. Кессельринг А. Итоги Второй мировой войны. Выводы побеждённых / Кессельринг А., Гудериан Г., Типпельскирх Г. — С-Пб. : Полигон; М. : АСТ, 1998. — 534 с.

140. Кирин И. Д. Черноморский флот в битве за Кавказ / Кирин И. Д. — М. : Воениздат, 1958. — 291 с.

141. Коваль М. В. Народ України на зламі епох / М. В. Коваль // Теоретичні проблеми вітчизняної історії, історіографії та джерелознавства. — К. : Вища школа, 1993. — С. 141—158.
142. Коваль М. В. Україна в Другій світовій та Великій Вітчизняній війнах (1939—1945) / Коваль М. В. — К., 1999. — 687 с.
143. Командование корпусного и дивизионного звена Советских Вооруженных Сил периода Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. — М. : ВАФ, 1964. — 572 с.
144. Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября — 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. — М. : Воениздат, 1954. — 204 с.
145. Костриченко В. Десантные операции Советского флота на Черном море в Великой Отечественной войне / В. Костриченко // Флот України. — 2004. — № 5. — С. 14—19.
146. Кошелев С. П. Страница Феодосийского десанта: записки военного корреспондента / Кошелев С. П. — М. : Политиздат, 1979. — 104 с.
147. Краснознаменный Черноморский флот / [Болгари П. П., Зоткин Я. Ф., Корниенко Д. И. и др.]. — [3-е изд., испр. и доп.]. — М. : Воениздат, 1987. — 334 с.
148. Крутіков С. О. Керченсько-Ельтигенська десантна операція / С. О. Крутіков // Україна в полум'ї війни 1941—1945. — К. : Україна, 2005. — С. 244—250.
149. Кузнецов Н. Г. Курсом к победе / Кузнецов Н. Г. — [2-е изд.]. — М. : Воениздат, 1989. — 171 с.
150. Кузнецов Н. Г. Накануне / Кузнецов Н. Г. — М. : Воениздат, 1966. — 243 с.
151. Кулаков Н. М. Доверено флоту: [Военные мемуары] / Кулаков Н. М. — М. : Воениздат, 1985. — 320 с.
152. Лаврентьев Н. М. Авиация ВМФ в Великой Отечественной войне / [Лаврентьев Н. М., Демидов Р. С., Кучеренко Л. А., Храмов Ю. В.]. — М. :

Воениздат, 1983. — 276 с.

153. Лиддел-Гарт Б. Вторая мировая война / Лиддел-Гарт Б. — М. : Воениздат, 1976. — 680 с.

154. Лисов И. И. Десантники / Лисов И. И. — М. : Воениздат, 1968. — 320 с.

155. Литвин Г. А. Освобождение Крыма (ноябрь 1943 г. — май 1944 г.). Документы свидетельствуют / Г. А. Литвин, Е. И. Смирнов. — М. : Агентство "Кречет", 1994. — 361 с.

156. Логин В. Т. Диалектика военно-исторического исследования / Логин В. Т. — М. : Наука, 1979. — 221 с.

157. Мазунин Н. Керченско-Феодосийская десантная операция / Н. Мазунин // Военно-исторический журнал. — 1976. — № 12. — С. 32—44.

158. Малюга В. М. Українські збройні формування : історія та сучасність : навчальний посібник / Валерій Миколайович Малюга. — К. : НАОУ, 2007. — 410 с.

159. Малюга В. М. Політична робота в Керченсько-Ельтигенській десантній операції / В.М. Малюга, В.М. Грицюк. — К. : НАОУ, 2009. — 54 с.

160. Манштейн Э. Утерянные победы / Манштейн Э. — М. : АСТ; С-Пб. : Terra Fantastica, 1999. — 256 с.

161. Марков И. Керченско-Феодосийская десантная операция (декабрь 1941 — январь 1942 гг.) / Марков И. — М. : Воениздат, 1956. — 56 с.

162. Мидельдорф Э. Тактика в русской кампании / Мидельдорф Э.; [пер. с нем.]. — М. : Воениздат, 1958. — 367 с.

163. Митчем С. Командиры "Третьего рейха" / С. Митчем, Дж. Мюллер. — Смоленск : Русичи, 1995. — 320 с.

164. Морозов М. Десанты Великой Отечественной войны / Морозов М., Платонов А., Гончаров В. — М. : Яуза, Эксмо, 2008. — 512 с.

165. Москаленко К. С. На юго-западном направлении. Воспоминания командарма: в 2 кн. / Москаленко К. С. — М. : Наука, 1973. — Кн. 2: 1943—

1945. — 644 с.

166. Муковський І. Т. Звитяга і жертовність: Українці на фронтах Другої світової війни / І. Т. Муковський, О. Є. Лисенко. — К. : Пошуково-вид. агентство "Книга пам'яті України", 1996. — 568 с.

167. Мюллер-Гиллебранд Б. Сухопутная армия Германии 1933—1945: в 3 т. / Мюллер-Гиллебранд Б.; [пер. с нем.]. — М. : Воениздат, 1976. — Т. 3 : Война на два фронта. — 416 с.

168. Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине 1941—1945 : в 2 кн. — К. : Наукова думка, 1985. — Кн. 2. — 432 с.

169. Науменко В. Г. Просто фронт (о морском десанте у Феодосийских берегов) / Науменко В. Г. — М. : Прометей, 2006. — 192 с.

170. Невзоров Б. И. Май 1942-го: Ак-Монай, Еникале / Б. И. Невзоров // Военно-исторический журнал. — 1992. — № 8. — С. 33—34.

171. Некоторые выводы по десантным операциям за 1941 г. // Сборник материалов по изучению опыта войны. — М. : Воениздат, 1942. — № 1. — С. 9—18.

172. Ольсутынский Л. Захват военно-морских баз в ходе наступательных операций Второй мировой войны и Великой Отечественной войны / Л. Ольсутынский // Морской сборник. — 1974. — № 11. — С. 20—26.

173. Операции Советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. : военно-исторический очерк. Т. 1. — М. : Воениздат, 1958. — 734 с.

174. Операции Советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. : военно-исторический очерк. Т. 1 (альбом схем). — М. : Воениздат, 1958. — 41 схема.

175. Операции Советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. : военно-исторический очерк. Т. 2. — М. : Воениздат, 1958. — 520 с.

176. Операции Советских Вооруженных Сил в Великой

Отечественной войне 1941—1945 гг. : военно-исторический очерк. Т. 2 (альбом схем). — М. : Воениздат, 1958. — 35 схем.

177. Первушин А. Н. Дороги, которые мы не выбирали / Первушин А. Н. — М. : ДОСААФ, 1974. — 271 с.

178. Пересыпкин И. Т. Военная радиосвязь / Пересыпкин И. Т. — М. : Воениздат, 1962. — 300 с.

179. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.03 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 39. — С. 351.

180. Проценко В. Т. Мгновение решает все: [Военные мемуары] / Проценко В. Т. — М. : Воениздат, 1973. — 240 с.

181. Ратніков Б. М. Воєнно-стратегічна обстановка у Чорноморському регіоні на початок літа 1941 року / Борис Михайлович Ратніков // Збірник наукових праць "Труди академії". — 2009. — №2(89). — С. 232—237.

182. Ратніков Б. М. Характеристика джерельної бази дослідження розвитку воєнного мистецтва в морських десантних операціях в Криму (1941—1944 р.р.) / Б. М. Ратніков // Наукові записки Вінницького педагогічного університету. Серія "Історія". — 2009. — Вип. XV. — С. 292—299.

183. Ратніков Б. М. Напрями використання історичного досвіду підготовки та ведення Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій у сучасних умовах / Борис Михайлович Ратніков // Збірник наукових праць "Труди університету". — 2009. — № 2(92). — С. 205—211.

184. Ратніков Б. М. Чорноморський флот напередодні Великої Вітчизняної війни / Б. М. Ратніков // Матеріали науково-практичної конференції "Соціально-економічні, психологічні та історичні аспекти трансформації Збройних Сил України", [6 листопада 2008 р.]. — Київ : НАОУ, 2008. — С. 354—358.

185. Радецький В. Г. Розвиток воєнного мистецтва у війнах періоду

другої половини ХХ століття: [монографія] / Радецький В. Г. — К. : НАОУ, 2006. — 243 с.

186. Развитие Советского военного искусства в годы Великой Отечественной войны (1941—1945 г.г.) : [учебное пособие]. — М. : ВПА, 1978. — 260 с.

187. Рибак М. І. Воєнне мистецтво в локальних війнах після Другої світової війни / М. І. Рибак, Ю. Т. Бадах. — К. : НАОУ, 2000. — 172 с.

188. Рибак М. І. Розвиток воєнного мистецтва у Першій та Другій світових війнах: методичний посібник / [М. І. Рибак, С. В. Сидоров, В. Д. Макаров та ін.]. — К. : НАОУ, 2008. — 56 с.

189. Рибак М. І. Проблеми воєнно-історичної науки в Україні: [воєнна історія] / М. І. Рибак, С. В. Сидоров // Наука і оборона. — 1998. — № 1. — С. 24—55.

190. Руге Ф. Война на море 1939—1945 / Руге Ф. — М. : АСТ, С-Пб. : Полигон, 2000. — 237 с.

191. Руководство по высадке морских десантов. — М. : Воениздат МО СССР, 1966. — 95 с.

192. Руснак І. С. Загальні основи воєнної науки та її взаємозв'язок з іншими науками / І. С. Руснак // Наука і оборона. — 1999. — № 1. — С. 17—22.

193. Русский архив: Великая Отечественная война: Генеральный Штаб в годы Великой Отечественной войны: Документы и факты. 1941 г. — М. : "Терра", 1999. — Т. 23 (12-1). — 328 с.

194. Русский архив: Великая Отечественная война: Генеральный Штаб в годы Великой Отечественной войны: Документы и факты. 1942 г. — М. : "Терра", 1999. — Т. 23 (12-2). — 464 с.

195. Русский архив: Великая Отечественная война: Генеральный Штаб в годы Великой Отечественной войны: Документы и факты. 1943 г. — М. : "Терра", 1999. — Т. 23 (12-3). — 572 с.

196. Русский архив: Великая Отечественная война: Ставка ВГК:

Документы и материалы. 1941 г. — М. : "Терра", 1996. — Т. 16 (5-1). — 618 с.

197. Русский архив: Великая Отечественная война: Ставка ВГК: Документы и материалы. 1942 г. — М. : "Терра", 1999. — Т. 16 (5-2). — 624 с.

198. Русский архив: Великая Отечественная война: Ставка ВГК: Документы и материалы. 1943 г. — М. : "Терра", 1999. — Т. 16 (5-4). — 368 с.

199. Русский архив: Великая Отечественная: Приказы народного комиссара обороны СССР 22 июня 1941 г.—1942 г. — М. : "Терра", 1997. — Т. 13 (2-2). — 448 с.

200. Салагин Я. Т. Опыт десантных операций в Отечественную войну 1941—1945 гг. / Салагин Я. Т. — М. : Военное издательство, 1947. — 424 с.

201. Салтыков Н. Д. Докладываю в Генеральный штаб / Салтыков Н. Д. — М. : Воениздат, 1983. — 231 с.

202. Сборник военно-исторических материалов войны: август — октябрь 1943 г. — М. : Воениздат, 1943. — №8. — 160 с.

203. Сборник документов Верховного Главнокомандования за период Великой Отечественной войны / под ред. А. Н. Грылева. — [вып. 3 (январь — декабрь 1943 года)]. — М. : Воениздат, 1969. — 480 с.

204. Сборник материалов по опыту боевой деятельности ВМС. — М. : Упр-е военно-морского изд-ва НК ВМФ Союза ССР, 1949. — № 37. — 272 с.

205. Сидоров С. В. Радянське воєнне мистецтво (1918—1991 рр.) : історіографічний нарис : монографія. — К. : НАОУ, 2006. — 564 с.

206. Симонов К. М. Работаю в «Красной звезде» / К. М. Симонов. — М. : Художественная литература, 1993. — 217 с.

207. Симонов К. М. Разные дни войны. Дневник писателя / Симонов К. М. — М. : Художественная литература, 1982. Т. I. — 479 с., Т. II. — 688 с.

208. Смирнов С. С. Разгром / С. С. Смирнов // Великая

Отечественная... Военная публицистика и фронтовые очерки. — М. : Худ. лит., 1966. — С. 419—437.

209. Советская артиллерия в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. — М. : Воениздат, 1960. — 800 с.

210. Советские Военно-Воздушные Силы в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. — М. : Воениздат, 1968. — 451 с.

211. Советские морские десанты в оценке зарубежной военной литературы // Военно-исторический журнал. — 1960. — № 3. — С. 53 — 65.

212. Советское военное искусство в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. : в 3 т. Т. 1. / Военно-научное управление Генерального штаба. — М. : Воениздат, 1962. — 752 с.

213. Советское военное искусство в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. : в 3 т. Т. 2. / Военно-научное управление Генерального штаба. — М. : Воениздат, 1962. — 408 с.

214. Советское военно-морское искусство. — М. : Воениздат, 1975. — 262 с.

215. Совместные действия Сухопутных войск с Военно-Морским флотом и военными речными флотилиями : [информационный бюллетень]. — М. : Воениздат, 1946. — № 51. — С. 4—34.

216. Старшинов Н. В. Зарево над волнами / Старшинов Н. В. — Симферополь : "Таврия", 1971. — 159 с.

217. Статюк И. Керченско-Феодосийская десантная операция 1941—1942 / Статюк И. — М. : ООО Издательство „Цейхгауз“, 2007. — 48 с.

218. Стратегический очерк Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. — М. : Воениздат, 1961. — 984 с.

219. Стратегический очерк Великой Отечественной войны 1941—1945 гг : альбом схем. — М. : Воениздат, 1961. — 17 схем.

220. Строков А. А. История военного искусства / Строков А. А. — М. : Военное издательство, 1967. — 712 с.

221. Суходольский В. Главный причал / Суходольский В. — М. :

Красная звезда, 1979. — № 117 от 24 декабря.

222. Тейлор А. Дж. П. Вторая мировая война: Два взгляда / Тейлор А. Дж. П. — М. : Мысль, 1995. — 556 с.

223. Типпельскирх Г. История Второй мировой войны / Типпельскирх Г. — М. : Иностранная литература, 1956. — 325 с.

224. Токарев Н. Военно-морской флот в Отечественной войне / Токарев Н. — М. : Госполитиздат, 1943. — 63 с.

225. Толубко В. Б. Основні закономірності сучасних локальних війн та збройних конфліктів: [навчальний посібник] / Толубко В. Б., Бут Ю. І., Косевцов В. О. — К. : НАОУ, — 2002. — 68 с.

226. Трубайчук А. Ф. Друга світова війна (Коротка історія) / Трубайчук А. Ф. — К. : Наукова думка, 1995. — 192 с.

227. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг. В 3 т. Т. 1. — К. : Политиздат Украины, 1975. — 714 с.

228. Уткін О. І. Донбаська наступальна операція 1943 року / Олександр Іванович Уткін // Україна в полум'ї війни 1941—1945. — К. : Україна, 2005. — С. 198—207.

229. Уткін О. І. Наш та їхній рахунки війни. Велика Вітчизняна. Людські та військово-технічні втрати у світлі останніх досліджень / Олександр Іванович Уткін // Політика і час. — 2005. — № 7. — С. 50—57.

230. Уткін О. І. Україна в Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр. / Олександр Іванович Уткін // Історія слов'янських народів : дослідження актуальних проблем. Вип. 8. "Україна і Польща в горнилах Другої світової війни". — К. : Національний педагогічний університет, 2005. — С. 29—53.

231. Фуллер Дж. Ф. Вторая мировая война 1939—1945. Стратегический и тактический обзор / Фуллер Дж. Ф. ; [пер. с англ.]. — М. : Иностранная литература, 1956. — 550 с.

232. Хорьков Г. И. Советские надводные корабли в Великой Отечественной войне / Хорьков Г. И. — М. : Воениздат, 1981. — 321 с.

233. Хренов А. Ф. Мосты к победе / Хренов А. Ф. — М. : Воениздат, 1982. — 222 с.
234. Черемухин К. А. Материально-техническое обеспечение вооруженной борьбы / К. А. Черемухин // Стратегический очерк Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. — М. : Воениздат, 1961. — С. 963—968.
235. Шеер Р. Германский флот в Мировую войну / Шеер Р. — М. : Эксмо, Изографус; С-Пб. : Terra Fantastica, 2002. — 672 с.
236. Шиловский Е. Характерные черты советского военного искусства на третьем году войны / Е. Шиловский // Военная мысль. — 1944. — № 5—6. — С. 11—21.
237. Шломин В. Материальное обеспечение морских десантов / В. Шломин // Военно-исторический журнал. — 1979. — № 9. — С. 45—51.
238. Штеменко С. М. Генеральный штаб в годы войны: в 2 кн. / Штеменко С. М. — [2-е изд.]. — М., 1985. — Кн. 1. — 341 с.
239. Юон К. Советские десантные операции в Крыму в 1941—1942 гг. / К. Юон // Марине рундшау. — 1962. — № 12. — С. 25—38.
240. Armata romana 1941—1945 / [Scafes C., Serbanescu H., Scafes I., Andonie C.]. — Bucurest : Editura R.A.I., 1996. — 293 p.
241. Bernad D. Rumanian Air Force, the prime decade 1938—1947 / D. Bernad // Squadron — № 3. — 1999. — P. 8—17.
242. Bessarabien — Ukraine — Krim: Der Siegeszug deutscher und rumanischer Truppen. — Berlin : B. V. T., 1943. — 97 p.
243. Das Verkehrswesen der ukrainischen Gebiete. — Berlin, 1942. — 72 p.
244. Die Ukraine und die angrenzenden Gebiete. — Konigsberg, 1941. — 81 p.
245. Dutu A. Armata Romana in al Doilea Razboi Mondial (1941-1945) / Dutu A., Dobre F., Loghin L. — Bucurest : Editura Enciclopedica, 1999. — 274 p.
246. Europas Soldaten berichten uber die Sowjetunion. — Berlin, 1942. — 83 p.

247. Hitler, Antonescu: Caucazul si Crimea / J. Rotaru, L. Moise, V. Zodan, T. Oroian. — Bucurest : Paideia, 1998. — 177 p.
248. Kampferlebnisse aus dem Feldzug gegen Sowjetrussland 1941/42: Nach Schilderungen von Frontkämpfer. — Berlin, 1943. — 124 p.
249. Koslinski N. Marina Romana in al Doilea Razboi Mondial. Vol. II. / N. Koslinski, R. Stanescu. — Bucurest : Editura Fat-Frumos, 1997. — 316 p.
250. Luftgeografische Einzelheft: Transkaukasien. — Berlin, 1943. — 153 p.
251. Pandea A. Romanii in Crimeea / A. Pandea, E. Ardeleanu. — Bucurest : Editura Militara, 1995. — 289 p.
252. Victor Nitu. Romania 1939—41 [Электронный ресурс] / Victor Nitu. — Режим доступа: <http://www.worldwar2.ro/operatii/?article=3>. — Заголовок з екрану.
253. Victor Nitu. The 3rd Army in the Ukraine and Crimea — 1941 [Электронный ресурс] / Victor Nitu. — Режим доступа: <http://www.worldwar2.ro/operatii/?article=6>. — Заголовок з екрану.
254. Victor Nitu. “Festung” Crimea — 1943/44 [Электронный ресурс] / Victor Nitu. — Режим доступа: <http://www.worldwar2.ro/operatii/?article=14>. — Заголовок з екрану.
255. Voyetkhov B. The Last days of Sevastopol / Voyetkhov B. — N-Y., 1943. — 213 p.
256. Werner M. Attack can win 43 / Werner M. — Boston, 1943. — 76 p.
257. World War II: German military studies. — N-Y., 1979. — 547 p.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

На правах рукопису

Ратніков Борис Михайлович

УДК: 355.462.7 (477.75)"1941/1943"(043)

**МОРСЬКІ ДЕСАНТНІ ОПЕРАЦІЇ В КРИМУ
(1941–1943 рр.)**

ДОДАТКИ

20.02.22 – військова історія

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:
Радецький Віталій Григорович,
кандидат історичних наук, доцент

Київ–2010

ДОДАТКИ**Додаток А****Плануючі та директивні документи по
Керченсько-Феодосійській десантній операції****Додаток А.1****Доповідь командуючого військами Закавказького фронту
Начальнику Генерального штабу замислу на операцію по оволодінню
Керченським півостровом****14. 20****26.11.41 г.**

По выполнении ближайшей задачи Южным фронтом – овладении Ростовом, Таганрогом и развитии дальнейшего наступления на этом участке считаю целесообразным начать операцию по овладению Керченским полуостровом. Цель действия: не допустить вывода войск из Крыма и ослабить его наступление на Севастополь. Задача: овладеть Керченским полуостровом выходом на фронт Насыр, Сейтджеут.

Состав сил: 7–8 сд, 132, 134 АДДД и ВВС 51-й и 56-й армий, 3–4 артполка АРГК, 3–4 танб, ЧФ, АЭВФ с привлечением всех плавучих средств морей.

План действия: выброской морских десантов на м. Хрони, маяк Кизаульский при одновременной высадке парашютного десанта (700–900 чел.) овладеть восточным берегом Керченского полуострова; в последующем начать переброску основных сил на Керченский полуостров с задачей развивать наступление на фронт Тулумчак, Феодосия. ЧФ и АЭВФ содействуют выброске морских десантов и проводят огневое содействие флангам наступающих войск. ВВС не допускают подхода свежих сил к Керченскому полуострову, прикрывают выброску морских десантов и ЧФ, подавляют сопротивление противника на восточном берегу Керченского полуострова.

Для подготовки операции потребуется 7–8 дней с привлечением ЧФ и АЭВФ.

Для проведения операции привлечь две армии — 51 и 56.

Прошу Вашего разрешения немедленно приступить к подготовке указанной операции.

№ 4499. Козлов, Соломко, Толбухин.

Джерело інформації: ЦАМО. – ф. 209. – оп. 1185. – спр. 1. – арк. 19–20.

Додаток А.2

**Доповідь командуючого військами Закавказького фронту
Верховному Главнокомандуючому плану операції по оволодінню
Керченським півостровом**

16.00

30.11.41 г.

Карта 500 000

Исполняя Ваш приказ, докладываю план операции по овладению Керченским полуостровом:

1. Цель. Не допустить вывода войск противника из Крыма и ослабить его наступление на Севастополь.

Задача. Овладеть Керченским полуостровом выходом на фронт; Тулумчак, Феодосия, а в дальнейшем – Крым.

2. Проведение операции возможно при условии:

а) овладения Южным фронтом Таганрог и дальнейшего наступления на Мариуполь;

б) удержания Севастопольского плацдарма, для чего необходима немедленно усилить гарнизон города Севастополь одной сд из состава Закфронта (из 46 армии западная Грузия).

3. Идея операции. Высадкой морских десантов, при одновременной высадке парашютного десанта, овладеть восточным берегом; Керченского полуострова, в последующем переброской основных сил на полуостров уничтожить керченскую группировку противника и выйти на фронт Тулумчак, Феодосия.

4. Состав сил и средств: армейских управлений – 2; стрелковых дивизий – 9; стрелковых бригад – 3; танкбатов – 4; артполков, АРГК – 4; артдивизион – 1; зенитных дивизионов – 10; понтонных батальонов – 2; инженерных батальонов – 4; огнемётная рота – 1; дивизион ГМП – 1; АЗВФ и ЧФ.

5. План действия. А. 51-й армии в составе трех сд, одной сбр,

усиленных тремя артиллерийскими полками РГК, двумя мотопонтонными батальонами, тремя инжбатальонами, АЗВФ, из района м. Ахиллеон, коса Чушка, коса Тузла форсировать пролив, и нанести удар с целью овладеть Керчь выходом на фронт Тархан, ст. Багерovo, Александровка с последующим наступлением на Тулумчак. Одновременно при благоприятной ледовой обстановке на Азовском море выбросить усиленный гсп из района Темрюк в район Мама Русская (или лыжные отряды при наличии ледового покрова) с целью: наступать на Керчь с севера и не допустить подхода свежих сил с запада и обеспечить высадку основных сил..

Б. 44-й армии в составе трёх сд с одним арtpолком РГК, одним дивизионом АП РГК, одним инжбатом, ЧФ из района Тамань, м. Тузла, м. Железный Рог овладеть районом Чончелек тат., г. Опук, маяк Кизаульский, м. Такыл, в последующем наступать, свх. Кенегез; одновременно выделить один усиленный гсп из Новороссийска, Анапа в район: пр. Дуранде (Ссыпной пункт), г. Опук с целью наступления на Марьевка и обеспечения действия войск: из района Тамань.

В. Выброской воздушного парашютного десанта в район ст. Салын, Багерovo отрезать пути отхода противнику из Керчи и захватом рубежа Турецкий вал не допускать подхода свежих сил противника с запада.

Г. ЧФ проводит разведку побережья, производит высадку морских десантов, перевозку войск на Керченский полуостров и обеспечивает фланги наступающих частей.

Резерв фронта – одна стрелковая дивизия, две стрелковые бригады.

Обеспечение флангов возлагается на АЗВФ и ЧФ и укомплектовываемые две стрелковые дивизии (156 и 157).

6. Глубина – темп: общая глубина операции – 100–110 км, темп операции – 10–15 км, длительность операции – 10–15 дней.

7. Район сосредоточения – развёртывания:

а) северное направление (темрюкское) — 51 армия: м. Ахиллеон, коса

Чушка, коса Тузла, Ахтанизовская;

б) южное (таманское) – 44 армия: Тамань, м. Тузла, м. Железный Рог и часть сил Новороссийск.

8. Задачи ЧФ и АЗВФ:

а) высадить десант из Новороссийск, Анапа, Темрюк на побережье Керченского полуострова;

б) выделить плавучие средства для переправы войск через Керченский пролив;

в) содействовать артогнём флангам сухопутных войск на Керченском полуострове.

9. ВВС. Состав: АДДД – 2; СБ – 1; полк Пе-2 – 1; ИАП – 9.

Задачи: 1. Прикрытие сосредоточения и развертывания армии. 2. Разведка и фотографирование по особому плану с целью определить группировку и характер обороны противника. 3. Уничтожение авиации противника на аэродромах. 4. Нарушение железнодорожных автоперевозок и движения по грунтовым дорогам на всех этапах. 5. Прикрытие посадки войск на корабли и плавучие средства в местах погрузки. 6. Прикрытие высадки морского и воздушного десанта в районе ст. Салын. 7. Уничтожение живой силы и огневых точек на побережье Керченского полуострова и содействие войскам на поле боя.

10. ПВО: 101 зенитных артдивизионов.

Задача: на всех этапах прикрывать сосредоточение и развёртывание войск на Таманском полуострове. Осуществляет прикрытие районов переправ, высадки войск.

11. Устройство тыла и материальное обеспечение:

1) Базирование: фронтовая распорядительная станция с полевыми складами – ст. Тихорецкая; армейская распорядительная станция с армбазами – ст. Крымская.

2) Расход запасов на операцию – 5,5 бк, 13 заправок и ежесуточных дач

продовольствия.

3) Подвоз. Фронт–армия: по железной дороге; армия–дивизия: автотранспортом (ЗАТБ). С продвижением вперед подвоз и эвакуация будут идти: фронт-армия по ж. д. Тихорецкая, Новороссийск; ежедневно – одна суточная дача, четверть бк, одна заправка; армия-дивизия – Новороссийск-Керченский район пристаней; войска получают с пристаней.

12. Управление: штаб фронта – Тбилиси; опергруппа – Краснодар; штаб ЧФ – Туапсе; опергруппа штаба ЧФ – Новороссийск; шторм 51 – Темрюк; шторм 44 – Вышестеблиевская.

13. Для проведения операции с 1.12.41 начата переброска войск: 400 ед, 11 и 78 сбр – из района Батайск, 236 сд – из Ленинанкана; 251 гсп 9 гсд – из Батуми; 405 гсп 77 гсд – из Махачкалы; 456 кап – из Махачкалы; 116 гап – из Махачкалы; 25 кап – из Махач-Кала; 5 дивизионов – из ПВО Баку; 380 озад – из Ленинанкана; 220 озад – Пиленково; 214 озад – Очемчири; 6 я 54 мотопонтонные батальоны; 61, 205, 132 и 75 инжбатальоны; три автобата (251 гсп, 9 гсд, 105 гсп 77 гсд взяты как десантные полки, имеющие опыт и практику в десантных операциях). Прошу утверждения плана. **Одновременно считаю необходимым:**

1. Черноморский флот и Азовская флотилия должны быть подчинены на эту операцию Военному Совету Закфронта

Для руководства подготовкой и проведением операции Военному Совету ЧФ необходимо пробывать на Кавказское побережье.

2. Для усиления обороны Севастополя выделить немедленно одну сд.

№ 4701. Козлов, Шаманин, Толбухин.

Джерело інформації: ЦАМО. – ф. 209. – оп. 1185. – спр. 1. – арк. 21–24.

Додаток А.3

**Оперативна директива командуючого військами Закавказького фронту
на операцію по оволодінню Керченським півостровом**

23.30

3.12.41 г.

Карта 500 000

1. Противник силою двух пд, двух кавбригад занимает восточную часть Керченского полуострова, готовя его к обороне; до одной пехбригады – в районе Феодосии.

2. Правее 56 армия ведет бой за Таганрог. Граница с нею – прежняя.

3. Закфронт с ЧФ и АЗВФ имеет задачей – уничтожить керченскую группировку противника и овладеть Керченским полуостровом с целью отвлечь силы противника от Севастополь и Таганрог и не допустить вывода его частей из Крыма.

4. 51 армии, (в составе 224, 396, 302, 390 сд, 12 стр. бригады, батальона морской пехоты АЗВФ с 265, 457, 456, 25 кап, 1/7 гмп, 7 отдельной огнеметной ротой, 75, 132, 205 инж. батальонов, 54 и 6 мотопонтонных батальонов) во взаимодействии с АЗВФ Керченской военно-морской базой – форсировать Керченский пролив, ударом с севера и юга овладеть гор. Керчь и Керченским портом, выйти на рубеж Оз (сол.), отметка 177 Александрова, Ортаэли, Киз-Аул, овладеть Турецким валом и в дальнейшем наступать в направлении Ак-Монаиской позиции. Высадить морские десанты в районах:

а) Ак-Монай - Арабат с задачей овладеть районом Арабат перехватить Арабатскую стрелку в наиболее узком месте сев зап. Сол. пром. Крым-Эли и не допустить подхода противника по Арабатской стрелке со стороны Геническ и отхода его по Арабатской стрелке на сев. запад. До подхода главных сил армии десант в районе Арабат подчинить командарму 44.

б) На участке Нв. Свет, Мама Русская, м. Хрони с целью ударом на юг содействовать главным силам 51 армии овладеть Керчь. Граница слева: Крымская, Гостагаевская, Благовещенская, г. Опук, Карангит.

Штарм 51 – Темрюк, в дальнейшем Тамань.

5. 44 армии (в составе: управления 9 ск, 236, 345 сд, 157 сд, 79 стр. бригады, 251 гсп с дивизионом лап, 105 гсп с 1/239 ап, 547 гап, 61 инж. батальоном) во взаимодействии с ЧФ:

а) овладеть и прочно удержать город и порт Феодосия;

б) во взаимодействии с авиа- и морским десантом .у Арабат уничтожить феодосийскую группу противника и овладеть районом Сейтджеут, Кошай, Ак-Монай, Арабат, Владиславовка, Насыпной, Султановка, упорно обороняя его до уничтожения керченской группы;

в) частью сил наступать на Марфовка с задачей содействовать частям 51 армии в уничтожении керченской группировки противника;

г) с выходом частей 51 армии на Ак-Монайскую позицию быть готовым к развитию успеха в направлении Карасубазар.

Одновременно высадить морские десанты: в районе г. Опук, Ссыпной пункт с задачей ударом в направлении Ортаэли содействовать 51 армии форсировать Керченский пролив; с момента высадки десант подчинить командарму 51; в районе Коктебель с задачей содействовать овладению Феодосия.

Разгранлиния слева – прежняя.

Штарм – Новороссийск.

6. Парашютному батальону высадиться в районе Владиславовка и захватить аэродром. В дальнейшем обеспечить посадку и действия из района Владиславовка нашей авиации. По высадке войти в оперативное подчинение командарма 44.

7. ЧФ:

а) произвести высадку десантов на участках: г. Опук, Ссыпной пункт, Феодосия, Коктебель;

б) огнем судовой артиллерии подавить сопротивление противника в районах высадки;

в) основными силами Черноморского флота обеспечить высадку десантов, наступление и оборону высадившихся частей 44 армии;

г) системой мелких десантов не допустить движения противника по дороге вдоль побережья Черного моря на участке Алушта, Феодосия, г. Опук.

8. ВВС фронта и ВВС Черноморского флота:

а) уничтожить ВВС противника на аэродромах Крыма, в северной части побережья Азовского моря и в воздухе;

б) прикрыть сосредоточение и перегруппировку войск в исходных районах;

в) прикрыть посадку на суда, переход морем и высадку морских десантов;

г) содействовать войскам на поле боя, в особенности не допустить танковых атак противника против десантов;

д) прикрыть высадку и действия парашютного десанта Владиславовка;

е) прикрыть форсирование Керченского пролива частями 51 армии;

ж) прикрыть действия наземных войск по высадке их на Керченском полуострове;

з) не допустить отхода керченской группировки противника на запад в направлениях: Керчь, Ак-Монай; Керчь, Марфовка, Феодосия;

и) не допустить подхода резервов с направлений: Геническ по Арабатской стрелке; Перекоп и Чангар, Джанкой, ст. Ак-Монай; Симферополь, Карасубазар, Феодосия; Ялта, Алушта, Феодосия;

к) систематически нарушать управление ударами по штабам, узловым дорогам и порывом проводов.

9. 156 сд, оставаясь в подчинении фронта, оборонять побережье Азовского моря на участке Приморско-Ахтарская, коса Перекопская и не допустить высадки морского и воздушного десантов.

10. Резерв фронта: 400 сд – Ивановская, Красноармейская; 398 сд и 126 отд. танковый батальон – Варениковская, Киевское, Абинская.

11. Командармам 51 и 44 передачу соединений и частей закончить к 10.00

15.12.41 г. План операции представить нарочным в штаб опергруппы 20.00

17.12.41 г.

12. Готовность к исходу 19.12.41 г. Начало действий – особым приказом.

13. Опергруппа штаба Закфронта с 19.12.41 г. – Крымская. № 10125.

Козлов, Шаманин, Львов.

Джерело інформації: Замятин Н. М. Керченская операция (декабрь 1941 г. – январь 1942 г.) : [краткий очерк] / Замятин Н. М. – М. : Воениздат, 1943. – 52 с.

Додаток Б

Сили і засоби задіяні у Керченсько-Феодосійській десантній операції

Таблиця Б.1

Бойовий склад армій

	По плану операции, изложенному в телеграмме № 01596/оп 30 ноября	Согласно телеграмме № 01640/оп 5 декабря 1941	Директива № 01696/оп от 13 декабря	Примечание
51-я армия	Три стрелковые дивизии, одна стрелковая бригада, три артиллерийских полка РКК, два мотопонтонных батальона, три инженерных батальона Азовской военной флотилии	224, 396, 398, 156-я стрелковые дивизии, 12-я стрелковая бригада, 265-й, 457-й и 456-й корпусные артиллерийские полки, 1-й дивизион 7-го гвардейского миномётного полка, 7-я отдельная огнеметная рота, 75-й, 132-й инженерные батальоны. Управление 9 СК, Азовская военная флотилия Всего: четыре стрелковые дивизии, одна стрелковая бригада, три артиллерийских полка усиления	224, 396, 302, 390-я стрелковые дивизии, 12-я стрелковая бригада, батальон морской пехоты Азовской военной флотилии, 265, 457, 456, 25-й корпусные артиллерийские полки, 1-й дивизион 7-го гвардейского миномётного полка, 7-я отдельная огнеметная рота, 75, 132, 205-й инженерные батальоны, 54-й и 6-й мотопонтонные батальоны Азовской военной флотилии, Керченская военноморская база Всего: четыре стрелковые дивизии, одна стрелковая бригада, четыре артиллерийских полка усиления	Дополнительно дана 83-я стрелковая бригада

Продовження табл. Б.1

44-я армия	Три стрелковые дивизии, один артиллерийский полк РГК, один дивизион артиллерийского полка РГК, один инженерный батальон Черноморского флота	302-я горно-стрелковая дивизия, флота, Керченская военно-морская база, Новороссийская военно-морская база, 236, 157-я стрелковые дивизии, 105-й, 251-й горно-стрелковые полки с дивизионом лёгкого артиллерийского полка, 25-й корпусной артиллерийский полк, 205-й и 61-й инженерные батальоны Черноморского флота, Керченская военно-морская база, Новороссийская военно-морская база Всего: четыре стрелковые дивизии, два горно-стрелковых полка, один артиллерийский полк усиления	236, 345, 157-я стрелковые дивизии, 79-я стрелковая бригада, 251-й горно-стрелковый полк, 105-й горно-стрелковый полк с дивизионом лёгкого артиллерийского полка, 1-й дивизион 239-го артиллерийского полка, 547-й гаубичный артиллерийский полк, 61-й инженерный батальон Всего: три стрелковые дивизии, одна стрелковая бригада, два горно-стрелковых полка, один артиллерийский полк и один дивизион усиления	Директивой от 20 декабря № 01767 345-я стрелковая дивизия и 79-я бригада исключаются из состава 44-й армии и направляются в распоряжение командующего приморской армией; дополнительно включена 63-я горно-стрелковая дивизия
Военно-воздушные силы	Авиационных дивизий дальнего действия — 2, СБ—1, полк Пе-2 — истребительных авиационных полков—9	То же	То же	
Резерв	—	400-я стрелковая дивизия — Красноармейская, 126-й отдельный танковый батальон — Абинская, 54-й мотодонтонный батальон — Кургинская, 6-й мотдпонтонный батальон — Троицкая, парашютный батальон — Краснодар	400-я стрелковая дивизия, 398-я стрелковая дивизия и 126-й отдельный танковый батальон. Кроме того, 156-я стрелковая дивизия в подчинении фронту на обороне побережья Азовского моря	

Джерело інформації: Замятин Н. М. Керченская операция (декабрь 1941 г. — январь 1942 г.) : [краткий очерк] / Замятин Н. М. — М. : Воениздат, 1943. — 52 с.

Таблица Б.2

Зведена відомість роботи військово-повітряних сил Закавказького фронту і Чорноморського флоту в період Керченської операції

	26 декабря	27 декабря	28 декабря	29 декабря	30 декабря	31 декабря	1 января 1942 г.	1 января 1942 г.
ВВС 51-й армии	80 самолётов-вылетов Потери – 2 самолёта Уничтожено: 2 орудия, рота пехоты Было 3 воздушных боя Сбит 1 Хейнкель-111	27 самолётов-вылетов Потери—1 самолёт Уничтожено: рота пехоты	99 самолётов-вылетов Уничтожено: 5 автомашин, 100 солдат противника	115 самолётов-вылетов Потерь не было Уничтожено: 2 минометные батареи, батарея долевой артиллерии, рота пехоты	7 самолётов-вылетов Результаты неизвестны	84 самолётов-вылета Потери — 1 самолёт Уничтожено: 4 автомашины, 30 повозок, 300 солдат противника	48 самолётов-вылетов Потери — 1 самолёт Уничтожено: 100 солдат противника	11 самолётов-вылетов Задания не выполнены вследствие плохой погоды
ВВС 44-й армии	88 самолётов-вылетов Потери— 3 самолёта Уничтожено: рота пехоты, 70 автомашин, 10 повозок	2 самолётов-вылета Уничтожено: 15 автомашин	Сведений нет	106 самолётов-вылетов Потерь не было Уничтожено: 14 автомашин	6 самолётов-вылетов Результаты неизвестны	Сведений нет	59 самолётов-вылетов Потерь нет Уничтожено: 2 батальона противника, 59 автомашин, 155 повозок, 3 автобуса	Сведений нет

Продовження табл. Б.2

ВВС фронта	132 авиационная дивизия дальнего действия 15 самолёто-вылетов Потери: 3 самолёта Уничтожено: 5 танков, 15 автомашин 134 авиационная дивизия дальнего действия 6 самолето-вылетов Уничтожено: 2 орудия	Сведений нет	2 самолето-вылета Уничтожено: 2 орудия	134 авиационная дивизия дальнего действия 14 самолето-вылетов Потери: 1 самолет Уничтожено: 20 автомашин, 3 орудия 367-й авиационный полк 7 самолето-вылетов Уничтожено: 3 танка, 20 автомашин	Не было	292 самолето-вылета Уничтожено: самолетов противника на аэродромах – 10, в бою – 2, 5 батальонов пехоты, 2 кавалерийских эскадрона, 200 автомашин и 235 повозок	134 авиационная дивизия дальнего действия 16 самолето-вылетов Потери – 1 самолет Разрушены пути в районе ст. Джанкой	Вылетов не было
ВВС Черноморского флота	Сведений нет	Сведений нет	Сведений нет	100 самолето-вылетов Потери—3 самолета Уничтожено: 20 автомашин, 200 солдат	Сведений нет		79 самолето-вылетов Потери—1 самолет	Сведений нет
Всего самолето-вылетов	189 самолето-вылетов	29 самолето-вылетов	101 самолето-вылет	342 самолето-вылета	13 самолето-вылетов	376 самолето-вылетов	189 самолето-вылетов	11 самолето-вылетов
Всего за период операции по далеко не полным данным авиация произвела 1250 самолето-вылетов. Уничтожено и выведено из строя: танков 8, орудий 12, автомашин 435, повозок 430, самолетов 13, батальонов 10 и эскадронов 2.								

Джерело інформації: Замятин Н. М. Керченская операция (декабрь 1941 г. – январь 1942 г.): [краткий очерк] / Замятин Н. М. – М. : Воениздат, 1943. – 52 с.

Таблица Б.3

Розрахунок сил і засобів для висадки морських десантів Азовською воєнною флотилією

1-й отряд капитан-лейтенант Шиповников	2-й отряд (капитан 2-го ранга Грозный)		3-й отряд (капитан-лейтенант Николаев)	4-й отряд (капитан 3-го ранга Добовой)		5-й отряд (капитан-лейтенант Исаев)
	западная группа	восточная группа		западная группа	восточная группа	
Тральщик ТЩ-61 Катерный тральщик „Акула”	Канонерская лодка „Дон” Пароход „Красный флот”	Пароход „Пенай” Сейнеров— 6	Замлесос „Воро- шилов” Катерный траль- щик „Ураган”	Канонерская лодка «Днестр» пароход «Ейськ»	Канонерская лодка «Сыроватин»	Тральщик «Кизыл-Таш» Тральщик ТЩ-65
Сейнер „Буревесник»	Самоходная шаланда „Фанагория” с мин- ной баржей	Погружено: на 6 сейнеров- 180 чел. на пароходе «Пенеай»-487 чел., две 76-мм пушки	П о г о д ж е н о: землесос „Ворошилов»- 639 чел. и одна 76 гмм пушка; на катерный	Буксирный пароход «Дофиновка» с баржей «Таганрог» Сейнеров -5	Тральщик «Советская Россия» Тральщик «Белобережье» Канонерская лодка КЛ-4	Буксирный пароход «Урицкий» и баржа «Должанка» Сейнеров-10
Сейнер «Декабрист»	Баржа «Хопер» на буксире у парохода «Никополь»	Всего-667 человек и две 76- мм пушки	на катерный тральщик и две 76- мм пушки – 30 чел.	П о г о д ж е н о: На 5 сейнеров – 189 чел; На пароход «Ейськ» - 575 чел.; И две 45—мм пушки; На буксирный пароход с баржей- 350 чел.; три танка – Т-26 один автомобиль и две 76-мм пушки; На канонерская	П о г о д ж е н о: На канонерская лодка КЛ-4 – 150 чел.; На тральщик «Белобережье» - 283 чел.; На тральщик «Советская Россия» - 436 чел.; Две 45-мм и две 76-мм пушки	П о г о д ж е н о: 8 сейнеров – 540 чел; На тральщик ТЩ- 65 – 150 чел.; На тральщик «Кизыл-Таш» - 100 чел.; На буксирный параход с баржей – 210 чел.

Продовження табл. Б.3

				лодка «Днестр» - 950 чел.		
<p>П о г р у ж е н о: на тральщик ТЩ- 61 – 300 чел., на 2 сейнера – 180 На катерный тральщик «Акула»-50 чел.</p>	<p>Самоходная шаланда «Гардипия» Сейнеров-11 Катер типа МО- 128 – 11 Катер типа МО- 128 – 11 П о г р у ж е н о: На 9 сейнеров –ъ 455 чел; На пароход «Красный флот» - 0=904 чел; На самоходную шаланду «Фанагория» - 362 чел; На минную баржу две 45-мм, две 76- мм, две 37-мм пушки. девять 120- мм минометов; На баржу «Никополь» - 345 чел; На баржу «Хопер» две 37-мм пушки; Три танка Т-26;</p>	<p>Высадка – мыс Зюк</p>	<p>Всего-669 человек и одна 76- мм пушка Высадка – мыс Тархан</p>	<p>Всего- 1209 человек, две 45- мм, две три танка Т-26, один автомобиль</p>	<p>Всего-989 человек, две 45- мм, две 76-мм пушки,</p>	<p>Всего-1000 человек Высадка Еникале -</p>

Продовження табл. Б.3

	Одна рація; На канонерскую лодку «Дон» - 150 чел; На самоходную шаланду «Гардипия» - 18 лошадей					
Всего – 530 чел. Высадка – Казантипский залив	Всего – 2216 человек и материальная часть Высадка – мыс Зюк			Высадка – мыс Хрони 1. На суда азовской военной флотилии погружены части 224-й стрелковой дивизии и 83 стрелковой бригады. 2. Посадка всех отрядов, исключение 5-го, производилось в Темрюке; 5-й отряд грузился в Кучурганах.		

Джерело інформації: Замятин Н. М. Керченская операция (декабрь 1941 г. – январь 1942 г.) : [краткий очерк] / Замятин Н. М. – М. : Воениздат, 1943. – 52 с.

Таблица Б.4

Розподіл сил і засобів Чорноморського флоту для виконання десантної операції

Высадка „А" (Феодосия), Контрадмирал Басистый						Высадка „Б" (гора Опук) Контрадмирал Абрамов	Силы прикрытия
отряд корабельной поддержки	1-й отряд транспортов	отряд охранения 1-го отряда транспортов	2-й отряд транспортов	отряд охранения 2-го отряда транспортов	отряд высадочных средств		
Капитан 1-го ранга Андреев Военком батальонный комиссар Семин	Капитан 2-го ранга Заруда Старший политрук Коренев	Капитан 3-го ранга Негода	Капитан 2-го ранга Филиппов Батальонный комиссар Вайсман	Капитан 2-го ранга Романов Батальонный комиссар Сергеев	Капитан-лейтенант Иванов А. П. Старший политрук Еремеев	Дивизион канонерских лодок в составе: Канонерской лодки „Красный Аджаристан” Канонерской лодки „Красная Абхазия” Канонерской лодки „Красная Грузия” Буксир — 1 Болиндер — 1 Катеров типа МО—сведений нет (База—Анапа)	Капитан 1-го ранга Зиновьев Полковой комиссар Прагер
Крейсер „Красный Кавказ” Крейсер „Красный Крым” Эскадренный миноносец „Незаможник” Эскадренный миноносец „Шаумян” Эскадренный миноносец „Железников” (База Новороссийск)	Транспорт „Жан Жорес” Транспорт „Красный Профинтерн” Транспорт „Ногин” Транспорт „Шахтер” Транспорт „Кубань” и в последствии из 2-го отряда Транспорт „Азов” (База—Новороссийск)	Эскадренный миноносец „Бодрый” Эскадренный миноносец „Байкал” Базовых тральщиков — 2 (База—Новороссийск)	Транспорт „Калинин” Транспорту „Дмитриев” Транспорт „Курск” Транспорт „Красногвардеец” Транспорт „Серов” Транспорт „Фабрициус” Транспорт „Березина” (База—Новороссийск)	Лидер „Харьков” Эскадренный миноносец „Способный” Эскадренный миноносец „Сообразительный” Базовых тральщиков - 2 (База—Туапсе)	Базовых тральщиков — 2 Буксирных пароходов — 2 Катеров типа МО — 15 Самоходных баркасов — 6-10	Крейсер „Молотов” Лидер „Ташкент” Эскадренный миноносец „Смышленный” (База Батуми)	

Продовження табл. Б.4

Погружено: людей — 5419 пушек — 15 миномётов 107-мм — 6 автомашин — 30 боеприпасов — 100т 251-й стрелковый полк 9-й горно- стрелковой дивизии и 633-й стрелковый полк 157-й стрелковой дивизии, батальон морской пехоты, два батальона 716- го стрелкового полка 157-й стрелковой дивизии (256-й артиллерийский полк)	Погружено: людей — 11270 лошадей — 572 орудий: 45-мм — 26 76-мм — 18 122-мм — 7 автомашин — 199 танкеток — 20 тракторов — 18 повозок — 43 двуколок — 6 боеприпасов — 313 т. (236-я стрелко- вая дивизия)		Погружено: 63-я горност- релковая дивизия (без 346-го горно- стрелкового полка)			Погружено: 2493 человека, 42 лошади, 14 орудий, 6 120-мм миномётов, 8 автомашин, 230т. боепри- пасов и продовольствия (105-й горно- стрелковый полк, 1-й дивизион 239-го артилле- рийского полка) На транспорт „Кубань”, пере- шедший в состав отряда „Б”, погружено 627 человек, 72- лошади, 9 орудий (814-й стрелковый полк)	
---	--	--	---	--	--	---	--

Джерело інформації: Замятин Н. М. Керченская операция (декабрь 1941 г. – январь 1942 г.) : [краткий очерк] / Замятин Н. М. – М. : Воениздат, 1943. – 52 с.

Таблица Б.5

Розподіл сил і засобів для висадки морських десантів Керченською військово-морською базою

1-й отряд				2-й отряд			3-й отряд		
Старший лейтенант Л и т о ш е н к о Комиссар — младший политрук Б у р ц е в				Старший лейтенант П е т р о в с к и й Комиссар — старший политрук Н о в о ж и л о в			Капитан-лейтенант Е в с т и г н е е в Комиссар — старший политрук; Г е р м е в с к и й		
1 группа	2 группа	3 группа	4 группа	1 группа	2 группа	3 группа	1 группа	2 группа	3 группа
Старший лейтенант Л и т о ш е н к о	Капитан-лейтенант А л е ш е н к о	Воентехник 1-го ранга Д о л и н	Старший лейтенант Х в о с т о в	Старший лейтенант П е т р о в с к и й	Старший лейтенант М а ц у г а	Политрук З а б о р ц е в			
Сейнеров 5	Сейнеров 5	Сейнеров 5 Ботов 2	Сейнеров 5	Сейнеров 4	Сейнеров 4	Сейнеров 4	Сейнеров 3 Буксирный пароход 1 Баржа или болиндер 1	Сейнеров 3 Буксирный пароход 1 Баржа или болиндер 1	Сейнеров 3 Буксирный пароход 1. Баржа или болиндер 1
Погружено на суда 1-го отряда Всего — 1154 человека				Погружено на суда 2-го отряда Всего — 744 человека			Погружено на суда 3-го отряда Всего — 3327 человек + 29 орудий + 3 миномета		
<p align="center">Район посадки — Тамань, Комсомольская Район высадки — Ст. Карантин, Камыш-Бурун, Эльтигеп Погружены части 302-й стрелковой дивизии</p>									

Джерело інформації: Замятин Н. М. Керченская операция (декабрь 1941 г. – январь 1942 г.) : [краткий очерк] / Замятин

Н. М. – М. : Воениздат, 1943. – 52 с.

Таблица Б.6

Зведена відомість трофеїв, захоплених під час Керченської операції

Кем захвачены трофеи	Винтовок	Автоматов	Пулеметов	Минометов	Орудий разных	Орудий зенитных	Танков	Автомобилей грузовых	Автомобилей легковых'	Автомобилей специальных	Тракторов	Самолетов	Мотоциклов	Патронов	Снарядов	Мин	Авиабомб	Ручных гранат	Лошадей
Частями 51-й армии	106	—	9	13	43	6	—	74	12	—	—	—	—	685 ящ.	4620	2000	1470	600	254
Частями 44-й армии	3000	150	60	20	25		3	438	103	183	12	3	300	О количестве боеприпасов, захваченных на складах Феодосии, сведений не имеется					
Всего	3106	150	69	33	68	6	3	512	115	183	12	3	300						

Примечание. Помимо этого, в боях в районе Феодосии частями 44-й армии было уничтожено около 1800 гитлеровских солдат и офицеров

Джерело інформації: Замятин Н. М. Керченская операция (декабрь 1941 г. – январь 1942 г.) : [краткий очерк] / Замятин Н. М. – М. : Воениздат, 1943. – 52 с.

Додаток В
Плануючі та директивні документи по
Керченсько-Ельтигенській десантній операції

Додаток В.1

Доповідь Командуючими військами Північно-Кавказького фронту та
Чорноморським флотом Верховному Головнокомандуючому
плану десантної операції в Криму

21.00

30.09.1943 г.

Обсудив с командующим Черноморским флотом тов. Владимирским при участии наркомвоенморфлота тов. Кузнецова вопрос по Крыму и учтя технические ресурсы флота, пришли к следующим выводам:

1. Противник продолжает эвакуировать Крым.

Боевой состав противника в Крыму на 30.9.1943 г. исчисляется в три пехотные, две кав. дивизии (15, 10 пд, 4 гсд, 6, 9 кд – румын).

Все они, за исключением 15 пд (румын) и одного немецкого мотополка, дислоцированных в Симферополе, Зуе, растянуты на обороне побережья от Арабатской Стрелки до Евпатории включительно.

Войска, выводимые с Тамани, направляются против Южного фронта и на Украину. Исключение составляют 73 пд, 4 гсд немцев, собираемые частями в районе Джанкоя. Назначение их неясно, посему следует их пока считать в боевом составе Крыма.

Следовательно, в боевом составе гарнизона Крыма на 30.9.1943 г. надо считать три пд румын, две пд немцев, две кд румын. Не исключена возможность усиления за счет сил, выводимых с Тамани, на одну-две дивизии. Последнее вероятно только лишь в том случае, если положение на Южном фронте под Мелитополем временно стабилизируется.

2. Предложенный в предыдущей телеграмме план десанта в районе Ялта, Алушта вполне целесообразен, но при данной обстановке преждевремен, так как в том случае, если продвижение Южного фронта замедлится и противник

в свою очередь оставит в Крыму часть сил в резерве, десант, высаженный в центральной части Крыма, может оказаться изолированным. Питать и снабжать высаженные войска при этих условиях Черноморский флот не в состоянии.

Вторая десантная операция на Керченский полуостров, которая в первоначальном варианте рассматривалась как вспомогательная, в данной обстановке вполне приемлема, сопряжена с меньшим риском, находится в меньшей зависимости от Южного фронта и даже может способствовать последнему оттяжкой сил на себя созданием угрозы глубокого вторжения в Крым.

Поэтому она должна быть начата раньше, предшествуя операции в центральную часть Крыма.

3. Исходя из доложенных доводов, считаем целесообразным действия Северо-Кавказского фронта и Черноморского флота на ближайший период, после освобождения Тамани, определить в следующем направлении.

С выходом войск на западный берег Тамани силами 18 А в составе семи дивизий предпринять десант по захвату восточной части Керченского полуострова.

Задача: высадив десантные отряды силой до дивизии каждый в районах Мамы Русской и Киз Аула, захватить побережье и с дополнительной высадкой вторых эшелонов – до двух дивизий – наступая на Керчь с северо-запада и юго-запада, овладеть городом и портом Керчь и побережьем Керченского пролива.

В последующем, с переправой через Керченский пролив остальных сил армии и средств усиления, наступать в направлении Владиславовки, последовательно очищая Керченский полуостров от врага.

Срок готовности этой операции по техническим условиям 10-12.10.1943 г. Войска будут в исходном положении готовы к 6.10.1943 г.

Руководство операцией осуществляется командующим Петровым, командующим ЧФ Владимирским.

Командует сухопутными войсками командарм Леселидзе, морской частью по северному направлению контр-адмирал Горшков, по южной части контр-адмирал Холостяков.

Независимо от подготовки и проведения десантной операции по Керченскому полуострову 56 А в составе восьми дивизий, главные силы флота ведут подготовку к десанту в районе Ялта, Алушта. Десант рассчитан на три эшелона.

Первый эшелон в составе одной стр. дивизии, двух стр. бригад со специальными передовыми подвижными отрядами имеет задачу, высадившись в районе Ялта, Алушта, захватить город и порт Ялта; захватив, прочно удерживать до подхода главных сил.

Одновременно захватить Алушту и, удерживая ее частью сил, передовыми подвижными отрядами захватить Алуштинский перевал и прочно удерживать его до подхода главных сил второго эшелона, после чего высаженные войска, имея базу выгрузки в Ялте и Алуште, переходят в наступление в направлении Симферополя с задачей овладеть Симферополем.

Захвату Алуштинского перевала содействуют партизаны и отряды автоматчиков, какие будут выброшены заблаговременно самолетами к партизанам.

Готовность этой операции к 15.10.1943 г.

Начало операции определяется в зависимости [от] положения на Южном фронте и той обстановкой, что сложится в Крыму на 10—15.10.1943 г.

Командующий флотом считает, что, при особо благоприятных условиях, вместо операции на Ялту, Алушту, провести операцию непосредственно в Севастополь.

Руководство операцией осуществляется также командующим фронтом Петровым, командующим флотом Владимирским.

Командует сухопутными войсками командарм 56 Гречко и высадкой десанта – командующий эскадрой вице-адмирал Басистый.

Десантную операцию в обоих случаях поддерживают ВВС Черноморского флота и 4 ВА в полном составе с надежным обеспечением горючим. Боеприпасов на операцию достаточно будет в пределах обычного месячного лимита. Заявка на авиагорючее будет представлена.

При резком изменении обстановки на Южном фронте в нашу пользу вторая десантная операция, оставаясь при прежних сроках готовности, может быть начата непосредственно вслед за Керченской операцией.

Войска, предназначенные для операции, в значительной части сконцентрированы, выведены в резерв и подготавливаются (заканчивается комплектование и снабжение), с утра 1.10.1943 г. начинают переброску в порты.

Из состава войск Северо-Кавказского фронта по окончании Таманской операции может быть выведена 9 А в составе семи стр. дивизий, трех арм. артполков, одной пушечной бригады и одной артбригады БМ.

Докладывая по существу вопроса, просим утвердить данное предложение.

Командующий Северо-Кавказским фронтом генерал-полковник ПЕТРОВ

Командующий Черноморским флотом вице-адмирал ВЛАДИМИРСКИЙ

Джерело інформації: ЦАМО. – ф. 48а. – оп. 1166. – спр. 12. – арк. 42–48.

Додаток В.2

**Директива Ставки ВГК Командуючим військами
Північно-Кавказького фронту і Чорноморським флотом, Народному
Комісару Військово-Морського флоту про затвердження плану операцій по
розгрому противника в Криму**

16.30.**1.10.1943 г.**

Ставка Верховного Главнокомандования утверждает представленный вами за № 4016 план операции как более осуществимый, чем предыдущий план и указывает:

1. Срок начала ближней операции по возможности ускорить. Последующую, дальнюю операцию готовить независимо от обстановки на Южном фронте.

2. Основное условие успеха операции — обеспечение ее внезапности, для чего необходимо абсолютное соблюдение секретности всех проводимых мероприятий. Этого видимо не понимают начальник штаба Черноморского флота и его подчиненные, которые сплошь и рядом рассекречивают вопросы особой важности, посылая телеграммы открытым текстом.

Предупредите начальника штаба Черноморского флота и его подчиненных, что в случае повторения ошибок в части сохранения секретности они будут строго наказаны.

Ставка Верховного Главнокомандования И. СТАЛИН А. АНТОНОВ

Джерело інформації: ЦАМО. – ф. 48а. – оп. 3763. – спр. 143. – арк. 238.

Додаток В.3

**Директива Ставки ВГК Командуючим Чорноморським флотом і
військами Північно-Кавказького фронту, Народному Комісару Воєнно-
Морського флоту про узгодження бойових дій флоту і фронту**

01.30.**11.10.1943 г.**

По полученным данным операция Черноморского флота 6 октября, закончившаяся провалом, ненужной гибелью людей и потерей трех крупных боевых кораблей, проводилась без ведома командующего Северо-Кавказским фронтом, несмотря на то, что флот подчинен ему в оперативном отношении.

Ставка Верховного Главнокомандования п р и к а з ы в а е т :

1. Командующему Черноморским флотом все намеченные к проведению операции флота обязательно согласовывать с командующим войсками Северо-Кавказского фронта и без его согласия никаких операций не проводить.

2. Основные силы флота использовать для обеспечения боевых действий сухопутных войск. Дальние операции крупных надводных сил флота проводить только с разрешения Ставки Верховного Главнокомандования.

3. На командующего Северо-Кавказским фронтом возложить ответственность за боевое использование Черноморского флота.

Ставка Верховного Главнокомандования И. СТАЛИН А. АНТОНОВ

Джерело інформації: ЦАМО. – ф. 48а. – оп. 3763. – спр. 143. – арк. 253.

Додаток В.4

Оперативна Директива штабу Північно-Кавказького фронту на операцію по розгрому противника в Криму**2.00****12.10.43 г.**

Карта 100 000 и 200 000

Первое. Противник, закончив эвакуацию Таманского полуострова, продолжает эвакуировать Крым.

Войска, выводимые с Тамани, основной массой направляются на север против Южного фронта и на Украину в район Никополь, Запорожье.

Боевой состав противника в Крыму, по состоянию на 11.10.43 г., определяется в две пд, две гсд, две пд (румын) и три пд (немцев); последние, прибыв с Кубани, имеют огромный недокомплект в Крыму задержаны, повидимому, временно. Румынские дивизии расположены на широком фронте по обороне побережья. По восточному побережью обороняются две пд (немцев) — 38 пд и 97 гсд. Оборона побережья усилена и насыщена огневыми средствами по восточному побережью Керченского полуострова; на остальном побережье оборона представляет собой систему опорных узлов в местах, удобных по высадке десанта; порты усилены береговой и противокатерной артиллерией. Побережье минировано и обнесено проволочными заграждениями.

В условиях продолжающейся эвакуации Крыма, разбросанности сил противника создаются благоприятные условия для вторжения в Крым.

Следует считаться с возможностью значительной воздушной активности противника.

Второе. Задача войскам фронта — во взаимодействии с ЧФ овладеть Керченским полуостровом.

Третье. 56 А в составе 11 гв. ск (2, 32, 55 гв. сд); 16 ск (383, 339 сд); 3 гв. ск (242, 128 гв. сд, 83 сбр), средства усиления: 125 огабр БМ, 81, 1195 гап, 62 опабр, 4 гв., 268, 11(67, 1169 апап, 29 омбр (132, 259, 260, 261 мп), 197 гмп,

16 оптбр (29, 103, 439 иптап), 43, 44, 49, 50 гмп, 19 ЗАД (1332, 1338, 1344, 1350 азап), 253, 740, 210 гв., 257, 879 озап, 14, 17, 179 озад, 63 тбр, 257, 244 тп.

Задача — во взаимодействии с Черноморским флотом, Азовской флотилией и 4 ВА высадиться десантом на Керченском полуострове. По высадке овладеть восточной частью Керченского полуострова, городом и портом Керчь, после чего сосредоточить главные силы в районе Керчь и, обеспечив за собой сообщение с Таманским полуостровом, в дальнейшем во взаимодействии с 18 А наступать в направлении Владиславовка.

Для осуществления этого войска армии разделить на две группы:

Первая группа: главные силы армии в составе не менее четырех сд с исходного положения Кучугуры, коса Чушка эшелонированно форсируют Керченский пролив с целью овладеть м. Варзовка, Баксы, Опасная. В последующем ударом с северо-востока овладеть Керчь.

Форсирование пролива осуществляется силами и средствами Черноморского флота. Армия усиливается переправочными средствами – 37-м и 19-м отдельными понтонными батальонами.

Поддерживает и обеспечивает вся артиллерия армии.

Вторая группа: в составе одной сд с исходного положения Чайкино, Кучугуры, одновременно с форсированием пролива первой группой, десантом высаживается в районе м. Тархан. По высадке овладеть районом Катерлез, откуда во взаимодействии с первой группой овладеть станцией Керчь. Десант осуществляется силами и средствами Азовской военной флотилии.

Предусмотреть переброску одной сд на усиление второй группы.

Четвертое. 18А – состав: 20 ск (129, 117, 318 сд); 22 ск (317, 395, 89 сд), отдельная 414 сд, 255 мсбр, 69 апап, артиллерийские дивизионы Керченской и Новороссийской ВМБ, 195 гмп, 569 мп, 108 гв, 490, 1174 иптап, 8 гмп, 20 ЗАД (1333, 1339, 1345, 1351 азап), 269 гв., 272 гв. азап, 21, 30 озад, 5 гв. тбр, 85 тп. 1449 сап.

Задача во взаимодействии с 56 А с исходного положения Тамань,

Рыбпром, Гадючий Кут, Анапа высадить десант на участке: (иск.) м. Камыш-Бурун, м. Такиль, откуда, захватив и обеспечив за собой место высадки, наступать на м. Камыш-Бурун с целью овладеть портом Камыш-Бурун.

По овладении Камыш-Бурун, обеспечив за собой порт и сообщение с Таманским полуостровом и переправу главных сил армии, наступать в направлении Багерovo, имея целью пересечь дорогу, идущую от Керчь на Владиславовка, Феодосия.

Пятое. Черноморский флот:

а) произвести десантную высадку главных сил 56 А из района Кучугуры, коса Чушка, 18 А – из района Тамань, Рыбпром, Гадючий Кут на восточный берег Керченского полуострова;

б) произвести десант с исходного положения Геленджик на юго-восточный берег Керченского полуострова (255 мсбр);

в) огнем корабельной артиллерии и артиллерии береговой обороны, главными силами ВВС флота содействовать высадке десантов подавлением противника в районе высадки;

г) с высадкой десантов обеспечить бесперебойную подачу всех видов снабжения для 56 и 18 А, впредь до установления регулярных перевозок через Керченский пролив.

Шестое. Азовская военная флотилия:

а) произвести десант второй группы 56 А из района Чайкино, Кучугуры" в район м. Тархан;

б) обеспечить питание и снабжение высаженных десантов, впредь до установления регулярных перевозок через Керченский пролив.

Седьмое. 4 ВА:

а) прикрыть боевые порядки войск и десантных средств в районах исходного положения, на переправах и в районах высадки;

б) штурмовыми и бомбардировочными ударами подавить

артиллерию противника в районах высадки;

в) штурмовыми и бомбардировочными ударами обеспечить наступление 56 и 18 А, овладение городом и портом Керчь, Багерovo.

Восьмое. Командармам 56, 18, 4 ВА, командующему ЧФ, командующему АВФ в соответствии с моими личными указаниями разработать детальные планы по действиям каждой группы и представить таковые на утверждение к 18.10.43 г.

Подготовку продолжать на основе ранее данных указаний, рассчитывая готовность к 18.10.43 г.

Девятое. Организация тыла, порядок снабжения и перевозок, организация постоянной регулярной переправы через пролив – особым распоряжением.

Десятое. По предстоящим действиям круг лиц, участвующий в разработке и подготовке операции, ограничить строго необходимым количеством ответственных работников, список которых представить мне на утверждение. Письменную документацию по всем вопросам ограничить только планом действий в единственном экземпляре, строго необходимым количеством расчетных данных. Никакой переписки между собой и штабом фронта не вести, разрешая возникшие вопросы путем общения начальников штабов или их заместителей. В крайних случаях разрешается по отдельным вопросам сноситься шифром по линейным проводам связи, привлекая для этого специально отобранных шифровальщиков.

Одиннадцатое. Резерв фронта:

а) 9 А – районы Протичка, Анастасиевская, Славянская, Старо- и Нижнее-Стеблиевская;

б) 20 гсд – район Туапсе;

в) 1 гтбр, 305 гмп – район Старотитаровская;

г) 763 азап – Варениковская;

д) 1542 тсап.

Двенадцатое. Получение подтвердить.

Командующий фронтом - (подпись)

Член Военного Совета - (подпись)

Зам. нач. штаба СКФ - (подпись)

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

Додаток В.5

Вказівки

по бойовим діям військ в розвиток директиви фронту

I. ПОДГОТОВИТЕЛЬНЫЙ ПЕРИОД

А. Разведка

Продолжать и закончить разведку катерами и прочими средствами АВФ и ЧФ всего побережья в восточной части Керченского полуострова.

Цель разведки – действуя огнем с близких дистанций, вскрыть огневую систему обороны противника на побережье.

Разведку вести каждую ночь до начала операции на широком фронте силами 5–6 групп одновременно.

Высадкой разведывательных отрядов в местах с малым насыщением противника захватить контрольных пленных. Разведывательные операции провести в виде набегов с кратковременным пребыванием на берегу.

Б. Подготовка десантов первого эшелона

В соответствии с расписанием и распределением войск по плавсредствам, с подходом судов в места исходного положения, ознакомить личный состав с посадкой и высадкой. Распределить людей и огневые средства на судах в наиболее целесообразном и удобном для высадки порядке. Закрепить это положение и заставить запомнить личный состав отведенные для них места.

На всех катерах, ботах и прочих судах установить и оборудовать 45-мм орудия, пулеметы ДШК, средние минометы, станковые пулеметы с "расчетом ведения огня при подходе непосредственно к берегу перед высадкой.

Из состава войск первого эшелона по каждой группе судов выделить специальные штурмовые отряды силою не менее стрелкового батальона, которым поставить задачу – с момента высадки стремительным движением вперед захватить часть берега, чтобы обеспечить высадку главных сил

десанта первого эшелона.

Не позднее чем за сутки до начала действий личному составу выдать боеприпасы, продовольствие по десантной норме.

Боевую задачу войскам объявить:

а) командному составу – утром дня, предшествующего началу операции;

б) рядовому составу – за три часа до начала погрузки.

Объявление боевой задачи провести лично командирам частей перед строем части, после объявления задачи провести короткий митинг.

Общий вес нагрузки бойца не должен превышать 10 кг и состоять из боеприпасов и продовольствия, обращая при этом главное внимание, чтобы бойцу было обеспечено удобство действий.

Каждый командир взвода и роты должен быть снабжен вырезкой из карты масштаба 50 000 или копировкой с карты того района, где ему предстоит действовать.

Плавсредства, собранные в исходное положение, должны быть рассредоточены и замаскированы.

До начала операции рассчитать и заблаговременно подвести к местам назначенных переправ войска вторых эшелонов, заранее распределив их по плавсредствам.

План переправы главных сил армий рассчитывается особо, как отдельная операция.

II. ДЕЙСТВИЯ РОДОВ ВОЙСК

А. Артиллерия

Порядок боевой работы артиллерии определен утвержденными мною указаниями командующего артиллерией фронта.

Б. Авиация

Боевое распределение авиации в соответствии с директивой № 0056/оп и по утвержденному мною плану командующего 4 ВА.

Задачи авиации

1. Разведка побережья от мыса Казантип до Феодосийского залива включительно.

2. Детальная разведка с фотографированием предполагаемых участков высадки с глубиной 15 км.

3. Дальняя разведка сухопутных и морских коммуникаций противника и важнейших объектов в глубине Крымского полуострова.

4. До начала операции действия групп охотников по дорогам и сухопутным коммуникациям противника от восточного берега Керченского полуострова до Ак-Монайского рубежа.

Периодические штурмовые и бомбардировочные налеты на боевые порядки пехоты и артиллерии противника, обороняющего побережье.

5. Прикрыть плавсредства и войска в исходном положении. Прикрыть боевые порядки артиллерии обеих армий и обеспечить работу корректировочной авиации.

6. В ночь начала операции во взаимодействии с артиллерией действиями ночных бомбардировщиков нейтрализовать артиллерию противника. Отдельно от этого штурмовыми и бомбардировочными ударами по боевым порядкам противника на участках высадки содействовать десантным войскам по захвату берега.

С утра первого дня операции штурмовыми и бомбардировочными действиями по плану командармов обеспечить наступление десантных войск и плавсредства на переходе морем и в местах сосредоточения.

Отдельно от этого нанести удар по аэродромам противника, имея целью предотвратить действия вражеской авиации.

Действия авиации до захвата нашими войсками плацдарма на Керченском полуострове – по плану; с окончанием высадки первого эшелона дальнейшие действия авиации проводятся по вызову командиров десантных войск.

Особое внимание – на организацию взаимодействия в этот период.

В. Инженерные войска

Главная задача инженерных войск – постройка и поддержание в исправности причалов и пристаней. Максимальное использование, по указанию морских начальников, табельных и подручных переправочных средств; разграждение минных полей на участках высадки первых эшелонов саперными отрядами, включаемыми в первый эшелон десанта.

При использовании переправочных средств инженерных и понтонных частей особое внимание обратить на подбор и слаженность экипажей паромов и плотов, проверяя их умение управлять и водить свои средства в условиях перехода морем и буксировки.

Г. Связь

Особо вдумчиво и тщательно распределить и подготовить радиосредства. Заблаговременно предусмотреть и организовать особые команды связистов на легких катерах, с запасом речного кабеля для прокладки линий связи через пролив.

Составить краткие таблицы радиосигналов, обеспечив твердое усвоение этих таблиц личным составом связистов и штабными командирами.

III. ТЫЛ И МАТЕРИАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ

Первый эшелон десанта рассчитывается без тылов, с обеспечением войск носимым запасом продовольствия в виде высококалорийных продуктов в сухом виде на трое суток. Боеприпасов для тяжелого оружия пехоты – не менее 0,5 бк; для винтовок, пулеметов и автоматов – от 1,5 до 2 бк.

Со вторым эшелоном десанта предусмотреть подачу двухсуточного запаса продовольствия, независимо от носимого запаса на людях, а также предусмотреть подачу по возможности кухонь или котлов для варки пищи.

В последующем переправа полковых и дивизионных тылов проводится под руководством начальников тылов армий, в зависимости от сложившейся

обстановки, причем дивизионные и полковые тылы должны быть

заранее подготовлены и своевременно выведены на исходное для переправы положение.

Организация армейского снабжения и переправа армейского тыла по особому плану.

Особое обратить внимание на обеспечение войск водой не только в личном запасе бойцов, но и на подачу воды в особой посуде наравне с боеприпасами и продовольствием.

IV. ДЕЙСТВИЯ ДЕСАНТНЫХ ОТРЯДОВ ОТ ПОСАДКИ ДО ЗАХВАТА УЧАСТКА И ПОБЕРЕЖЬЯ

С началом посадки войска подчиняются командиру высадки и соответственно морским начальникам, командирам отрядов кораблей и командирам судов. Последние ответственны за все действия вплоть до момента высадки.

При посадке войск на суда предусмотреть, чтобы на каждый корабль было посажено определенное подразделение во главе со своим командиром. Ни в коем случае не допускать, чтобы подразделение или часть оказались в разрозненном положении.

Командиры корабельных отрядов и отдельных кораблей отвечают за то, что часть будет высажена компактно.

Если по ходу обстановки возникнет необходимость решить вопрос – высадить десант или повернуть судно обратно, решение принимается морским начальником совместно с находящимся при нем сухопутным начальником. Окончательное решение – за командиром корабля или корабельного отряда.

Категорически запрещаю командирам кораблей высаживать войска до подхода к берегу. Высадка на воду допускается только для войск штурмовых отрядов, находящихся на мотоботах и гребных судах, при условии глубины не более 32 метра. Со всех остальных кораблей высадка должна производиться в условиях, позволяющих выгрузить тяжелое оружие пехоты,

прочее вооружение, боеприпасы и продовольствие.

Начав высадку, командир корабля и находящийся при нем сухопутный начальник не имеют права отводить корабли до тех пор, пока не будет закончена выгрузка.

С момента окончания выгрузки первого эшелона командование на суше в каждом отряде или группе войск переходит к старшему сухопутному начальнику, оказавшемуся на данном участке. Последний и отвечает за все действия оказавшихся под его командой войск, вплоть до того, пока не будет организовано нормальное управление командирами частей и соединений.

Общим стремлением всех начальников должно быть исходя из задачи, поставленной данной войсковой части или соединению, стремительное наступление вперед для захвата рубежа своей ближайшей задачи.

Командование высаженными войсками, впредь до установления надежной связи со штабом армии, остается за командиром высадки.

V. УПРАВЛЕНИЕ ДЕСАНТНОЙ ОПЕРАЦИЕЙ

Командармы, командиры высадки и командующие ВВС управляют с одного командного пункта.

Начало действий по обеим армиям «Ч» определяется мной и командующим флотом.

Командующий СКФ (подпись)

Член Военного Совета (подпись)

Зам. Нач. штаба (подпись)

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

Додаток В.6

**Доповідь Командуючого військами Північно-Кавказького фронту
Начальнику Генерального штабу плану операції по оволодінню Керчу****11. 30****13.10. 1943 г.**

В соответствии с данными Вами указаниями докладываю:

1. Обстановка в Крыму по последним данным прежняя.

Эвакуация населения, хозяйственного, промышленного оборудования и части войск и тылов продолжается.

На Керченском полуострове оставлены, возможно временно, 97 и 98 пд немцев, занявших оборону на восточном берегу полуострова, и 370 пд – по акмонайскому рубежу.

2. Как понято мною из переданных Вами указаний, главное усилие АВФ обязана направить на Керченский полуостров.

Задача войск фронта – форсировать Керченский пролив и овладеть городом и портом Керчь, откуда, обеспечив за собой переправу с Тамани, развивать наступление на запад с целью последовательного очищения Керченского полуострова.

Высадка десанта по глубине определится ходом событий на Керченском полуострове.

3. Во исполнение этого имевшееся ранее решение действовать на Керчь силами только 18-й армии изменено и принято в следующем виде:

а) 56-я армия в составе семи дивизий и одной сбр с мощными средствами усиления, используя десантные средства Черноморского флота и АВФ, с исходным положением по северо-западной оконечности полуострова, форсирует пролив с задачей, овладев восточным выступом полуострова, наступлением с севера и северо-востока овладеть городом и портом Керчь. В последующем, организовав и закрепив за собой переправу, переправить главные силы и средства усиления и во взаимодействии с 18-й армией наступать в направлении Владиславовки;

б) 18-я армия в таком же составе как 56-я армия, используя десантные средства Черноморского флота, с исходного положения в районе Семенюк,

Тамань, Анапа, форсирует Керченский пролив и овладевает побережьем полуострова на участке (иск.) Камыш-Бурун, мыс Тасыл; захватив побережье, наступлением с юга овладевает портом Камыш-Бурун, где, закрепив за собой место высадки и организовав переправу главных сил, наступает в направлении Багерovo с задачей перехватить дороги, идущие от Керчи на Владиславовку и Феодосию.

Дальнейшая задача во взаимодействии с 56-й армией, действуя по параллельным направлениям, наступать на запад.

Такое прямолинейное решение задачи вызвано необходимостью дать более сильный первый эшелон десантов, что возможно только путем привлечения всех малотоннажных средств (паромов, понтонов, плашкоутов и т. п.), а главным образом позволяет нам на полную мощь использовать сильную и мощную артиллерию фронта, достающую своим огнем противоположный берег.

Кроме того, отпадает необходимость привлекать главные силы флота.

4. 4 ВА и ВВС флота, прикрывая боевые порядки войск и десанта штурмовыми и бомбардировочными ударами, содействуют наземным войскам.

Аэродромы основных сил авиации в районе Анапа, Варениковская, Тамань, Старотитаровская, Вышестеблиевская, Запорожская.

5. По доложенному решению оперативная директива дана войскам 11.10.1943 г.

В порядке подготовки войска 18-й армии уже занимают положение в исходном районе.

Войска 56-й армии заканчивают перегруппировку 13.10.1943 г. за исключением двух дивизий 3 гск, которые начали перевозку из района Туапсе в район Темрюка, куда могут быть подвезены не ранее 17.10.1943 г.

Перегруппировка артиллерии проводится, будет закончена 14.10.1943 г.

Даны указания и проводятся мероприятия по организации и устройству тыла применительно к стоящей задаче.

6. Материальное обеспечение операции организуется в основном боеприпасами и горючим. Первые начали уже поступать на фронтовые склады, но войскам могут быть доставлены не ранее 17.10.1943 г., причем нужные калибры

(76-мм да и 107-мм мины) поступят только к 21.10.1943 г. Авиагорючего в наличии 730 тонн. Наряженные фронту транспорты еще не начаты отгрузкой, и наряд на дополнительный отпуск 1000 тонн до сих пор не оформлен.

Всем остальным фронт обеспечивается в сроки, нормально.

Распоряжением наркома ВМФ для усиления АВФ направлено с разгрузкой 15.10.1943 г. в Ейске 55 единиц разного типа плавсредств. Для освоения и вывода последних в район исходного положения потребуется не менее пяти суток. Примерно к этому же времени может быть закончено сосредоточение в исходное положение и в соответствующей организации плавсредств ЧФ.

Таким образом, готовность, в силу этих причин, определяется только 20.10.1943 г.

Начало самой операции – по условиям погоды.

Докладывая по существу вопроса, прошу:

1. Утвердить решение.
2. Не позднее исхода 14.10.1943 г. переподчинить АВФ мне.
3. Приказать ускорить отправку горючего.

4. Указать, можно ли рассчитывать на единовременную помощь с аэродромов Южного фронта авиации дальнего действия по аэродромам противника, с которых возможно ожидать действий вражеской авиации, а также можно ли рассчитывать, в случае необходимости, на помощь транспортной авиацией в количестве 10 «дугласов» для применения парашютного десанта или доставки грузов воздухом.

Десантная группа в ресурсах фронта есть.

Командующий войсками Северо-Кавказского фронта генерал армии ПЕТРОВ
Член Военного совета Северо-Кавказского фронта генерал-майор БАЮКОВ

Джерело інформації: ЦАМО. – ф. 48а. – оп. 1166. – спр. 12. – арк. 49–53.

Додаток В.7

**Директива Ставки ВГК Командуючому військами Північно-Кавказького
фронту про затвердження плану операції по захопленню Керчі
22.00. 13.10.1943 г.**

1. Представленный вами за № 4249 план операции утверждается.
2. Подачу нужных вам боеприпасов и горючего ускорим.
3. Группу дугласов для транспортировки грузов обеспечим.
4. Выброску парашютного десанта не производить.

Ставка Верховного Главнокомандования И. СТАЛИН А. АНТОНОВ

Джерело інформації: ЦАМО. – ф. 48а. – оп. 3763. – спр. 143. – арк. 255.

Додаток В.8

Оперативна директива Командувача військами Північно-Кавказького фронту на операцію по оволодінню Керчу**14 октября 1943 г.**

Карты: морская № 5021, сухопутная 100 000

Штаб Черноморского флота, г. Геленджик

Противник, закончив эвакуацию Таманского полуострова, продолжает эвакуацию Крыма. Войска, выведенные противником из Тамани, в основном направлены против Южного фронта. В Крыму, по состоянию на 11.10.43, выявлено следующее количество войск противника: две пд, две гсд, две кд (румын), три пд немцев. Восточное побережье Керченского полуострова обороняется двумя пд немцев – 98 пд и 97 гсд. Оборона побережья усилена и насыщена огневыми средствами по восточному берегу Керченского полуострова, на остальных участках побережья оборона представляет собой систему опорных узлов в местах, удобных для высадки десанта. Порты усилены береговой и противокатерной артиллерией. Побережье минировано и обнесено проволочными заграждениями. Следует считаться с возможностью значительной воздушной активности противника.

Черноморскому флоту поставлена задача: «Произвести высадку десанта в составе 56-й и 18-й армий на Керченский полуостров с целью его захвата. После высадки обеспечить бесперебойную подачу всех видов снабжения для высаженных войск».

Во исполнение поставленной задачи приказываю:

1. Командиру высадки 1-й и 2-й десантных групп – контр-адмиралу тов. Горшкову:

а) Высадить 1-ю десантную группу 56 А на участке мыс Варзовка – Капканы,

б) Высадить 2-ю десантную группу 56 А в районе м. Тархан – м. Хрони. Посадка десанта обеих групп в районе Пересыпь – Кучугуры – коса

Чушка.

Места посадки и высадки и состав перевозимых соединений согласовать с командующим 56 А. Расчет вести на полное количество плавсредств, выделенных организационным приказом командующего ЧФ № 00144/пох-ов от 14.10.43 г.

в) Изменения оперативной директивы штаба СКФ № 0056/оп от 12.10.43 в части задач АВФ произведены лично генералом армии тов. Петровым 14 октября 1943 года.

2. Командиру высадки 3-й десантной группы (18-я армия) – контр-адмиралу тов. Холостякову:

а) Высадить 3-ю десантную группу на участке Камыш-Бурун – мыс Такиль. Посадка десанта в районе Тамань, Рыбпром, Гадючий Кут. Места посадки и высадки и состав перевозимых соединений окончательно согласовать с командующим 18 А. Расчет вести на полное количество плавсредств, выделенных организационным приказом командующего ЧФ № 00144/пох-ов от 14.10.43 г.

б) После захвата плацдарма на восточном берегу Керченского полуострова организовать переправу войск, всех видов снабжения для войск и снятие раненых.

Ответственность (за организацию переправы во втором этапе операции с к. Чушка на Керченский полуостров возложить на командира Керченской ВМБ капитана 1 ранга Рутковского.

3. Командующему ВВС ЧФ – генерал-лейтенанту авиации тов. Ермаченкову:

а) Ударами авиации обеспечить высадку десанта 3-й десантной группы.

б) Прикрыть ИА посадку десантов, переход морем, высадку и действия десанта на берегу.

Свой план действий согласовать с командующим 4 ВА.

4. Всем соединениям и частям быть готовым к выполнению поставленных задач к 18 октября 1943 года.

Время высадки «Д» и «Ч» будет сообщено дополнительно.

5. Свои решения командирам высадки и командующему ВВС ЧФ представить мне на утверждение к 17 октября 1943 года.

6. Оперативную директиву № ОП-001423-ов, дополнение к ней за № ОП-1449-ов и организационный приказ № ОП-001429-ов — отменить.

7. Мой ФКП — Геленджик.

Приложение: Схема решения только к экз. № 1–10.

Командующий Черн. Флотом (подпись)

Член Военного Совета ЧФ (подпись)

Начальник штаба Черн. флота (подпись)

14 октября 1943 г.

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

Додаток В.9

Бойвий наказ командувача 18-ю армією**19.00.****16.10.43**

Карта: 100000 – 42 г.

Первое. Противник силами 98 пд, 97 гсд (немцев) обороняет восточное побережье Керченского полуострова, удерживая г. Керчь и порты Керчь, Камыш-Бурун.

Оборона побережья на участке высадки десанта армии представляет собой систему опорных узлов в местах, удобных для высадки десанта. Побережье частично минировано и обнесено проволочными заграждениями.

Второе. Задача 18 А высадить десант на восточном побережье Керченского полуострова, на участке маяк Нижне-Бурунский, коммуна «Инициатива». По захвате плацдарма в районе высадки наступать и овладеть портом Камыш-Бурун. В дальнейшем, обеспечивая за собой порт Камыш-Бурун и сообщение с Таманским полуостровом, переправив главные силы армии, наступать в направлении Багерова, имея целью перерезать дорогу, идущую от Керчь на Владиславовка, и во взаимодействии с частями 56 А уничтожить керченскую группировку противника.

Третье. Для выполнения этой задачи:

1. 20 ск с исходного положения Тамань, Рыбпром, Гадючий Кут, Веселовка форсировать пролив и высадиться на восточный берег Керченского полуострова тремя эшелонами на участке маяк Нижне-Бурунский, коммуна «Инициатива».

а) В первом эшелоне (командир первого эшелона полковник Гладков) – высадить десантом 318 сд с 386 обмп Новороссийской ВМБ и батальоном (500 чел.) 255 кр. бр. мп с задачей захватить на восточном берегу Керченского полуострова плацдарм на участке маяк Нижне-Бурунский, коммуна «Инициатива» и в глубину отм. 71,1, 76,5, Тобечик; удерживать его, обеспечивая на этом участке переправу главных сил корпуса.

По высадке на берег 318 сд частью сил (не менее полка) наступать от маяка Нижне-Бурунский и захватить дамбу (1 км южнее Камыш-Бурун), в последующем порт Камыш-Бурун.

Слева – в районе САР (2 км южнее коммуны «Инициатива») прикрыться небольшими силами, не допуская контратак противника вдоль восточного берега оз. Тобечикское.

По высадке десантом частей 117 гв. сд и 318 сд всеми силами перейти в наступление: одним полком из района Камыш-Бурун в направлении Горком и овладеть районами Горком, Камыш-Бурун; двумя полками, обходя оз. Чурубаш-ское с юго-запада, наступать в направлении Чурубаш и овладеть районом Чурубаш, КАМ (0,5 км северо-западнее Чурубаш Тат).

Порядок погрузки частей первого эшелона на плавсредства и преодоления Керченского пролива установить следующий:

За сутки до начала погрузки, по особому распоряжению Штарма, части 318 сд (386 обмп Новороссийской ВМБ и батальон 255 кр. бр. мп) разводятся в пункты погрузки в район Тамань, пристань Гадючий Кут, Веселовка, согласно прилагаемому расчету погрузки, откуда производят посадку людского состава и погрузку материальной части в ночное время с соблюдением строгих мер маскировки.

По окончании погрузки посаженные на плавсредства войска к 23.00 сосредотачиваются в исходное положение для одновременного форсирования пролива на участке Рыбпром, Гадючий Кут, (иск.) Холодная Долина (2 км к западу от побережья Таманского полуострова), откуда, двигаясь по сигнальным створам, подаваемым с западного берега Таманского полуострова, внезапно высаживаются на неприятельский берег и овладевают плацдармом на участке маяк Нижне-Бурунский, коммуна «Инициатива».

б) Во втором эшелоне – высадить десантом на восточный берег Керченского полуострова 117 гв. сд и штаб 20 ск на участке: отм. 56,7, коммуна «Инициатива».

По высадке 117 гв. сд с исходного рубежа отм. 56,7 и выс. 34,2 наступать

через Тобечик, отм. 85,5, курганы +2,8 и во взаимодействии с 318 сд овладеть рубежом: Ивановка (Джапар), Михайловна.

Для обеспечения от возможных контратак противника с направления Марфовка, Сараймин дивизии, частью сил, захватить и удерживать высоты с отм. 66,9 и 63,6.

Погрузка и посадка частей дивизии и штаба 20 ск на плавсредства согласно расчетам для погрузки (приложение).

в) В третьем эшелоне – перебросить десантом 129 гв. сд, остатки 318 и 117 сд на участке Эльтиген, отм. +1,9.

Погрузку и посадку частей третьего эшелона произвести в порту Тамань.

г) По выходе главных сил 20 ск на рубеж Чурубаш, Михайловка корпус продолжает развивать наступление в общем направлении на Багерovo.

2. 22 ск быть готовым к подтягиванию частей в порт Тамань, к посадке на плавсредства и высадке на восточный берег Керченского полуострова в порту Камыш-Бурун с задачей, в зависимости от обстановки, действуя левее 20 ск, развивать наступление в общем направлении на Чистополье или Ленинск.

3. 11 ск быть в готовности к сосредоточению частей в район Сенная, порт Тамань и к переброске на плавсредствах на восточный берег Керченского полуострова, по особому плану.

4. Командиру 255 кр. бр. мп выделить из своего состава 500 чел. отборных моряков, сформировав из них стрелковый батальон во главе с лучшим командиром батальона. Батальон на плавсредствах из порта Геленджик перебросить в район Веселовка и передать в оперативное подчинение командиру 318 сд.

Остальному составу бригады оставаться в Геленджик в готовности для погрузки на плавсредства и переброски на Керченский полуостров.

Четвертое. Для обеспечения десантной операции:

1. Командующему артиллерией 18 А создать армейскую артиллерийскую группу в составе: 69 кр. гв. апав, артиллерии Новороссийской

ВМБ и Керченской ВМБ, 108 гв. иптап, 10 гв. орад.

Задачи:

а) Обеспечить высадку 318 сд на фронте: Нижне-Бурунский – коммуна «Инициатива», подавив огонь противника на участках высадки и фланкирующие огни с направлений: Горком, коса 2 км юго-восточнее Камыш-Бурунское строительство, выс. 60,0.

б) С 318 сд высадить не менее четырех корректировочных постов с надежными средствами связи для непосредственной поддержки высаживающегося десанта огнем Артиллерии на глубину до предельной дальности стрельбы.

в) Вести борьбу с катерами противника, не допуская свободного маневрирования их в полосе действий армии. Воспретить движение плавсредств противника по Керченскому проливу.

г) Обеспечить ПВО районов: причалов посадки десантов, группировки артиллерии и сосредоточение войск армии на Таманском полуострове.

Наиболее плотную группировку зенитных средств иметь в районах: Тамань, мыс Тузла, выс. 137,4.

Прикрыть группировку войск в районе Приморский, Семенюк и штаб армии – Вышестеблиевская.

2. Командиру высадки контр-адмиралу т. Холостякову:

а) обеспечить своевременное сосредоточение плавсредств в пунктах посадки и погрузку людского состава и материальной части согласно утвержденным мною расчетам.

Обеспечить своевременный выход плавсредств на исходное положение для форсирования Керченского пролива и одновременное прибытие судов в пункты высадки;

б) высадку десанта (первого эшелона) обеспечить артиллерийским огнем и огнем ружей ПТР со всех катеров и плавсредств, высаживающих десант.

На всех мотоботах установить 45-мм орудия, приспособив их для стрельбы;

в) торпедировать берег в районах высадки десанта, непосредственно перед высадкой первого эшелона.

3. По инженерному обеспечению десантной операции:

Моему заместителю по инженерным войскам полковнику тов. Журину, совместно с инженерным отделением Новороссийской ВМБ, к 18.00 оборудовать причалы для посадки десанта:

- а) порт Тамань 2-3 причала
- б) в районе мыс Тузла 2-3 причала
- в) в районе Лиман Горький 4-6 причалов

Для устройства причалов использовать 19-й отдельный понтонный батальон, саперный батальон 318 сд, 8 лодок А-3 и 18 ЛИС.

Оснастить плавсредства щитами, трапами из расчета 4—5 штук на мотобот, снабдив штабы батальонов, полков и отдельных отрядов индивидуальными лодками типа ЛИС.

Организовать контроль и поверку готовности причалов, оснащенных плавсредств, инженерную подготовку войсковых саперов и стрелковых соединений.

Командирам соединений

а) распределить саперов для устройства проходов в минно-взрывных заграждениях и штурмовки дзотов. Иметь группу сопровождения из расчета 4—5 саперов на стрелковую роту.

Для закрепления захваченных рубежей иметь группу закрепления из расчета не менее саперного взвода на полк;

б) оснастить простейшими видами разграждения (щупы, ножницы, кошки)

стрелковые подразделения из расчета 1/3 состава роты – щупами и ножницами и 1/10 часть роты – кошками.

У саперов сопровождения стрелковых рот должно быть 3–5 удлиненных зарядов и 2–3 сосредоточенных.

Во втором эшелоне полка при группе закрепления иметь ППМ – 250-300 шт., ПГМ – 50-60 шт. и ВВ с принадлежностями 100–150 кг.

4. По управлению войсками

а) Связь со штабами дивизий до высадки штабов корпусов организовать по радио со штабом армии, для чего штабам дивизий иметь по две радиостанции (одна СЦР-284А, вторая 5-АК).

Питание для раций иметь не менее как на десять суток. Эти рации на плавсредства грузить по одной на судно. При каждой рации иметь офицера штаба с переговорной таблицей, кодированной картой и одного шифровальщика с шифродокументами.

б) Связь штаба дивизии с полками организовать радиостанциями РБ и им соответствующими. Первые пять дней операции радиоданные не менять.

Для управления полками штабам дивизий разработать переговорные и радиосигнальные таблицы, удобные для пользования в любых условиях.

В случае потери радиосвязи со штабами полков устанавливать таковую в аварийной сети штаба армии на волне «155». (Постоянный позывной рации Штарма в этой сети «ВОЗ».)

Рация командарма (позывной «ПАН») будет включаться во все радиосети. Рациям, принявшим вызов с позывным командарма, входить немедленно с ним в связь.

Данные аварийной сети Штарма и рации командарма всем радистам знать наизусть.

в) Проволочные средства связи брать с десантом проверенными и подготовленными к действию.

Разработать таблицу световых сигналов (в штабах дивизий и в полках) и организовать передачу таковых карманными и электрическими фонарями.

г) Особенно тщательно отработать сигналы взаимодействия с 4 ВА и ВВС ЧФ, научить войска обозначать свой передний край по требованию наших самолетов.

5. Моему заместителю по тылу генерал-майору т. Баранову обеспечить десантные части первого эшелона и последующих боеприпасами, продовольствием и горючим по нормам, утвержденным мною особым планом.

6. По предстоящим действиям круг лиц, участвующих в разработке и подготовке к операции, ограничить строго необходимым количеством ответственных работников, список которых представить мне на утверждение.

Письменную документацию по всем вопросам ограничить только строго необходимым количеством расчетных данных.

Никакой переписки между собой и штабом армии не вести, разрешая различные вопросы путем общения соответствующих начальников или их заместителей.

Пятое. Готовность для 20 и 22 ск – к исходу дня 18.10.43. «Д» и «Ч» особым распоряжением.

Командующий 18 А (подпись)

Член Военного Совета (подпись)

Начальник штаба 18 А (подпись)

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

Додаток В.10

Наказ Ставки ВГК про кадрові призначення**23.00****16.10.1943 г.**

Назначить:

1. Заместителем командующего войсками 1-го Украинского фронта (бывшего Воронежского) – генерал-полковника Гречко А. А., освободив его от обязанностей командующего 56-й армией.

2. Командующим 56-й армией – генерал-лейтенанта Мельника, освободив его от обязанностей командующего 58-й армией.

Тов. Мельнику явится к новому месту службы не позже 17 октября.

Ставка Верховного Главнокомандования И. СТАЛИН А. АНТОНОВ

Джерело інформації: ЦАМО. – ф. 48а. – оп. 3763. – спр. 143. – арк.. 262.

Додаток В.11

Бойовий наказ командира висадки 3-ї десантної групи**20.00****19.10.43 г.****Карты: морская № 5021, сухопутная 100 000**

Штаб командира висадки. 3-й десантной группы. Рейд Геленджик

Первое. Противник силами 98 пд и 97 гсд обороняет восточное побережье Керченского полуострова. Оборона побережья в местах, удобных для высадки десанта, представляет собой систему опорных узлов, значительно насыщенных огневыми средствами.

Порты усилены береговой и противокатерной артиллерией.

Побережье частично минировано и обнесено проволочным ограждением.

Возможны атаки бомбардировочной и штурмовой авиации противника.

Второе. Черноморскому флоту поставлена задача: «Произвести высадку десанта в составе 56-й и 18-й армий на Керченский полуостров с целью его захвата. После высадки обеспечить бесперебойную переброску всех видов снабжения для десантных войск».

Третье. Командиру высадки 3-й десантной группы поставлена задача – в ночь на 1 ноября 1943 года высадить десант на участке – маяк Нижне-Бурунский – коммуна «Инициатива» в составе:

1-й эшелон — 318 сд, 386 обмп, обмп 255 кр. бмп.

2-й эшелон—117 гв. сд.

Четвертое. Во исполнение поставленной задачи

ПРИКАЗЫВАЮ:

I. Командиру 1-го десантного отряда – капитану 3 ранга Глухову и командиру 2-го десантного отряда – капитану 3 ранга Жидко высадить десант в составе 1631 сп и обмп 255 кр. бмп в районе 0,5 км севернее озеро Тобечикское. Высадку 2-го отряда производить к северу от 1-го. По окончании высадки 1-му и 2-му отрядам следовать к Соленому озеру.

II. Командиру 3-го отряда – капитану 3 ранга Сипягину и командиру 4-го отряда – капитан-лейтенанту Бондаренко высадить десант в районе Эльти-ген, на южную часть пляжа, в составе 1337 сп и отдельной штрафной роты. Высадку 4-го отряда производить к северу от 3-го.

По окончании высадки 3-му и 4-му отрядам следовать в Тамань.

III. Командиру 5-го отряда – старшему-лейтенанту Москалюк и командиру 6-го отряда – капитан-лейтенанту Гнатенко высадить десант в составе 1339 сп, отдельной штрафной роты и 386 обмп в район Эльтиген на северную часть пляжа. Высадку 6-го отряда производить севернее 5-го.

По окончании высадки 5-му и 6-му отрядам следовать в Тамань.

IV. Командиру артиллерийской группы – подполковнику Малахову:

а) Артиллерийским огнем подавить батареи противника и обеспечить подход и высадку десанта.

б) После высадки подавлять огневые точки и уничтожать живую силу и технику противника по заявкам корпостов.

в) Артподготовку начать в Ч+45 мин., закончить в Ч+1 час и с Ч+1 час перенести огонь по второму рубежу, считая его начало (переднюю кромку) в 1 километре от береговой черты районов высадки. Артогонь прекратить в Ч+1 час 10 минут, после чего быть в немедленной готовности открыть огонь по заявке корпостов и по приказанию.

г) Выделить одну батарею для стрельбы по морским целям с целью отражения атак ТКА ТКА противника, не снимая задачи по поддержке десанта.

V. Командиру отряда прикрытия — капитану 1 ранга Филиппову:

а) С 20.00 до рассвета 1 ноября 1943 года девяти ТКА ТКА быть в дозоре в южной части Керченского пролива и к западу от Керченского пролива вдоль береговой черты в районе м. Опук – м. Чауда с задачей не допустить ТКА ТКА противника в Керченский пролив. С рассветом следовать в Анапу; ТКА«ДД» - следовать в Геленджик.

б) Двум ТКА ТКА быть в дозоре в районе Камыш-Бурун – коса Тузла

с задачей не допустить ТКА ТКА противника из района Керчь. С рассветом следовать в Анапу.

в) Двум ТКА ТКА следовать совместно с 5-м и 6-м отрядами, находясь с правого борта на траверзе флагманского СКА, быть готовым прикрыть десант дымзавесой. С началом высадки десанта присоединяются к двум ТКА ТКА, находящимся в дозоре в районе Камыш-Бурун – коса Тузла.

С рассветом или по приказанию следовать к отходящим плавсредствам 5-го и 6-го отрядов и быть готовым прикрыть их дымзавесой.

г) Двум ТКА ТКА следовать совместно с 3-м и 4-м отрядами и, находясь с левого борта на траверзе флагманского СКА, быть готовым прикрыть десант дымзавесой.

С началом высадки десанта следовать в дозор в район Чонгелек-Татарский с задачей не допустить ТКА ТКА противника к месту высадки.

С рассветом или по приказанию следовать к отходящим плавсредствам 3-го и 4-го отрядов и быть готовым прикрыть их дымзавесой.

д) Двум ТКА ТКА следовать совместно с 1-м и 2-м отрядами, и, находясь с левого борта на траверзе флагманского СКА, быть готовыми прикрыть десант дымзавесой. С началом высадки десанта следовать в дозор в район восточнее Чонгелек-Татарский с задачей не допустить ТКА ТКА противника к месту высадки десанта. С рассветом или по приказанию следовать к отходящим плавсредствам 1-го и 2-го отрядов и быть готовым прикрыть их дымзавесой.

VI. Всем десантным отрядам после высадки исправить повреждения и в тот же день с наступлением темноты начать посадку 117 гв. сд. Время выхода и место посадки по дополнительному указанию.

Пятое, а) Посадку войск закончить за 20 минут до выхода в море.

б) Выход от места посадки

1-го и 2-го отрядов в Ч-3 часа 20 минут,

3-го и 4-го отрядов в Ч-1 час 30 минут,

5-го и 6-го отрядов в Ч-2 часа 10 минут.

Приход на линию старта – створных красных огней, установленных на косе Тузла в Ч.

Шестое. Мой второй заместитель – командир 1-го десантного отряда – капитан 3 ранга Глухов на СКА № 081.

Командир высадки 3-й десантной группы (подпись)

Начальник штаба высадки 3-й десантной группы (подпись)

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

Додаток В.12

Бойовий наказ командувача Азовською воєнною флотилією**23.10.43 г.**

Штаб Азовской военной флотилии ЧФ ФКП Темрюк

После эвакуации Таманского полуострова противник продолжает эвакуировать Крым, одновременно обороняя восточное побережье Керченского полуострова силою двух пд немцев, насытив систему обороны артиллерией, проволочными заграждениями, противотанковыми и противопехотными минами.

Северное побережье обороняется системой опорных пунктов в местах, удобных для высадки десанта.

Третья десантная группа высаживает десант к югу от гор. Керчь.

Воздушная армия наносит бомбоштурмовые удары по обороне противника на восточном побережье Керченского полуострова, поддерживает высадку десанта истребительной и штурмовой авиацией, прикрывает и поддерживает корабли АВФ ЧФ на переходе морем и при высадке десанта.

Артиллерия СКФ поддерживает высадку десанта на восточное побережье Керченского полуострова.

Азовской военной флотилии ЧФ высадить десант на восточное побережье в составе 11 гв. ск 56-й армии.

Высадку 1-го эшелона десанта произвести внезапно ночью, при поддержке артгруппы 56-й армии и авиации 4 ВА, одновременно двумя десантными группами с бригады бронекатеров 3-го ДБКА и семи отрядов транспортов, произведя демонстрацию десанта в районе Юраков Кут – м. Тархан.

Высадку двух эшелонов десанта произвести с к. Чушка, используя переправочные средства инженерных и понтонных частей 56-й армии.

Десант на северное побережье высадить на третий день операции,

одновременно продолжая перевозку войск 56-й армии на восточное побережье Керченского полуострова. Кораблям прикрыть и поддержать высаженный десант.

П р и к а з ы в а ю:

а) Командиру 1-й группы высадки капитану 2 ранга Кириллову произвести одновременную высадку десанта из состава частей 55-й гвардейской стрелковой дивизии 111 гв. ск.

1. Одним отрядом 1 гв. ДБКА и 3-м отрядом транспортов –в Рыбпром юго-западнее Жуковка –численностью 500 человек.

2. Одним отрядом 1 гв. ДБКА, 1-м и 2-м отрядами транспортов –в Опасная –численностью 820 человек.

Высадку начать в 02.00 «.....».....1943 года.

Штурмовые группы высадить с катеров сил поддержки.

По окончании высадки 1-го эшелона десанта, частью сил поддержки, 1, 2 и 3-м отрядами транспортов и переправочными средствами инженерных войск 56-й армии в эту же ночь произвести переброску вторых эшелонов десанта 55 гсд с к. Чушка на Керченский полуостров.

Остальными силами поддержки и отрядом прикрытия обеспечить с юга переброску вторых эшелонов и поддерживать огнем десант.

В дальнейшем силами и средствами 1-й группы днем и ночью производить переброску вторых эшелонов 11 гв. ск на Керченский полуостров.

б) Командиру 2-й группы высадки капитану 3 ранга Державину произвести одновременную высадку десанта из состава частей 2-й гвардейской стрелковой дивизии 11 гв. ск.

1. ДБКА и 7-м отрядом транспортов – штрафную роту юго-восточнее Телеграфная будка, что в районе маяк Еникальский, и остальные силы одновременно в район маяк Еникальский – численностью 630 человек.

2. ДБКА, 4-м и 5-м отрядами транспортов — юго-западнее Глейки и в

Глейки –общей численностью:

людей – 890 человек,
орудий – 76-мм – 3
45- мм – 9

3. ДБКА и 6-м отрядом транспортов – в Жуковка – численностью:

людей – 670 человек,
орудий – 76-мм – 4,
45-мм – 3

Высадку начать в 02.00 «.....».....1943 года.

Штурмовые группы высадить с катеров сил поддержки.

По окончании высадки 1-го эшелона одним отрядом Г; ДБКА и отрядом прикрытия обеспечить с севера переброску вторых эшелонов на Керченский полуостров и поддержку высаженного десанта.

6-й, 7-й отряды транспортов и один отряд 1 ДБКА по окончании высадки 1-го эшелона немедленно направить в Кучугуры за 2-м эшелоном 2 гв. сд, остальными силами группы производить переброску вторых эшелонов десанта 55 гв. сд с к. Чушка на Керченский полуостров (Опасная).

в) Командиру демонстративной группы — капитану 3 ранга Тетюркину:

С 02.00 до 04.00 первого дня операции произвести обстрел северного побережья Керченского полуострова в районе Юраков Кут.

Быть готовым к исходу 2-го дня операции 1 гв. ДБКА, 4 ДБКА, 1 отрядом 1 ДБКА, 4, 5, 6, и 7-м отрядами транспортов произвести высадку десанта в Тархан — численностью:

людей – 2500 человек,
орудий – 76-мм – 6,
45-мм – 16

Действия высаженного десанта поддерживать корабельной

артиллерией.

г) Командиру посадки на к. Чушка подполковнику Быстрову организовать и производить переправу двух эшелонов и питания десанта с к. Чушка на восточное побережье Керченского полуострова, для чего использовать переправочные средства инж. войск 56-й армии и освобожденные после высадки десанта транспортные суда и корабли АВФ ЧФ.

Переправу начать с 3.00 первого дня операции.

д) Командиру 369 ОБМП майору Сударикову из состава батальона выделить три штурмовых отряда численностью до 90 человек каждый для усиления штурмовых отрядов И гв. ск.

С захватом берега и высадкой 1-го эшелона штурмовые отряды батальона -оставить в местах высадки в распоряжение комендантов баз высадки для обеспечения переброски двух эшелонов.

е) Командирам 55 гв. сд и 2 гв. ск высадиться десантом в районах:

2 гв. сд — Телефонная будка — маяк Еникальскйй, Глейки, Жуковка.

55 гв. сд — Рыбпром, Опасная.

Овладеть прибрежной полосой и прибрежными опорными пунктами противника Жуковка, Опасная, Глейки и м. Еникале, обеспечить плацдарм для переброски войск 56-й армии на Керченский полуостров.

В дальнейшем действовать в соответствии с задачами, поставленными командующим 56-й армией.

Командиру 383 сд 16 ск высадиться десантом в районе Тархан, овладеть Тархан, обеспечить плацдарм для переброски войск 16 ск.

В дальнейшем действовать в соответствии с задачами, поставленными командующим армией.

Артиллерии поддержки высадки:

Систематическими огневыми налетами при подготовке к операции уничтожать выявленные огневые точки и узлы сопротивления на побережье

в районах, намеченных для высадки.

С начала развертывания кораблей на высадку подавлять огневую систему противника на побережье в районах высадки.

Предварить высадку артиллерийским наступлением в соответствии с особым указанием командующего 56-й армией.

Подавлять огневые точки в глубине обороны противника, противодействующие высадке десанта.

Поддерживать огнем корабли флотилии при бое с кораблями противника.

День высадки — особым распоряжением.

7. ФКП АВФ ЧФ —Замостье. ВПУ —Кордон Ильича

Второй заместитель — капитан 2 ранга Кириллов.

Приложение. Плановая таблица на Керч. дей опер. — на 5 листах.

Командующий Азовской военной флотилией ЧФ (подпись)

Начальник штаба Азовской воен. флотилии ЧФ (подпись)

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

Додаток В.13

Бойовий наказ № 065 командувача 56-ю армією**14.45****25.10.43**

К а р т а 50 000

1. Противник – 98 пд (немцев) обороняется по восточному побережью Керченского полуострова. Оборона усилена и насыщена огневыми средствами.

Побережье минировано и обнесено проволочными заграждениями. На остальном побережье Керченского полуострова на широком фронте обороняются румынские части, имея систему опорных узлов в местах, удобных для высадки десантов.

2. 56-я армия во взаимодействии с Азовской военной флотилией и 4 ВА высаживает десант на Керченском полуострове и овладевает восточной частью полуострова, городом и портом Керчь. В дальнейшем, обеспечив за собой сообщение с Таманским полуостровом, во взаимодействии с 18 А наступает в направлении Владиславовна.

3. Слева – 18 армия высаживает десант на Керченский полуостров на участке: (иск.) м. Камыш-Бурун, м. Такиль и по овладении м. Камыш-Бурун наступает на Багерово.

Разгранлиния с ней – Варениковская, (иск.) Пиленково, (иск.) хут. Белого, (иск.) Старотитаровская, (иск.) Приморский (восточный).

4. Решил – главными силами армии (11 гв. ск и 3 гв. ск) эшелонированно форсировать Керченский пролив с целью овладеть Маяк, Баксы, Опасная и в по следующем ударе с северо-востока овладеть Керчь.

Две дивизии 16 ск высадить десантом в районе м. Тархан с задачей по высадке овладеть Катерлез, откуда во взаимодействии с главными силами армии овладеть Керчь.

5. 11 гв. ск в составе 2, 32 и 55 гв. сд форсировать Керченский пролив, произведя десантную высадку на восточный берег Керченского полуострова: 2

гв. сд – на участке: маяк Еникальский, Жуковка; 55 гв. сд – на участке: Рыбпром (2 км южнее Жуковка), Опасная; 32 гв. сд за 55 гв. сд на участке Жуковка, Опасная. Ближайшая задача – овладеть Юраков Кут, зап. окр. Баксы, г. Иванова, Джанкой, Капканы, для чего последовательно передовыми десантными частями захватить Маяк, Жуковка, Опасная.

Расширяя плацдарм, овладеть: 2 гв. сд – г. Хрони; частями 55 и 32 гв. сд – отм. 44,8, 98,9, вые. 102,0, откуда, обеспечив себя справа захватом вые. 110,7, 140,7, нанести удар на Баксы.

В последующем корпусу ударом с северо-востока через Аджи-Мушкой ; овладеть Керчь. Выброску десанта произвести на плавсредствах 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7-го отрядов транспортов, 1, 3 и 4-го дивизионов и 1-го гв. дивизиона бронекатеров.

Пунктами посадки иметь: для 2 гв. сд – Темрюк, колхоз "Труженик моря", Пересыпь; для 55 гв. сд – Кучугуры; 32 гв. сд – коса Чушка.

Поддерживают:

2 гв. сд – 1169 апап, 1195 гап, 769 ап (242 гв. сд), 58 ап (32 гв. сд), 29 и 34 иптап, 43 и 44 гв. мп.

55 гв. сд – 268 апап, 81 гап, 29 омбр, 98 кап, 103 и 1187 иптап, 197 гв. мп, 49 и 50 гв. мп.

КП 11 гв. ск – Фонталовская, в дальнейшем Кордон, Маяк.

б. 16 ск в составе 383, 339 и 227 сд высадить последовательно – 383 и 339 сд десантом в район Тархан. Пункт посадки – Темрюк.

Ближайшая задача по высадке десанта – овладеть Тархан, обеспечивая свой правый фланг ср стороны Кезы. Расширяя плацдарм, овладеть рубежом: отм. 116,4, 131,7, вые. 103,9, откуда, нанося удар правым флангом, овладеть Катерлез, Булганак, отрезая пути отхода противника. Для обеспечения правого фланга иметь заслон на выс. 100,0, 116,4, 114,2, 108,9. В последующем во взаимодействии с 11 гв. ск овладеть Керчью.

Выброску десанта произвести на плавсредствах по особому указанию.

227 сд перебросить на Керченский полуостров по особому плану. КП 16 ск – Темрюк, в дальнейшем Тархан.

7. 3 гв. ск в составе 242 гв. сд, 128 гв. сд и 83 мсбр – во втором эшелоне армии, в готовности к переправе за 11 гв. ск. на Керченский полуостров с коса Чушка. Иметь в виду действия по обстановке во взаимодействии с 11 гв. ск в направлении Керчь.

КП 3 гв. ск – Ахтанизовская, в дальнейшем Опасная.

8. Азовская военная флотилия

а) Производит десантную переброску 11 гв. ск и 16 ск и перевозку остальных войск на Керченский полуостров, согласно особому плану и расчету.

б) Поддерживает высадку и действия десантов корабельной артиллерией.

в) Обеспечивает подвоз морем всех видов снабжения для высадившихся войск.

9. Артиллерия

Готовность – к 18.00 27.10.43. Продолжительность артподготовки – 30 минут. Период разрушения – 72 часа.

Армейская группа разрушения – 125 огабр БМ. АДД – 62 опабр и 4 гв. апап. Резерв – 489 иптап. Задачи:

а) Разрушить укрепленные огневые точки на восточном берегу Керченского полуострова в районах: вые. 175,0, Маяк, Глейки, Жуковка, Опасная, Еникале.

б) Подавить артиллерию противника в районах: Осовины, КАМ, вые. 106,0, Баксы, вые. 104,3, Маяк, Жуковка, Джанкой, Опасная, Еникале.

в) Не допустить подхода резервов противника из Ляховка, Осовины, Баксы, Джанкой.

г) Главное усилие артиллерии на период артподготовки — подавление узлов сопротивления в районах маяк Еникальский, Глейки, Жуковка,

Рыбпром, Опасная, Еникале.

10. ВВС

1. Прикрывают высадку десантов в районах: Тархан, Широкая балка, Жуковка, Еникале и перевозку войск с косы Чушка.

2. Перед началом высадки десанта подавляют артиллерию противника и прожектора до рубежа Юраков Кут, Аджи-Мушкай, Колонка и в районе Солдатская Слободка, м. Ак-Бурну.

3. Штурмовыми действиями подавляют огневые средства противника по требованию высадившихся войск.

4. Воспрепятствуют подход резервов от Булганак и Керчь.

5. Наносят удар по артиллерии и резервам противника в районе Баксы.

11. Зам. командующего по ин.жвойскам.

а) Обеспечить строительство и подготовку пристаней: на коса Чушка – 5, грузоподъемностью 30 т; на Кордон – 1; Кучугуры – 3; "Труженик моря" – 2; Чайкино – 1; порт Темрюк – 3; Пересыпь – 2.

Готовность пристаней – к 18.00 26.10.43.

б) Закончить сходни и разборные пристани для переброски их совместно с десантом на восточное побережье Керченского полуострова.

в) Подготовить 5 паромов (4 грузоподъемностью 16 т и 1 – 20 т) – на р. Кубань у моста Темрюк; 6 паромов – 16-т – у устья р. Кубань.

Готовность—18.00 25.10.43.

г) Подготовить из штатных переправочных средств соединений и частей лодки и паромы и организовать из них спасательные команды на период вы броски десантов 11 т. ск и 16 т. ск.

д) К 25.11.43 закончить разминирование коса Чушка, Кордон и районов постройки пристаней.

Подготовить команды минеров для выброски их на восточный берег Керченского полуострова с 383 т. ск, 2 и 55 т. ск для разминирования районов высадки и основных направлений наступления.

12. ПВО

1. Прикрыть не менее чем четырьмя зен. ап огневые позиции артиллерии, войска и плавсредства десантов в районе Кордон, коса Чушка;

Не менее двумя зен. ап прикрыть район посадки десантов в Чайкино, Темрюк;

Кучугуры, Пересыпь, колхоз «Труженик моря» прикрыть двумя зен. ап.

Каждый пункт посадки, кроме того, усилить зенитным дивизионом среднего калибра.

2. Для непосредственной ПВО десантов выделить 40 зенитных пулеметов и установить их на плавсредствах, предназначенных для десанта.

13. Командирам 11 гв. ск и 16 ск произвести тщательный расчет десантов по выделяемым плавсредствам и составить план боевого порядка при следовании десанта морем, захвата кромки берега и дальнейшего расширения плацдарма..

а) Организовать непосредственное взаимодействие десантов первого эшелона с корабельной артиллерией, поддерживающей высадку частей.

б) Выделить старших офицеров комендантами погрузок от 11 гв. ск в районы посадок: № 1 – коса Чушка, № 2 – Кордон, № 3 – Кучугуры, № 4 – Пересыпь, № 5 – колхоз "Труженик моря" и от 16 ск – № 6 – Чайкино, № 7 – Темрюк. Комендант посадки, объединяющий все районы посадок – капитан 2 ранга Емельянов, местонахождение его – порт Темрюк.

в) Обеспечить весь личный состав десантов сухим пайком на трое суток, выдав каждому на руки. Боеприпасами на все виды оружия десанты обеспечить по 1,5 бк.

г) Заблаговременно произвести тщательную рекогносцировку и подготовку выжидательных районов частей и путей выхода для посадки и ни в коем случае не допустить скучивания и перемешивания подразделений при посадке, строго выполняя требования морских офицеров при посадке и размещении на плавсредствах.

14. Танки

Командующему БТ и МВ иметь в виду после выброски десантов с началом организации переправы переправить на паромках танки (63 ТБр, 257 я 244 ТП) на восточный берег по особому расписанию.

Первые эшелоны 2 и 55 гв. сд вывезти в исходные районы для погрузки к 6.00 27.10.43.

15. Полная готовность – к 12.00 27.10.43.

День и час посадки и выброски десантов – особым распоряжением.

16. ВПУ армии – совхоз № 19 (западный, 2 км северо-восточнее Кордон). КП – Ахтанизовская.

Приложения. № 1 – расчет посадки (не прилагается). № 2 – плановая таблица боя.

Командующий 56-й армией (подпись)

За члена Военного Совета армии (подпись)

Начальник штаба 56-й армии (подпись)

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

Додаток В.14

Директива Ставки ВГК

Командувачам військами Північно-Кавказького фронту і Чорноморським флотом на недопущення евакуації противника із Криму

23.50

4.11.1943 г.

Противник сосредоточивает плавсредства в портах Евпатория, Севастополь для эвакуации войск и техники из Крыма.

С целью воспрепятствовать эвакуации войск и имущества противника Ставка Верховного Главнокомандования п р и к а з ы в а е т :

1. Вести непрерывную воздушную разведку плавсредств в портах Севастополь, Евпатория с задачей обнаружения выхода и движения их морем.
2. Всю бомбардировочную и торпедоносную авиацию использовать для ударов по плавсредствам в портах и на переходе морем.
3. На подходах к портам и на коммуникациях развернуть не менее семи подводных лодок.

Ставка Верховного Главнокомандования И. СТАЛИН А. АНТОНОВ

Джерело інформації: ЦАМО. – ф. 48а. – оп. 3763. – спр. 142. – арк. 195.

Додаток В.15

Наказ

Військам Північно-Кавказького фронту

5.11.1943 г.

318-я Новороссийская стрелковая дивизия и 386-й батальон морской пехоты 18-й армии в ночь на 1 ноября десантом высадились на Крымский полуостров. В ночь на 3 ноября 2-я гвардейская Краснознаменная Таманская стрелковая дивизия и 55-я гвардейская Иркутская четырежды орденоносная стрелковая дивизия, форсировав Керченский пролив, овладели восточной частью полуострова Еникале. Таким образом, войска нашего фронта прочно и надежно закрепились на Крымском берегу, обеспечив тем самым дальнейшую переправу наших войск.

Несмотря на тяжелые условия штормовой погоды на море, особую сложность форсирования морского пролива и десантной операции, ожесточенное сопротивление врага, перечисленные выше войска отлично выполнили свою боевую задачу, показав непревзойденные образцы мужества, героизма и поразительной отваги.

Части 318-й Новороссийской дивизии, высадившись на несколько дней ранее, испытали на себе тяжелые контратаки врага, стремившегося при поддержке сильного артиллерийско-минометного огня и танков уничтожить наши части и сбросить их в море. Попытка врагу не удалась. Враг, понеся огромные, потери, до полутора тысяч убитыми и множество раненых, потеряв до двух десятков танков, был отброшен.

В 56-й армии наша славная артиллерия могучим огневым ударом подавила сопротивление врага на Крымском берегу, дала полную возможность нашим бойцам, офицерам, пехоте 2-й, 55-й гв. дивизий и морякам Азовской военной флотилии успешно выйти на берег и стремительным ударом уничтожить и отбросить врага на значительную глубину. В первый же день была достигнута возможность в условиях дня совершать переправу через

пролив. В результате боевых действий первых двух дней уничтожено большое количество живой силы и огневых средств противника, захвачено в плен на обоих участках свыше 200 человек противника, до 30 орудий, 5 прожекторов, десятки пулеметов и прочего вооружения.

Боевые действия сухопутных войск и морских частей надежно обеспечивали с воздуха прославленные боевые части 4-й воздушной армии и ВВС Черноморского флота.

Достигнута крупная победа над врагом, созданы условия для успешного развития дальнейших боевых действий. Личный состав сухопутных войск и моряки Черноморского флота и Азовской военной флотилии, участвовавшие в операции, показали исключительные примеры мужества, доблести и героизма.

Отмечая это, Военный Совет фронта приветствует личный состав частей и соединений, участвовавших в операции, поздравляет все войска фронта с достигнутой победой, но вместе с тем обращает внимание всех войск, что достигнутый отличный боевой результат это только первый шаг на славном пути к выполнению главной задачи – освобождению Крыма.

Войска 4-го Украинского фронта прочно заперли Крым с севера. В Крыму оказались захлопнутыми девять растрепанных румынских дивизий и две немецкие, также многократно битые дивизии.

Враг не успел эвакуироваться из Крыма и сейчас пытается, прикрывшись упорной обороной на Керченском полуострове и на Перекопе, вывести свои войска морем через Севастополь и Евпаторию на Одессу и Николаев.

Враг не уйдет, так как и на море дорога ему прочно закрыта боевыми силами Черноморского флота. Враг лишен в Крыму горючего, боеприпасов и продовольствия. Долго существовать враг не может. Нужны решительные и смелые действия наших войск, чтобы сломить сопротивление, окончательно разгромить в первую очередь румын. Все возможности и предпосылки к

этому есть. Нет сомнения, что враг будет разгромлен и раздавлен. Крым будет очищен от вражеской нечисти. Залогом этому служит храбрость и мужество наших бойцов, сержантов и офицеров, мощь нашей боевой техники и мудрое руководство нашего верховного вождя товарища Сталина.

ПРИКАЗЫВАЮ:

Всем бойцам, сержантам и офицерам сухопутных войск, воздушных и морских сил, участвующих в операции, действовать смело, решительно, уничтожать врага всюду, где он будет обнаружен, бить его всеми средствами и способами, упорно и настойчиво пробиваться вперед.

Командирам частей и соединений, участвующих в операции, в суточный срок всех отличившихся представить к награде, особенно обратить внимание на награждение рядового и сержантского состава, взводных офицеров, орденами Красного Знамени и Отечественной войны. Особо отличившихся представить к званию Героя Советского Союза. Представление дать через командующих армиями по телеграфу.

Приказ довести до войск всеми видами связи в течение 5 и 6 ноября и зачитать перед строем в ротах, батареях, командах лично командирами подразделений.

Командующий войсками СКФ (подпись)

Член Военного Совета (подпись)

Начальник штаба СКФ (подпись)

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

Додаток В.16

**Директива Ставки ВГК Командувачу військами Північно-Кавказького
фронту, представнику Ставки про реорганізацію фронту в окрему
Приморську армію**

02. 45**15.11.1943 г.**

Ставка Верховного Главнокомандования приказывает:

1. Северо-Кавказский фронт реорганизовать к 20.11.1943 г. в Отдельную Приморскую армию.

2. В состав Отдельной Приморской армии включить:

16-й стр. корпус в составе 383, 339 и 227-й стр. дивизий;

11-й гв. стр. корпус в составе 2, 32 и 55-й гв. стр. дивизий;

3-й горностр. корпус в составе 128 гв. сд, 242 и 20 гсд;

20-й стр. корпус в составе 318, 89 и 414-й стр. дивизий, 83-й стр. и 255-й морской стр. бригад;

4-ю воздушную армию в наличном составе.

3. Назначить:

- командующим Отдельной Приморской армией генерала армии Петрова И. Е.;

- членом Военного совета Отдельной Приморской армии генерал-майора и/с Баюкова В. А.;

- заместителем командующего Отдельной Приморской армией генерал-лейтенанта Мельника К. С.;

- начальником штаба Отдельной Приморской армии генерал-лейтенанта Ласкина И. А.

4. Управление 56-й армии преформировать в управление Отдельной Приморской армии, усилив его за счет управления Северо-Кавказского фронта.

Личный состав управления Северо-Кавказского фронта, остающийся неиспользованным, передать в распоряжение начальника Главного управления

кадров НКО.

5. 18-ю армию в составе:

- 11-го стр. корпуса (304, 316 сд и 117 гв. сд);

- 22-го стр. корпуса (317, 395 и 129 гв. сд) с армейскими частями и тылами отправить в резерв Ставки в район Мелитополя. Погрузку начать в районе Новороссийска 15.11.1943 г.

6. Начальнику Генерального штаба совместно с командующими родов войск и начальником тыла Красной Армии к 17 ноября определить перечень частей усиления, боевого обеспечения, тыловых частей и учреждений Северо-Кавказского фронта, подлежащих включению в состав Отдельной Приморской армии, выводу в резерв Ставки и расформированию.

7. Исполнение донести.

Ставка Верховного Главнокомандования И. СТАЛИН А. АНТОНОВ

Джерело інформації: ЦАМО. – ф. 48а. – оп. 3763. – спр. 143. – арк. 288–289.

Додаток В.17

**Директива Ставки ВГК Командувачам окремою Приморською армією і
Чорноморським флотом про оперативну підпорядкованість флоту
командуванню армії**

24. 00

21. 11. 1943 г.

Ставка Верховного Главнокомандования приказывает Черноморский флот оставить в оперативном подчинении Отдельной Приморской армии. Задачи флота и порядок его использования согласно ранее данным директивам Ставки.

Ставка Верховного Главнокомандования И. СТАЛИН А. АНТОНОВ

Джерело інформації: ЦАМО. – ф. 48а. – оп. 3763. – спр. 143. – арк. 294.

Додаток В.18

**Доповідь представників Ставки і Командувача Приморською армією
Верховному Головнокомандуючому плану операції по оволодінню Керчю****02. 20****22.12. 1943 г.**

1. Сегодня при участии тов. Владимирского разобрали план дальнейших действий войск Приморской армии. Сил и средств в армии вполне достаточно для прорыва сильно укрепленной обороны противника и овладения Керчью, после небольшого пополнения дивизий и дообеспечения боеприпасами.

Операция намечается следующим образом: для того чтобы не ввязываться в затяжные уличные бои и овладеть господствующими высотами, позволяющими в дальнейшем развивать наступление в глубь Керченского полуострова, решено прорвать оборону противника на участке 5 километров и обойти Керчь с севера. Прорыв производят три стрелковые дивизии и одна стрелковая бригада в первом эшелоне и две стрелковые дивизии во втором эшелоне, для развития успеха. Главный удар будет нанесен на фронте 2 км в направлении выс. 125,6, северная окраина Булганака, балка Глубокая, Малый Бабичик, Багерово, в обход крупных населенных пунктов Булганак, Катерлез и города Керчь с севера с тем, чтобы выйти на тылы керченской группировки противника.

Одновременно с этим вспомогательные удары будут направлены: один – вдоль берега Азовского моря на Тархан, Кезы и второй – со стороны Булганака на южную окраину Катерлеза с целью свертывания обороны противника перед левым флангом армии.

Для обеспечения успеха прорыва на главном направлении, захвата важных командных высот в ближайшем тылу противника, которые в лоб взять очень трудно, а также для отвлечения внимания, сил и средств противника с главного направления намечено высадить тактический морской десант в ближайшем тылу немцев. Десант предполагаем высадить со стороны Азовского моря в 4 километрах северо-восточнее Тархана, в 5 – 7 километрах от нашего переднего края. Задача десанта – захватить господствующие высоты 136.0 и 164.5 и

ударом в направлении

Грязевая Пучина, северная окраина Булганака выйти в тыл немцам, обороняющимся севернее Булганака, облегчить продвижение нашей главной группировки с фронта и соединиться с ней к исходу первого дня операции.

Для десанта выделяются один гвардейский стрелковый полк, батальон морской пехоты и десантный отряд моряков-добровольцев, общей численностью 2800 человек.

Одновременно с этим будут проведены демонстративные десанты со стороны Азовского моря в районах Тархана, Мамы Русской и через Керченский пролив в районах Керчи и мыса Ак-Бурну.

Для прорыва обороны противника привлекается вся артиллерия. На главном направлении будет действовать до 200 стволов на 1 км фронта. Для обеспечения высадки и дальнейшей поддержки десанта выделяется 117 орудий.

В операции будут участвовать 90 штурмовиков, 30 дневных бомбардировщиков и 220 истребителей 4-й воздушной армии. Кроме того, из состава ВВС Черноморского флота привлекаются 50 штурмовиков и бомбардировщиков и 40 истребителей с посадкой их на Таманском полуострове. Всего будет 170 штурмовиков и бомбардировщиков и 260 истребителей. При хорошей погоде планируется три боевых вылета всей авиации.

2. Для подготовки операции проводятся следующие мероприятия:

а) форсируется переправа боеприпасов с таким расчетом, чтобы к началу операции по основным калибрам иметь на Керченском полуострове около четырех боекомплектов, из них 1,5 боекомплекта неприкосновенный запас:

б) дивизии, принимающие участие в наступлении, пополняются до 5500 – 6000 человек за счет дивизий, находящихся на Таманском полуострове, чем последние вынужденно значительно ослабляются;

в) дивизии, которые будут наносить главный удар, выведены во второй эшелон, где они приводятся в порядок и проходят тренировку по предстоящим действиям. Десантная группа также ведет тренировку;

г) приступлено к организации и планированию операции по линии всех родов войск. По окончании планирования с командным составом всех степеней будут проведены занятия и поставлены задачи на местности;

д) производится сбор и учет всех плавсредств.

3. Для завоза боеприпасов, пополнения и приведения в порядок войск, принимающих участие в наступлении, подготовки плавсредств и тщательной организации наступления потребуется не менее 8 – 9 дней.

Намеченный ранее срок 26.12.1943 г. продлен вследствие трехдневного шторма на море. Операция может быть начата в последних числах декабря.

Подробный план операции с расчетами по рубежам и срокам будет представлен вместе с командованием армией 24.12 после детального изучения всей обстановки непосредственно на Керченском полуострове, куда сегодня выезжаем.

4. Просим:

а) санкционировать проведение операции согласно изложенному общему плану;

б) нарядить 15000 пополнения с тем, чтобы пополнить дивизии, находящиеся на Таманском полуострове, из которых часть личного состава взята для пополнения дивизий, принимающих участие в операции и, кроме того, пополнить дивизии, находящиеся на Керченском полуострове и не получившие пополнение;

в) выделить для армии сверх декабрьского плана 22 000 122-мм гаубичных снарядов, 57 000 76-мм снарядов для дивизионной артиллерии и 6500 152-мм снарядов для пушек-гаубиц. Это количество составляет 1 бк по 76-мм и 152-мм снарядам и 2 бк по 122-мм снарядам. К сегодняшнему дню армия имеет 2 бк 152-мм снарядов для пушек-гаубиц, 1,6 бк 122-мм гаубичных снарядов и 3,4 бк 76-мм снарядов для дивизионной артиллерии. Это количество будет израсходовано на первом этапе операции, и запасов снарядов этих калибров для дальнейших действий не будет, а в условиях Приморской армии

всегда должен быть и неприкосновенный запас на случай штормовой погоды и невозможности переправы через пролив, тем более в условиях штормовых зимних месяцев;

г) приказанія о быстрейшем продвижении транспортов с наиболее дефицитными боеприпасами за №№ 83/0936, 83/0937, 83/0901, 83/0932, 83/0931, 83/0930, 83/0933, 83/0935. По некоторым из этих транспортов нет даже извещения об отгрузке;

д) выделить армии на 20–25 дней 12 самолетов «дуглас» для усиления переброски и создания запасов боеприпасов и продовольствия на Керченском полуострове с тем, чтобы не иметь перебоев в снабжении в зимние штормовые месяцы. Аэродром в районе Опасной есть, и сегодня туда садились три имеющиеся в армии «Дугласа». Самолеты У-2 справиться с этой задачей не смогут, а из выделенных Устинову ранее 10 «дугласов» остались только три, а остальные были отозваны;

е) отпустить 500 тонн бензина Б-70 для самолетов У-2 и «дугласов», которые усиленно работают на перевозке, а горючее для самолетов У-2 отпускалось только для боевой работы, и его осталось всего две заправки.

Для ускорения переброски просьба занарядить горючее из Грозного. Горючее для боевой авиации имеется на 7 дней напряженной работы, и его достаточно;

ж) приказанія выделять ежедневно для местных перевозок 80 вагонов порожняка. Порожняк в указанном количестве не выделяется, между тем это количество вагонов необходимо для бесперебойного снабжения армии.

Джерело інформації: ЦАМО. – ф. 48а. – оп. 1691. – спр. 235. – арк. 562–569.

Додаток В.19

Директива Ставки ВГК представителям Ставки, Командувачу окремою Приморською армією про підготовку операції по визволенню Криму**22. 30****23.12. 1943 г.**

В ответ на представленные вами за № 1446 соображения Ставка Верховного Главнокомандования у к а з ы в а е т :

1. Дополнительно перебросить на Керченский полуостров еще один стрелковый корпус в составе трех сд, т. к. наличных сил для проведения наступательной операции с намеченным размахом не хватит.

В состав Отдельной Приморской армии включить 9-ю пластунскую стр. дивизию, которую иметь на Таманском полуострове. Дальнейшее использование 9-й пластунской стр. дивизии – только с разрешения Ставки.

2. Переселение начать в первых числах января 1944 г.

3. Подробный план операции представить в Генштаб не позднее 25.12.

4. К середине января будет дано 12 тысяч пополнения.

5. Горючее отпускается. Ускоряется отгрузка боеприпасов по декабрьскому плану. Сверх этого плана будет дано: 122-мм гаубичных – 13000, 76 мм ДА - 40 000, 152-мм для пушек-гаубиц – 13000.

Сообщите достаточно ли у вас 120-мм мин, которые будут иметь серьезное значение для разгрома обороны противника?

Ставка Верховного Главнокомандования И. СТАЛИН А. АНТОНОВ

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

Додаток В.20

С п и с о к

основних керівних документів, розроблених штабом Північно-Кавказького фронту і штабом Чорноморського флоту, вручених виконавцям

- 1) Оперативная директива командующего СКФ № 0056/оп.
- 2) Указания командующего СКФ по боевым действиям войск (в развитие директивы СКФ № 0056/оп).
- 3) Оперативная директива командующего ЧФ № 00145/по (в развитие директивы фронта № 0056/оп).
- 4) Схема решения командующего ЧФ на десантную операцию
- 5) Организационный приказ командующего ЧФ № 00144/пох-ов.
- 6) Схема боевого управления на десантную операцию (штаб ЧФ).
- 7) Схема организации командования на десантную операцию (штаб ЧФ).
- 8) Указания по связи на десантную операцию (штаб ЧФ).
- 9) Схема телеграфной связи на десантную операцию (штаб ЧФ).
- 10) Схема радиосвязи на десантную операцию (штаб ЧФ).
- 11) ТУС «Гроза» на десантную операцию (штаб ЧФ).
- 12) Боевое распоряжение командующего СКФ № 0058/оп ВПУ (указания по организации тыла фронта в десантной операции).
- 13) Боевое распоряжение командующего ЧФ № 00152/оп (указания по организации переправы через Керченский пролив в разрезе боевого распоряжения СКФ № 0058/оп) с положением о штатно-организационной структуре переправы (в приложении).
- 14) Частная оперативная директива командующего СКФ № 0077/ВПУ (в развитие оперативной директивы СКФ № 0056/оп с определением состава эшелонов 56-й армии (в приложении)).
- 15) Частная оперативная директива командующего СКФ № 0078/ВПУ (в развитие оперативной директивы СКФ № 0056/оп с

определением состава эшелонов 18-й армии (в приложении).

16) Боевое распоряжение командующего СКФ № 00702/оп (с установлением момента начала действий по директиве фронта № 0056/оп-ВПУ).

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

Додаток В.21

С п и с о к**основних документів, розроблених штабами командирів десантних груп в період підготовки до операції висадки****Штабом 1-й и 2-й десантных групп (56-й армии)**

- 1) Боевой приказ № 0032/оп
- 2) Плановая таблица (действий десантных отрядов, артгруппы и обеспечивающей авиации при посадке, переходе и высадке десанта)
- 3) Организационный приказ № 0010/оп с приложением списка судов по отрядам.
- 4) Организационный приказ командующего АВФ № 015 (во изменение № 0010/оп).
- 5) Схема боевого управления на операцию.
- 6) Схема решения командира высадки 1-й и 2-й десантных групп.
- 7) Дополнительное боевое наставление на операцию АВФ.
- 8) Частное наставление по поддержке 1-й и 2-й десантных групп артиллерией СКФ и корабельной артиллерией (с таблицей сигналов взаимодействия с артиллерией СКФ).
- 9) Расчет перехода десантных средств (с походными ордерами).
- 10) Распределение средств высадки 1-й и 2-й десантных групп по десантным отрядам.
- 11) Расчет на посадку и перевозку десантных войск 56-й армии.
- 12) Расчет посадки частей 11 СК (для 1-го и 2-го эшелонов).
- 13) Указания по связи на операцию (со схемами связи, таблицами позывных, опознательных и условных сигналов и переговорными таблицами).
- 14) План подготовки десантной операции.
- 15) План гидрографического обеспечения десантной операции.

Примечания:

а) тральное обеспечение предусмотрено отдельным боевым приказом № 0035/оп (с плановой таблицей в приложении);

б) дневная высадка разведгруппы (назначенная за сутки до начала операции) определена отдельным боевым приказом № 0037/оп;

в) документы, регламентирующие действия демонстративного десанта, разрабатывались командиром 3-й (демонстративной) десантной группы.

Штабом высадки 3-й десантной группы (18-й армии)

1) Боевой приказ № 001/оп.

2) Плановая таблица (действий десантных отрядов и артгруппы при посадке, переходе и высадке десанта).

3) Организационный приказ № 001.

4) Приказ № 002/орг (о старшинстве и заместительстве в десантных отрядах).

5) Организационный приказ № 003 (во изменение и дополнение отдельных пунктов предыдущих организационных приказов).

6) Схема организации командования силами высадки 3-й десантной группы.

7) Схема решения командира высадки 3-й десантной группы.

8) Схема боя за высадку десанта.

9) Наставление на десантную операцию для сил 3-й десантной группы.

10) Наставление по использованию дымзавес в десантной операции.

11) Указания по использованию артиллерии плавсредств 3-й десантной группы.

12) Походный порядок 3-й десантной группы.

13) Распределение средств высадки десантной группы по десантным отрядам.

14) Расчет посадки десанта на плавсредства 1, 2, 3 и 4-го десантных

отрядов.

15) Расчет на посадку 318-й Новороссийской сд.

16) Указания по связи на операцию (со схемой связи, таблицами связи, таблицами условных сигналов и переговорными таблицами).

17) План медико-санитарного обеспечения десантной операции (с расчетом сил и средств, указаниями главрачу базы высадки и начальнику поста медицинской помощи в пункте посадки, схемой организации медсан. обеспечения операции, схемой расположения медсан. пунктов)

Примечания:

а) документы, регламентирующие действия отряда прикрытия, разрабатывались командиром отряда прикрытия и его штабом самостоятельно;

б) указания по действиям дозорных кораблей (торпедных катеров) даны отдельным боевым распоряжением командира высадки 3-й десантной группы (№ ШВ - 0010 от 25.10.43 г.);

в) соображения командира высадки по организации необходимого обеспечения 3-й десантной группы авиацией изложены в отдельном отношении в адрес командующего ВВС ЧФ (исх. № ШВ—0014 от 26.10.43 г.)

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

Додаток Д

**Характеристика сил і засобів, управління взаємодії та забезпечення
у Керченсько-Ельтигенській десантній операції**

Таблиця Д.1

Планова таблиця бою 56-ї армії по висадці десанту на Керченський півострів

Время	Пехота и общевоисковые соединения	Артиллерия	Морской флот	Авиация	Инженерные войска
Первый период – подготовительный					
Д-2	1. Организация разведки и наблюдения за противником. Обработка добытых данных и передача их войскам (схемой)	1. Оборудование огневых позиций и НП	1. Сосредоточение плавучих средств.	Разведка районов высадки десантов и на глубину – по особому плану.	1. Устройство пристаней в пунктах посадки: Темрюкский порт – 4 Колхоз „Труженик моря” – 3 Пересыпь – 2 Кучугуры – 3 Кордон – 1 Коса Чушка – 5 Срок готовности – к исходу 26.10.43 (Д-2)
	2. Подготовка и оборудование исходных районов и пунктов посадки (маскировка, отрывка щелей, рекогносцировка и подготовка путей движения)	2. Засечка целей	2. Десантное оборудование и довооружение плавучих средствами ПВО (40 ДШК от 19 ЗАД)	Установление районов укреплений, огневых позиций и мест скопления противника воздушным наблюдением и фотографированием	2. Составление паромов и плотов. Готовность – 25.10.43
	3. Сосредоточение войск в исходные районы	3. Пристрелка целей и реперов	3. Тренировка войск в посадке, переходе в условиях дня и ночи	Отработка вопросов взаимодействия с пехотой и артиллерией	3. Д-1 – перевод паромов и плотов в районы погрузки (24-25.10.43)
	4. Расчеты и тренировка войск в посадке и выгрузке днем и ночью	4. Вывод артиллерии на огневые позиции и занятие их	4. Гидрографическое оборудование театра военных действий	Проверка знания войсками сигналов связи с самолетами и самолетов с пехотой	4. Изготовление сходней и разборных причалов. Готовность к утру 26.10

Продовження табл. Д.1

5. Оработка штабами оперативной документации (приказ, плановая таблица, расчеты на посадку)	5. С 20.10.43 разрушение целей по плану командующего артиллерией армии	5. Сосредоточение боеприпасов, горючего, продовольствия		5. Подготовка команд к разминированию
6. Организация управления войсками (НП, связь СУВ)	6. Д —1 — погрузка материальной части и боеприпасов на плавучие средства	6. Д-1 – сосредоточение плавучих средств в пункты посадки, погрузка артиллерии и боеприпасов		6. Разминирование исходных районов и пунктов посадки
7. Организация взаимодействия с Военно-Морским Флотом, авиацией и артиллерией	7. Прикрывает четыре полка. ЗА – район коса Чушка, Кордон; тремя полками – Темрюк, Чайкино; по одному полку – колхоз «Труженик моря», Пересыпь, Кучугуры. По одному дивизиону среднего калибра в, каждом пункте посадки. Готовность - к исходу 21.10. 43			7. Оборудование КП, ВПУ армии и боевых НП
8. Проверка готовности войск и средств				8. Подготовка и распределение средств заграждения и разграждения

Второй период — посадка и переход десанта морем

Ч-13.00	1. Вывод войск первого рейса в район посадки: 2 гв. сд – Темрюк, Чайкино, колхоз «Труженик моря», Пересыпь. 55 гв. сд – Кучугуры 2. Начало посадки войск на корабли 3. Переход десанта	Ч-01.20 – начало артиллерийской подготовки двух групп полков 2 и 55 гв. сд и армейской группы по районам: маяк Еникальский, Глейки, Жуковка, Рыбпром, Опасная, Еникале Подавляет артиллерию	1. Прием комендантами посадок и командирами катеров своих десантных отрядов на берегу 2. Начало погрузки: Ч-12.00 – Кучугуры - 1, 2 и 3-й отряды. Ч-4.00 – Кучугуры – отряды бронекатеров. Ч-3.30 – Пересыпь, колхоз	Ч-00.45 до наступления рассвета: а) подавление прожекторов и артиллерии противника в районах Ляховка, Баксы, Маяк; б) Джанкой, Капканы, Жуковка; в) Аджидж-Мушкой, Колонка. Ч-00.20 до Ч-	1. Погрузка со средствами разграждения 2. Погрузка сходней для высадки 3. Выставление команд на каждой пристани от понтонных частей для поддержания их в исправном состоянии
---------	--	--	---	--	--

Продовження табл. Д.1

	морем (на старт) для одновременного форсирования пролива	противника в районах: а) выс. 106,0; 115,9; 118,4; б) Баксы; в) Маяк, Жуковка, выс. 14,8; г) выс. 98,9, Опасная, Джанкой; д) выс. 104,3, Капканы, восточная окраина Колонка; е) подавляет и уничтожает прожекторы: м. Варзовка, в районе Маяк, Опасная, выс. 110,8; 140,7, г. Хрони	„Труженник моря" – 4-й и 5-й отряды. Ч-4.00 – Темрюк – отряды бронекатеров. Ч-12.00 – Чайкино – 6-й и 7-й отряды. Ч-5.00 – отряд бронекатеров. Выход в море: Ч-8.30 – Кучугуры – отряды транспортов. Ч-2.30 – Кучугуры – отряд бронекатеров. Ч-8.30 – Пересыпь, колхоз „Труженник моря" – отряды транспортов. Ч-2.30 – отряды бронекатеров. Ч-9.00 – Темрюк, Чайкино – отряды транспортов. Ч-3.30 – отряд бронекатеров	бомбардировочный удар по району Маяк, Еникале	
Третий период – высадка войск на берег					
Ч-13.00	Высаживается на берег, атакует противника и овладевает берегом: 2 гв. сд - (иск.) Телеграфная будка, Жуковка. 55 гв. сд – Рыбпром, Опасная. Организует разведку, связь с войсками и высшим штабом и прием последующих плавучих средств	1. До Ч – продолжает артиллерийскую подготовку. С высадкой десантов переносит огонь на глубину 400-500 м согласно плану артиллерийского наступления, по сигналу: для северной группы – радио (микрофоном) «Ураган», ключом 333 и серия зеленых ракет; для южной группы – микрофоном „Тигр", ключом 555 и серия красных ракет.	Ч-00.45 – приход в точку развертывания и поворот по створам к берегу противника. Ч-00.25 – подача радио и светового сигнала на открытие артиллерийского огня с косы Чушка. Ч- подача сигнала переноса артиллерийского огня групп наблюдательных пунктов и открытие огня корабельной	Продолжает подавлять артиллерию и прожекторы противника в прежних районах	1. Прodelьвание проходов в минных полях противника. 2. Оборудование временных причалов

Продовження табл. Д.1

		<p>2. Ставит отсечные огни на рубеже:</p> <p>а) северо-восточный отрог г. Хрони и 0,5 км северо-западнее Телеграфной будки;</p> <p>б) безым. выс. 0,5 км восточнее выс. 102,0 по хребту иск. отм. +1,5 Еникале, выс. 55,2.</p> <p>3. Группа АДД продолжает подавлять огневые порядки артиллерии противника в прежних районах и в районе Камыш-Бурун (2203)</p>	<p>артиллерией.</p> <p>Начало высадки десантов.</p> <p>По окончании высадки штурмовых отрядов отряды бронекатеров идут на фланги высадки, продолжая поддержку огнем десанта.</p> <p>Ч-00.20 – подход к берегу и начало высадки отрядов с транспортов главных сил десантов.</p> <p>Ч-1.00 – начало возвращения транспортных отрядов и части бронекатеров с косы Чушка для приема войск 55 гв. сд второго рейса высадки; 8 бронекатеров продолжают артиллерийскую поддержку десанта через корректировочные посты</p>		
Четвертый период—бой за овладение плацдармом					
<p>До Ч + 2.00 Ч + 5.00</p>	<p>Овладевает Маяк, Жуковка, Опасная, г. Хрони, выс. 44,8, выс. 98,9, Джанкой, Еникале.</p> <p>Закрепляет этот рубеж и развивает наступление на Баксы, обеспечив справа захватом выс. 110,7, выс. 140,7.</p> <p>Высадка десантов второго рейса 55 гв. сд с косы Чушка.</p>	<p>1. Подавляет огневые точки на ру беже выс. 140,7, г. Хрони, выс. 44,8, выс. 98,9, выс. 102,0, Джанкой, Капканы</p> <p>2. Подавляет артиллерию противника в прежних районах и вновь обнаруженные батареи</p> <p>3. Не допускает контратак противника из районов:</p> <p>а) Юраков Кут, выс. 119,4</p>	<p>1. Развертывание в пунктах посадки без приемки следующих эшелонов десанта</p> <p>2. Ч + 0.00 до Ч + 7.00 – перевозка войск с косы Чушка в пункты высадки</p> <p>3. Бронекатера артподдержки продолжают подавление огневых точек, противодействующих продвижению десанта</p>	<p>1. Ч-7.00-8.00 – сокращенное прикрытие 8.30-17.00 – прикрытие десантов в районе маяк Еникальский, Баксы и Еникале и перевоз-ки войск с косы Чушка</p> <p>2. Ч-7.00-12.00 – прикрытие после высадки десанта возвращающихся плавучих средств в Керченском проливе и вдоль Таманского побережья до Кучугуры.</p>	<p>1. Продолжают разминирование и уничтожение проволочных препятствий</p> <p>2. Продолжают устройство пристаней</p> <p>3. Работы по закреплению захваченных рубежей</p> <p>4. Постройка колодцев и оборудование водосточников питьевой воды</p>

Продовження табл. Д.1

	К исходу дня выходит на рубеж: выс. 106,6 г. Иванова, Капканы, где закрепляется и обеспечивает высадку второго эшелона. Оставшиеся войска 11 гв. и 16 ск находятся в готовности к погрузке	в направлении выс. 140,7, г. Хрони; б) Баксы – в направлении г. Хрони, Маяк, выс. 44,8, Жуковка; в) Джанкой – в направлении Жуковка и Опасная. 4. Подавляет огневую систему противника на рубеже выс. 144,1, 115,4, Баксы, г. Иванова; выс. 82,5, Капканы 5. Подавляет ожившие батареи противника и вновь выявленные в районах Булганак, Аджи-Мушкой, Колонка	4. Четыре торпедных катера прикрывают район высадки десанта от кораблей противника с направления Керчь – Геническ 5. С Ч — 00.30 два торпедных катера находятся у пристани Кордон для связи с десантом 6. С Ч + 5.00 плавучие средства на переходе морем возвращаются в пункт посадки Второго эшелона	От Кучугуры плавучие средства прикрываются ЗА 3. Ч-7.00 – 10.00, 13.00-16.30 – разведка поля боя и установление продвижения высадившегося десанта 4. Ч-7.15-7.20 – бомбардировочный удар по артиллерии и резервам противника в районе Баксы 5. Ч-7.30-7.45 – нанесение штурмового удара по артиллерии и скоплениям противника, обнаруженным, воздушной разведкой 6. С Ч-7.00 – десять групп штурмовиков 230 КШАД в готовности для нанесения удара по вызову командующего 56-й армией 7. Разведка и уничтожение подходящих резервов противника из направлений Булганак, Катерлез, Керч	
--	--	---	---	--	--

Сигналы. 1. „Я свой самолет“ – согласно разосланному распоряжению на день операции.

2. Обозначение переднего края пехоты – серия белых ракет специально выделенными сигнальщиками от каждого батальона (5–6 человек).

3. Вызов огня на артподготовку с кораблей – по радио «Орел» и включение красного проблескового огня в сторону Таманского берега на 5 минут (с Ч-00.25 до Ч-00.30).

4. Перенос артиллерийского огня: 55 гв. сд – красные ракеты, 2 гв. сд – зеленые ракеты

5. Сигнал о высадке на берег (подают все высадившиеся командиры частей) по радио микрофоном (позывной) «Прибыль» ключом 999.

Начальник штаба 56-й армии (подпись)

Начальник артиллерийского отдела (подпись)

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

Таблица Д.2

Планова таблиця на Керченсько-Ельтигенську морську десантну операцію

Етапи/Части	Посадка десанта	Выход из базы и переход морем	Бой за высадку и высадка	Отход плавсредств	Примечание
Ориент. время этапа	С 16.00 до Ч-3.40 м.	Ч-3 ч. 20 м. – Ч+ 1 ч.	Ч +1.00- Ч +2.00	После высадки до рассвета	
<p>1-й десантный отряд</p> <p>СКА СКА № 081,0111, 0101</p> <p>КАТЦ КАТЦ – 3</p> <p>КМ КМ – 5</p> <p>ДБ ДБ – 2</p> <p>МБ МБ – 2</p> <p>БКА – 1</p>	<p>Погрузка материальной части в 16.00.</p> <p>С наступлением темноты посадка личного состава 1331 сп, обмп 255 кр. БМП, взвода саперов у пристаней в районе Соленого озера.</p>	<p>Съемка с якоря, построение в ордер, движение согласно схеме. В Ч подход к красному створу на косе Тузла.</p> <p>Поворот на ведущий белый створ на восточном берегу Керченского пролива.</p>	<p>С Ч +30 мин. отдача буксиров, раз вертывание для боя за высадку согласно наставлению.</p> <p>Подавление огневых и световых точек противника, с подходом мотоботов и баркасов выгрузка десанта.</p> <p>Ч+1 час 10 мин. перегрузка на подходящие высадочные средства.</p> <p>Высадка первого броска десанта, по окончании высадки перевозка частей десанта со СКА СКА и КАТЦ КАТЦ на берег</p>	<p>После высадки десанта самостоятельно возвращаются к Соленому озеру. Движение обратными курсами, следуя по створам.</p>	

Продовження табл. Д.2

<p>2-й десантний отряд СКА СКА №0141, 018, 01012 КАТЩ КАТЩ – 3 КМ КМ – 5 ДБ ДБ – 2 МБ МБ – 2</p>		<p>Съемка с якоря, построение в ордер, движение согласно схеме. В Ч подход к красному створу на косе Тузла. Поворот на ведущий зеленый створ на восточном берегу Керченского пролива.</p>	<p>С Ч +30 мин. отдача буксиров, развертывание для боя за высадку согласно наставлению. Подавление огневых и световых точек противника, с подходом мотоботов и баркасов С Ч+1 час 10 мин. – перегрузка на подходящие высадочные средства Высадка первого броска десанта, по окончании высадки перевозка частей десанта со СКА СКА и КАТЩ КАТЩ на берег.</p>		
<p>3-й десантний отряд СКА СКА № 044, 058, 0115 КАТЩ КАТЩ – 8 КМ КМ – 4 ДБ ДБ – 3 МБ МБ – 2 БКА – 1</p>	<p>Погрузка материальной части в 16.00 С наступлением темноты посадка личного состава 1337 сп отд. штр. роты, роты связи, управления дивизией, учебной роты, взвода саперов у пристаней пос. Гадючий Кут.</p>	<p>Съемка с якоря, построение в ордер, движение согласно схеме. В Ч подход к красному створу на косе Тузла. Поворот на ведущий красный створ на восточном берегу Керченского пролива.</p>	<p>С Ч +30 мин. отдача буксиров, развертывание для боя за высадку согласно наставлению. Подавление огневых и световых точек противника, с подходом мотоботов и баркасов выгрузка десанта. Ч + 1 час 10 мин. – перегрузка на подходящие</p>	<p>После высадки десанта возвращаются в Тамань. Движение обратными курсами, следуют по створам.</p>	

Продовження табл. Д.2

			<p>высадочные средства.</p> <p>Высадка первого броска десанта, по окончании высадки перевозка частей десанта со СКА СКА и КАТЦ КАТЦ на берег.</p>		
<p>4-й десантный отряд</p> <p>СКА СКА № 075, 0105, 055</p> <p>КАТЦ КАТЦ – 8 КМ КМ – 4</p> <p>ДБ ДБ – 3</p> <p>МБ МБ – 2</p> <p>БКА – 1</p>		<p>Съемка с якоря, построение в ордер, движение согласно схеме.</p> <p>В Ч подход к красному створу на косе Тузла.</p> <p>Поворот на ведущий синий створ на восточном берегу Керченского пролива.</p>	<p>С Ч +30 мин. отдача буксиров, развертывание для боя за высадку согласно наставлению.</p> <p>Подавление огневых и световых точек противника, с подходом мотоботов и баркасов выгрузка десанта.</p> <p>Ч + 1 час 10 мин. – перегрузка на подходящие высадочные средства.</p> <p>Высадка первого броска десанта, по окончании высадки перевозка частей десанта со СКА СКА и КАТЦ КАТЦ на берег.</p>		
<p>5-й десантный отряд</p> <p>СКА СКА № 052, 0912</p> <p>КАТЦ КАТЦ – 9 РТЦ</p>	<p>Погрузка материальной части в 16.00.</p> <p>С наступлением темноты</p>	<p>Съемка с якоря, построение в ордер, движение согласно схеме.</p>	<p>С Ч+30 мин. отдача буксиров, развертывание для боя за высадку</p>	<p>После высадки десанта возвращаются в Тамань обратными курсами, следуя</p>	

Продовження табл. Д.2

<p>РТЦ – 8 КМ КМ – 1 ДБ ДБ – 3 МБ МБ – 3 РТЦ РТЦ – 3</p>	<p>посадка личного состава 1339 сп, отдельной штрафной роты, разведроты, 386 обмп, взвода саперов в Тамани.</p>	<p>В Ч подход к красному створу на косе Тузла. Поворот на зеленый створ на восточном берегу Керченского пролива.</p>	<p>согласно наставлению. Подавление световых и огневых точек противника. С подходом высадочных средств – выгрузка десанта. С Ч + 1 час 10 мин. перегрузка на подходящие высадочные средства. С Ч + 1 час 05 мин. высадка десанта на берег вслед за первым броском. Высадка первого броска десанта, по окончании высадки перевозка частей десантов со СКА СКА и РТЦ РТЦ на берег.</p>	<p>по створам</p>	
<p>6-й десантный отряд СКА СКА № 046, 019, 079 КАТЦ КАТЦ – 9 РТЦ РТЦ – 8 КМ КМ – 1 ДБ ДБ – 3 МБ МБ – 4 РТЦ РТЦ – 3</p>	<p>Погрузка материальной части в 16.00. С наступлением темноты посадка личного состава 1339 сп, отдельной штрафной роты, раз- ведроты, 386 обмп, взвода саперов в Тамани.</p>	<p>Съемка с якоря, построение в ордер. Движение согласно схеме. В Ч подход к красному створу на косе Тузла. Поворот на красный створ на восточном берегу Керченского пролива.</p>	<p>С Ч +30 мин. отдача буксиров, развертывание для боя за высадку согласно наставлению. Подавление световых и огневых точек противника. С подходом высадочных средств выгрузка десанта. С Ч + 1 час 10 мин.</p>	<p>После высадки десанта возвращаются в Тамань обратными курсами, следуя по створам.</p>	

Продовження табл. Д.2

			<p>перегрузка на подходящие высадочные средства.</p> <p>С Ч +1 час 05 мин.</p> <p>высадка десанта на берег вслед за первым броском.</p> <p>Высадка первого броска десанта, по окончании высадки перевозка частей десанта со СКА, КАТЦ и РТЩ на берег</p>		
С 20.00 до рассвета					
Отряд прикрытия ТКА ТКА №53, 43, 83, 103, 104, 45, 81, 101, ДД	Дозор в южной части Керченского пролива и к западу от Керченского пролива вдоль береговой черты в районе м. Опук – м. Чауда.	Дозор в южной части Керченского пролива и к западу от Керченского пролива, вдоль береговой черты в районе м. Опук – м. Чауда.			
С 20.00 до рассвета					
ТКА ТКА № 65, 94	Дозор в районе Камыш-Бурун – коса Тузла			С рассветом отход в Анапу	
ТКА ТКА № 102, 42	Переход к месту сосредоточения плавсредств 1-го и 2-го отрядов.	Движение совместно с 1-м и 2-м отрядами.	Дозор в районе Чонгелек-Татарский.	Готовность к прикрытию плавсредств 1-го и 2-го отрядов, с рассветом отход в Анапу.	

Продовження табл. Д.2

ТКА ТКА № 72, 82	Переход к месту сосредоточения плавсредств 3-го и 4-го отрядов.	Движение совместно с 3-м и 4-м отрядами.	Дозор в районе Чонгелек-Татарский.	Готовность к прикрытию плавсредств 3-го и 4-го отрядов, с рассветом отход в Анапу.	
ТКА ТКА № 35, 105	Переход к месту сосредоточения плавсредств 5-го и 6-го отрядов.	Движение совместно с 5-м и 6-м отрядами.	Дозор в районе Камыш-Бурун – коса Тузла.	Готовность к прикрытию плавсредств 5-го и 6-го отрядов, с рассветом отход в Анапу.	
Арт группа .	Посадка корпостов от береговых батарей на катера с десантом 1-го эшелона.	Находится в немедленной готовности открыть огонь по огневым точкам противника, противодействующим продвижению десанта. Открывается огонь по приказанию командира 3-й десантной группы.	С поступлением приказа командира 3-й десантной группы артподготовку начать в Ч+45 мин.; закончить в Ч+1 час и в Ч+1 час перенести огонь по второму рубежу, считая его начало (переднюю кромку) в 1 км от береговой черты районов высадки. Артогонь прекратить в Ч+1 час 10 мин., после чего быть в немедленной готовности открыть огонь по заявке корпостов и по приказанию.	Подавляют огневые точки, уничтожают живую силу и технику противника по требованию корпостов и приказанию.	

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

Довідкові дані по озброєнню та вантажопідйомності корабельних сил, які залучалися до участі в Керченсько-Ельтигенській десантній операції

ТТД/ Корабли	Водоизме- щение (т)	Вооружение (мм)	Осадка (см)	Скорость хода (узл.)	Примечание
Торпедные катера (тип Г-5)	16	1-2 пул. ДШК 12,7 1 пул.—7,62 2 торпеды	85	42	В варианте РС 1 установка М-8
Бронекатера	30-40	2—76			
СКА типа МО	55	2-45 2 пул. ДШК 12,7	120 168	13-14 24	
КАТЩ	24	1—2 пул. ДШК 12,7	85-90	8-9	
Мотоботы	45-100	1-2 пул. ДШК 12,7	100	6	
Сейнеры	60-100	1-2 пул. ДШК 12,7	100	6	
Катера КМ	13	1 пул. ДШК "12,7	60	До 8	

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

**Тактико-технічні дані авіації, яка залучалася до участі в
Керченсько-Ельтигенській десантній операції**

ТТД/ Тип самолета	Вооружение		Операт. радиус действия (40% дальности) (км)	Потолок	Скорость (км/час)	Грузоподъемность (кг)
	пушечно-пулемет-ное (мм)	бомбовая нагрузка (кг)				
Як-1	1-20	200	324	10 520	580	200
Ил-2	2-23 пул.	600	296	6 000	411	600
ЛАГГ-3	1-20 пул.	200	236	9 750	580	200
Р-39	1-20 пул.	200	440	9 600	585	200
Р-40	пул. 6-12,7	250	636	9 500	560	250
Б-3	пул. 7-7,62	1000	472	8 800	580	1000
Пе-2	пул. 3-12,7	1000	472	9100	524	1000
МБР-2	пул. 2-7,62	600	400	7 000	252	600
	пул. 2-7,62					
ПБН-1	пул. 3-12,7	1800	2100	6 400	300	1800
	пул. 1-7,62					

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Ельтигенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

Таблица Д.5

Нормы приёму десантных войск с бойовой техникой на кораблі, плавзасоби, які залучалися до участі в Керченсько-Ельтигенській десантній операції

Классы, типы кораблей, плавсредств	Может быть принято на борт									Примечание
	людей	арторудий {мм}	минометов (мм)	автомашин	тракторов	лошадей	повозок	танков	боезапаса или других грузов <i>т</i>	
СКА МО	40-60 чел. (макс. 100 чел.)	1-45	1-2-120 или 3-107	—	—	—	—	—	—	Максимальная осадка 1,29 м. При волнении моря свыше 3 баллов количество десанта необходимо снижать на 25%. На палубе размещать не свыше 25% принятого десанта
СКА КМ	15-20 чел. (макс. 30 чел.)	—	2-107 1-120	—	—	—	—	—	—	
КАТЦ, сейнеры, РТЦ	30-40 чел. (макс, до 160 чел.)	1-45	1-2-120 или 3—107	—	—	—	3 (в разобранном виде)	—	2	

Продовження табл. Д.5

Мотобаркасы	40—50 чел.	1-45	2-82				2		3	Размещать дес. группу – сидя на банках, на пайолах – стоя. Боезапас – под банками, ближе к корме. Мореходность ограничена состоянием моря до 3-4 баллов
Гребные баркасы (16—20-весельные)	40-50 чел. (макс. 70 чел.)	1-45	2-82	—	—	—	4	—	4	Размещать дес. группу – сидя на банках, на пайолах – стоя. Боезапас – под банками, ближе к корме. Мореходность ограничена состоянием моря до 4 баллов
Мотоботы, десантные боты	30—70 чел. (макс, до 160 чел.)	1-45 или 1—76	3-107 или 2-120	1 типа „Вил-лис“	-	-	-	-	От 0,5 до 1,0	Размещать дес. группу в носовом и в кормовом отсеках, грузы в трюме. Средняя осадка с полным грузом – 0,6-0,7 м Мореходность ограничена состоянием моря до 4-5 баллов
БКА	40-60 чел. (макс. 80 чел.)	-	-	-	-	-	-	-	8 (в свежую погоду – 6 т)	50% дес. группы размещать в кубриках

Продовження табл. Д.5

ТКА	15 чел. (макс, до 30 чел.)	-	-	-	-	-	-	-	-	Вместо торпед
Баржи 100, т				6	6	30				
Самоходн ые тендеры 15, т	-	2-76	-	2	-	-	-	-	-	
Паромы 12-16 т	-	-	-	1-2	-	6-8	-	-	-	
Паромы 20 т	-	2-122	-	2	-	-	-	-	-	
Паромы 50 т	-	4-152	-	6	-	-	-	1 средний		
Таромы 60 т	-	-	-	6	4	-	-	2 средних	-	

Продовження табл. Д.5

Плоты 10 т	-	-	-	1	-	4	-	-	-	
Плоты 30 т	-	-	-	2	2	-	-	1 средний	-	
Дубы	30-40 чел.	1-45 или 1-76	-	-	-	-	-	-	-	
Полуглисс еры	12 чел.	-	-	-	-	-	-	-	-	

Примечания: 1. Грузовместимость показана максимально возможная по тому или иному виду техники или грузов.

2. Количество принимаемых с носимым вооружением людей показано из расчета одновременного приема того или иного вида техники или грузов (в скобках – максимальное число людей, которое может быть принято на борт при ограниченных возможностях в действиях оружием и в борьбе за живучесть). Вес бойца со снаряжением принят 100 кг.

3. В штормовых условиях моря (3–4 балла) та или иная грузовместимость должна быть снижена на 40–50%.

4. В расчет принята дальность перехода кораблей, плавсредств не свыше одних суток.

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

**Довідкові дані по організації і подачі підкріплення висадженим десантним
військам в Керченсько-Ельтигенській десантній операції**

Дата	СКА МО	БКА	ТКА	КАТЩ	РТЩ	Десантны боты	Боты ПВО	Моторные катера	Моторные баркасы	Тендеры	Всего
1943 г. 31 окт.	18	-	19	14	9	25	-	18	12	-	115
ноябрь											
1	9	5	-	6	3	7	-	4	-	-	34
2	7	5	-	7	-	4	-	2	2	-	27
3	4	1	-	9	-	1	-	2	-	-	17
4	6	-	-	12	5	2	-	4	-	-	29
5	5	2	-	И	6	4	-	3	-	5	36
6	6	3	-	12	6	1	-	6	-	6	40
7	6	1	3	12	2	3	-	8	-	-	35
8	6	-	3	8	1	-	-	4	-	1	23
9	5	-	2	10	-	1	-	2	-	-	20
10	2	1	-	10	-	1	5	2	-	-	21
11	1	1	1	5	-	-	5	6	-	3	22
12	2	4	1	7	1	-	5	7	-	-	27
13						Сведений нет					
14	-	2	5	4	1	-	5	5	-	-	22
15	2	4	5	8	-	-	7	3	-	-	29
16	2	4	4	5	2	1	12	6	-	-	36
17	1	1	3	5	3	-	11	5	1	-	30
18	-	1	3	5	5	1	12	3	-	-	30
19	-	1	2	3	3	1	12	2	-	-	24
20						Сведений нет					
21	-	1	1	2	3	-	3	3	-	-	13
22	-	2	2	1	3	3	7	2	-	-	20
23	1	1	1	1	3	2	3	2	-	-	14

Продовження табл. Д.6

24	-	1	1	1	4	3	5	2	-	-	17
25	-	1	1	1	2	5	5	2	-	-	17
26	-	-	-	-	2	4	1	2	-	-	9
27	-	1	-	-	3	3	1	2	-	-	10
28	-	-	-	-	3	3	3	1	-	-	10
29	-	-	3	-	3	2	2	1	-	-	11
30	-	-	3	-	4	-	1	1	-	-	9
декабрь											
1	-	-	3	-	4	1	2	1	-	-	11
2	-	-	2	-	4	1	3	1	-	-	И
3	-	-	2	-	4	1	5	1	-	-	13
4	-	-	2	1	3	1	4	-	-	-	11
5	-	-	-	-	1	2	5	-	-	-	8

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

**Втрати в корабельному складі 3-ї групи висадки
з 31 жовтня по 6 грудня 1943 р.**

Корабли	Налич ное количе ство к началу операц ии	Погибло						всего
		от арт- огня с бере га	от штор ма	в бою с кораб лями проти вника	от авиац ии	от мин	от неизве стных причи н	
СКА СКА	30	2	-	2	-	3	-	7
БКА БКА	18	3	2	-	1	-	-	6
ТКА ТКА	24	-	-	2	2	4	-	8
КАТШ. КАТШ	24	7	-	-	-	3	-	10
РТЦ РТЦ	17	3	3	-	3	1	-	10
Десантные боты	35	10	9	-	-	-	-	19
Боты ПВО	20	3	-	1	-	1	1	6
Моторные катера	25	5	2	-	1	1	2	11
Моторные баркасы	15	8	1	-	-	-	-	9
Тендеры	10	-	7	-	-	-	-	7
Итого	218	41	24	5	7	13	3	93
% погибших от разных причин		44,08	25,85	5,37	7,51	13,97	3,22	100

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

**Надходження поранених з Ельтигенського плацдарму висадки на
Таманський півострів з 1 жовтня по 10 грудня 1943 р.**

Дата	Евакуировано раненых		
	ходячих	лежачих	в с е г о
1943 г. ноябрь			
1	69	30	99
2	99	20	119
3	168	45	213
4	174	22	196
7	27	5	32
8	205	28	233
10	32	14	46
11	8	3	11
12	5	-	5
14	11	-	11
15	11	9	13
16	3	2	5
18	88	-	88
21	10	9	19
С 22 ноября по 10 декабря	96	70	166
Итого	1006 чел.	250 чел.	1256 чел.

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

**Втрати в корабельному складі 1-ї та 2-ї груп висадки (АВФ)
з 31 жовтня по 4 грудня 1943 р.**

	Наличное количес- тво операции	П о г и б л о				
		от мин	от авиации	от арт- огня с берега	от шторма	всего
СКА СКА	9	1	-	1	-	9
БКА БКА	24	2	-	-	-	2
ТКА ТКА	6	1	1	-	-	2
КАТЩ КАТЩ	21	2	1	-	1	4
Сейнеры	14	2	-	1	2	5
Тендеры	30	2	-	-	-	0
Вспомогательные суда	2	-	-	-	-	-
Моторные катера	9	1	-	2	1	4
Итого	115	11	2	4	4	21
% гибели от различных причин		52,38	9,52	19,05	19,05	100

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

Таблиця Д.10

**Висадка та подальше постачання Ельтигенської десантної групи по дням операції
(по даним штабу висадки)**

Дата	Отправлено					Доставлено					Возвращено				
	лично ого соста ва	оруд ий	мино метов	боеза паса (т)	продо вольст вия (т)	лично го соста ва	оруди й	мино метов	боеза паса (ш)	продо вольс твия (т)	лично го соста ва	оруди й	мино метов	боез а (т)	прод оволь ствия
1943 г. ноябрь															
1	5752	22	23	69,0	9,0	2964	17	15	19,5	3,0	2530	3	6	17,0	5,0
2	3424	4	9	23,8	2,0	3371	4	9	22,7	2,0	103	-	-	0,7	-
3	1376	8	2	31,9	5,0	1131	7	2	20,4	5,0	255	1	-	9,5	-
4	484	2	-	27,7	18,6	384	2	-	18,2	10,6	100	-	-	9,5	8,0
5	379	4	-	31,6	27,5	199	2	-	13,6	4,0	186	-	-	10,0	2,2
6	Перевозки не производились вследствие шторма														
7	1237	3	1	64,0	35,4	923	3	1	21,0	1,0	314	-	-	43,0	-
8	516	3	2	13,3	15,3	374	3	2	5,6	8,1	142	-	-	8,0	7,4
9	59	-	-	22,0	19,0	15	-	-	1,0	8,5	44	-	-	21,0	10,5
10	54	-	-	23,5	10,5	-	-	-	-	-	54	-	-	23,5	10,5

Продовження табл. Д.10

29	Перевозки не производились вследствие шторма														
30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
декабрь															
1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	6	-	-	-	-	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Перевозки не производились вследствие шторма														
4	Перевозки не производились вследствие шторма и отсутствия охранения														
5	22	-	-	23,3	-	12	-	-	4,2	-	5	-	-	9,0	-
6	49	-	-	19,3	3.1	-	-	-	-	-	49	-	-	19,3	31
Всего	13817	51	37	484,8	227,1	9484	38	29	165,6	50,7	4092	9	6	275	95,2

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

Таблиця Д.11

**Висадка та подальше постачання Керченської десантної групи по дням операції
(по даним штабу висадки)**

Доставлено /Дата	Людей	Лошадей	Орудий	Минометов	Мотоциклов	Автомашин	Тракторов	Бронетрансп ортеров	Танков	Рам РС	Повозок	Кухонь походних	Прицепов тракторних	Передков орудийних	Боезапаса (т)	Продовольств вия (т)	Разных грузов (т)
1943 г. ноябрь																	
4	3470	-	38	14	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	88	10	-
5	135	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25,2	3	8
6	1262	-	12	4	-	-	-	-	-	10	-	-	-	-	47	87,8	11
7	1870	9	21	-	-	7	-	-	-	-	-	4	-	-	59	48	-
8	4616	36	43	6	-	6	1	-	1	-	3	18	3	4	73	79	-
9	2581	28	22	16	1	4	3	2	1	-	4	3	-	9	256	66,5	22,7
10	4532	120	29	12	2	20	2	-	6	-	19	17	-	11	149	81	52
11	734	24	7	4	-	2	-	-	4	-	11	2	3	2	227	31,5	22
12	2570	140	23	10	2	18	-	-	1	4	44	21	-	5	33,5	79,2	33,2
13	1883	191	16	1	-	39	-	2	12	-	45	7	-	12	111,7	144	60
14	1400	8	1	-	-	17	-	1	15	-	5	4	-	-	248	51	25
15	3947	75	29	-	21	124	-	1	16	-	17	9	-	5	69	96	57
16	3372	167	62	-	21	71	7	-	-	-	40	6	-	14	304	187	73
17	3253	77	36	-	1	31	10	1	-	101	21	2	-	28	418	27	85
18	555	12	3	2	2	-	-	-	-	-	14	6	-	13	332	34	23

Продовження табл. Д.11

19	390	8	-	4	-	-	-	-	-	30	10	6	-	-	444	8	13
20	3786	145	31	19	-	20	19	-	-	10	90	7	-	1	496	73	56
21	4607	121	23	-	2	45	9	-	17	-	25	7	-	10	471	117	59
22	4756	198	52	13	-	80	15	-	10	-	81	7	3	11	320	61	144
23	3316	330	28	-	-	36	12	-	-	-	81	6	-	9	121	114	103
24	2032	233	31	28	-	14	11	-	-	-	74	9	1	7	187	214	105
25	1942	254	24	30	-	32	26	-	-	-	137	3	-	3	388	141	145
26	1535	175	1	-	-	36	-	-	-	5	97	3	-	1	294	76	124
27	1273	94	12	-	1	25	-	-	-	-	47	4	-	-	127	33	40
28	2385	93	4	-	-	44	-	-	-	-	44	6	-	4	387	98	39
29	290	-	-	-	-	13	-	-	-	-	1	3	-	-	136	23	10
30	1244	35	10	3	-	16	18	-	-	-	19	20	-	-	395	236	40
декабрь																	
1	1995	54	6	5	-	34	18	-	10	15	13	5	-	-	563	147	131
2	1863	92	-	8	-	11	-	-	23	-	35	1	-	-	500	193	54
3	310	6	-	-	-	16	-	-	12	-	-	3	-	-	254	210	30
Всього	67904	2775	563	179	53	764	150	7	128	175	977	189	10	149	7123,4	2769,0	1564,9

Примечание: 1. Объекты перевозки определялись независимо от расчета переброски эшелонов.

2. За весь период 7 дней из-за шторма высадка не производилась.

3. С 3 по 30 ноября эвакуировано с Керченского полуострова 7575 раненых.

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

Продовження табл. Д.12

<p style="text-align: center;">Сухопутные войска (5-й армейский корпус 17-й армии)</p> <p>98-я немецкая пехотная дивизия 3-я горно-стрелковая румынская дивизия 6-я кавалерийская румынская дивизия (с 38-м пехотным полком 10-й пехотной румынской дивизии) Боевая группа полковника Кригера 1, 2, 3 и 4-й отряды морской пехоты Керченская портовая команда 46-й саперный батальон 121-й пехотный полк 50-й пехотной дивизии 50-й 23-й учебный пехотный полк 153-й резервной дивизии 218-й 185-й и 597-й строительные батальоны 33-й полк 10-й пехотной дивизии (в резерве)</p> <p style="text-align: center;">Средства поддержки и усиления</p> <p>До 16 батарей береговой артиллерии и до 29 батарей полевой артиллерии (две 210-мм, тридцать 150-мм, девять 105-мм и четыре 65-мм батарей) До 23 батарей зенитной артиллерии До 11 минометных батарей Танковая группа</p>	<p style="text-align: center;">До 5 дивизий (до 60 000 чел.)</p> <p style="text-align: center;">До 175 орудий</p> <p style="text-align: center;">До 50 минометов До 40 — 60 танков</p>
--	--

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

Таблица Д.13

Склад сил Північно-Кавказького фронту в жовтні 1943 р.

Наименование частей по родам войск	Общая численность
<p style="text-align: center;">А. Сухопутные войска 56-я а р м и я</p> <p>11-й гвардейский стрелковый корпус (2, 32 и 55-я гвардейские стрелковые дивизии) 16-й стрелковый корпус (383, 227 и 339-я стрелковые дивизии) 3-й горно-стрелковый корпус (128-я гвардейская и 242-я горно-стрелковые дивизии, 83-я бригада морской пехоты, 369-й отдельный батальон морской пехоты Азовской флотилии)</p>	
Наименование частей по родам войск	Общая численность
<p style="text-align: center;">Соединения и части усиления</p> <p>125-я отдельная гаубичная артиллерийская бригада большой мощности 81-й и 1195-й гаубично-артиллерийские полки 4-й гвардейский, 268-й и 1169-й армейские пушечно-артиллерийские полки 29-я отдельная минометная бригада (132, 259, 260 и 261-й минометные полки) 98-й гвардейский артиллерийский полк (в составе 11 гв. стрелкового корпуса) 197-й горно-минометный полк 16-я истребительно-противотанковая бригада (29, 103 и 489-й истребительно-противотанковые артиллерийские полки) 43, 44, 49 и 50-й гвардейские минометные полки 19-я зенитная артиллерийская дивизия (1332, 1338, 1344 и 1350-й армейские зенитные артиллерийские полки) 34-й и 1187-й отдельные истребительно-противотанковые полки 253, 740, 210 гв., 257 и 879-й армейские зенитно-артиллерийские полки 14, 17 и 179-й отдельные зенитно-артиллерийские дивизионы 63-я танковая бригада 257-й и 244-й танковые полки</p> <p style="text-align: center;">18-я армия</p> <p>20-й стрелковый корпус (129-я гвардейская, 117-я и 318-я стрелковые дивизии) 22-й стрелковый корпус (317, 395 и 89-я стрелковые дивизии) 11-й стрелковый корпус (304, 316 и 414-я стрелковые дивизии) 386-й стрелковый батальон морской пехоты</p>	<p>331 орудие и 70 гвардейских минометов (РС)</p> <p>(Артиллерия, перекрывающая своим огнем Керченский пролив)</p> <p>65 танков</p> <p>До 9 ½ дивизий</p>

Продовження табл. Д.13

<p>255-я морская стрелковая бригада</p> <p style="text-align: center;">Соединения и части усиления</p> <p>Дивизионы береговой артиллерии Новороссийской и Керченской военно-морских баз 69-й гвардейский и 1167-й армейские пушечно-артиллерийские полки 195-й горно-минометный полк 1, 2 и 3-й отдельные гвардейские минометные дивизионы 569-й отдельный минометный полк 108-й гвардейский, 490-й и 1174-й истребительные противотанковые артиллерийские полки 8-й гвардейский минометный полк 20-я зенитная артиллерийская дивизия (1333, 1339, 1345 и 1351-й армейские зенитно-артиллерийские полки) 269-й и 272-й гвардейские армейские зенитно-артиллерийские полки</p>	<p>281 орудие и 20 гвардейских минометов (РС)</p> <p>(Артиллерия, перекрывающая своим огнем Керченский пролив)</p>
<p style="text-align: center;">Наименование частей по родам войск</p>	<p>Общая численность</p>
<p>21-й и 30-й отдельные зенитно-артиллерийские дивизионы 5-я гвардейская танковая бригада 85-танковый полк 1449-й самоходный артиллерийский полк</p> <p style="text-align: center;">Б. Воздушные силы</p> <p style="text-align: center;">4-я воздушная армия</p> <p>295 самолетов- 132-я бомбардировочная авиационная дивизия 230-я штурмовая авиационная дивизия 229-я истребительная авиационная дивизия 329-я авиационная дивизия 366-й отдельный разведывательный авиационный полк</p> <p style="text-align: center;">Оперативно приданная авиация Черноморского флота</p> <p>11-я штурмовая авиационная дивизия 214-я штурмовая авиационная дивизия (оперативно приданная от 4 ВА) 36, 40 и 119-й авиационные полки 11-й гвардейский, 9, 25 и 62-й истребительные авиационные полки 23-й штурмовой авиационный полк Азовской флотилии</p>	<p>66 танков и самоходных орудий</p> <p>295 самолетов-истребителей, 181 штурмовик, 35 дневных бомбардировщиков, 87 ночных бомбардировщиков, 14 самолетов-разведчиков Всего 612 самолетов</p> <p>177 самолетов-истребителей, 129 штурмовиков, 50 бомбардировщиков, 33 самолета-разведчика Всего 389 самолетов</p>

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

Таблиця Д.14

Склад корабельних сил та допоміжних суден Чорноморського флоту і Азовської флотилії, виділених для участі в Керченсько-Ельтигенській десантній операції

Корабли и вспомогательные суда	Черноморский флот	Азовская флотилия	Всего
Боевые корабли			
Бронекатера.....	-	17	17
Малые охотники.....	18	6	24
Сторожевые катера КМ.....	16	-	16
Торпедные катера Г-5.....	19	6	25
Катера-тральщики.....	21	8	29
Речные тральщики.....	8	-	8
Итого	82	37	119
Корабли и вспомогательные суда	Черноморский флот	Азовская флотилия	Всего
Средства высадки			
Сейнеры.....	-	23	23
Десантные боты.....	24	-	24
Баржи.....	-	5	5
Транспорты.....	-	1	1
Самоходные тендеры.....	-	20	20
Моторные баркасы.....	13	-	13
Гребные баркасы.....	8	-	8
Буксиры.....	-	8	8
Понтоны.....	8	30	38
Полуглиссеры.....	-	12	12
Дубы (азовские моторно-парусные боты).....	-	7	7
Итого	53	106	159

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Ельтигенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

Таблица Д.15

Склад эшелонів 56-ї та 18-ї армій Північно-Кавказького фронту

56-я армия			18-я армия	
1	2	3	4	5
1-й эшелон	2-я гв. стрелковая дивизия, 34-й истребительный противотанковый артиллерийский полк, 14-й отдельный зенитно-артиллерийский дивизион, 197-й отдельный батальон морской пехоты Азовской флотилии	Высадка в первые сутки операции (десант)	318-я стрелковая дивизия, 21-й отдельный зенитно-артиллерийский дивизион, 128-й гв. истребительный противотанковый артиллерийский полк, 269-й гв. артиллерийский полк, 1-й отдельный гв. горно-минометный дивизион, 386-й отдельный батальон морской пехоты, батальон 255-й морской стрелковой бригады	Высадка в первые сутки операции (десант)
2-й эшелон	55-я гв. стрелковая дивизия, 29-й и 1187-й истребительные противотанковые артиллерийские полки, 253-й артиллерийский зенитно-артиллерийский полк, 8-й и 16-й артиллерийские инженерные батальоны, 17-й и 179-й отдельные зенитно-артиллерийские дивизионы	Высадка в первые и вторые сутки операции (десант)	117-я гв. стрелковая дивизия, управление 20-го стрелкового корпуса (с корпусными частями), 255-я морская стрелковая бригада (без 500 чел.), 490-й истребительный противотанковый артиллерийский полк, 569-й минометный полк, 195-й горно-минометный полк. 2-й и 3-й отдельные гвардейские горно-минометные дивизионы, 30-й отдельный зенитно-артиллерийский дивизион, 272-й гв. артиллерийский зенитно-артиллерийский полк	Высадка во вторые сутки операции (части усиления)
3-й эшелон	32-я гв. стрелковая дивизия, управление 11-го гв. стрелкового корпуса, 339-я стрелковая дивизия, 98-й гв. артиллерийский полк 11-го гв. стрелкового корпуса, 1169-й артиллерийский пушечный и 1195-й гаубичный артиллерийские полки, 43-й и 44-й гв. минометные полки, 244-й танковый полк, 489-й истребительный противотанковый артиллерийский полк,	Высадка в третьи сутки операции (части усиления)	129-я гв. стрелковая дивизия, 1174-й истребительный противотанковый артиллерийский полк, 69-й гв. артиллерийский пушечно-артиллерийский полк, 1138-й артиллерийский зенитно-артиллерийский полк, 8-й гв. минометный полк, 54-я отдельная горно-минометная рота, 50-й артиллерийский инженерный батальон, 5-я гв. танковая бригада	Высадка в третьи сутки операции (части усиления)

Продовження табл. Д.15

4-й эшелон	740-й армейский зенитно-артиллерийский полк, 259-й минометный полк 227-я стрелковая дивизия, управление 16-го стрелкового корпуса, 81-й гаубичный артиллерийский полк, 132-й минометный полк 49-й гв. минометный полк, 4-й гв. армейский пушечно-артиллерийский полк, 260-й и 261-й минометные полки, 50-й гв. минометный полк, 63-я танковая бригада, 257-й танковый полк, 879-й армейский зенитно-артиллерийский полк	-	395, 317 и 89-я стрелковые дивизии, управление 22-го стрелкового корпуса, выносной пункт управления 18-й армии, 85-й танковый полк, 1167-й армейский пушечно-артиллерийский полк, 1139-й армейский зенитно-артиллерийский полк	-
5-й эшелон	Выносной пункт управления 56-й армии, 83-я бригада морской пехоты, 103-й истребительный противотанковый артиллерийский полк	-	304, 316 и 414-я стрелковые дивизии, управление 11-го стрелкового корпуса	-
6-й эшелон	Политическое управление 56-й армии, 100-й полк связи, дорожно-строительный и дорожно-эксплуатационный батальоны, 456-й автобатальон, санитарные учреждения (50%), продовольственные учреждения (50%) кабельно-шестовая, рота	-	Политическое управление 18-й армии, 88-й полк связи, дорожно-строительный и дорожно-эксплуатационный батальоны, 595-й автобатальон, санитарные учреждения (50%), продовольственные учреждения (50%), кабельно-шестовые роты (две)	-
7-й эшелон	128-я гв. и 242-я горнострелковые дивизии управление 3-го горнострелкового корпуса, 1350-й и 1344-й армейские зенитно-артиллерийские полки	-	Не предусматривался	-

Примечание. От инженерных войск фронта 56-й армии было придано усиление в составе 37, 54 и 97-го понтонных батальонов, 15-го гв. батальона минеров и 6-й гидротехнической роты, а 18-й армии — 19-й понтонный батальон, 54-я гидротехническая рота и другие инженерные подразделения.

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

Таблица Д.16

**Підрозділи бойових кораблів та засобів висадки Азовської флотилії і
Чорноморського флоту, виділених для участі в Керченсько-Ельтигенській
десантній операції**

Для высадки и перевозки войск 1-й и 2-й десантных групп (56-я армия)		Для высадки и перевозки войск 3-й десантной группы (18-я армия)	
1-я и 2-я группы высадки (корабли и суда Азовской флотилии)	Количество кораблей и судов	3-я группа высадки (корабли и суда Черноморского флота)	Количество кораблей и судов
Отряды прикрытия и корабельной поддержки			
1-й отряд корабельной поддержки	8 броне катеров	Отряд прикрытия	13 торпедных катеров
2-й " " "	8 броне катеров		
1-я группа прикрытия	2 малых охотника		
2-я " " "	2 малых охотника		
Демонстративная группа	1 броне катер и 2 торпедных катера		
Отряды (группы) высадочных средств			
Для высадки 1-й десантной группы:		1-й отряд высадочных средств (3 малых охотника, 5 сторожевых катеров КМ, 3 катера-тральщика, 3 десантных бота)	14
1-й отряд высадочных средств (малый охотник, катер-тральщик, 2 сейнера, 2 дуба)	6		
2-й отряд высадочных средств (катер-тральщик, 3 сейнера, 2 дуба)	6	2-й отряд высадочных средств (4 малых охотника, 5 сторожевых катеров КМ, 3 катера-тральщика, 2 десантных бота, 3 моторных баркаса)	
3-й отряд высадочных средств (2 катера-тральщика, 2 сейнера, 2 дуба)	6	3-й отряд высадочных средств (3 малых охотника, 2 сторожевых катера КМ, 3 катера-тральщика, 2 десантных бота, 6 моторных баркасов)	17
Для высадки 2-й десантной группы:		4-й отряд высадочных средств (2 малых охотника, 2 сторожевых катера КМ, 2 катера-тральщика, 4 десантных бота, 4 моторных и 1 гребной баркас)	15
4-й отряд высадочных средств (малый охотник, катер-тральщик, 3 сейнера, баржа, дуб)	7		
5-й отряд высадочных средств (катер-тральщик, 3 сейнера)	4	5-й отряд высадочных средств (2 малых охотника, 9 катеров-тральщиков, 3 десантных бота, 5 гребных баркасов)	19
6-й отряд высадочных средств (катер-тральщик, 3 сейнера, транспорт, баржа)	6	6-й отряд высадочных средств (3 малых охотника, сторожевой катер КМ, катер-тральщик, 9 десантных ботов, 2 гребных баркаса)	16
7-й отряд высадочных средств (катер-тральщик, 7 сейнеров)	8	7-й отряд высадочных средств (малый охотник, сторожевой катер КМ, 8 речных тральщиков, 8 понтонов)	18

Продовження табл. Д.16

1-я высадочная группа полуглиссеров	6		
2-я высадочная группа полуглиссеров	6		

Примечание. Для переброски артиллерии, автомашин, танков и другой техники и тяжелых грузов из армейских переправочных средств понтонно-паромного парка Северо-Кавказского фронта было выделено: два 60-т, десять 16-т и двадцать 8,5-т паромов, до 20 спасательных плотов, до 40 лодок ЛИС-1, до 20 надувных лодок А-3,

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

Таблица Д.17

Планова таблица на Керченську десантну операцію

	Этапы Части	Подго товка к опера- ции	Посадка на плавсредства	Переход морем в район высадки	Бой за высадку и высадка	Отход
1	2	3	4	5	6	7
1-я десантная группа. Район высадки- Рыбпром юго-западнее Жуковка- Опасная.	1, 2, 3-й отряды транспортов.	В соответствии с планом подготовки Керченской десантной операции	14.30 – начало посадки в Кучугуры. 17.00 – окончание посадки. Каждое судно, окончив прием десанта на борт, самостоятельно выходит на рейд, где и ожидает сигнала начала движения в район высадки.	17.30 – начало движения в район высадки. Строй кильватер, ход 3 узла. 01.30 — приход в точку развертывания, развертывание и начало движения на высадку; по створам ход 3 узла. Движение к месту высадки производится под прикрытием артиллерии с к. Чушка.	02.20 – начало высадки десанта под прикрытием огня артиллерии с к. Чушка и артиллерии БКА БКА поддержки. Высадка производится не посредственно с плавсредств и с перегрузкой на высадочные средства. Суда идут к берегу - до касания носом грунта, после чего начинают высадку. 03.00 – окончание высадки. Плавсредства, окончившие высадку, немедленно отходят к к. Чушка для приема вторых эшелонов.	С 04.00 – обеспечивают переброску вторых и ар-эшелонов с к. Чушка на Керченский полуостров. Отход в Темрюк по особому распоряжению.
	Отряд поддержки (он же штурмовой отряд) – 1 гв. ДБКА.		22.00 – начало посадки войск в Кучугуры. 22.50 – окончание посадки.	23.00 – начало движения в район высадки. Строй кильватер, скорость 12 узл. 01.30 – приход в точку развертывания и начало движения на высадку штурмовой группы, по створам, скорость 12 узл. Переход к месту высадки обеспечивается огнем артиллерии с к. Чушка и бомбовыми ударами авиации по огневым точкам и узлам сопротивления противника. С 01. 50 БКА БКА открывают огонь по урезу берега, обеспечивая место высадки штурмовой группы; огонь ведут с хода.	02.00 – начало высадки штурмовой группы. Высадка со всех БКА БКА одновременно. Катера идут к берегу до касания носом грунта, высадка штурмовой группы прямо в воду. По окончании высадки штурмовой группы БКА БКА отходят на маневр, обеспечивая высадку отрядов транспортов. По окончании высадки 1-го эшелона одним отрядом прикрывает с юга переброску вторых эшелонов, а другой отряд отходит к косе Чушка за приемом второго эшелона. Специально выделенные командиром высадки БКА высаживают десант с ТР ТР.	03.00 – одним отрядом прикрывает переброску вторых эшелонов с к. Чушка и поддерживает огнем высаженный десант, другим отрядом перебрасывает войска к. Чушка — Керченский полуостров (делает три рейса). Отход в Темрюк по особому распоряжению.

Продовження табл. Д.17

	Отряд прикрытия — звено ТКА.	В соответствии с планом подготовки Керченской десантной операции	12.00 – переход из Темрюка в район Кучугуры для обеспечения прикрытия с моря сосредоточения плавсредств и посадки десанта. На борт личного состава не принимают.	23.00 — приход в район высадки, поиск плавсредств пр-ка для обеспечения прохода отрядов поддержки и транспортов в район высадки, скорость 22 узл. В 01.30 занимает позицию прикрытия 1-й группы десанта с направления Керчь.	Обеспечивает высадку десанта с направления Керчь, не допускает подхода кораблей противника к месту высадки с юга.	Прикрывает переброску двух эшелонов десанта. Отход в базу по особому распоряжению.
2-я десантная группа. Район высадки: Маяк Еникальский — Жуковка.	4, 5, 6 и 7-й отряды транспортов.		16.30—18.30 — прием десанта 4-м отрядом транспортов в Пересыпь. 16.00—18.00 — прием десанта 5-м отрядом ТР ТР в "Труженик моря". 15.00—17.00 — прием десанта 6-м и 7-м отрядами ТР ТР в Темрюк. Окончившие прием десанта на борт выходят, на рейд, откуда по сигналу командира отряда начинают движение в район высадки.	Начало движения в район высадки (строй кильватер, скорость 5 узлов): 18.30 – 4-й отряд транспортов, 18.00 – 5-й отряд транспортов, 17.15 – 6-й отряд транспортов, 17.30 – 7-й отряд транспортов. Приход в точку развертывания и начало движения на высадку по створам: 01.50 – 4, 5, 6-й отряды транспортов; 01.00 – 7-й отряд транспортов; имеющие на борту штрафную роту, в точке развертывания отделяются и следуют на высадку самостоятельно в район Телеграфная будка. Высадка штрафной роты – одновременно со штурмовыми отрядами.	02.20 — начало высадки десанта под прикрытием огня артиллерии с к. Чушка и артиллерии БКА БКА. Высадка производится непосредственно с судов, материальная часть выгружается при помощи высадочных средств. Плавсредства идут к берегу до касания носом грунта, после чего только начинают высадку. 03.00 — окончание высадки.	Суда 4-го и 5-го отрядов транспортов, окончившие высадку, немедленно начинают отход к к. Чушка для приема двух эшелонов, обеспечивают переброску войск 55 гв. сд и 11 гв. ск на Керченский полуостров в Опасная, отход в Темрюк по особому распоряжению. Суда 6-го и 7-го отрядов ТР по окончании высадки поотрядно начинают отход в Кучугуры за 2-м эшелоном 2 гв. ск.
	Отряд поддержки — 1-й ДБКА, 4-й ДБКА, 3-й ДБКА.		20,30 — 21.30 — прием десанта 4 и 1 ДБКА в Темрюк. 21.30 — 22.30 — прием десанта 3 ДБКА в Пересыпь.	21.00 – начало движения в район высадки 4 ДБКА, скорость 10 узлов. 22.00 – начало движения 3 ДБКА. Приход в точку развертывания и начало движения на высадку: 01.30 – 4 и 3 ДБКА, 01.30 – 1 ДБКА. Переход к месту высадки	02.00 — начало высадки штурмовой группы. Высадка одновременно со всех БКА БКА. Катера идут к берегу до касания носом грунта, высадка прямо в воду. По окончании высадки БКА БКА отходят на поддержку высадки отрядов ТР ТР.	С 03.00 по окончании высадки 1-го эшелона одним отрядом 1 ДБКА обеспечивает поддержку высаженного дес. и прикрывает с севера переброску 2 эшелонов. 2-й отряд

Продовження табл. Д.17

				обеспечивается арт. огнем с к. Чушка и бомбовыми ударами авиации по огневым точкам и узлам сопротивления. 01.50 — БКА открывают огонь по урезу воды, обеспечивая место высадки штурмовых групп; огонь ведут с хода.		1 ДБКА немедленно совместно с 6-м и 7-м отрядами ТР начинает отход в Кучугуры, обеспечивая ТР. 3 и 4 ДБКА обеспечивают переброску войск (делают три рейса), отход в Темрюк по особому распоряжению.
	Отряд прикрытия - 3 звена ТКА.	В соответствии с планом подготовки Керченской десантной операции и боевым приказом командующего 56 А	15.00 — выход из Темрюка в район "Труженик моря" для прикрытия сосредоточения и посадки 2-й группы десанта.	20.00 — выход в район северного входа в Керченский пролив производят поиск кораблей противника. 22.30 — занимают позицию прикрытия входа в Керченский пролив, отражают атаки морских сил противника и оповещают флотилию о появлении их.	Прикрывает с севера высадку 1-го эшелона и переброску двух эшелонов десанта.	Отход в базу по особому распоряжению.
Демонстративная группа	1 БКА 2 СКА			01.55 — приход в район маневрирования для артобстрела.	02.00 — БКА открывают огонь по Юраков Кут, СКА дают залп по Ляховка., одновременно ведется огонь из ДШК по урезу берега. Огонь ведется налетами по всему побережью на участке от Оз. (озеро) до Ляховка. Расход БЗ: 76-мм снарядов — 100; РС-130 — два залпа. Дистанция стрельбы 10—15 каб. 04.00 — прекращение огня.	08.00 — начало отхода в Темрюк.
Авиация			С рассветом дня операции непрерывно прикрывает пункты посадки десанта: Темрюк, Пересыпь, Кучугуры.	С 17.00 до наступления темноты прикрывает десант на переходе морем на участке Темрюк, Кучугуры, уничтожает посты наблюдения противника (аэростаты и высотные	С 23.00 до 01.30 полеты одиночных самолетов вдоль восточного и северного побережья полуострова на участке м. Еникале – м. Зюк с одиночным бомбометанием по урезу берега, маскируя шум идущих катеров. 01.30 – 02.00 – мощные	Прикрывает истребительной авиацией десант на берегу и корабли поддержки. Прикрывает истребительной авиацией корабли

Продовження табл. Д.17

				точки на берегу, в том числе на г. Митридат).	бомбовые удары по узлам сосредоточения огневых средств противника. Авиационная обработка участков побережья высадки (Опасная, Жуковка, Глейки, район Еникальского маяка) на уничтожение огневых точек, проволочных заграждений и подрыв минных полей противника. 02.00 до рассвета подавление огневых точек противника, противодействующих высадке, продвижению десанта, в глубину обороны.	и плавсредства, отходящие в базы, на участке; пункт высадки – Темрюк. Бомбоштурмовые удары по живой силе и огневым точкам противника, противодействующего действиям десанта.
Артиллерия СКФ		В соответствии с боевыми приказами командующего 56 А и командующего АВФ ЧФ		01.40 (за 20 минут до подхода катеров к берегу) — 02.00 подавляет огневые точки и живую силу противника на побережье, огонь открывает по сигналу с кораблей.	02.00 — ведет огонь по глубине обороны противника 2—3 км). Перенос огня на глубину — по сигналу с кате)ОВ. Уничтожает узлы сопротивления противника (район маяк Еникальский, Джанкой — Капканы и м. Варзовка). Подавляет огневые точки, противодействующие высадке десанта.	Поддерживает действия десанта на берегу; огонь открывается по заявке командира десанта. Поддерживает огнем корабли поддержки при бое с кораблями противника; огонь открывается по заявке и указанию командира отряда поддержки.
	4, 5, 6, 7-й отряды транспортов.		2-й день операции. 3-й день операции. 13.00—15.00 — прием десанта в Темрюке.	Перевозки войск – 55 гв. сд. с косы Чушка, 2 гсд – с Кучугуры. 16.00 – выход в район высадки. Отряды выходят с интервалом в 1 милю (по времени через 10 минут). Строй кильватер, скорость 5 узлов. 02.30 – приход в точку развертывания, развертывание и начало движения на высадку.	03.30 – начало высадки десанта под прикрытием огня БКА БКА поддержки. Суда идут до касания носом грунта, высадка производится непосредственно с плавсредств и перегрузкой переправочными средствами. 03.40 – окончание высадки.	Суда, окончившие высадку, немедленно отходят на рейд, откуда поотрядно начинают отход в Темрюк за приемом двух эшелонов.

Продовження табл. Д.17

	Отряд поддержки: 4 ДБКА 1 гв. ДБКА 1-й отряд 1 ДБКА		20.30—21.30 — прием десанта в Темрюке.	22.00 — начало движения, скорость 12 узл., выход подивизионно. 02.40 — приход в точку развертывания, начало движения на высадку. Движение скрытное БКА БКА огонь открывают только в случае обнаружения их противником, на подавление его огневых точек.	03.00 — начало высадки штурмовых групп. Высаживают одновременно все бронекатера, подходя к берегу до касания носом грунта; высадка прямо в воду. По окончании высадки БКА отходят на маневр для артподдержки высаженных штурмовых групп и обеспечивают высадку отрядов с транспортов.	04.00 — по окончании высадки с отряда транспортов 4 и 1 гв. ДБКА продолжают поддержку и прикрытие высаженного десанта. 1-й отряд 1 ДБКА начинает отход в Темрюк для обеспечения перехода отрядов транспортов.
		В соответствии с планом подготовки Керченской десантной операции				Отход 4 и 1 гв. ДБКА в Темрюк по особому распоряжению.
	Отряд прикрытия: звено ТКА, звено СКА			22.00 — выход в район м. Гархан, поиск кораблей противника. 01.30 — занятие позиции для прикрытия высадки десанта с направления Геническ.	Прикрывает высадку десанта с моря.	Отход в Темрюк по особому распоряжению.
	Авиация		Прикрывает ИА плавсредства в пунктах сосредоточения и посадки десанта на корабли.	02.00 — 02.30 — полет одиночных самолетов вдоль побережья с бомбометанием. 02.30—02.50 — нанесение бомбового удара по м. Гархан, Ляховка и по побережью в районе высадки.	03.00 — подавление огневых точек противника, противодействующих высадке.	С рассветом прикрывает И А высаженный десант и корабли в море. Поддерживает высаженный десант на поле боя.

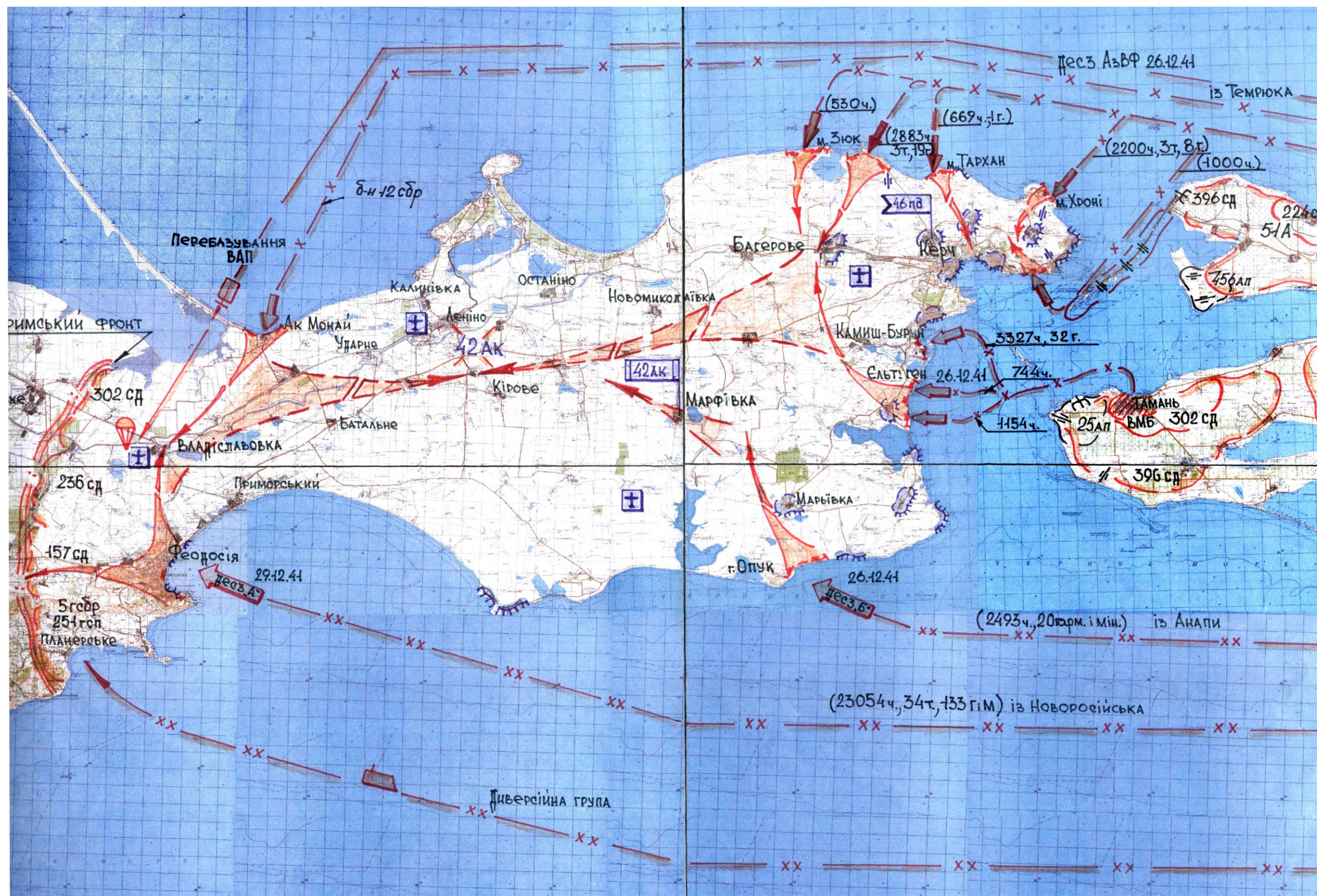
Примечания:

1. Отряды ТР имеют переход морем запас времени по полтора часа.
2. Отряды бронекатеров имеют запас времени на переход морем по одному часу.

Джерело інформації: Кононенко В. М. Керченско-Етильгенская десантная операция (31 октября – 10 декабря 1943 г.) / Кононенко В. М. – М. : Воениздат, 1954. – 204 с.

Додаток Е

Графічні документи, що відображають підготовку Керченсько-Феодосійської та Керченсько-Ельтигенської морських десантних операцій

Мал. Е.1. Рішення командувача військами Закавказького фронту на Керченсько-Феодосійську морську десантну операцію

Мал. Е.2. Схема оперативно-стратегічної обстановки на півдні України в вересні – жовтні 1943 р.

Мал. Е.3. Дислокація військ Північно-Кавказького фронту перед Керченсько-Ельтигенською десантною операцією

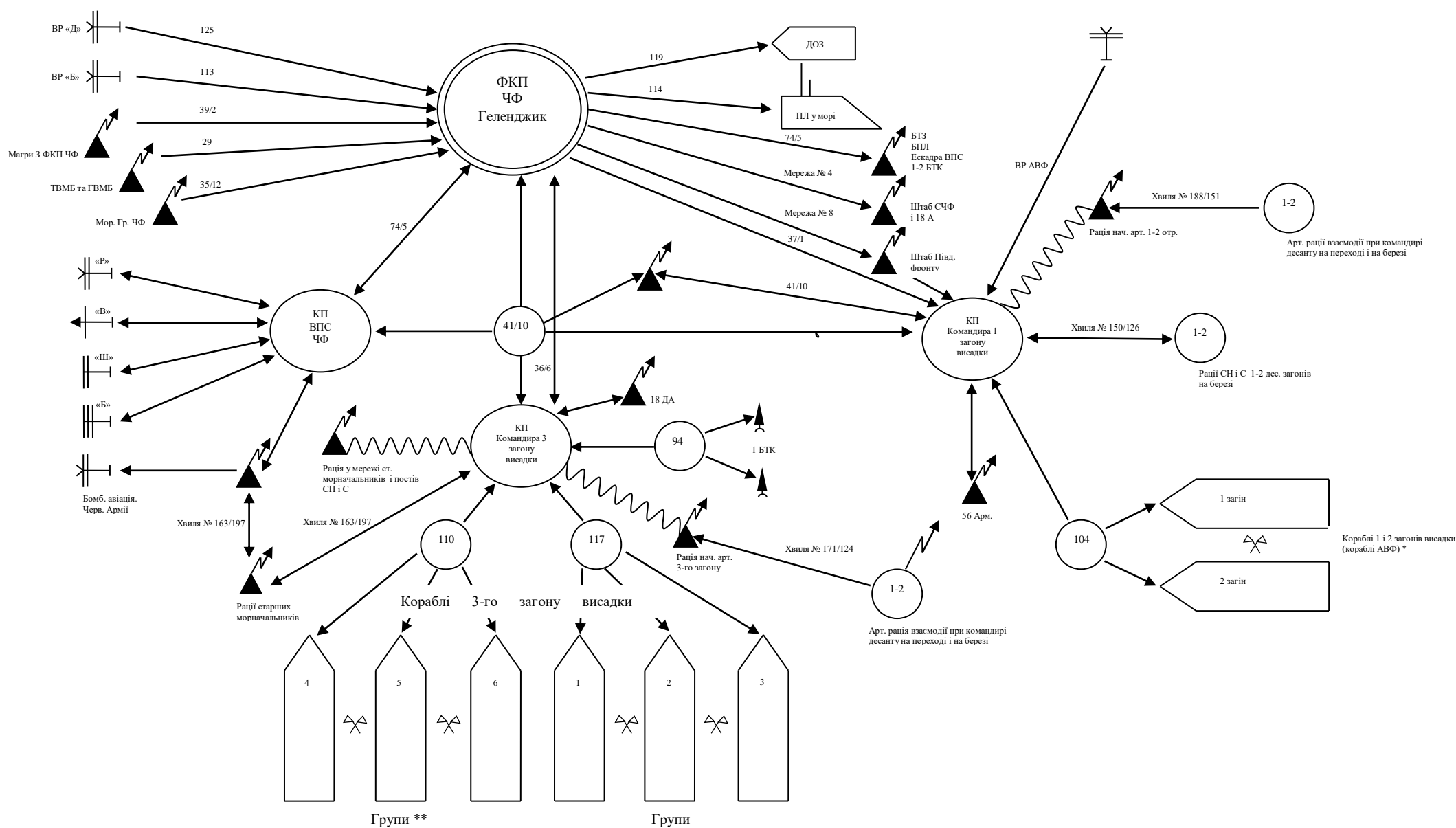
Мал. Е.5. Рішення командувача 56-ї армії на висадку 1-ї та 2-ї групи десанту

Мал. Е.6. Рішення командувача 18-ї армії на висадку 3-ї групи десанту

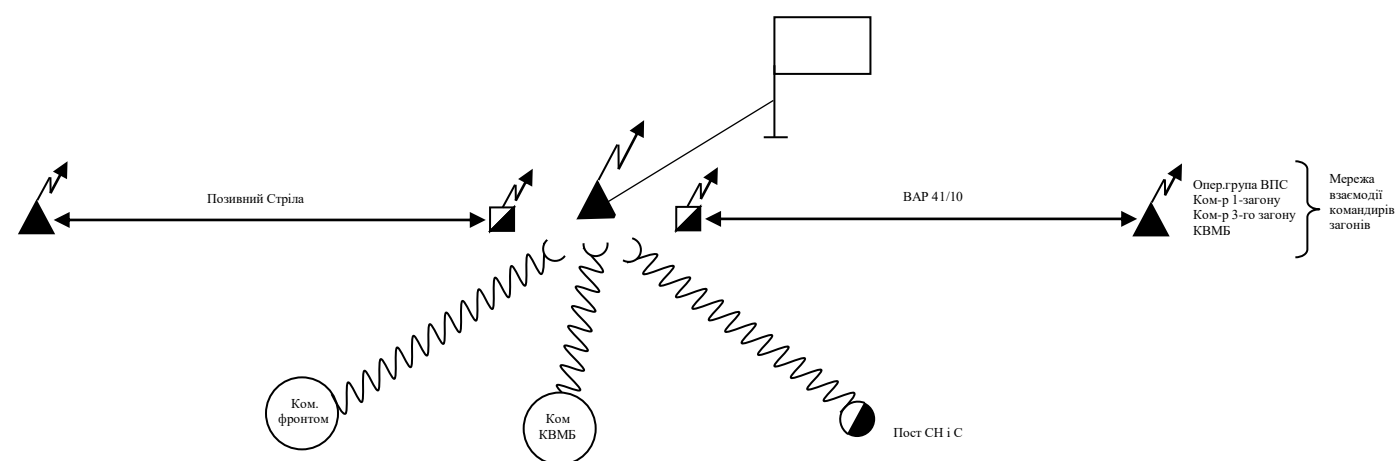
Мал. Е.7. Рішення командувача 4-ї Повітряної армії і командувача Повітряними силами Чорноморського флоту щодо забезпечення Керченсько-Ельтигенської десантної операції

* Зв'язок в загонах здійснюється особистим розпорядженням начальника зв'язку 1-2 загону висадки.

** Розподіл радіохвиль для управління кожним загонем та в групах кораблів визначає начальник зв'язку 3-го загону висадки своїм рішенням.

Мал. Е.8. Схема зв'язку рухомої групи командувача Чорноморським Флотом

Мал. Е.9. Схема радіозв'язку на операцію

Мал.Е.10. Схема мінної обстановки в Керченській затоці і фарватерів, які протралені в період підготовки Керченсько-Ельтигенської десантної операції

